

ነዚ መፅሓፍ ኣዘዩ ዝነኛድ ግቡኣን ብጣዕሚ ፅቡቕን ዘኾነ ክንክንን ሓስዎን (ኣተሓሕዛ) ይግበሩሉ

እዚ መፅሓፍ ንብረትን ሃፍትን ቤት ትምህርትኹም ኣዩ።

ንክደበላሽዎ፣ ንክደገዳኡን ንክደጠፍኡን ግቡኣን ብጣዕሚ ፅቡቕን ዘኾነ ኣተሓሕዛ ግበሩ።

ግቡኣን ብጣዕሚ ፅቡቕን ዘኾነ ኣተሓሕዛ (ክንክንን ሓስዎን) መፅሓፍ ንክህልዎ ዘሕገዙ ዘስዕቡ ኣገደስቲ ዘበሃሉ 10 (ዓሰርተ) ሓሳባት (ትእዛዛት) ኣሰጡ።

1. መፅሓፍ ብላስቲክ፣ ጋዜጣ ወይድማ ልሙፅ ዓብዪ ወረቐት ወዘተ ምሽፋን (ምጥራዝ)።
2. ኩልሻዕ ኣብ ፅሩይን ደረጃን (ንቐፅን) ቦታ መፅሓፍ ምቕማጥ።
3. መፅሓፍ ንኸትጥቀም እንትትሕዝ ኢድካ ፅሩይን ንፁህን ምኃኑ ምርግጋፅ።
4. ኣብ ሽፋን ይኹን ኣብ ውሽጢ መፅሓፍ ዝኾነ ዓይነት ፅሑፍን ምልክትን ዘይምግባር።
5. መፅሓፍ እንትትጥቀም ኣብ ውሽጢ ቁራፅ ወረቐት ወይድማ ካርዲ ንምልክት ምጥቃም።
6. ካብ ውሽጢ መፅሓፍ ዝኾነ ዓይነት ስእሊ ወይድማ ገፅ ዘይምቕዳድ፣ ዘይምውሳድ።
7. ዝተበላሸወ ወይድማ ዝሃሰሰ ፅሑፍ እንትገጥም ምድማቕን ምሕዳስን የድልይ።
8. መፅሓፍ ናብ ቦርሳ እንትተኣትዉ ግቡኣ ጠመተ ምሃብን ብውኑ ምስትውዓልን የድልይ። ህድእ ኢልኩም ከይቕደድን ከይዕፀፍን ጥንቃቄ ክትገብሩ ይግባእ።
9. መፅሓፍ ካብ ሓደ ሰብ ናብ ካሊእ እንትሓልፍን ኣብ ምቅብባልን ግቡኣ ጥንቃቄ ምግባር።
10. ሓዲሽ መፅሓፍ ንፈለማ እንትትጥቀሙ ብስርዓትን ብዝባንን ምሉእ ብምሉእ ገፁ ምቕማጥ። ብሓደ ግዜ ውሑድ ገፃት ጥራሕ ምርኣይ ይግባእ። ኣወሪኻ ዘይምሕሳይ። ካብ ገፅ ናብ ገፅ ምስግጋር እንትህልው ጠርዚ ሕድሕድ ገፅ ከይገዳእ ብጥንቃቄ ቀስ ኣቢልካ ምግልባጥ (ክሳብ ዝለምድ)። እዚ ንሽፋንን ጠርዝን መፅሓፍ ብፅቡቕ ኩነታት ንምሓዝ ዝሕግዝ እንትኸውን እቲ መፅሓፍውን ነዊሕ ዕድሙ ንኸገልግል ይሕግዝ።

ትምህርት ስብረተሰብ

መፅሐፍ ተምሃራዊ

8^ይ ክፍሊ

መዳለውቲ፤

ሞሳ ተደሳ ብሩ (M.Sc)

ፀሃዩ ፍቅዱ ካስረስ (B.A)

ገምገምቲ፤

ሮማን ገደደ

ካስም ካፅብሃ

ጠዓመ ገብሩ

ሚኒስቴር ትምህርት
ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ

እዚ መፅሐፍ ንፕሮጀክት ምምሕያሽ ፅርዮት ሓፈሻዊ ትምህርቲ (GEQIP) ተባሂሉ ብምትሕብባር ፈንድ መንግስታት ፊንላንድ፣ ጣልያን፣ ኔዘርላንድን እንግሊዝን ከምኡውን ልቓሕ ባንኪ ዓለም ቐፅሪ (IDA Credit No) 4535 - ET ብዝተረኸበ ዝተዋደደ ሓገዝ ብሚኒስቴር ትምህርቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣብ 2003 ዓ.ም ተሓቲሙ።

© ብሚኒስቴር ትምህርቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣብ 2003 ዓ.ም (2011 ዓ.ም.ፊ.) ተሓቲሙ። መሰል ሕትመት ብሕጊ ዝተሓለወዮ። ካብ ሚኒስቴር ትምህርቲ ኣቐዲሙ ብፅሑፍ ዝተውሃበ ፍቓድ እንተዘይሃልዩ ወይድማ ብመሰረት ነጋሪት ጋዜጣ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣዋጅ ቐፅሪ 410/2004 መሰረት ዝተውሃበ ሕጋዊ ኣፍልጦ (Copyright and Neighbouring Rights Protection) እንተዘይሃልዩ ካብዚ መፅሐፍ ዝተወሰነ ክፍል ይኹን ወይድማ ብምለእ ክባሃሕ፣ ክውሰድ፣ ብዝኾነ ዓይነት ክመሓላለፍ፣ ወይድማ ብኤሌክትሮኒክ መልክዕ ክቅዳሕ፣ ናብ ካሊእ ግልጋሎት ክውዕል ወዘተ ኣይክኣልን።

ኣብ ምድላውን ሕትመትን እዚ መፅሐፍ ተምሃራይ ከምኡውን ነዚ ስዒቡ ተዳልዩን ተሓቲሙን ዘሎ መምርሒ ንመምህር ብቐጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ መንገዲ ኣበርክቶ ንዝገበርኩም ውልቀሰባት፣ ጉጅለን ዝተፈላለዩ ትካላትን ብምልእኹም ሚኒስቴር ትምህርቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣዝዩ ዝለዓለ ምስጋና ዮቕርብ።

ኣእምሮአዊ ሃፍትን ንብረትን ብሰናይ ፍቓድ ሰብ ዋና ዝተውሃቦዮ። ዝኾነ ይኹን በዓልዋና ኣእምሯዊ ሃፍትን ንብረትንዚ መፅሓፍኻ ዝብል ሰብ ብግቡእ እንተዘይተሓሰሩን እንተዘይተጠቐሱን ኣብ ከተማ ኣዲስ ኣበባ ፍሉይ መፀውዒ ኣራት ኪሎ ኣብ ዝበሃል ቦታ ንዝርከብ ዋና ቤት ፅሕፈት ሚኒስቴር ትምህርቲ (ቐ.ሳ.መ 1367) ክገልፅ ከምዝግባእ ብኹብሪ ንገልፅ።

ኣብዚ መፅሐፍ ተምሃራይ ኣዝዮም ብዙሓት ካርታታትን ስእልታትን ከምኡውን ሰደቓታትን ኣለዉ። እዚኦም ካብ ኢንካርታ፣ በዓልመዚ ስራሕቲ ካርታ ኢትዮጵያ፣ ኤጀንሲ ማእከላዊ ስታቲስቲክስ ኢትዮጵያ፣ ኤጀንሲ ባህልን ቱሪዝምን ትግራይ፣ ኢንቴርኔትን ዝተፈላለዩ መፃሕፍቲ ከምኡውን ብውልቀ ካብ ኣይተ ሞላ ተድላ ብሩ (ዋና መዳለዊዚ መፅሓፍ) ዝተወሰዱ ብምኻኛም ነዚኦም ብምልኦም ግቡእ ኣፍልጦ እናሃብና ስለተጠቐምናሎም ድማ ኣዚና ካብ ልቢ ነመስግን።

© ፈለማ ወርሒ ሓምለ 2003 ዓ.ም ተሓቲሙ

ምድሳው፣ ምስንዳእን ሕትመትን እዚ መፅሓፍ

ስታር ሓ.ዘ. መከፋፈልቲ መፃሕፍቲ ትምህርቲ

24/4800፣ ጎደና ብሃራት ራም፣ ዳርደጋንጅ

ኒው ደልሂ - 110002፣ ህንዲ

ከምኡውን

ኣስቴር ነጋ ትካል መሐተሚ መፃሕፍቲ

ቐ.ሳ.መ 21073

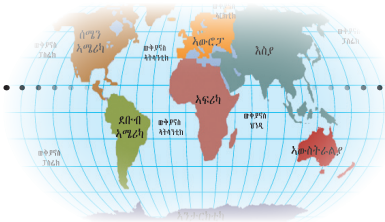
ኣዲስ ኣበባ፣ ኢትዮጵያ

ምስ ፕሮጀክት ምምሕያሽ ፅርዮት ሓፈሻዊ ትምህርቲ (GEQIP) ዘተኣሰረ ወዕሲቐፅሪ

ET—MoE/GEQIP/IDA/ICB/G01/09

ISBN 978-99944-2-128-2

ትሕዝቶ

ምዕራፍ ሐደ

	እንነብረላ ዓለም	1
1.1	ክፍለ ዓለማት - አንጻራዊ መርክቦን ስፍሐትን	3
1.2	ህዝብታት ዓለም	11
1.3	ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ዓለም	41
1.4	ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)	72
*	መጠቻለሊ	104
*	ማህደረ ቃላት	108
*	መጠቻለሊ ሕቶታት	112

ምዕራፍ ክልተ

	ገፀ መሬት ዝልውጡ ሓይልታት....	117
2.1	ደጋዊ ሓይልታትን ኣብ ቅርፀ መሬትን ህይወት ደቂ ሰባትን ዘለዎም ሳዕቤንን	119
2.2	ውሽጣዊ ሓይልታትን ኣብ ቅርፀ መሬትን መነባብሮ ወደብን ዘለዎም ሳዕቤንን	129
2.3	ኣብ ካርታ ርሕቕትን ስፍሐትን ምዕቃን	136
*	መጠቻለሊ	141
*	ማህደረ ቃላት	142
*	መጠቻለሊ ሕቶታት	143

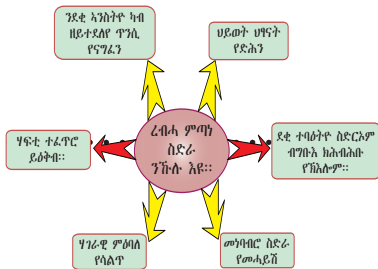

ምዕራፍ ሰለስተ

ኢድ ኣክታውነት ደቂ ሰብ ኣብ ስርዓተ

ምህዳር 144

3.1	ወዲሰብ ኣብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ዘሕድሮ ዕዕንቶ	145
3.2	መንቀልታትን ሳዕቤናትን ምውዳይ ዓለም	151
*	መጠቓለሊ	157
*	ማህደረ ቃላት	157
*	መጠቓለሊ ሕቶታት	158

ምዕራፍ ኣርባዕተ

ውራይ ህዝቢ 160

4.1	ምስ ህዝቢ ዝተዛመዱ ዛዕባታት	162
4.2	መሰላትን ድሕንነትን ደቂ ሰባት — ሰብኣዊ መሰላት ንምትግባር ዘድልዩ ጥንቃቄታት	178
4.3	ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለምን ሉላውነትን (ግሎባላይዜሽን)	195
*	መጠቓለሊ	206
*	ማህደረ ቃላት	209
*	መጠቓለሊ ሕቶታት	213

ምዕራፍ ካደ

እንነብረላ ዓለም

ውዕኢት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዙይ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፤

- መርክቦን ቐንዲ ገዕታትን ክፍለ ዓለማት ትገልፁ።
- ቐንዲ ቋንቋታት ዓለም ትገልፁ።
- ሓደሓደ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለም ተርድኡን ተድንቁን።
- ሳሎውን ፅዑቕን ህዝቢ ዘለውን ከባብታት ዓለም ተለልዩን ነዚ ኣፈላላይ ዘምዕኦ ምኽንያታት ትፈልዩን።
- ኢንድስትሪያዊ ወያነ ዘሕደሮ ፅልዋ ትገልፁ።
- ታሪኽ ተጋድሎ ኣንፃር ባዕዳዊ ኣገዛዝ ኣህገብታት ኣፍሪካ ትግንዘቡ።
- ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ከመይ ከምዝመፁ ትገልፁን እንታይ ከምዝነበሩን ተብርሁ።

ብቐንዳታት'ዚ ምዕራፍ ዝስዕቡ'ዮም

ተምሃሮ ነዙይ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም እዞም ዝስዕቡ ብቐንዳታት ተማዕብሉ፤

- ካርታ ሸውዓቲኦም ክፍለ ዓለማት ትስእሉ።
- ኣንፃራዊ መርክቦ እቶም ክፍለዓለማት ትገልፁ።
- ስፍሓት እቶም ክፍለ ዓለማት ተነፃፅሩ።
- ኣብ መንጎ ኣዝዩ ዝለዓለን ዝተሓተን ብራኽታት ዓለምና ዘሎ ኣፈላላይ ትገልፁ።
- ቀንዲ ቃላይታትን ሩባታትን ዓለምና ተለልዩ።
- ቀንዲ ቋንቋታት ዓለምና ዝዘረብሎም ከባብታት ኣብ ካርታ ተመልክቱ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም ንኣብነት ከም ማንዳሪን፣ እንግሊዝኛ፣ ስፓኛ፣ ዓረብኛ ወዘተ ትገልፁ።
- እዞም ቋንቋታት ኣበዮነዎት ሃገራት ከም ቋንቋ ስራሕ ሾይኖም ከምዘገልግሉ ኣብ ካርታ ዓለም ተመልክቱ።
- ብምቕፃል ቋንቋ እንግሊዝኛ ንምንታይ ኣብ መላእ ዓለም ከምተስፋሕፈሐ ትመያየጡሉ።
- ቋንቋታት ኪኪዩ፣ እንግሊዝኛን ኪስዋሂሊን ዝዛረብ ወዲ ኪኪዩ ኣመልኪቱ ዝተገብረ መዕናዕቲ ትመያየጡሉ።

- ❑ ቋንቋ ኪስዋሂሊ ዝዝረበሎም ከባብታት (ሃገራት) ኣፍሪካ የለልዩ፣ ኣብ ካርታ ዝርግሑኡ ተመልክቱ።
- ❑ ቀንዲ ፍፃመታት ጥንታዊ ስልጣነታት ትገልፁ።
- ❑ ጥንታዊ ስልጣነታት ንሕዚ ዘላ ዓለምና ዘበርከትዎም ነገራት ይርድኡን ተድንቑ።
- ❑ ኣዝዩ ስሕውን ዕዑቕ ህዝቢ ዘለዎም ከባብታት ዓለም ተለልዩ።
- ❑ ኣብ ዓለምና ዘሎ ዝተፈላለዩ ዝርገሐ ህዝቢ መንቀልታት ዝኾኑ ነገራት ትገልፁ።
- ❑ ብሄረተኝነትን ባዕዳዊ መግዛእትን ውዕኢታት ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ከምዝኾነ ትግንዘቡ።
- ❑ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣበይ ከምዝተጀመረ ተለልዩ።
- ❑ ኣፍሪካውያን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንዘይምውዳቕ ዝገበርዎ ምክልኻል ተረድኡን ትንኻዱን።
- ❑ ኣፍሪካውያን ዘካየዱዎም መርኣያ ዝኾኑ ዕዉት ፀረ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቃልስታት ትህቡ።
- ❑ ውዕኢታት ክልቲኦም ኩናታት ዓለም ትፈልጡ።
- ❑ ምውፃእ ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ምስ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዘለዎ ዝምድና ትገልፁ።
- ❑ ጥንታዊ ስልጣነታት ሮማን ቻይናን ኣመልኪቱ ዝተገብሩ መፅናዕትታት ትግለፁሎም። ብድሕሪኡ ዝዞም ከባብታት ኣብ ካርታ ተመልክቱ።
- ❑ ኣስዲሶም ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ካልኦት ከባብታት ንኣብነት ከም ኢንካውያን፣ ፋርስያውን፣ ግሪካውያንን ወዘተ ተብርሁ። ብዛዕባዞም ጥንታዊ ስልጣነታት መፅናዕቲ ተካይዱ።
- ❑ ዝዞም መፅናዕትታት ምስፈተሹ ቀንዲ ፍፃመታት ኣብ ጥንታዊ ስልጣነታት ትዝርዝሩ።
- ❑ ኣብ ሞንጎ ምብራቕ ኣፍሪካን ቻይናን ዝነበሩ ጥንታዊ ርክባት (ዝምድናታት) ንግድን ከምኡውን ኣብ ግማም ኬንያ ዝተረኸበ ሸኽላ ቻይናውያንን ትዝርዝሩ።

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ቀዳማይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 8^ይ ክፍሊ ብዛዕባ እንነብረላ ዓለም ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ርእስታት ዝሓዘዩ። ስለዚ ፈለማ ብዛዕባ ክፍለዓለማት ክትመሃሩ እንትትኮኑ ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ኣርእስቲ ድማ ኣንፃራዊ መርክቦን ስፍሓትን ክፍለዓለማት፣ ቀንዲ ገዕታታት ክፍለ ዓለማት፣ ከምኡውን ቀንዲ ሩባታትን ቃላያትን ክፍለዓለማት ዝብሉ ኣርእስታት ብካርታታትን ዝተፈላለዩ መልመድታትን እናተሓገዘኩም ክትመሃሩ ኢኹም። ብምቕፃል ብዛዕባ ህዝብታት ዓለም ኣብዝብል ንኡስ ርእሲ ዓሰርተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም ንክትመሃሩ ብካርታን ዝርግሑን ዘመላኽት ትምህርቲ ተዳልይልኩምዮ። ድሕሪ'ዚ ርእሲ ድማ ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካን ዝርግሑኦምን ናብዝብል ንኡስ ኣርእስቲ ትኸፅሉ። ኣብዚ ርእሲ ብፍላይ ብዛዕባ ዓሰርተ ብዙሕ ህዝቢ ዓለም ዝሃረቡሎም ቋንቋታት ክትፈልጡ ኢኹም።

ድሕሪ'ዚ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለም ንክትመሃሩ ዝተዳለወ ንኡስ ርእሲ እንትህልው ኣብዚ ውሽጢ ብፍላይ ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪካውያን፣ ሮማውያን፣ ቻይናውያን፣

ፈሪሳውያንን ኢንዛውያንን ዝምልከቱ ብካርታታትን ስእላዊ መግለፅታትን እናተሓገዝኩም ንክትመሃሩ ተገይሩዮ። ካብዚ ብተወሳኺ ሓገዝቲ ንጥፊታትን መልመድታትን ውን ኣለዉ። ብምቕጃል ብዛዕባ ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ዓለም ዝምልክት ክትመሃሩ ኢኹም። ኣብትሕቲዚኦም ድማ ኣርባዕተ ኣርእስትታት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ ዝርግሐ ህዝቢ ዓለም፣ መንቀልታት ኣፈላላይ ዝርግሐ ህዝቢ ዓለም፣ መነባብሮ ህዝቢ ኣብ ዝተፈላለዩ ክባብታት ዓለም፣ ከምኡውን ቀንዲ ሃይማኖታት ዓለም ዝምልከቱ ይርከብዎም። እዚኦም ድማ ብካርታታትን ስእልታት ኣደጊፍኩም ክትመሃሩን ክትመያየጡን ተሓሲቦም ዝተዳለዉ እንትኾኑ ብዙሓት መልመድታት ውን ኣለዉዮም።

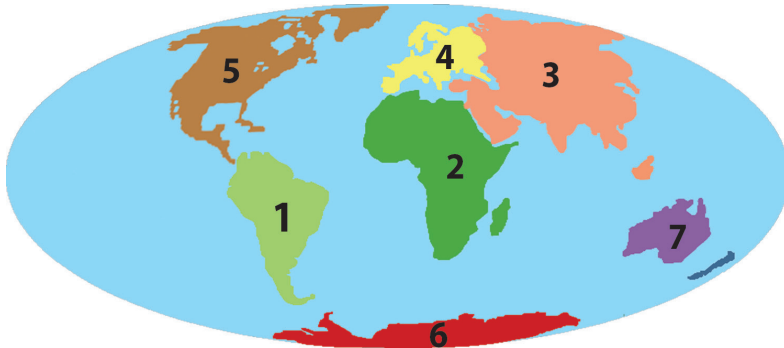
ካብዚ ብምቕጃል ብዛዕባ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነን ሳዕቤናቲን ዝብል ንኡስ ርእሲ እንትህልው ኣብ ትሕቲዚ ድማ ብዙሓት ርእስትታት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ ኣጀማምራ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ፣ ውፅኢትን ሳዕቤንን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣመልኪቱ ብዛዕባ ብሄረተኝነትን ባዕዳዊ መግዛእትን ከምኡውን ምኽታምነትን፣ መንቀሊ ምኽንያታት ቀዳማይ ኩናት ዓለም፣ ቀዳማይን ካልኣይን ኩናት ዓለም፣ ከምኡውን ኣፍሪካውያን ኣንፃር ምስፍሕፍሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዘካየድዎ ተጋድሎ ዝምልከቱ ብካርታታትን ስእልታትን ከምኡውን ብዙሓት ዝተፈላለዩ ዓይነታት መልመድታት ዝተሰነይዎም ይርከቡ።

ስለዚ እዚ ምዕራፍ ኣዝዮም ብዙሓት መልመድታትን ዝተፈላለዩ ሕቶታትን ምህላዎም ንተምሃሮ ዘተባብዑዮም። ነዚ ምዕራፍ ኣዝዩ ሰሓባይ ንምግባር ዝተፈላለዩ መግለፅታትን መሀንቀውታት ስእላዊ መግለፅታትን ኣለዉዎም። እሞ ተምሃሮ እናተመያየጥኩምን እናተሓተኩምን ምስ መምህርኩም ዕቡቕ ከምትረዳድኡ ትፅቡት ንገብር።

1.1 ክፍለ ዓለማት - ኣንፃራዊ መርክቦን ስፍሓትን

1.1.1 ኣንፃራዊ መርክቦን ስፍሓትን ክፍለ ዓለማት

ተምሃሮ እንነበረላ ትግራይ ክልል እንትትከውን ኢትዮጵያ ድማ ሃገር እያ። ኣብ 7^ይ ክፍለ ዘተመሃርኩምዎ እትነብሩላ ኣፍሪካ ኸ እንታይ እያ ማለት እዩ? ክፍለ ዓለም ዝበሃል ኣብ እንነበረላ ዓለም ኣዝዩ ሰፊሕ ክፋል መሬት ዝሓዘ እዩ። ንክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ሓዊሱ እንነበረላ ዓለም ሸውዓተ ክፍለ ዓለማት ዝሓዘት እያ። ተምሃሮ ነዚ ዝስዕብ ካርታ ኣብ ደፍተርኩም ሰኣሉ። ሉል (ግሎብ)፣ ካርታ ዓለምን ኣትላስን ተጠቒምኩም ነተን ሸውዓተ ክፍለ ዓለማት ኣለልዩ። ቀጺልኩም ድማ ብመሰረት ዝተውሃቦን ቕፅፅ ስም እተን ሸውዓተ ክፍለ ዓለማት ኣብ ደፍተርኩም ኣስፍሩ።

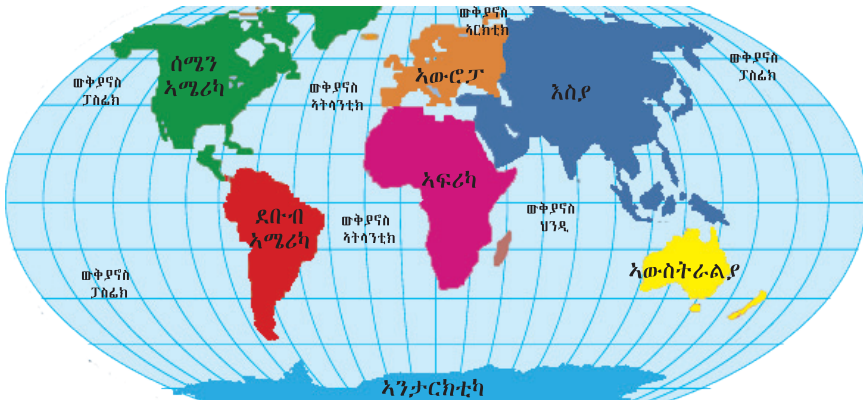
ካርታ 1.1: ክፍለ ዓለማት

ዕዮ ጉጅለ 1.1

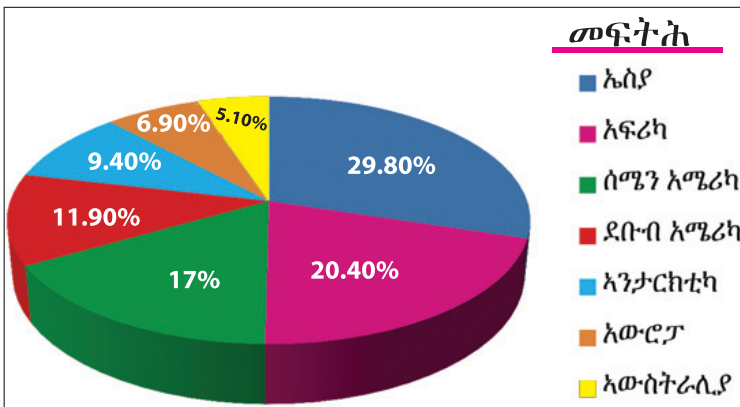
ተምሃሮ ነዞም ዝስዕቡ ክልተ ሕቶታት ብመንፅር ኣንጻራዊ መርክቦን ስፍሓትን ክፍለዓለማት ብጉጅለ ኾይንኩም መልሱ።

- 1 ተምሃሮ በብሰለስተ ኮይንኩም ካርታ ዓለም ተጠቓምኩም ምይይጥ ብምክያድ ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ብምምላስ ኣብ ደፍተርኩም ኣስፍሩ።
  - ሀ ካብ ኣፍሪካ ብሰሜን ኣንፈት እትርከብ ክፍለ ዓለም መን እያ?
  - ለ ብመንፅር ኣውስትራልያ /ኦሻንያ/ ኣንጻራዊ መርክቦ ኤስያ በየናይ ኣንፈት'ዩ?
  - ሐ ካብ ሰሜን ኣመሪካ ብኣንፈት ምብራቕ ዘላ ክፍለ ዓለም መን'ያ?
  - መ ካብ ኤስያ ብደቡብ ምዕራብ እትርከብ ክፍለ ዓለም መን እያ?
  - ሠ ካብ ኣፍሪካ ይኹን ኣውስትራልያ /ኦሻንያ/ ንደቡብ ኣንፈት ዘሎ ክፍለ ዓለም መን ይባሃል?
  - ረ ደቡብ ኣመሪካ ብመንፅር ኣፍሪካ ኣበየናይ ኣንፈት ትርከብ?
  - ሰ ንሰሜን ክፍለ ዓለም ኣመሪካ ዝቐረበት ክፍለ ዓለም መን እያ?
  - ሸ ኣብ መንጎ ሃገርን ክፍለ ዓለምን ዘሎ ፍልልይ እንታይ እዩ?

- 2 ተምሃሮ ነዚ ዝስዕብ ካርታ ዓለም ኣብ ደብተርኩም ብምስኣል ስፍሓት እተን ክፍለ ዓለማት ብሕብሪ ለኺኹም ኣነጻፅሩ። ነታ ዝግበየት ክፍለ ዓለም ብጫ ሕብሪ ነታ ካልኣይቲ ዝግበየት ቆፅላዎይ፣ ነታ ሳለስይቲ ቡናዊ፣ ነታ ራብዓይቲ ቀይሕ፣ ነታ ሓምሸይቲ ሰማያዊ ነታ ሻድሸይቲ ሮዝ ሕብሪ ቅብእውን፣ ነታ ዝነኣሰት ድማ ብጻጻ ካልኣይቲ ኣለዎ። ብመሰረትዚ እታ ዝግበየት ክፍለ ዓለም መን እያ? እታ ዝነኣሰትኩ? ተምሃሮ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ብስፍሓት ኣብ መበል ክንደይ ደረጃ ትስራዕ?

ካርታ 1.2: ስፍሐት ክፍለ ዓለማት

ተምሃሮ ነዚ ኣብ ታሕቲ ተሳኢሉ ዘሎ ግራፍ - ፓይ ብጉጅለ እናተመያየጥኩም ብምርኣይ ነተን ክፍለ ዓለማት ብመጠን ስፍሐተን ኣነፃፅሩዎን። ንኹለን ክፍለ ዓለማት ድማ ብመጠን ስፍሐተን ካብ ቀዳማይ ክሳብ ሻብዓይ ደረጃ ስርዕዎን።

ስእሊ 1.1: ስፍሐት ክፍለ ዓለማት ዘርኢ ፓይ ግራፍ

ተምሃሮ እስቲ ሕዚ ድማ ነቶም ኣቐዲምኩም ዝተመያየጥኩምሎም ቁምነገራት ምስዚ ቀጂሉ ዝቐርብ ትምህርቲ ኣነፃፅሩዎም?

- 1 **አፍሪካ፡** ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ብስፍሐታ ካልኣይ ደረጃ ዝሓዘት እያ። አፍሪካ ብአንፈታት ሰሜን ምዕራብ፣ ምዕራብን ደቡብ ምዕራብን ምስ ውቅያኖስ ኣትላንቲክ ትዳቦ። በአንፈታት ምብራቕን ደቡብ ምብራቕን ድማ ምስ ውቅያኖስ ህንዲ ትዳቦ። በአንፈት ሰሜን ድማ ምስቲ አፍሪካ ካብ አውሮፓ ዝፈልያ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ትዳቦ። ብአንፈት ሰሜን ምብራቕ አፍሪካ ድማ ቀይሕ ባሕሪ ኣሎ። ተምሃሮ ኣንፃራዊ መርክቦ ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ነዚ እዩ ዝመስል።
- 2 **እስያ፡** እታ በስፍሐታ ቀዳማይ ደረጃ ዝሓዘት ክፍለ ዓለም እስያ እያ። እስያ ብአንፈት ምዕራብ ምስ አውሮፓን አፍሪካን ትዳውብ። ብአንፈት

ምብራቕ ድማ ምስ ውቅያኖስ ፓስፊክ ከምኡውን በደቡብ ምስ ውቅያኖስ ህንዲ ትዳውብ።

- 3 **አውሮፓ፣** ክፍለ ዓለም አወሮፓ ብእንፈት ምዕራብ ምስ ሰሜናዊ ውቅያኖስ አትላንቲክ ትዳውብ። ብደቡብ ምስ ባሕሪ ሜዲተራንያን ከምኡውን ብምዕራብ ምስ ክፍለ ዓለም እስያ ትዳውብ። ሰሜናዊ አውሮፓ ምስ ውቅያኖስ ኦሪንቲክ እዩ ዝዳውብ። አውሮፓ ብስፍሓታ ሻድሸይቲ ክፍለ ዓለም እያ።
- 4 **ደቡብ አመሪካ፣** ክፍለ ዓለም ደቡብ አመሪካ ብዙሕ ግዜ ላቲን አመሪካ ተባሂላውን ትፅዋፅ እያ። ደቡብ አመሪካ ብምዕራብ ምስ ውቅያኖስ ፓስፊክ ብምብራቕ ድማ ምስ ሰሜናዊ ውቅያኖስ አትላንቲክ ትዳውብ። በሰሜን ድማ ምስ ሰሜን አመሪካ ትዳውብ። ደቡብ አመሪካ ብስፍሓታ ኣብ 4^ይ ደረጃ ትስራዕ።
- 5 **ሰሜን አመሪካ፣** እዛ ክፍለ ዓለም ብምዕራብ ምስ ውቅያኖስ ፓስፊክ ብምብራቕ ድማ ምስ ውቅያኖስ ሰሜን አትላንቲክ ትዳውብ። ብደቡብ ምስ ክፍለዓለም ደቡብ አመሪካ፣ ብሰሜን ድማ ምስ ውቅያኖስ ኦሪንቲክ ትዳውብ። ክፍለ ዓለም ሰሜን አመሪካ ብስፍሓታ ሳልሳይቲ እያ።
- 6 **አውስትራሊያ፣** አውስትራሊያ እታ ዝነኣሰት ክፍለ ዓለም እያ። አውስትራሊያ ብውቅያኖሳት ህንድን ፓስፊክን ዝተኸበበት ደሴት ክፍለ ዓለም እያ።
- 7 **አንታርክቲካ፣** እዛ ሰብ ዘይነብረላ ክፍለ ዓለም ኣብ ከባቢ ደቡባዊ ዋልታ እያ አትርኩብ። ዝተሓተ መጠን ረስኒ ዘለዋ ክፍለ ዓለም'ያ።

1.1.2 ቀንዲ ገፅታታት ክፍለ ዓለማት

ተምሃሮ ካብ ክፍልኹም ናብ ቤት ትምህርትኹም ኣብ እትመላለስሉ እዋን ካብ ቀረባ ክሳብ ርሑቕ ዘሎ ገፅ ምድሪ እስቲ ተግዘቡ። ክፍለ ዓለማትና ዝተፈላለዩ ገፅታት ኣለውዎም። እምባታት፣ ሸንጥሮታት፣ ከበሳታት፣ ማያዊ ኣካላት፣ መታሕታት ወዘተ እቶም ቐንድታት እዮም።

ካብ ሓፊሻዊ ስፍሓት ዓለምና እቲ ኣስታት 70% ብማያዊ ኣካላት ዝተሸፈነ እዩ። እቲ ዝተረፈ 30% ድማ ብክፍለ ዓለማት ዝተሸፈነ እዩ። እቲ ብማያዊ ኣካላት ዝተሸፈነ እውን ኣዝዩ ዝበዝሐ ክፋሉ ብጨው ብዝተመልኡ ውቅያኖሳትን ባሕርታትን ዝተሸፈነ እዩ።

ተምሃሮ እስቲ ካርታ ዓለም ተጠቐምኩም ነዞም ዝስዕቡ ኣብ ሕድሕድ ክፍለዓለም ዝርከቡ ኣዝዮም በረኽቲ ዝኾኑ ጫፍ እምባታት ኣለልዩ? ኣበዮናይ ክፍለዓለም ከምዝርከቡ ድማ ኣብ ደፍተርኩም ፀሓፉ። ኣብ ዓለም እቶም ዝለዓለ ብራኽ ዘለዎም ኣብ እስያ ዝርከቡ ሰንሰለታዊ እምባታት ሂማላያ እዮም። እቲ ዝለዓለ ብራኽ ዘለዎ

ጫፍ እምባ ኣብ ሂማላያ ዝርከብ እምባ ኤቨረስት እዩ። ካልኣት ድማ እምባታት ክለማንጃሮ፣ ቪካሽን፣ ኮስክሉስኮ፣ ኤልቡሩስ፣ ኣኮንኳን፣ ሚኪንሊይ ዝበሃሉ ዓበይቲ እምባታት ኣለዉ። እስቲ ሕድሕዲኦም ኣበየናይ ክፍለ ዓለም ከምዝርከቡ ካርታ እናረጸኹም ኣለልዩ።

ተምሃሮ ነዞም እምባታት ኣብ ካርታ ከተለልዩ እንተለኹም ብምንታይ ዓይነት ሕብረ ከምዝተገለጹ ኣለሊኹም ዶ?

ተምሃሮ እዞም ብራሽኦም ካብ **ልዕሊ 4** ሽሕ ክሳብ **ልዕሊ 8** ሽሕ ሜትር ልዕሊ ፀፍሒ ባሕሪ ዝበፅሕ እዩ። ብኣንጻርም ድማ ኣብ ኩለን ክፍለ ዓለማት ኣዝዩ ዝተሓተ ብራሽ ዘለዎም ገፅታት ኣለዉ እዮም።

ተምሃሮ ኣብ ኢትዮጵያ እቲ ዝተሓተ ብራሽ ዘለዎ ቦታ ኣበይ ከም ዝርከብ ተመሃርኩም ኔርኩም። ትዝክርዎ ዶ? ኣብ ዓለም እቲ ኣዝዩ ዝተሓተ ቦታ ኣብ ክፍለዓለም እስያ ዝርከብ ምውት ባሕሪ ዝበሃል እዩ፤ እስቲ ምውት ባሕሪ ኣብ ካርታ ዓለም ኣበይ ከምዝርከብ ኣለልዩ። ካብ ቐይሕ ባሕሪ በየናይ ኣንፈት ይርከብ?

ክፍለ ዓለም	ስፍሓት ብትርብዒት ኪ.ሜ.	% ኣብ ስፍሓት መሬት	ጫፍ ዝለዓለ ብራሽ	ብራሽ ዝለዓለ ጫፍ (ብሜትር)	ዝተሓተ ብራሽ	ብራሽ ዝተሓተ ጫፍ (ብሜትር)
ኣፍሪካ	30.3 ሚ.ልዮን	21.4	ክለማንጃሮ	5,895 ልዕሊ. ፀ.ባ	ቃላይ ኣሳል	153 ትሕቲ ፀ.ባ
ኣንታርክቲካ	13.7 ሚ.ልዮን	9.2	ቪካሽን	4,892 ልዕሊ. ፀ.ባ	ፀፍሒ ባሕሪ	ዚሮ (ፀፍሒ ባሕሪ)
እስያ	48.4 ሚ.ልዮን	30.7	ኤቨረስት	8,848 ልዕሊ. ፀ.ባ	ምውት ባሕሪ	423 ትሕቲ ፀ.ባ
ኣውስትራልያ	8.3 ሚ.ልዮን	5.1	ኮስክሉስኮ	2,228 ልዕሊ. ፀ.ባ	ቃላይ ኤይር	15 ትሕቲ ፀ.ባ
ኣውሮፓ	14 ሚ.ልዮን	7.3	ኤልብሩስ	5,642 ልዕሊ. ፀ.ባ	ባሕሪ ካስፒያን	28 ትሕቲ ፀ.ባ
ሰሜን ኣመሪካ	24.4 ሚ.ልዮን	16.3	ሚኪንሊይ	6,194 ልዕሊ. ፀ.ባ	ምውት ሸንጥሮ	111 ትሕቲ ፀ.ባ
ደቡብ ኣመሪካ	17.8 ሚ.ልዮን	10	ኣኮንኳን	6,960 ልዕሊ. ፀ.ባ	ሳሊናስ ግራደስ	40 ትሕቲ ፀ.ባ

ሰደቓ 1.1: ክፍለ ዓለማት

1.1.3 ቀንዲ ሩባታትን ቃላያትን ዓለም

ሩባታት፡ ተምሃሮ እስቲ ኣብ ከባቢኹም ዘለዉ ሩባታት ፅርሑ? ኣብ ሃገርና ሽ እንታይ ዝበሃሉ ዓበይቲ ሩባታት ትዝክሩ? ኣብ ዓለምና ብዙሓት ዓበይቲ ሩባታት ኣለዉ እዮም። ካርታ ዓለም ብምርኣይ እስቲ ካብ ሕድሕድ ክፍለ ዓለም ክልተ ሩባታት ኣለልዩ፣ ኣስማዮምውን ኣነፅሩ። ኣብ ካርታ ሩባታት መብዛሕትኡ ግዘ ብቐጠን ሰማያዊ ሕንፃዕዮም ተመላኺቶም ዝርከቡ።

ክር.ታ 1.3: ናብ-ታትን ቃላይትን ዓለም

ዕዮ ጉጅለ 1.2

ነዚ ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ዓለም ኣብ ደፍተርኩም ስኣሉ። ካርታ ዓለም ተጠቓምኩም ምይይጥ ብምክያድ እዞም ዝሰዕቡ ዓበይቲ ሩባታት ዓለምና ኣበየናይ ክፍለ ዓለም ከም ዝርከቡ ኣነዕሩ። ሰማያዊ ሕብሪ ተጠቓምኩም ድማ ኣስማቶም ብምፅሓፍ ኣብ ደፍተርኩም ኣብ ዝሰኣልኩምዎ ካርታ ኣመልክቱ። ሩባታት

1	ኮንጎ	5	ሚሲሲፒ
2	ናይል	6	ሙሪ
3	ዳንዩብ	7	ያንግዠ
4	ኣማዞን		

ተምሃሮ ኣብ ዝሰኣልኩምዎ ካርታ ካብ ዓለም እቲ ዝነውሐ ሩባ ኣብ ክፍለዓለም ኣፍሪካ ዝርከብ ሩባ ናይል ከም ዝኾነ ተገንዚብኩም ዶ?

ቃላያት: ተምሃሮ ንከባቢኹም ዝቐረበ ቃላይ መን እዩ? ኣብ ሃገርና እቲ ዝበዩ ቃላይ መን ከምዝኾነ ካርታ ኢትዮጵያ ብምርኣይን ካብ ሕሉፍ ትምህርትኹም ብምዝካርን ስርሑ።

ዕዮ ጉጅለ 1.3

ቡብኸልተ ተጎጂልኩም ካርታ ዓለም ብምርኣይ ነዞም ዝሰዕቡ ዓበይቲ ቃላያት ዓለም ኣለልዩ። ብምቕፃል ኣብቲ ሩባታት ዝሰኣልኩምሉ ደፍተር ካብ ካርታ 1.3 ነዞም ዝሰዕቡ ቃላያት ኣብ ትኸክለኛ ቦትኦም ብሰማያዊ ሕብሪ ሰኣልዎም።

- 1 ኣብ ክፍለዓለም ሰሜን ኣመሪካ ዝርከብ ካብ ዓለም ዝለዓለ ስፍሓት ዘለዎ ቃላይ ሱፐርየር
- 2 ኣብ ኣውስትራልያ ዝርከብ ቃላይ ኤይሪ
- 3 ኣብ ኣፍሪካ ዝርከብ ቃላይ ቪክቶርያ
- 4 ኣብ ሩሲያ ዝርከብ ካብ ዓለም ብዕምቆቱ ቐዳማይ ዝኾነ ቃላይ ባይካል
- 5 ኣብ ከባቢ ምብራቕ ኣውሮፓ ዝርከብ ቃላይ ካስፒያን
- 6 ዝመረፅኩምዎም ካልኦት ክልተ ቃላያት።

- 11 ንሩባ ናይል ዝቐረበ ሩባ ኣየናይ እዩ?
  - ሀ. ያንግዘ ሐ. ኣማዞን
  - ለ. ዳንዩብ መ. ሚሲሲፒ
- 12 ኣብ ሰሜን ኣመሪካ ዝርከብ ሩባ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ. ሚሲሲፒ ሐ. ሙሪ
  - ለ. ኣማዞን መ. ኮንጎ
- 13 ኣብ ዓለምና ብዕምቆቱ ተወዳደሪ ዘይብሉ ቻላይ ኣበይ ይርከብ?
  - ሀ. ኣመሪካ ሐ. ሩሲያ
  - ለ. ኣውስትራልያ መ. ቻይና
- 14 ኣብ ዓለምና ዝተሓተ ብራሽ ዘለዎ ቦታ መን እዩ?
  - ሀ. ምውት ባሕሪ ሐ. ኣንታርክቲካ
  - ለ. ኤቨሪስት መ. ያንግትዣ
- 15 ኣብ ዓለምና ዝለዓለ ብራሽ ዘለዎ እምባ መን እዩ?
  - ሀ. ክሊማንጃሮ ሐ. ዊልሃም
  - ለ. ናይል መ. መልሲ የለን

III መርክቦ ናይዞም እምባታት ምስ ዝርከብዎ ክፍለ ዓለም ኣዛምዱ።

16 ኤቨሪስት 17 ክሊማንጃሮ 18 ኣኮንኳን 19 ሚኪንሊይ 20 ኤልብሩስ	ሀ. ደቡብ ኣመሪካ ለ. ኣውስትራልያ ሐ. ኣውሮፓ መ. ኣፍሪካ ሰ. እሰያ ረ. ሰሜን ኣመሪካ

1.2 ህዝብታት ዓለም

1.2.1 ቀንዲ ቋንቋታት ዓለም

ኣብ 7^ይ ክፍለ ብዛዕባ ዝተፈላለዩ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ተማሂርኩም ከምዝነበርኩም ትዝክሩ ዶ? ዘርዘርዎም። ቋንቋታትን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ 7^ይ ክፍለ ተማሂርኩም ነይርኩም። ትዝክሩ ዶ? ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለምና ኸ ሰሚዕኹም ዶ ትፈልጡ? ካብዚ ንታሕቲ ዘሎ ስእሊ ዝርግሑ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም መሰረት ነይርኩም ብጉጅሎ ተመያየጡ።

ዕዮ ጉጅለ 1.4

ጉጅለ ፩ - ኣብ ኣፍሪካ ዝርከቡ ቀንዲ ቋንቋታትን ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ቋንቋታት ዘርዝሩ።

ጉጅለ ፪ - ኣብ ኣውሮፓ፣ ኣመሪካን ካናዳን ዝርከቡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዘርዝሩ። ኣብዞን ሃገራት ዝዝረቡ ቋንቋታት ክንድ-ዝክእልኩም ግለፁ።

ጉጅለ ፫ - ኣብ ኣህጉር እስያ ዝርከቡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዘርዝሩ። ብህዝቢ እስያ ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝተወሰኑ ግለፁ።

ጉጅለ ፬ - ኣብ ዓለም ካብዝዝረቡ ቋንቋታት ብመሰረት ብዙሕ ህዝቢ ዝጥቀሙሎም ኣብ ቅድሚት ዝስርዑ ዓሰርተ ቋንቋታት ዓለምና ዘርዝሩ።

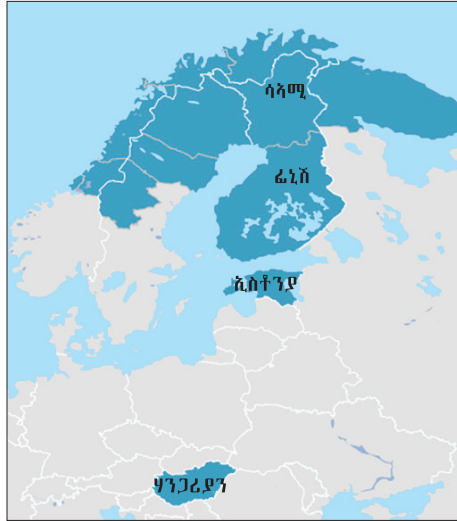
ኣብ ዓለምና ገፊሕ ሸፋን ዘለዎምን ተቐባልነት ዝረኸቡን ዓሰርተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለምና ዝበሃሉ እዞም ዝስዕቡዮም፡

- * ኢንዶ - ዩሮፕያን
- * ዩራሊክ
- * ካውካሲያን
- * ሲኖ - ቲቢታን
- * ኣውስትሮ - ኤሽያቲክ ኣልታይክ
- * ኣውስትሮሲያን (ማለዮ-ፖሊኔዥያን)
- * ኣፍሮ ኤሽያቲክ
- * ኒጆር ኮንጎ
- * ኒሎ ሰሃራን (ኣባይ ሰሃራዊ)

1 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኢንዶ - ዩሮፕያን፡ ብገፊሑ ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ሃገራትን ኣመሪካን ብዙሓት ዝዝረቡሎም ቋንቋታት ዝሓቆፈዮ። ብተወሳኺ ካብ ምዕራብ ኣውሮፓ ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ህንዲ ኣብዘለዉ ኣዝዮም ብዙሓት ሃገራት ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝሓቆፈዮ። ኣብ ዓለምና ብዝርከቡ ህዝብታት ብብገፊሑ ዝዝረቡሎም ስለዝኾኑ ካብ 1.6 ቢሊዮን ንላዕሊ ተዛረብቲዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። ኢንዶ - ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ካብ ሸውዓተ ዘይነኣሱ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉዎ። እዚኦም ድማ ዝስዕቡዮም፡

- ጀርመኒክ ቋንቋታት፣ ቋንቋታት እንግሊዝኛ፣ ጀርመንኛን ዳች ወዘተ ዝርከብዎምዮም።
- ስካንዲኒቪያን ቋንቋታት፣ ቋንቋት ዳኒሽ፣ ኖርወጂያንን ስዊዲሽን ወዘተ ይርከብዎ።
- ሮማውያን ቋንቋታት፣ ቋንቋታት ጣልያን፣ ፈረንሳይ፣ ፖርቹጊዝን ስፓኛን ይርከቡዎ።
- ቦልቲክ ቋንቋታት፣ ቋንቋታት ሊቱዋንያን ላትቪያን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም።

ካርታ 1.5: ዝርግሓ ቋንቋታት ዩራክሊን

3 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ካውካሲያን፡** እዚኦም ኣብ ሞንጎ ደቡባዊ ምብራቅ ኣውሮፓ ክሳብ እስያ ኣብዝርከቡ እምባታት ካውካሲያ ዝርከቡ ቋንቋታት ኾይኖም ንጆርጂያኛ፣ ስኻንኛ፣ ኮዝያንኛ፣ ቺቺንያኛ፣ ሚንግሬሊያንኛን ላዝኛን ዝበሃሉ ቋንቋታት ኣብ ሰሜንን ደቡብን ካውካሲያ ዝሓቆፈዩ። ተምሃሮ ዝርግሓን ሸፋንን እዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ ካርታ ተመልከቱ።

4 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ሲኖ - ቲቢታን፡** ካብ ኢንዶ-ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ቀጺሉ ኣብ ዓለም ብዘለዉዎ በዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ካልኣይ ደረጃ ዝርከቡዩ። እዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ መብዛሕትኡ ቻይና፣ መብዛሕትኡም ሂማላውያን፣ ደቡባዊ ምብራቕን ደቡባዊ ማእኸልን እስያ ብብዙሓት ተዛረብቲ ዝውነኑ ቋንቋታት ዝሓቆፈ እዩ። **ቲቢቶ - በርማን ሲኒቲክን** ዝበሃሉ ክልተ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉዎ። ኣብ ትሕቲዞም ክልተ ቤተሰብ ቋንቋታት ድማ ካብ 200 ዘይነኣሱ ዝዝረበሎም ቋንቋታት ኣለዉ። ኣብ ቲቢቶ-በርማ ብዙሓት ቋንቋታት እንትህልዉ ኣብ ሲኒቲክ ድማ ብዙሓት ተዛረብቲ ቋንቋ ማንዳሪን ኣለዉ። ቋንቋ ማንዳሪን ብህዝቢ ቻይናውያን ዝዝረብን ኣብ ዓለምና ዝለዓለ በዝሒ ተዛረብቲ ህዝብታት ዘለውዎ እዩ። ብዘዕባዞም ክልተ ቤተሰብ ቋንቋታት ዘለዎም ሸፋን ተዛረብትን ከባቢኦምን ንምርዳእ ቀጺሉ ዝርከብ ካርታ ርክብ። ስለዚ ኣብ ትሕቲ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ሲኖ - ቲቢታን ብዋናነት ዝዝረቡ ቋንቋታት እንትንርእይ ማንዳሪን፣ ቲቢታንኛ፣ በርማዝኛ፣ ከምኡውን ኣብ ታይላንድ፣ ላኦስን ደቡባዊ ምብራቕ ቻይናን ብበዝሒ ዝዝረቡ 'ታይኛ' ዝበሃሉ ቋንቋታት ይርከቡ።

ካርታ 1.6: ዝርግሓ ቋንቋታት ሲኖ ቲቦታን

- 5 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣውስትሮ ኤሽያቲክ፡** እዚኦም ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ እስያ፣ ደቡብ እስያ፣ ፓኪስታን፣ ህንዲ፣ ቬትናም፣ ካምቦዲያ ወዘተ ኣብ ዝመሳሰሉ ሃገራት ዝገበሩ ቋንቋታት ዝሓዙዩ። ስለዝኾነ ድማ ሂንዱ፣ ቬትናምኛ፣ ክህመርኛን ኣብ ትሕዚኪ ዝምደቡ ቋንቋታት እዮም።
- 6 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣልታይክ፡** ካብ ደቡባዊ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩን ማእኸላይ እስያ ሓዊሱ ክሳብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ኣብ ዘለዉ ተዛረብቲ ተዘርጊሖም ዝርከቡ ቋንቋታት ዝጠመረዩ። ብዋናነት ቱርኪክ (ቱርክኛ)፣ ቱንጉሲክኛ፣ ሞንጎሊክ (ሞንጎልኛ)፣ ኣብ ሩስያ ዝገበሩ ቋንቋታት፣ ኮሪያኛን ጃፓንኛን፣ ከምኡውን ማንቹኛ፣ ኡዝቤክኛን ታታርን ዝበሃሉ ቋንቋታት ዝሓቆፈዩ።

ካርታ 1.7: ዝርግሓ ቋንቋታት ኣልታይክ

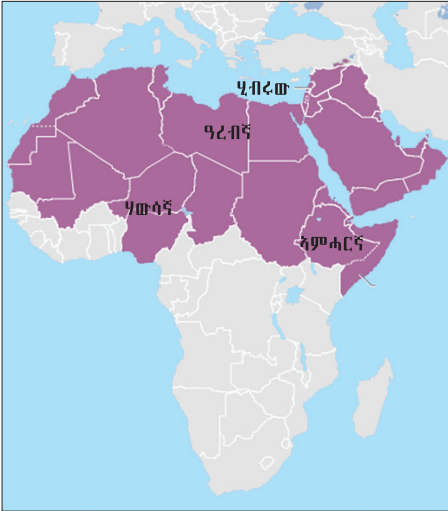

7 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣውስትሮይሽያን (ማላዮ-ፖሊኔሲያን)፣ እዚ ብመንፅር በዝሒ ቋንቋታትን ሽፋንን ገፀ መሬታዊ ዝርግሐን እንትርእይ ኣብ ዓለም ካብዝርከቡ ዓበይቲ ዝበሃሉ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ እዩ። ዝርግሐኡ እንትርእይ ብምዕራብ ካብ ማዳጋስካር ጀሚሩ ክሳብ ብምብራቕ ሃዋይን ደሴት ዝሸፍንዮ። እዚ ንህንድን ሰላማዊ ውቅያኖሳትን ከምኡውን ምብራቓዊ ደሴታት የጠቓልልዮ። ኣብ ኣውሲ ደሴት ማላያ ዝርከቡ ቋንቋታት ማላይኛ፣ ጃቫናይዝኛ፣ ማኦሪኛን ነዋይኛን ከምኡውን ኢንዶኔዥያንኛ፣ ሃዋይንኛን ዘርኢ ኣቦርጂንስ ዝዛረብዎ ሜኦሪኛ ዝበሃል ኣብ ኔውዚላንድ ዝርከቡን ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ቋንቋ ማላጋሲኛውን ኣብዚ ዝምደብዮ። ተምሃሮ ዝርግሐኦም ኣብ ካርታ ተመልከቱ።

ካርታ 1.8: ዝርግሐ ቋንቋታት ኣውስትሮይሽያን

8 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ እስያቲክ፣ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ከምዝተምሃርኩምዎ ካብ ምዕራብ ኣፍሪካ ናብ ቀርኒ ኣፍሪካ ኣብዝርከቡ ሃዝብታት ዝዛረቡዎም ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ካብዚ ብተወሳኺ ካብ ፍሮይ ክሳብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣብዘለዉ ሃገራትውን ዝዛረቡ ቋንቋታት ዘሓቕፈዮ። ስለዚ ዓረብኛ፣ ሂብሩው (ኣብ እስራኤል ዝዛረብ ቋንቋ)፣ ሃውሳኛ፣ በርበርኛ፣ ኮፕቲክኛ፣ ኣምሓርኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ሃረሪ፣ ጉራግኛ ወዘተ ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ብዋናነት ዝሓቕፈዮ።

ካርታ 1.9: ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ

ካርታ 1.10: ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኒጆር ኮንጎ

9 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጆር ኮንጎ፤ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ከምዝተምሃርክምዎ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ሃገራትን ካብ ሓውሲ ሰሃራ ንደቡብ ኣንፈት`ውን ኣብዝርከባ ሃገራትን ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፈዩ። ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ዮሩባ፤ ፉልፉልዴን ኢግቦን ከምኡ`ውን ኣብ ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ ዝዝረቡ ከም ስዋሂልኛን ዞሎኛን ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡ`ዮም። ማንዲካን ዞሳን ዝተብሃሉ ቋንቋታት`ውን ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡ`ዮም።

10 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (አባይ ሰሃራዊ)፤ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ከምዝተምሃርክምዎ ኣብ ማእኸላይ ኣፍሪካ፤ ቻድ፤ ሱዳን፤ ኡጋንዳ፤ ኬንያ፤ ኢትዮጵያን ኤርትራን ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፈ እዩ። ኣብ ኬንያን ታንዛኒያን ዝዝረብ ቋንቋ መሳይ ኣብዚ ዝምደብ`ዩ። ኣብ ሃገርና ኣብ ጋምቤላን ቤኒሻንጉል ጉሙዝን ከምኡ`ውን ኣብ ትግራይን ኤርትራን ብብሃረሰብ ኩናማ ዝዝረቡ ቋንቋታት ኣብዚ ዝምደቡ`ዮም።

ካርታ 1.11: ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ

ተምሃሮ ዓበይቲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም ዝበሃሉን ኣብ ትሕቲኦም ዝተሓቑፉ ቋንቋታትን ፈሊጥኩሞም ዶ? ኣብ ውሽጢ ክፍሊ ካርታ እናረኣኹም ዓሰርቲኣን ዓበይቲ ቤተሰብ ቋንቋታት ግለፅዎም። ኣብ ትሕቲኣን ንዘለዎ ቤተሰብ ቋንቋታትን ኣብ ተፈላለዩ ሃገራት ዝገረቡ ቋንቋታት ብኣብነት እናደገፍኩም ግለፁ። መምህር ንተምሃሮ ይሓግዝዎም።

ኣብ መወዳእታ ኣብ ዓለምና ካብዝገረቡ ልዕሊ 3000 ቋንቋታት ውሽጢ ኣዝዮም ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ብቕደም ሰዓብ ምርኣይ ይክኣልዮ። ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ቋንቋታት ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎን ብቐዳማይ ደረጃ ዝስራዕን ቋንቋ **ማንዳሪን** ዝበሃል ኣብ ሃገረ ቻይና ዝገረበሉዮ። ብኻልኣይ ደረጃ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ **ዓረብኛ** እንትኸውን እዚ ኣብ ብዙሕ ሃገራት ማእኸላይ ምብራቕን ሰሜን ኣፍሪካን ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎዮ። ብሳልሳይ ደረጃ ኣብ ዓለምና ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ **ሂንዱ** እንትኸውን እዚ ኣብ ሃገረ ህንዲ ዝገረብዮ። ብራብዓይ ደረጃ ዝተሰርዐ ቋንቋ **እንግሊዝኛ** እንትኸውን ኣብ ሃገራት እንግሊዝ፣ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ፣ ካናዳ፣ ኣውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድ፣ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብዝነበራ ሃገራት ከም ህንዲ፣ ናይጀሪያ፣ ፓኪስታንን ደቡብ ኣፍሪካን ዝገረብዮ። ይኹን ደኣምበር ቋንቋ እንግሊዝኛ ብካልኣይ ደረጃ ንግልጋሎት ስራሕ ዝጥቀሙሉ ሃገራት ናብ ግምት እንተኣትዩ ናብ ካልኣይ ደረጃ ክስራዕ ዝክእልዮ። ብሓምሻይ ደረጃ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ **ስፓኛ** እዩ። ሻድሻይ ደረጃ ዝሓዘ ቋንቋ ዓለምና **ቤንጋሊ** ዝበሃልዮ። ሻብዓይ ደረጃ ብበዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ዝተሰርዐ ቋንቋ ዓለምና **ፖርቹጊዝኛ** እንትኸውን ሻምናይ ደረጃ ተሰሪዑ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ ዓለምና **ራሽኛ** እዩ። ኣብ ደረጃ ታሻዓይ ዝተሰርዐ ቋንቋ ዓለምና **ጃፓንኛ** እንትኸውን ኣብ መበል ዓስራይ ብበዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ዝተሰርዐ ቋንቋ **ጀርመንኛ** እዩ።

ኣብ ላዕሊ ዝተገለፁ ብደረጃ ዓለም ካብዝርከቡ ቋንቋታት ብዙሕ ተዛረብቲ ካብዘለውዎም እቶም ኣብ ቅድሚት ዝስርዑ ዓሰርተ ቋንቋታት ፈሊጥኩሞም ዶ? ቋንቋ ማንዳሪንኛ ኣብ ሲኖ - ቲቢታን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ ከምዝኾነን ቋንቋ ዓረብኛ ድማ ኣብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ ከምዝኾነን ተዓዚብኩም ዶ? ብደረጃ ዓለም ብዙሕ ተዛረብቲ ካብዘለውዎም ዓሰርተ ቋንቋታት ውሽጢ መብዛሕትኦም ኣብ ኢንዶ - ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡ ከምዝኾኑ ኸ ተዓዚብኩም ዶ? ንኣብነት እንግሊዝኛ፣ ሂንዱ (ቋንቋ ህንዲ)፣ ስፓኛ፣ ፖርቹጊዝኛ፣ ናሲያኛ፣ ጀርመንኛ ወዘተ።

መልመዲ 1.2

ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ቅኑዕን ትኽክለኛ ዝኾኑ መልሲ ምረፁ፡፡

- 1 ኣብ ዓለምና ዝርከቡ በዝሒ ቋንቋታት ክንደይ ይኾኑ?

ሀ. 2500	ሐ. 2500
ለ. ልዕሊ 3000	መ. ትሕቲ 3000
- 2 ሞንጎሊክ ዝኾኑ ቋንቋታት ኮርያን ጃፓንን ኣበየናይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ዓለምና ይምደቡ?

ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን	መ. ኣልታይክ
ለ. ሲኖ ቲቤታን	ሰ. ዩራሊክ
ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ	
- 3 ካብዘም ዝስዕቡ ኣብ ቋንቋታት ኢንዶ - ዩሮፕያን ዘይምደብ ኣየናይ ቋንቋ እዩ?

ሀ. ሃንጋሪኛ	መ. ጣልያንኛ
ለ. ግሪክኛ	ሰ. ዳኒሽ
ሐ. ጀርመንኛ	
- 4 ቋንቋታት ኣምሓርኛን ትግርኛን ኣበየናይ ዓበዪ ቤተሰብ ቋንቋታት ይምደቡ?

ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን	መ. ኒሎ ሰሃራን
ለ. ኣፍሮ ኤሽያቲክ	ሰ. መልሲ የለን
ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ	
- 5 ኣብ ዓለምና ካብዘለዉ ቋንቋታት ብዙሓት ተዛረብቲ ብምህላዎም ቀዳማይ መን እዩ?

ሀ. ፈረንሳይኛ	ሐ. ሂንዱኛ
ለ. ዓረብኛ	ሰ. እንግሊዝኛ
መ. ማንዳሪንኛ	
- 6 ካብዘም ዝስዕቡ ኣብ ቀንዲ ቋንቋ ኒሎ ኮንጎ ዘይምደብ ኣየናይ እዩ?

ሀ. ዮሩቤ	ሐ. ሃውሳ
ለ. ፉልፉልዴ	ሰ. ኢግቦ
መ. ስዋሂሊ	
- 7 ካብዘም ዝስዕቡ ኢንዶ-ዩሮፕያን ቤተሰብ ቋንቋታት ውሽጢ ኣብ እስያ ዝርከቡ ቋንቋታት ዝሓቁፍ ኣየናይ እዩ?

ሀ. ጀርመንክ ቋንቋታት፤	መ. ቦልቲክ ቋንቋታት
ለ. ስካንዲኒቪያን ቋንቋታት፤	ሰ. ስላቪክ ቋንቋታት
ሐ. ሮማውያን ቋንቋታት፤	

1.2.2 ጥንታዊ ስልጣነታት (ግሪካውያን፣ ሮማውያን፣ ቻይናውያን፣ ፈሪሳውያንን ኢንካውያንን)

ንጥፈት 1.1

- 1 ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነ ኣመልኪትኩም ዝተምሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? ጥንታዊ ስልጣነ ከመይ ትገልፅዎ? ኣብ ኣፍሪካ ዝተርኣዩ ጥንታዊ ስልጣነታት ትዝክርዎም ዶ? ብጉጅለ ኸይንኩም ምዕባለ ጥንታዊ ስልጣነ ከመይ ከምዝተጀመረን መግለጺኡምን ዘርዝሩ።
- 2 ብዛዕባ ኣብ ግሪክ፣ ሮማ፣ ቻይናን ደቡብ ኣመሪካን ዝነበሩ ጥንታዊ ስልጣነታት ከ ሰሚሶኹም ዶ ትፈልጡ? እስከ ንወለድኹምን ካልኣት ዓባይቲ ሰባትን ሓቲትኩም ዝስዕብ ዕዮ ጉጅለ ተመያየጡሉ።

ዕዮ ጉጅለ 1.5

- ጉጅለ ፩ - ምዕባለ ጥንታዊ ስልጣነ ከመይ ከምዝነበረ ተመያየጡ። ብዝርዝር ግለፁ።
- ጉጅለ ፪ - መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣነ እንታይ ከምዝኾኑ ዘርዝሩ።

ተምሃሮ ብጉጅለ እንትትመያየጡ ነዘም ዝስዕቡ ጥሙር ሓሳባት ብዝርዝር ከምዝገለፁኩምን ዕዮ ጉጅለ ብግቡእ ከምዝሰራሕኹምን ንምርግጋፅ ዝሃብክምዎ መልሲ ኣገናዝብዎ። ብሓባር'ውን ተመያየጡሎም።

መልሲ ጉጅለ ፩ - ጥንታዊያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ፍራምረን ቆዕላመዕልን ኣብዝነበሩሉ ግዜ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ኣይቐመጡን ነይሮም። ኩሉ ግዜ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ይዘዋወሩ ነይሮም። ሕርሻ ምስጀመሩ ግና ኣብዝተወሰነ ቦታ ሰፊሮም መነባብሮኦም ብቀዋምነት ምምራሕ ጀሚሮም። በዚ ውን ቐሽታት ክምስረታ ጀሚረን። እዘን ቐሽታት ድሕሪ ግዜ ናብ ከተማታት ማዕቢለን። ምምስራት ከተማታት ንምዕባለ ካልኣት ኣብነታት ስልጣነታት መንገዲ ፀሪገን። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣነ ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍራምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወጺኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ።

መልሲ ጉጅለ ፪ - ነዚ ዝስዕብ ጥሙር ሓሳብ ብዝርዝር ግለፁ። ስልጣነ ጥንታዊያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰባት ጥራሕ ኣይኮነን።

ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ምዕባላ ንግድን እደ ጥበብን፣ ምዕባላ ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባላ ሃይማኖት፣ ምዕባላ ስነ ችርግ ችርግ፣ ምዕባላ ሕርሻ፣ ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅኑፅ ውዳበ ዝተመሰረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓፂን መፂንን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ችርግ ችርፅን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣነ ጎሊሁ ክረኣ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣነ ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀታ ሪካዊ ተርእዮዮ። ብምኻኑ ውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብ ዝተፈላለዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን እቶም ቀንዲ መበገሲ ጥንታዊ ስልጣነ ዓለምና ዝበሃሉ እዞም ዝሰዕቡዮም፡

- ★ ኣብ ኣፍሪካ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግብፂ፣ ኣኸሱምን ዚምባብዌን፣
- ★ ኣብ እስያ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ሜሶፖታሚያ፣ ህንድን ቻይናን፣
- ★ ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪክን ሮማን፣
- ★ ኣብ ኣመሪካ ጥንታዊ ስልጣነ ኢንካ፣ ማያን ኣዝቴክን ይርከብዎም።

ሀ. ጥንታዊ ስልጣነ ግሪክ (ግሪካውያን)

ንጥፈት 1.2

ተምሃሮ ቤት መፃሕፍቲ ኸይድኩም ካርታ ዓለምን ካርታ ኣውሮፓን ትረኸቡ ኢኹም። ወይድማ ኣትላስ ዝበሃል ካርታታት ዝሓዘ መፅሓፍ ትረኸቡ ኢኹም። ኣብ ካርታ ኣውሮፓ ውሽጢ ግሪክ ኣበይ ከምትርከብ ኣለልዩ። ካርታ ማእኸል ገይርኩምውን ብጉጅለ ተመያየጡ። ገፀ ምድራዊ ኣቀማምጣ ግሪክ ብባሕርታት ዝተኸበበት ምኻና ሪኢኹም ዶ? ግዝኣት ጥንታዊት ግሪክ ካበይ ናበይ በፂሒ ከምዝነበረ ካርታ መሰረት ብምግባር ተመያየጡ። ነዚ ካርታ መሰረት ብምግባር ጥንታዊት ግሪክ ብእጂኣንን ብሜዲቴራንያንን ባሕርታት ዝተኸበበት ከምዝኾነት ሪኢኹም ዶ? ክሬት ድማ ኣብ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ትርከብ ደሴት ከምዝኾነት ተግዚብኩም ዶ? ተምሃሮ ነዚ ንጥፈት ብግቡእ ስርሕዎ፣ ሓገዝ መምህር'ውን ሕተቱ።

ተምሃሮ ቅድሚ 1400 ዓ.ዓ ኣብ ደሴት ክሬት ጥንታዊ ስልጣነታት ማዕቢሎም ነይሮም። ጥንታዊ ስልጣነታት ደሴት ክሬት ኣብ ባሕረኝነትን ንግድን ማእኸል ዝገበረዮ ነይሩ። እዚ ፈላግይ ጥንታዊ ስልጣነ ኣውሮፓ እንትኸውን ንከባቢ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ባሕሪ እጂኣንን ተቐፃሂሮም ነይሮም። መበገሲ ጥንታዊ ስልጣነ ደሴት ክሬት እቲ ህዝቢ (ሚኖኣውያን) ዝነበሮም ምዕቡል ንግድን ጥበብ ባሕረኝነትን ነይሩ። ኣብ ከተማ ደሴት ክሬት ዝኾነት ሲኖሰስ ቀንዲ ቤተ መንግስቲ ብኳዕቲ ተረኺቡዮ። ነዚ ጥንታዊ ቤተ መንግስቲ ዝረኸበ ሰር ኣርቱር ኢቫንስ ዝበሃል

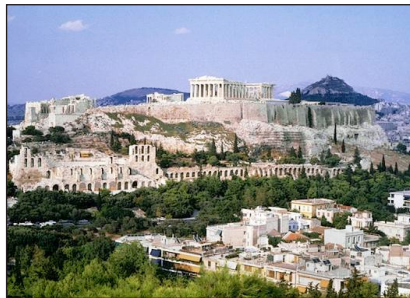
እዩ። ሚኖአውያን ጥበብ ምግጥጣም ስራ-ሕቲ ማይ ኳዕትን ዝርግሐን ከምኡውን መፋሰስን ዝነበሮም እንት-ኸውን ብስፖርታዊ ምንቅስቃሳትውን ይዘናግዑ ስለዝነበሩ ‘ጉስጢ’ የዘውትሩ ነይሮም። ሚኖአውያን ዝተብሃሉ ህዝቢ ደሴት ክሬት ጥበብ ህንፃ ቤተ መንግስቲ፣ ስነፅሑፍ፣ ስፖርትን ሃይማኖትን አማዕሊሎም ነይሮም። ይኹን ደኣምበር ሚኖአውያን ካብ ደሴት ክሬት ናብ ግሪክ ምስፍሕፋሕ ብምጅማሮምን ምእንተዚ ድማ መጠነ ሰፊሕ ወራር ስለዘካየዱ ኩለን ከተማታት ግሪክ ዓንዮን። ብምኸንያት ዚ ድማ ጥንታዊ ስልጣነ ደሴት ክሬት ዓብቂዑ።

ድሕሪ 800 ዓመተ ዓለም ንደሓር ግና ናብ 300 ዝዕግዓ መንግስታዊ ከተማታት ጥንታዊት ግሪክ ከምብሓዱ ሽ ክጥጥዓ ጀሚረን። ካብዚኣተን እተን ብጣዕሚ ምዕብላትን ውሩያት ዝነበራ ሓያላት ዝበሃላ ክልተ መንግስታዊ ከተማታት **አቴንስን ስፓርታን** ዝበሃላ ነይረን። ተምሃሮ ኣብ ካርታ ጥንታዊት ግሪክ ዝተፈላለዩ መንግስታዊ ከተማታት ርአዩ። ኣብቲ ካርታ ኣቴንስ፣ ማራቶን፣ ስፓርታ፣ ደልፊ፣ ጮሮኔያ፣ ቴፍፕሮሎያ፣ ኦሎምፒያ ወዘተ ዝበሃሉ ኣለውዮም ኣስተውዒልኩምዎም ደ? ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪክ ብተመሳሳሊ ጥንታዊ ስልጣነ ሂሊኒስካውያን ውን ይበሃልዮ። ኣቴንስ ብዲሞክራሲያዊ ስርዓት መንግስቲ ከተማ ትፍለጥ እንትትከውን ስፓርታ ድማ ናብ ውትድርናን ወታደራዊ ወፍርታትን ዘድሃበት ከተማያ ነይራ። ስፓርታውያን ኣብ ምዕባላ ስነ ውትድርና ስለዘድሃቡ ንስነ ጥበባዊ ንጥፊታት ቋንቋ፣ ስነ ፅሑፍ፣ ሳይንስን ሒሳብን ወዘተ ብዙሕ ጠመተ ኣይሃቡን። ምዕባላ ጥንታዊ ግሪካውያን (ሂሊኒስካውያን) ንዓለም ብዙሓት ስልጣነታት ኣበርኪቶምዮም። ካብዚኣም ነዞም ዝስዕቡ ምጥቃስ ይክኣል።

- ብመዳይ **ስነ ጥበብ፣ ስነ ህንፃን ቅርፃ ቅርፅን** ውን እንተኸነ ጥንታውያን ግሪካውያን ዝነበሮም ምዕባላ ኣዝዩ ዝድነቕዮ። ብዓንድታት ዝተደገፉ ዓበይቲ ቤተ ፀሎታትን ኣብያተ መንግስትን ንስነ ህንፃ ጥንታውያን ግሪካውያን መግለፂዮ ነይሩ። ብዘመነ ፐሪክለስ ዝተሃንፀ **ፓርቲናን** ዝተብሃለ ኣብ ኣቴንስ ዝርከብ ቀንዲ ህንፃ ቤተ ፀሎት ኣብቲ እዋን ኣብ ዓለም ዝወዳደሮ ከምዘይነበሮ ይእመን። ኣብ ብራሽታት ከተማታት ኣቴንስን (ኣክሮፖሊስ) ካልኦትን ዝተፈላለዩ ህንፃታት፣ ቅርፃ ቅርፅን ምስልታትን ብፍሉይ ፅባቕታት ተሰሪሖም ስለዝነበሩ ሎሚ ፍራሶም ይርከቡ። ንኣብነት ዝኣክል ካብዚ ንታሕቲ ዘለዉ ፍራሳት ጥንታዊ ስራሕቲ ግሪካውያንዮም።

ፍራስ ፓርቲናን ኣብ ኣክሮፖሊስ ከተማ ኣቴንስ ዝርከብ

ዝተደነቐ ህንፃ ኣክሮፖሊስ ኣቴንሳውያን

ስእሊ 1.2: መርኣ ያ ስነ ጥበብ ህንፃን ቅርፃ ቅርፅታትን ጥንታውያን ግሪክ

- ጥንታውያን ግሪካውያን ኣብ ግንድታት ህንፃታት ዝጥቀሙለን ሰለስተ ዝተፈላለዩ ቕርፅን ፅባቕታትን ኣለዎም። እዚኦም ነንሕድሕዲኦም ነናይባሎም መግለጺ ኣለዎም። ንኣብነት

- ∞ እቲ ቀዳማይ ብርኪ ዶሪክ ዝበሃል ቅርጺ ግንዲ ህንፃ ኾይኑ ቅልል ዝበለ'ዩ።
- ∞ እቲ ካልኣይ ብርኪ ኣዮኒክ ዝበሃል ቅርጺ ግንዲ ህንፃ እንትኸውን ዝተፈላለዩ ፅባቕ ዘለዎ ቅርፃ ቕርጺ ኣለዎ'ዩ።
- ∞ እቲ ሳልሳይ ብርኪ ኮሪንቲያን ዝበሃል ቅርጺ ግንዲ ህንፃ ኣዐርዩ ዝተሓላለኸን ብዙሕ ፅባቕ ዘለዎን'ዩ።

ተምሃሮ ነዞም ሰለስተ ቅርፅታትን ፅባቕታትን ግንድታት ህንፃታት ጥንታውያን ግሪካውያን ኣብ ታሕቲ ብቐደም ሰዓብ ስለዘለዉ ብደንቢ ገይርኩም ኣስተውዕልዎም። ፅባቕኦምን ፍልልዮምን እናገናዘብኩም ምስ መምህርኩምን ነንርእስኹምን ተመያየጡ።

ኣዮኒክ

ዶሪክ

ኮሪንቲያ

ስእሊ 1.3: መርኣያ ስነ ጥበብ ግንድታት ህንፃታት ጥንታውያን ግሪክ

- ቋንቋን ስነ ፅሁፍን ኣማዕቢሎም ነይሮም። ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ግሪካውያን 24 ፊደላት ንፅሁፍ ምጥቃም ጀሚሮም እዮም። ውሩይ ዓይነ ስውር ገጣሚ ተውኔት ሆሚር ብኸልተ ፅሁፋቱ ማለት ውን ኢሊዮድን ኡዲሴይን ብዝበሃሉ ዝፍለጥ ነይሩ። ካልኦት ድማ ንኣብነት ሳፎ ኣብ ፅባቕን ፍቕርን ዘድሃቡ ፅሁፋት ነይሮምዎ። ፒንዳር ኣብ ኦሎምፒክ ዝነበሩ ኣትሌቲክስ ዝምልከቱ ግጥምታት ፅሁፉ። ተምሃሮ ሰሌዳ ፊደላት ግሪክ ብምርኣይ ሎሚ ምስዘሉ ፅብዖት ስነ ፅሁፍ እናገናዘብኩም ተመያየጡ።

α	β	γ	δ	ε	ε
ζ	η	θ	θ	ι	κ
λ	μ	ν	ξ	ο	π
ω	ρ	ρ	σ	ς	τ
υ	φ	φ	χ	ψ	ω

ደቂቕ ኣዑኣሕፋ

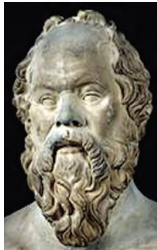
A	B	Γ	Δ	E	Z
H	Θ	I	K	Λ	M
N	Ξ	O	Π	P	Σ
T	Υ	Φ	X	Ψ	Ω

ዓቡዪ ኣዑኣሕፋ

ስእሊ 1.4: ፊደላት ግሪክን ትርጉሞምን ዘርእይ ሰሌዳ

- ብፍላይ ድማ ግሪካውያን **ብስፖርታዊ ውድድራት** ፍሉጣት ነይሮም። ማራቶን ብኣብነት ዝጥቀስ እዩ። ስለዚ ከም ጉያ፣ ዝላ፣ ቕልስ፣ ዳንሲ፣ ዳብራ ኩናትን ዲስክን፣ ምግላብ ፈረስን ሰረገላን ዝመሳሰሉ ዓይነታት ዝተፈላለዩ ስፖርታዊ ንጥፊታት ልሙዳት ነይሮም። ከምዚ ዓይነት ድሕረ ባይታ ስለዝነበረውን ካብ **776 ዓ.ዓ.** ጀሚሩ ቡብዓርባዕተ ዓመታት ቀንዲ ውድድር ኣሎም። ይካየድ ነይሩ። ካብዚ ዝነቐለ'ዩ ሎሚ ቡብዓርባዕተ ዓመታት ካዲ ግዛ ኣብ ዓለምና ይካየድ ዘሎ ውድድር ኣሎም። ንርእይ ዘለና።

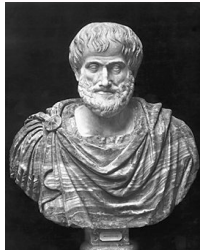
ሶቅራጦስ

ፕላቶ

ኣካዳሚ ፕላቶ

ኣሪስጣጣሊስ

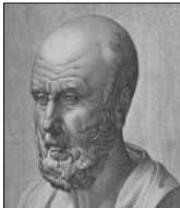
ስእሊ 1.5: ጥንታዊ ፈላስፋታት ግሪክ

- ታሪክን ፍልስፍናን ኣማዕቢሎም'ዮም። ብዛዕባ ዝምድና ደቂሰባትን ፈጣርን (ኣምላኸን)፣ ተፈጥሮን ማሕበራዊ ዝምድናታትን ዝምልከቱ ፍልስፍናዊ ፅሁፋት ነይሮም። ንኣብነት ዝጥቀሱ ድማ ሶቅራጦስ (469 - 399 ዓ.ዓ.)፣ ፕላቶን (427 - 347 ዓ.ዓ.) ኣሪስጣጣሊስን (384 - 322 ዓ.ዓ.) ዝበሃሉ ጥንታዊ ግሪካውያን ክሳብ ሎሚ ውሩያት ኾይኖም ዝፍለጡ ንፍልስፍና ከም ሳይንስ ዘፅንዕዎ'ዮም። ሂሮዶቲስ (484 - 424 ዓ.ዓ.) ዝበሃል ድማ 'ኣቦ ታሪክ' ተባሂሉ ዝፍለጥ እንትኸውን ብዛዕባ ወራር ፋርሳውያን ንግሪክ ኣመልኪቱ ብዝርዝር ዝፀሓፊ'ዩ። ቱሲዲደስ (471 - 400 ዓ.ዓ.) ፈላማይ ሳይንሳዊ በዓልሞያ ታሪክ ንክበሃል ዘብቅዖ ብዛዕባ ኩናት ፕሎፖጄሺያን ብዕሙቕት ዝገለፀ'ዩ። ተምሃሮ ነምዖ ስእልታት እናረኣይኩም ተመያየጡ።

ኣብ **ዓውዲ ሳይንስ** ብዙሕ ውዕኢታት ረኺቦም'ዮም። ብሕልፊ ኣብ ስነ ክዋክብቲ፣ ሕክምና፣ ጂኦሜትሪ፣ ስርዓተ-ፀሓይን ምድርን ወዘተ ንዘመናዊ ስልጣነ መሰረት ዝኾኑ ዝተፈላለዩ ምህዞታትን ፍልጠታትን ኣንጻራም'ዮም። ፓይታጎራስ (852 - 507 ዓ.ዓ.) ንጂኦሜትሪ ዝኾነ መሰረታዊ ረብሓ ዘለዎ መትከላት ሒሳብ፣ ሂፖክራተስ (460 - 377 ዓ.ም) ዝተብሃለ ኣቦ ሕክምና ሳይንስ ዝመሃዝዎም መሰረተ ፍልጠታት ክሳብ ሎሚ ረብሓ ዘለዎም'ዮም። ዲሞክሪተስ (460 - 362 ዓ.ም) ዝተመራመረሉ ብዛዕባ ኣቶም ዝበሃል ክሳብ ሎሚ ረብሓ ዘለዎ'ዩ። ተምሃሮ ውዕኢት ጥንታዊ ስልጣነ ኣብ ዓውዲ ሳይንስ ተመያየጡ።

ሂሮዶቲስ

ሶክራቶስ

ፓይታጎራስ

ሆሚር (ዓይነ ስውር)

ስእሊ 1.6: ጥንታዊ ፈላስፋታት ሳይንስን ስነ ፅሁፍን

- አብ ዓለምና ንመጀመርታ ግዘ ተዋስኦ ዝጀመሩ ጥንታውያን ግሪካውያንም ነይሮም። ስለዚ ጥበብ ስነ ፅሑፍን ተዋስኦን ኣዝዮም ማዕቢሎም ነይሮም። ጥንታዊ ግሪካውያን ህዝቢ ኣብ ደገ ኾይኑ ብሓባር ተኣኪቡ ዝርእየሉ ኣምፊቴኣትር ነይርዎምዮ። ኤሲይለስ፣ ሶፎክለስ፣ ዩሪፒደስ፣ ኣሪስቶፋንስ ወዘተ ዝበሃሉ ፍሉጣት ደረሰትን ጻፍትን ተውኔትን ተዋስኦታትን ነይሮም። ተምሃሮ ብዛዕባ ጥንታዊ ተዋስኦታትን ድርሰታትን ምስ መምህርኩም ተመያየጡ
- ግሪካውያን ኣፅዋራት ውግእ ይስርሑ ስለዝነበሩ ዝተፈላለዩ ኽኑናት (ውግኣት) የካይዱ ነይሮም። ካብ ነሓስ ዝተሰርሑ ኣፅዋራት ውግእን ብሰረገላታት ፈረስ ዝንግዙ ሓያላት መራሕቲ ውግእን ዘማዕበሉ ካብ ምኃኛም ብተወሳኺ ብሕልፊ ኣብ ከባቢ 332 ዓ.ዓ. ብዘመነ ንጉስ እስክንድርያ ቀንዲ ግዝኣት ግሪክ ክሳብ ግብፅን ህንድን በጊሑ ነይሩዮ።
- ጥንታዊት ግሪክ ብፍላይ ኣብ ኣቴንስን ካልኣት መንግስታት ከተማታት ብዛዕባ ፖሊስ፣ ፖሊሲን ፖለቲካን ዝብሉ ኣምራት ማዕቢሎም ስለዝነበሩ መበቆል ዲሞክራሲያዊ ምምሕዳር ዝኾነ ስርዓት ኣብዚኣምዮ ጀሚሩ። ሕዚ ኣብዘሎ ምዕቡል ዓለምና ተመራጻይነት ዘለዎ፣ ሕምብርቲ ሰናይን ፍትሓውን ምምሕዳር ኾይኑ ዘገልግል 'ዲሞክራሲ' ዝብል ቃል ካብ ስርዓት ምምሕዳር ጥንታዊ ግሪክ ዝተወርሰዮ። ዲሞክራሲ ካብ ክልተ ቃላት ግሪክውን ዝተወሰደዮ። ዲሞን ክራሲን። ዲሞ ዝብል ቃል ግሪክ ትርጉሙ ህዝቢ ማለት እንትኸውን ክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ድማ ትርጉሙ ኣገዛዝኣ ማለትዮ። ስለዚ ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ህዝባዊ ምምሕዳር ማለትዮ። ተምሃሮ ብዛዕባ ዲሞክራሲ ተመያየጡ።

ይኹን ደኣ ምበር ብ146 ዓመተ ዓለም ጥንታዊ መንግስቲ ሮማ ማዕቢሉ ስለዝነበረ ኣብ ልዕሊ ጥንታዊት ግሪክ ወራር ስለዘካየደት ብምኽንያት ዚ ወራር ድማ ስልጣን ጥንታዊት ግሪክ ዓንዩ። ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ ብብዙሕ መልክዑን ብብዙሕ መዐቀንን ንምዕባል ዓለምና ቀንዲ ኣስተዋፅኦ ዝገበረዮ። እሞ ተምሃሮ ትሕዝቶ ስልጣን ጥንታዊ ግሪክ ተረዲእኩም ዶ? ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ኣብ ጥንታዊት ግሪክ ንዓለም ዘደነቹ ብዙሓት ኣብነታት ዘለውዎም ስልጣነታት ከምዝነበሩ ፈሊጥኩም ዶ? ጥንታዊት ግሪክ ንስልጣን መሰረት ዝኾኑ ፊደላት ከምዝነበርዎ፣ ዕሑፋት ከምዝነበሩ፣ ንዓለም ዘደነቹ ስነ ጥበብን ስነ ህንፃን ከምዝነበሩ፣ ኣብ በረኽቲ ቦታታት ይሃንፅዎም ዝነበሩን ይቐርፅዎም ዝነበሩን ምስልታት ይኹኑ ህንፃታት ንፅባቕ ከተማታትን ምዕባል ባህልታትን ዓበዪ ተራ ከምዝነበሮም ኽ ተረዲእኹም ዶ?

ዕዮ ጉጅለ 1.6

መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ ብዝምልከት ተመያይዮኩም ዕሑፍ ኣቕርቡ። ካብ ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ እንታይ ተማሂርኩም። መግለፂ ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ ብዝርዝር ኣረድኡ።

ለ. ጥንታዊ ስልጣን ሮማ (ሮማውያን)፤

ተምሃሮ ኣብ ካርታ ጥንታዊ ግዝኣት መንግስቲ ሮማን ሃገረ ጣልያንን ኣለልዩ። ኣብ ውሽጢ ሃገረ ጣልያን ከተማ ሮም ኣባይ ከምትርከብ ኣልሹ። ከተማ ሮም ኣብ ሃገረ ጣልያን እያ ትርከብ። ሃገረ ጣልያን ብትሪሄኒያን፣ ሜዲተራንያንን ኣድርዖቲክን ዝተብሃሉ ሰለስተ ባሕርታት ዝተኸበበት ኾይና ሲ.ሲ.ሊ፣ ሳርዲንያን ኮርሲካን ዝተብሃላ ደሴታት ውን ዝጠመረት እያ።

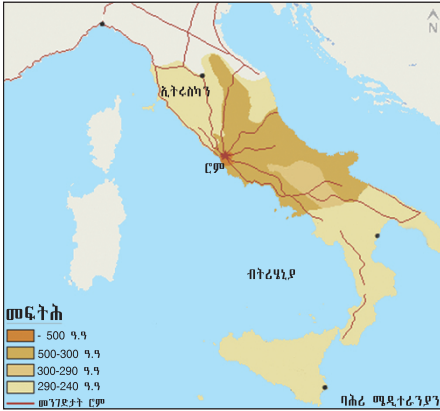
ብ1500 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ካብ ማእኸላይ ኣውሮፓ ንሰንሰለታዊ እምባታትን ጎቦታትን ኤፕልስ ሰጊሮም ዝመፁ ላቲናውያን ኣብ ማእኸል ሃገረ ጣልያን ሰፊሮም ነይሮም። ሃገረ ጣልያን ዝነበራ ስትራተጂካዊ ኣቀማምጣ ገፀ መሬት፣ ውዑይ ጠባይ ኣየርን ልሙዕ መሬትን ስለዝፈተውዎ ድማ ኣብ ማእኸላይ ጣልያን ገማግም ሩባ ቲምበር ንትርከብ ከተማ ሮም መስሪቶምዎ። እዞም ቀዳሞት ሰፊርቲ ከተማ ሮም ዝኾኑ ላቲናውያን ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንስሳትን ዝተመስረተ መነባብሮ ነይሮም። ቤተሰባዊ ምትእስሳር ዝነበሮም ኾይናም ዝተፈላለዩ ጣኦታዊ እምነት ውን ነይሮምዎዮ። ንኣብነት ጁፒተር - ዋና ኣምላኽ፣ ማርስ - ኣምላኽ ኹናት፣ ኔፕቱን - ኣምላኽ ባሕሪ ከምኡ ውን ቬኑስ - ኣምላኽ ፍቕሪ ወዘተ ኢሎም ይኣምኑሎም ነይሮም። እዞም ላቲናውያን ብሓፈሽኡ ንከተማ ሮም ካብዝተፈላለዩ ተደጋገምቲ ወራራት ይከላኸሉ ነይሮም። እዚ እዋንዚ ጥንታዊ ስልጣን ሮማውያን ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋንዮ። ዘመነ ጥንታዊ ስልጣን መንግስቲ ሮማ ዝበሃል ካብ 8ይ ክፍለዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ክሳብ 5ይ ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ኣብዝነበረ እዋን ዝነበሩ ስልጣነታት፣ መነባብሮ ህዝብን ስርዓት መንግስትታትን ከምኡ ውን ግዝኣታትን ብሓፈሽኡ ዝሸፍንዮ። ተምሃሮ ኣስተውዑሉ! ኣብላዕሊ ካብዝተገለፀ መብርሂ ሰለስተ ቁምነገር ምወሳድ ይከኣል እዩ፤

- ጥንታዊት ከተማ ሮም ብቋንቋ ኢንዶ - ዩሮፕያን ተዛረብቲ ዝኾኑ ላቲናውያን ከምተመስረተት፣
- ሕዚ ጣልያን ተባሂላ ትፈለጥ ሃገርን ከተማ ሮምን ሕምብርቲ (ማእኸል) ጥንታዊ ግዝኣታት መንግስቲ ሮም ከምዝነበረ፣ ከምኡ ውን
- ስትራተጂካዊ ኣቀማምጣ፣ ልሙዕ መሬታን ምቕው ጠባይ ኣየራን ብሓፈሽኡ ንምምስራት ከተማ ሮም መንቀሊ ምኽንያት ከምዝኾኑ ምርዳእ ይከኣል ማለት ዮ።

ኣፈታሪኽ ሮማውያን እንተተወሰዱ ድማ ከተማ ሮም ብ753 ዓመተ ዓለም ብሮሙለስን ሬሙስን ዝተብሃሉ ክልተ መናቱ ኣሕዋት ከምዝተጣየሹት ውን ይንገርዮ። ኣብዚ እዋን እዚ ከተማ ሮም ኣብ ከባቢ 750 ዓመተ ዓለም ካብ ሰሜናዊ ከባቢ ብዝመፁ ኢትሩስካን ዝተብሃሉ ብወራር ተታሒዛ ነይራያ። ካብዞም ብጣዕሚ ስልጡናት ተባሂሎም ዝፍለጡ ኢትሩስካናውያን ድማ ኣብ ከተማ ሮም ዝሰፈሩ ላቲናውያን ብዙሓት ስልጣነታት ተምሃሮምን ወሪሶምን እዮም። ካብዚኦም ውሽጢ ንኣብነት

- ስራሕቲ ህንፃት ኣባይቲ፣ መንገድታትን ኣብ ዙሪያ ከተማ ዝስራሕ ሓፀር መንደቕን፣

- ካብ ሓፃውን ዝተሰርሑ መሳርሕታት ኩናት (መዋግእን መካለኻልን)፣ ከምኡውን፤
- ሓደሻቲ ወተሃደራዊ ጥበባትውን ኣብ ግብሪ ኣውራጎም'ዮም፡፡

ቦ. ጥንታዊ መንግስቲ ሮም ካብ 500 - 240 ዓ.ዓ

ለ. ሪፐብሊካዊ መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ኣብ 100 ዓ.ዓ

ሐ. መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ኣብ ዝለዓለ ብርኪ ምስበፅሐ

መ. መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ብወፃኢ ሓይልታት እንትውረር

ካርታ 1.12: ወተሃደራዊ ወራርን ምስፍሕፍሕን መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ወይን ዘመልክቱ ካርታታት

ኣብ ከባቢ 500 ዓመተ ዓለም እዞም ሮማውያን ነቶም ኢትዮጵያውያን ካብ ዓደም ምስኣውፅእዎም ናይ ባዕሎም ዝኾነ ነፃ ሪፑብሊካዊ መንግስቲ ኣጣይሾም፡፡ ካብዚ እዋን ደሓር መንግስቲ ጥንታዊት ሮም ዝተፈላለዩ ወራራት ኣብ ውሽጢ ዝተፈላለዩ ግዝኣታት ጣልያንን ኣብ ከባቢ ባሕሪ ሜዲተራንያንን ብምክያድ ምግፋሕን ምስፍሕፍሕ ግዝኣትን ብወተሃደራዊ ወፍርታት ኣጠናኺሩ ቐረቡ፡፡ መንግስቲ ጥንታዊት ሮም ካብ 500 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሩ ክሳብ 446 ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ኣብ ዝለዓለ ብርኪ ዝበፀሐሉ እዋን'ዩ ነይሩ፡፡ ኣብ 446 ዓመተ ምሕረት ግና ወዲቐ፡፡ ግዝኣት መንግስቲ ሮምን ስልጣነታቱን ኣብቂዑ፡፡ ስለዚ ፖለቲካዊ ታሪኽ ዘመነ ጥንታዊ ስልጣነ መንግስቲ ሮም ኣብ ሰለስተ እዋናት መቐጻኛ ዝርከብዮ፡፡

- ቀዳማይ እዋን ዝበሃል ካብ 753 ዓ.ዓ. ክሳብ 509 ዓ.ዓ. እንትኸውን ጥንታዊ ቅጽታት ከተማ ሮም ካብዝተመስረቱሉ ክሳብ ብንጉስ ይመሓደር ዝነበረ ከተማ ሮም ዝሸፍን እዩ።
- ካልኣይ እዋን ዝበሃል ካብ 509 ዓ.ዓ. ክሳብ 27 ዓ.ዓ. እንትኸውን እዚ ብንጉስ ይመሓደር ዝነበረ ከተማ ሮም ኣብቲቡ ህዝባዊ ሪፐብሊክ ሮም የመሓድር ዝነበረሉ እዋን ዘጠቓለለዩ።
- ሳልሳይ እዋን ዝበሃል ካብ 27 ዓ.ዓ. ክሳብ 446 ዓ.ም. ህዝባዊ ሪፐብሊክ ሮም ተወጊዱ ንጉሳዊ ዘውዳዊ ምምሕዳር ንሓመሽተ ክፍለ ዘመናት ዝፀንሐሉ ጥንታዊ ስርዓት ዝሸፍንዩ።

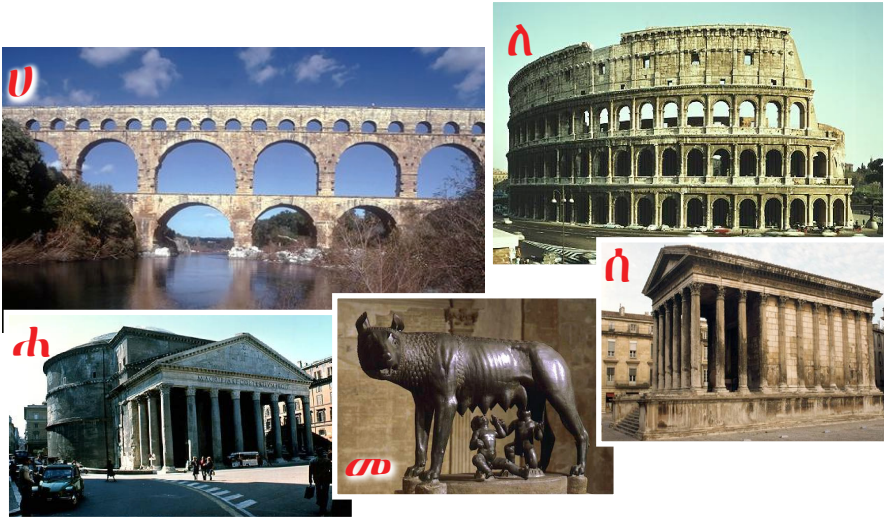
ስእሊ 1.7: ጁሊዮስ ቄሳር (100 - 44 ዓ.ዓ)

ስእሊ 1.8: ኣውጉስቲስ (27 ዓ.ዓ)

ተምሃሮ ኣብ እዋን ውሩይ ግዝኣት መንግስቲ ጥንታዊ ሮማ ዝተርእዩ ስልጣነታት እታይን እንታይን ነይሮም ኢልካ ፊሊኻን ኣነጻርካን ምፍላጥ የድልይዩ። እዞም ዝስዕቡ ድማ ነይሮም፤

- ጥንኲር ሰራዊትን እዋኑ ዝጠልቦም ኣፅዋራት ውግእን ነይሮም። ንልዕሊ 200 ዓመታት ወተሃደራት ጥንታዊት መንግስቲ ሮማ ኣብ ከባቢ ሜዲቴራንያን፣ ሰሜናዊ ኣፍሪካን ምዕራባዊ እስያን ሰላም ንክህልው ኣገዛዙም። እዚ ድማ ንግዲ፣ ሸቕጣትን ጥበባት ሳይንስን ኣብ ምድሪ ግሪኮ ሮማውያን ክምዕብል ኣገዛዙዩ።
- ብባሕርን ብምድርን ዝተጠናኸረ ምንቅስቓሳት ስራሕቲ ንግድን ሸቕጣትን ነይሮም። እዚ ድማ ብዙሓት ከምዝኣምኑሉ መልዕልን ጥንኲር ባይታን ምዕቡል ስልጣነታት ጥንታዊት ሮማ ነይሩ።
- ጥንኲር ምምሕዳርን ዝተፈላለዩ ሕግታትን ነይሮምዎም። ህዝባዊ ባይቶታት ንዲሞክራሲያዊ ምምሕዳር መርኣያ ነይሮም፤ ፍትሓውነት ዝጥምቱ ሕግታት ውን ነይሮም። ንኣብነት ኣብ ቅድሚ ሕጊ ኩሉ ሰብ ማዕረገዩ፣ ዝተኸሰሱ ሰባት ሕጋዊ ከለላ ይህልዎም ወዘተ ዝብሉ ነይሮም።
- ፊደል ላቲን መሰረት ቋንቋታት ሮማውያን ብምዃን ዝማዕበለሉ ኩነታት ተፈጠሩዩ። እዚ መርኣያ ኣዝዩ ዝድነቕ ስልጣነ ጥንታዊት ሮማ እዩ። ቋንቋታት ፈረንሳይኛ፣ ጣልያንኛ፣ ስፓኛ፣ ፖርቹጊዝኛ፣ ፍማንይኛ፣ እግሊዝኛ፣ ጀርመንኛን ካልኦትን ዝጥቀሙሉ ፊደልዩ።
- ዕፉፍን ጥንኲርን ስርዓት ስነ ህንፃን ቅርፃ ችርዕን ማዕቢሉ። ግዝኣት ጥንታዊ ሮማውያን ኣብዝተጋፍሐሎም ሃገራት ኣውሮፓ፣ ሰሜን ኣፍሪካን ምዕራብ እስያን ብምልኦም ብፍለይ ጥበባት ስእልን ቅርፃ ችርዕን ዝማዕረጉ

ዝተፈላለዩ ምስልታት፣ ህንፃታት፣ ምኽራባትን ኣምፊ ቴክኖሎጂታትን ተሰራሖም ነይሮም። ኣብ ሃገረ ጣልያን ዝተፈላለዩ ከተማታት፣ ኣብ ሃገረ ፈረንሳይ፣ ሰሜን ኣፍሪካን ምዕራብ እስያን ዝርከቡ ፍሉይ ፅባቕ ዝተላበሱ ውዕኢት ስራሕቲ ስነ ጥበብ ጥንታውያን ሮማውያን ካብዚ ንታሕቲ ንዘለዉ ዝተፈላለዩ ስእልታት መሰረት ብምግባር ምርዳእ ይክኣል። ተምሃሮ ከም ካብዚ ንታሕቲ ዘለዉ ዝተፈላለዩ ስእልታት ብምርኣይ ፍሉይ ጥበብን ፅባቕን ስነ ጥበብ፣ ቅርፃ ቕርፅን ስእልታትን ጥንታውያን ሮማውያን ብምርኣይ ብዛዕባ ስልጣነኦም ተመያዮ። ዝተፈላለዩ ጥበባትን ቴክኖሎጂን መግለፅቲ ስልጣነታትን ምዕባላታትን እዮም።

ሰእሊ 1.9: ውዕኢታት ስነ ህንፃን ቅርፃ ቕርፅን ጥንታዊ ሮማውያን

ተምሃሮ ከም ኣብ ላዕሊ ዝተመልከቱ ዝተፈላለዩ ፍራስ ህንፃታትን ሕዚ ውን ጠጠው ኢሎም ዝርከቡ መስህብ ቱሪዝም ኾይኖም ዘለዉ ጥበባትን ምልክት ስልጣነታት ጥንታውያን ሮማውያን ፅባቕኦምን ምህዳምን ክሳብ ክንደየናይ ዓሙቕ ከምዝኾነ ኣስተውዒልኩም ዶ? ስለዚ ጥንታውያን ሮማውያን ዝነበሮም ብርኪ ዕብዮት ስልጣነን ጥበባትን ዝገልፁ ዝተፈላለዩ ወተሃደራዊ መንገድታት፣ ማይ መዕቆሪ ገንዳታትን መዘናግዒ መሐመስታትን፣ ድልድሳት፣ ቤተ ፀሎትን ምኽራባትን፣ ኣብያተ መንግስትን ምስልታትን፣ ተፈጥሮን ፍሉጣት ፈላስፋታትን ዝውክሉ ኣወልታት፣ ፍሉይ ስነ ጥበብ ዘለዎም ቅርፅታት ዝተመልኡ ዓንድታትን ፅባቕታት ከተማታትን ሃኒያምዮም። ሎሚ ከዚኣም ዝገልፁ ዝተፈላለዩ ፍራሳት ኣብ ብዙሓት ሃገራት ይርከቡዮም።

- ስነ ፅሑፍ፣ ፍልስፍና፣ ታሪኽን ሳይንስን ውን ብዝለዓለ ብርኪ ማዕቢሊ ነይሩ። ብስራሕቲ ስነ ፅሑፍ ዝፍለጡ ውሑያት ንኣብነት ሲሲሮ (106 - 43 ዓ.ዓ.)፣ ቨርጂል (70 - 19 ዓ.ዓ.)፣ ሆራክ (65 - 08 ዓ.ዓ.)፣ ሲኔካ (03 ዓ.ዓ - 65 ዓ.ዓ) ዝመሳሰሉ ነይሮም። ሳይንሳዊ ምርምር ዘካየዱ ውን ብዙሓት ነይሮም። ንኣብነት ጋላን (131 - 201 ዓ.ዓ) ዝበሃል ግሪካዊ ኣኪም

ብዛዕባ ነርቭን ዑደት ደምን ዝምልከት ሓበሬታ ሕክምና ዝጠመረ እዩ። ፕቶሎሚ ዝበሃል ኣብ ካልኣይ ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ ተመራማራ ሳይንቲስት ህዋን ጠፈርን ብዙሕ ኣስተምህሮ ይህብ ነይሩ። ንኣብነት ዓለምና (መሬት) ኣብ ማእኸል ንነብረሉ ዘለና ሕዋ (ዩኒቨርስ) ከምትርከብን ፀሓይ ድማ ኣብ ዙሪያ መሬት ከምትዘውርን ዝገልፀሉ ሳይንሳዊ መፅናዕቲ የስተምህር ነይሩ። ይኹን ደኣ'ምበር እዚ ክልስ ሓሳብ ፕቶሎሚ ደኣር ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ብኮፕርኒኒስ ክልስ ሓሳብ ተመሓይሹ ዩ። ኣዝዮም ዝነኣዱ ፀሓዮትን ተመራመርትን ታሪኽውን ነይሮም። ንኣብነት ሊቪይ (59 ዓ.ም - 17 ዓ.ም) ዝበሃል ታሪኽ ሮም ካብ ምስረታኣ ክሳብ ዘመነ ኣጉስታን ብመልክዕ ኢንሳይክሎፔዲያ ኣፀሓሕፉ ኣዳልዩ እዩ። ፕሊታርክ (ከባቢ 100 ዓ.ም) ዝበሃል ድማ ጂጋኑ ሮማውያንን ግሪካውያንን ዘነፃፀረሉ መፅሓፍ ኣዳልዩ ንመንበብቲ ዘብቀዐ ዩ። ከምኡውን ታሲተስ (55 ዓ.ም - 120 ዓ.ም) ዝበሃል ብዛዕባ ዓሌት ጀርመኒካውያን ፅሓፉ ዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.7

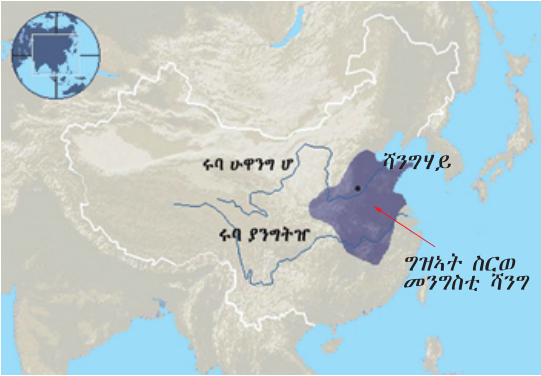

መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣነ ሮማ ብዝምልከት ተመያይጥኩም መልስኹም ብፅሑፍ ኣኸርቡ።

ሐ. ጥንታዊ ስልጣነ ቻይና (ቻይናውያን)

ተምሃሮ መልፀሊ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለምና እንትንርእይ ከባቢ ሸንጥሮታትን ዓበይቲ ሩባታትን ተኸቲሉ ዝጀመረን ብብዕትኡውን ብመሰረት ዚ ዝማዕበሉን ከምዝኾኑ ምርድኡ ዕቡቕ ዩ። ንኣብነት ኣብ 7^ይ ክፍለ ከምዝተምሃርክምዎ ጥንታዊ ስልጣነ ኣህጉርና ኣፍሪካ ኣብ ሸንጥሮታት ሩባ ኣባይን ከባቢኡን ከምዝተጀመረ ተምሃርኩም ኢኹም። ስለዚ ንቕድም ጥንታዊ ስልጣነ ዝተጀመረሎም ከባብታት ዓለምና ኣብ ካርታ እናረእኹም ተመያየጡ። ኣብ ኣህጉር እስያ ዝተርኣዩ ጥንታዊ ስልጣነታትውን ብተመሳሳሊ ኣብ ከባቢ ሸንጥሮታትን ሩባታትን እዮም ተጀሚሮም። ንኣብነት ጥንታዊ ስልጣነ ሜሶፖታሚያ እንተራእና ኣብ ሸንጥሮታትን ሩባታትን ጢግሪስን ኤፍራጥስን እዩ ተጀሚሩ። ጥንታዊ ስልጣነ ህንዲውን እንተራእና ኣብ ሸንጥሮታት ሩባ ሂንዱን ከባቢኡን ተጀሚሩ። ብተመሳሳሊ ድማ ጥንታዊ ስልጣነ ቻይና ኣብ ከባቢ ሸንጥሮታት ሩባ ሁዋንግ ሆ (ብጫ ሩባ ተባሂሉ'ውን ይፍለጥ) እዩ ተጀሚሩ። ብተመሳሳሊ መልክዑ ኣብ ማእኸላይ ቻይና ኣብ ከባቢ ሸንጥሮ ሩባ ያንግትገር ዝተፈላለዩ ምልክታት ስልጣነታት ነይሮም ዮም። ተምሃሮ ኣብ ካርታ ዓለም ቻይና ኣበይ ከምትርከብ ርኣዩ። ኣብ ዝስዕብ ካርታ ድማ ክልቲኣን ሩባታት ሁዋንግ ሆን ያንግትገርን ዘለዎም ንውሓትን ዝርከቡሉ ከባብንውን ተመልከቱ።

ኣብ ሃገረ ቻይና ዝርከብ ሩባ ያንግትገር ብንውሓቱ ቀዳማይ፣ ሩባ ሁዋንግ ሆ ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ዝርከብ ኸይኑ ብንውሓቱ ኣብ ካልኣይ ብርኪ ዝርከብ እዩ። ኣብዚ ከባቢ ሩባ ሁዋንግ ሆ ጥንታውያን ቻይናውያን ስራሕቲ ሕርሻ የሳልጡ ነይሮም። ኣብ እዋን 3000 ዓመታት ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ከባቢ ሩባ ሁዋንግ ሆ ልሙዕ መሬት ዘለዎ፣ ሃንደበታዊ ዝናብ ዝበዝሖ፣ እንተይተሓስበ ዝወርድ ጋሻ ውሕጅ ይርኣዮሉ ዝነበረ እንትኸውን ጥንታውያን ቻይናውያን ድማ ምስ ሕርሻ ዝተኣሳስሩ ምርባሕ ከፍቲ፣ ስራሕቲ ዝተፈላለዩ ዓታሩ (ሸክላታት)፣ ጋሻን ጦርን ዝመሳሰሉ ዝነበሮምዮም። ስለዚ ስራሕቲ ሕርሻ እናማዕበለ ስለዝኸደ ምሸላ፣ ሩዝ፣ ፍረ ምረን ኣትክልትታትን ከምኡውን ሓሳማ፣ ደርሁ፣ ኣኽላባት ወዘተ ዝመሳሰሉ የፍረዩ ነይሮም።

ካርታ 1.13: ጥንታዊ ስልጣን ቻይናውያን ዝተጀመሩሎም ሩባታት ሁዋንግ ሆን ያንግትገርን

ካብ 2205 ዓመተ ዓለም ጀሚሩ ዝነበረ ፖለቲካዊ ስርዓት ቻይና ኣብ ስርወ ንግስና (ዳይናስቲ) ዝተመስረተ እዩ። እዚ ድማ ንልዕሊ 4 ሺሕ ዓመታት ዝፀንሐ ብምዃን ክሳብ 1911 ዓ.ም. ፀኒሑዮ። ንኣብነት ካብ 2000 ዓመተ ዓለም ጀሚሩ ክሳብ 220 ዓመተ ምህረት ጥንታዊት ቻይና ብሓሙሽተ ዝተፈላለዩ ስርወ ንግስና (ዳይናስቲ) ተመሓዲራያ። ብብእዋኑውን ዝተፈላለዩ ብርክታትን ኣብነታትን ስልጣነታት ተራእዮምዮም። እዚአም ከምዝስዕብ ተገሊጾምላዉ።

- **ህሲያ ስርወ መንግስቲ (2000 - 1500 ዓ.ዓ)** ዝበሃል ዝነበረ እንትኸውን ኣብዚ እዋን ቻይናውያን መዳብን ነሓስን የቐልጡን ቐጥቂጦም ይሰርሕዎምን ነይሮም፣ ሓሰኻ ሃሪ የልምዑ ነይሮም፣ ንቃላት ዝገልፁ ምልክታዊ ዕሑፍውን ጀሚሮም ነይሮም።
- **ሻንግ ስርወ መንግስቲ** ካብ 1500 - 1000 ዓ.ዓ ነይሩ። ኣብዚ እዋን ድማ ቻይናውያን ፍሉይ ጥበብ ዝተመልኦ ስራሕቲ መዳብ ኣጎልቢቶም ስለዝነበሩ ዘመነ መዳብ ቻይናውያን ተባሂሉ ይፍለጥ። ፍሉይ ፅባቕ ዘለዎም ስራሕቲ ሸክላ፣ ኣብ ዕንፀይትን ቀርኒታን ከምኡውን ኣብ ጋሻን መኪታን ወዘተ ይፅሕፉ ነይሮም፣ ከም ቀዳሞት ወለዲ ጣኦታዊ ኣምልኮ ነይርዎም። ቀለንተን ነይርዎም፣ ኣብ ሕርሻን ውፅኢታት መዳብን ልዑል ጥበብ ቴክኖሎጂ ነይርዎም።

ሰኔሊ. 1.10: ሰኔሊ ፡ ካብ መዳብ ዝተሰርሐ ዝተፈላለዩ መሳርሕታት ኩናት፣ መቅድሐ ማይን ካልኦትን ነይሮም።

- **ገሮ (ቻዩ) ስርወ መንግስቲ ካብ (1000 - 250 ዓ.ዓ) ነይሩ።** ኣብዚ እዋን ምስ ኣገገን መገን ዝተኣሳሰሩ ስራሕቲ ተጀሚሮም ስለዝነበሩ ዝተፈላለዩ ናውቲ ነይሮም። ቲክኒካዊ ጥበብ ሕርሻ ማዕበሊ። ኣብ ፅሑፍ ዝሰፈረ ሕጊ ነይሩ። ከምኡ ውን ሳናቲም ተጀሚሮም ኣብ ንግዳዊ ምንቅስቃስ ዝኣተዉ ብዙሓት ነይሮም። ኣብዚ እዋንዚ ብፍላይ ኣብ ሻድሻይን ኣምሻይን ክፍለ ዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጥንታዊ ስነ ፅሑፍ ዝማዕበለሉን ውሩያት ፈላስፋታት ከም እኒ ላኡዐን ኮንፉሺዩስን ዝመሳሰሉ ብዙሕ ኣስተምህሮ ይምህዙ ዝነበሩሉ እዋንዩ። ዝተፈላለዩ ፍልስፍናታት እምነት፣ ተፈጥሮ፣ መነባብሮ ወዲሰብን መንግስትን ነይሮም። ኮንፉሺዩሲ ዝም ከም ፍልስፍና፣ እምነታት፣ ሃይማኖታውን ማሕበራዊ ስነ ምግባርን ዝውሰዩ እዩ ነይሩ። ተአማንነት፣ ቅንዕናን ኣባኻ ክበፅሕ ዘይትደልዩ ኣብ ካልኦት ኣይተውዕሎ ዝበሉ ይርከብዎም። ኮንፉሺዩስ ካብ 551 - 497 ዓ.ዓ ዝነበረ እንትኸውን ብድሕሪኡ ድማ ሜንሺዩስ ብዝተብሃለ ካብ 372 - 289 ዓ.ዓ ዝነበረ ብፅሑቕት ክጋፋሕ ተገይሩዩ። ድሕሪ ግዜ እዚ ኣስተምህሮ ናብ ኮርያን ጃፓንን ተዛሚቱ ተቐባልነት ረኺቡ።

ሰኔሊ. 1.11: ቻይናዊ ፈላስፋ ኮንፉሺዩስ

- **ቺን (ኩን) ስርወ መንግስቲ (256 - 206 ዓ.ዓ) ዝበሃል ድማ ኣገር ዕድመ ዝነበሮ ዩ።** ኣብ ሰሜናዊ ቻይና 1500 ማይልስ (2400 ኪ.ሜ) ንውሃት ዘለዎ ዓብዩ መንደቕ ቻይና ከም ኣፀር ኾይኑ ዝተነደቐሉ እዋን ነይሩ። ንኣንፊት ደቡብ ድማ ክሳብ ያንግትዠ ዝበሃል ክፍለ ሃገር ግዝኣቶም ዘሰፋሕፍሑ ነገሰታት ዝነበሩሉ እዩ። ንጉስ ሺህ ሁዋንግ ቲ ዝበሃል ምእኹል መንግስቲ ቻይና ኣብ ምምስራት፣ ዓበይቲ ዕርግያታት፣ ድልድላትን ካናላትን ኣብ ምህናፅ፣ ከምኡ ውን ቅልል ዝበሉን ብጣዕሚ ብሩሃት ዝኾኑን ኣግባብ ኣፀሓሕፋን ፊደላት ቃላትን ክምዕብሉ ዝገበረ እዩ። ኣብዚ እዋን ኣዝዮም ዝነኣዱ ብዙሓት ኣብነታት ስልጣነታትን ምዕባላታትን ነሊሆም ስለዝተርኣዩ ካብዚ ስርወ መንግስቲ ድማ ቻይና ዝበል ስም መገኡ።

ካብ መዳብ ዝተሰርሐ ምስሊ ስነ ጥበባዊ ውፅኢት

አጎዳ

ምስሊ ሰብ

ካብ ሸኽላ ዝተሰርሐ ውፅኢት ጥንታውያን ቻይናውያን ካብ መዳብ ዝተሰርሐ መቅድሐ ማይ

ስእሊ 1.13: ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን

ዕዮ ጉጅለ 1.8

ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን ምስ ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣነ ግሪካውያንን ሮማውያንን እናነፃፀርኩም ተመያየጡ። ዘለዎም ተመሳሳላይነትን አፈላላይን ግለፁ። ውፅኢት'ዚ ምርድዳእ ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ አቕርቡ።

መበገሲ ስልጣነ ቻይና ኣብ ከባቢ ሸንጥሮታት ፍባታት ሁዋንግዮን ያንግትዦን ዝተጀመረ ሕርሻዮ። ሕርሻ ካብ ግዘ ናብ ግዘ እናማዕበለ ምስኸደ ጥንታውያን ቻይናውያን ከም ፍዝ፣ ምሸላ፣ ፍረምረን ኣትክልትታትን ከምኡ'ውን ከም ሓሳማ፣ ደርሁን ኣኸላባትን የፍርዮ ከምዝነበሩ ተማሃርኩም ኢኹም። ኣብ ላዕሊ ብተፈላለዩ መንገዲ ከምዝተገለፀን ብስኢላዊ መግለፅታትን ከምዝረኣይኩሞን ካብ እዋን ናብ እዋን ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን እናማዕበለ ኸይዱ። ስለዝኾነ ድማ ብዙሓት ቁሽታት ናብ ከተማታት ተለዊጠን። እዞን እናማዕበላን ማእኸል ስልጣነታት እናኾና ዝመፃ ከተማታት ድማ ባዕለን ዝማሓደራሎም መንግስታትን ምምሕዳርን ይምስርታ ነይረን። ኣብ እዋን ጥንታዊ ስልጣነኦም ቻይናውያን ኣብ ዓለምና ፈላማይ ዝኾነ ዓለባ - ሃሪ ምሂዞም። ሓሰኻ ሃሪ'ውን ብምርባሕ ብፈትሊ ሃሪ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ክዳውንቲ ይኣልሙ ነይሮም። ነዚ መሰረት ዝገበረ ድማ

ንግዲ ኢጋፊሐም። ስለዝኾነውን ዓለባ ሃሪ ናብ ሃገራት ኣውሮፓን እስያን ብባሕሪ ሜዲተራንያን እናሰገሩ ይልእኹ ነይሮም። ንግዲ ወፃኢ ድማ ጀሚሮም። (ካርታ መስመር ንግዲ ሃሪ ተመልከት። ጥንታውያን ቻይናውያን ንቕድም ካብ ኣእማን ደሓር ድማ ካብ መዳብን ነሓስን ዝተሰርሑ ኣፅዋራት ውግእ የፍርዩ ነይሮም።

ተምሃሮ ኣብ ላዕሊ ከምዝራእኹምዎ ስልጣን ጥንታዊ ቻይና ኣብዚ ጥራሕ ዝተደረተ ኣይነበረን። ኣብ ስእሊ ከምዝራእኹምዎ ቀንዲ ውፅኢት ስልጣን ጥንታውያን ቻይናውያን ዝገልፁ ካብ ወረርቲ ንምክልኻል ኣብ ሰሜናዊ ደብ ዝተሃንፀ 'ዓብዪ መንደቕ ቻይና' እዩ። እዚ ክሳብ 2400 ኪሎ ሜትር (1.5 ማይል) ንውሓት ዘለዎ እዩ። ኣብ እዋን ጥንታዊ ቻይና ገፋሕቲ መንገድታት ተሰሪሐም ንመላእ ግዝኣት ቻይና የራኽቡ ነይሮም።

ብመዳይ ሳይንሳዊ ጥበብን ቴክኖሎጂን እንተሪእናውን ካብ ነሓስን መዳብን ዝተሰርሑ ሳናቲም ነይሮም። መዐቀንታት ክብደትን ርሕቕትን ሚሂም ኣብ ግብሪ ኣውራሎም ነይሮም። ቀለንተንውን ነይርዎም። ቻይናውያን ኣብ ዓለም ፈላማይ ዝኾነ ወረቐትን ምስዚ ዝኸይድ ድማ ሕትመት ሰሪሐም ኣብ ግልጋሎት ዘውዓሉዮም። ጥንታውያን ቻይናውያን ብግዚኦም ብዙሕ ምህታት ስለዝነበርዎም መሓበሪ ኣንፈት ዝኾነ ኮምፓስ ዝበሃል መሳርሒውን ዝመሃዙ እዮም። ብማይ ዝሰርሕ ሰዓትውን ሚሂም ይጥቀሙሉ ነይሮም። ኣብ ዓመት 365¼ መዓልታትት ከምዘለዉውን ንመጀመርታ ግዝ ዘረጋገፁ ጥንታውያን ቻይናውያንዮም። ራዕዲ መሬት ዝፈልይ መሳርሒውን ምሂም ከምዝነበሩ ይፍለጥ።

ስለዚ ጥንታዊ ስልጣን ቻይናውያን ኣብ ሃይማኖትን ፍልስፍናን፣ መንግስታዊ ግዝኣትን ንግድን፣ ኣብ ስጡም ቤተሰባዊ ምትእስሳር መነባብሮ፣ ኣብ ብምልክትን ፊደላትን ዝተሰነዩ ቋንቋን ስነ ፅሑፍን፣ ኣብ ስነ ጥበብን ስነ ቅርፃ ቕርፅን ከምኡውን ኣብ ሳይንስን ቴክኖሎጂን መሰረት ዝገበሩዮም ነይሮም። ተምሃሮ ኣብ ላዕሊ ዝተሓበሩ ብምልኦም መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣንታት ቻይናውያን ስለዝኾኑ ነዚኦም ሓደ ብሓደ እናረኣይኩም ምስ መሓዙትኩምን ምስ መምህርኩምን ተመያየጡሎም።

ዕዮ ጉጅለ 1.9

መግለጺ ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣን ቻይናውያን ብዝምልከት ብጉጅለ ኸይንኩም ተመያየጡ። ውፅኢቱውን ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

መ. ጥንታዊ ስልጣን ኣብ ማእከላይን ደቡባውን ኣመሪካ

ተምሃሮ ኣብ ማእከላይን ደቡብን ኣመሪካ ዝርከባ ሃገራት ካርታ እናራእኹም ዘርዘርዎን። ካብዚኦም ድማ ብፍላይ ከም ንቴማላ፣ ሆንዱራስ፣ ኤልሳልቫደር፣ ሜክሲኮ፣ ፔሩን ቺሌን ዝመሳሰላ ሃገራት ፈሊኹም ኣለልይዎን። ኣብ ማእከላይን

ደቡብን አመሪካ ጥንታዊ ስልጣን አማዕቢሎም ዝነበሩ ህዝብታት ኣብዘን ሃገራት ዮም ዝርከቡ። እዚኦም ህዝብታት ማያ፣ ኢንካን ኣዝቴክን ተባሂሎም ዝፍለጡ ዮም። ስለዚ ነዚኦም ብካርታን ስእልታትን ዝተሓዘሙ ሓፂር መግለጺ ምሃብ የድልይዮ።

ጥንታዊ ስልጣን ህዝብታት ማያ ዝበሃል ኣብ ማእኸላይ ኣመሪካ ኣብ ከባቢ ሃገራት ንቴማላ፣ ሆንዱራስ፣ ኤልሳልቫዶርን ደቡባዊ ሜክሲኮን ካብ 250 - 900 ዓ.ም ኣብዝነበረ እዋን ማዕቢሊ ዝነበረዮ። መበገሲ ጥንታዊ ስልጣን እዞም ከባብታት ዘማዕበልዎ ሕርሻ ነይሩ። ውዕኢት ልምዓት ሕርሻ ዝኾኑ ከም ኮመደረ፣ ዕፋን፣ ዓተርባሕሪ፣ ድንሽ፣ ትምባኾን ካልኦትን ንፈለማ ግዝ ኣብ ጥቕሚ ዘውዓሉዮም። ማያውያን ብመዳይ ኢደ ጥብብ ኣዝዮም ዘደንቁ ስራሕቲ ዘምቢል፣ ሸክላን ማእለማን ነይሮምዎም። ብመዳይ ስነ ህንፃውን ኣዝዮም ዝድነቑን ካብ እምኒ ዝተሰርሑን ኣብያተ መንግስቲ፣ ቤተ ፀሎትን ፒራሚዳትን ሰሪሑም ነይሮም። ንመቃብር ነገስታት ተባሂሎም ዝተሃንፁ ፒራሚዳት ገለገሊኦም ካብ 40 - 70 ሜትሮ ቕመት ነይርዎም። ነዚ ብዝምልከት ዝስዕቡ ውሱን ስእልታት ምርኣይ ይክኣል።

ካርታ 1.15: ስልጣን ማያ ዝነበረሎም ከባብታት ዝርእይ ካርታ

ካብዚኦም ብተወሳኺ ድማ ስነ ዕሑፍ ማዕቢሊ፣ ወረቐት ተማሂዙ፣ ክእለታት ሒሳብ ኅልቢቶም፣ ስነ ክዋክብትን ዑደት ፀሓይ ዝተኸተለ ቀለንተንን ኣማዕቢሎም ነይሮም። ማያውያን መበቆሎም ኣመሪካውያን ዝኾኑ ብታሪክ ድማ ኣመሪካውያን ህንዳውያን እናተብሃሉ ካብዝፍለጡ ውሽጢ ዝምደቡ ዮም። ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ብዝተኸየደ ወራር ስፓኝ ማዕቢሊ ዝነበረ ስልጣን ማያ ዓንዩ።

ካርታ 1.16: ስልጣን ኢንካ ዝነበረሎም ከባብታት

ሀ. አብ ኡክሰማል ዝርከብ ቤተ መንግስቲ ማያውያን

ለ. አብ ቱሉም ዝርከብ ፍራስ ሙኽራብ ማያውያን

ሐ. አብ ማቹ ፒቹ (ደቡብ ፔሩ) ዝርከብ ፍራስ ኢንካ

መ. አብ ሜክሲኮ ዝርከብ ፒራሚድ ኢንካውያን

ሰ. ፍራስ መቓብር ማያውን አብ ትካል ንዋቱማላ

ረ. አብ ኤል ሳልቫዶር ዝርከብ ፍራስ ማያውያን

ስእሊ 1.14: ሓድግታት ጥንታዊ ስልጣን ደቡብ አመሪካ

ስልጣን ኢንካውያን አብ ናይ ሎሚ ከባቢ ፔሩን ቺሌን ዝበሃላ ሃገራት ደቡብ አመሪካ ማዕቢሉ ዝነበረ ስልጣናዮ። ስልጣን ኢንካ ንደቂ ዓዲ አመሪካውያን ጥራሕ ዝምልከትዮ። ግዝኣት ኢንካ ገፊሕን ሃፍታምን ዝነበረውን እዩ። ማእኸል ስልጣን ኢንካ 'ኩስኮ' ትባሃል ከተማ እንትትከውን እዚኣ ድማ አብ ሎሚ ፔሩ ትባሃል ሃገር ትርከብያ። ግዝኣት ኢንካ ካብሃ ርእሰ ከተማኣ ዝነበረት ኩስኮ ብምብጋስ ክሳብ ሎሚ ኮሎምቢያ፣ ኢኳዶር፣ ቦሊቪያ፣ ቺሌን ኣርጀንቲናን ተባሂሎም ዝፍለጡ ሃገራት ብዝሃወሰ መልክዑ ተጋፊሑ ነይሩ። ስልጣን ኢንካ ከባቢ 1200 ዓ.ም ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ አብ ኣህጉር ደቡብ አመሪካ ዝተጀመረ ፈላማይ ስልጣናዚ ከባቢዮ።

ኣብ ስልጣን ማያ ከምዝረእናዮ ኹሉ መበገሲ ስልጣን ኢንካ ኣብ ሕርሻን ስራሕቲ ስነ ቅርጺ ህንፃን ኣእማንን ዝተደረሸዮ ነይሩ። ኢንካውያን ሕርሻ ዘማዕበሉ፣ ብዝኣምንዎም ኣማልኸቲ ዓበይቲ ቤተ ፀሎት ዝሃነፁ፣ ብፅሁብ ስእልታት ኣእማን ዘገፁዮም ነይሮም። ካብዚ ብተወሳኺ ድማ ስልጣን ኢንካ ካብ ደቡብ ኣመሪካ ንፊለማ ካብ ወርቂ ዝተሰርሑ መጋየፅታት ምስራሕ ዝጀመሩዮም። ስለዚ ኢንካውያን ስራሕቲ ስነ ጥበብ ስእልን ቅርፃ ጅርፅን፣ ህንፃታት መንገዲን ምስ ስነ ህዋን ስነ ክዋክብትን ከምኡውን ሕጊ ስነምግባርን ስልጡን ስርዓት ምምሕዳር መንግስትን ወዘተ ንዝመሳሰሉ ብምዕቡል መልክፁ ኣማዕሪጎም መሊኹምዎም ዝነበሩዮም።

ኣታሁኣልፓ ዝተባላ ንጉስ ኢንካ ኣብ ፔሩ

ኣብ ሳን ኣውጉስቲን (ኮሎምቢያ) ዝርከብ

ግዛት ስልጣን ኣዝቴክ ዘመልከት

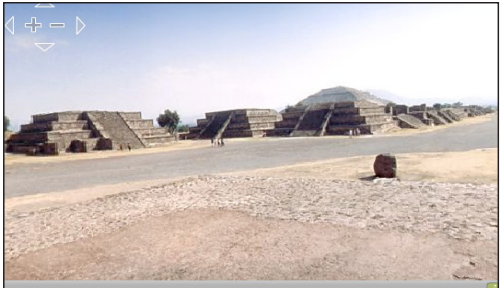
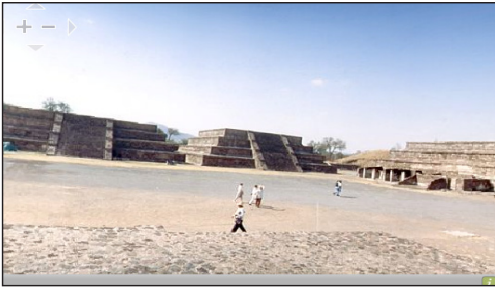

ኣብ ቴኦቲኣካን (ምብራቓዊ ሜክሲኮ) ዝርከብ ፍራስ ፒራሚድ

ሰእሊ 1.15: ሓድግታትን ጥንታዊ ስልጣን ኣዝቴክ ኣብ ደቡብ ኣመሪካ

ኣዝቴክ ዝበሃሉ ህዝቢ መበቆሎም ደቂ ዓዲ ኣመሪካውያን ዝኾኑዮም። ስልጣን ኣዝቴክ ድማ ኣብ ከባቢ ሜክሲኮ ኣብ መበል 13 ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝማዕበለ ስልጣነዮ። ግዛት ኣዝቴክ ኣብ መበል 15ን 16ን ክፍለ ዘመን ናብ ዝለዓለ ብርኪ ሓደፊነት ዝበፀሐ ነይሩ። ግዛት ኣዝቴክ ብዝምልከት ኣብዝሰዕበ

ካርታ እናረዳይኩም ተመያየጡ። ማእኸል ርእሰ ከተማ አዝቴክ ስፍራዎች-ቲትላን ተባሂላ ትፍለጥ። አብዛ ከተማ ዓበይቲ ህንፃታት፣ አብያተ መንግስቲ፣ አብያተ ፀሎት፣ ዕዳጋታት፣ ፒራሚዳትን ገፋሕቲ መንገድታትን ዝነበራ፣ ደፊ። አዝቴካውያን ባዕሎም ዘማዕበልዎም ስእላዊ አፀሓሕፋን ቀለንተንን ነይርዎም። አዝቴካውያን ምዕቡል ከተማታት አጣይሾም ነይሮም። ውሩይ ዝነበረ ስልጣን አዝቴካውያን አብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ዝነበረ ወራር ስፓኝ ዓንዩ። ስለዚ ክሳብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ዝነበረ ምዕቡል ስልጣን ማያውያን፣ ኢንካውያንን አዝቴካውያንን ብምኽንያት ወራር ስፓኝ ዓንዩ ማለት፣ ተምሃሮ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣን አዝቴካውያን፣ ማያውያንን ኢንካውያንን ተረዲእኹም ዶ?

ስእሊ 1.16: አብ ቴኦቲአካን (ምብራቓዊ ሜክሲኮ) ዝርከብ ፍራስ ፒራሚድ

ዕዮ ጉጅለ 1.10

- 1 መግለጺ ውዕኢታት ጥንታዊ ስልጣን ማእኸላይን ደቡባውን አመሪካ ብዝምልከት ብጉጅለ ኾይንኩም ተመያየጡ። ውዕኢቱውን ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ አቕርቡ።
- 2 ጥንታዊ ስልጣን ማእኸላይን ደቡባውን አመሪካ ምስ አብ ጥንታዊ ስልጣን ግሪካውያን፣ ሮማውያን፣ ቻይናውያን ብምግንዛብ ዝነበሮም ተመሳሳላይነትን አፈላላይን ብዝርዝር አለልዩ። ብፅሑፍ ናብ ክፍሊውን አቕርቡ።

መልመዲ 1.3

ነዚም ስዒብም ዘለዉ ሕቶታት ካብዝተውሃቡ መማረፂ መልሰታት ውሽጢ ዝበለፀ ቅኑዕን ትኽክለኛን ንዝኾነ መሪዕኩም መልሱ።

- 1 ኣብ ኣህጉር እስያ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ /ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ፋርስ፣ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
---	---
- 2 ኣብ ኣህጉር ኣሜሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ/ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ፋርስ፣ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
---	---
- 3 ኣብ ኣህጉር ኣፍሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ /ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ፋርስ፣ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
---	---
- 4 ኣብ ኣህጉር ኣውሮፓ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ /ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
--	---
- 5 ንግሪክ ዝኸበቡ ባሕርታት ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ትሪሄኒያን ለ ሜዲተራንያን ሐ ኣድርያቲክን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ኣጄኣንን ሰ ለን መን
--	--
- 6 ንኢጣልያ ዝኸበቡ ባሕርታት ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ትሪሄኒያን ለ ሜዲተራንያን ሐ ኣድርያቲክን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ኣዮኒያን ሰ ኩሉ መልሲ እዩ
--	--
- 7 ጥንታውያን ግሪካውያን ኣብ ዓንድታትን ህንፃታትን ዝጥቀሙለን ዝተፈላለዩ ችርቦታት ፍለይ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ዶሪክ ለ ኣዮኒክ 	<ul style="list-style-type: none"> ሐ ኮሪንቲያን መ ኩሉ መልሲ እዩ
---	---
- 8 ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣን ጎሊሁ ይርከ ዝጀመረሉ እዋን ካብ መዓዘ ንደሓር እዩ?

<ul style="list-style-type: none"> ሀ 3500 ዓ.ዓ ለ 2000 ዓ.ዓ ሐ 1000 ዓ.ዓ 	<ul style="list-style-type: none"> መ 500 ዓ.ም ሰ 100 ዓ.ም
--	--

9 ጥንታውያን ሮማውያን ዘማዕበልዎ ዝተመሓየሹ ፅባቕ ዓንድታትን ህንፃታትን ዝተፈላለዩ ቕርፅታት ኣየናይዮ?

ሀ ዶሪክ

መ ካኖኒካል ምኽራብ

ለ ኣዮኒክ

ሰ ኩሉ መልሲ እዩ

ሐ ኮሪንቲያን

10 ኣብ ዓለምና ንመጀመርታ ግዜ ውፅኢት ዓለባ ሃሪ ዝመሃዙን ናብ ንግዲ ዝኣተዉን ኣበይ ዝርከቡ ህዝብታት እዮም?

ሀ ግሪክ

መ ኣዝቴክ

ለ ሮም

ሰ ኣሜሪካ

ሐ ቻይና

1.3 ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ዓለም

1.3.1 ዝርግሐ ህዝቢ ዓለም

ሀ. ትሕዝቶን ኣምርን ስነ ህዝቢ፤

ተምሃሮ ኣብዚ ምዕራፍዚ ብዛዕባ ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ብዝምልከት ምስ ዝርግሐን መነባብሮን ከምኡ'ውን ንመነባብሮ ዝፀልዉ ባእታታትን ክትመሃሩ ኢኹም። እዚ ርእሲ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ምስዝተምሃርክምዎ ብቐጥታ ዝተኣሳሰረዮ። ብጉጅለ ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ተመያየጡሎም።

ዕዮ ጉጅለ 1.11

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ በዝሒ ህዝብን ኣሰፋፍራን ከምኡ'ውን ቕልጡፍ በዝሒ ህዝቢ ዝህልዎ ሳዕቤን ብዝምልከት ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ብዛዕባ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብዝምልከትን ብዛዕባ ምኽንያታት ንኣፈላላይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብዝምልከትን ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ንድሕሪት ተመሊስኩም ዓሚ ዝተምሃርክምዎ መሰረት ብምግባር ምስ ኣዕሩኹትኹም ተመያየጡ። ዝተምሃርክምዎ ብምዝካር ህዝቢ እንትበሃል እንታይ ማለት ይመስለኩም? ከመይ ትገልፅዎ? ስነ ህዝቢ ኽ እንታይ ማለትዮ? ከመይ ትገልፅዎ? ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ዝግበረሉ ትምህርቲ እንታይ ይበሃል? ብዝርዝር ተመያየጡሉ። መልሲ ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ሒዝኩም ቅረቡ።

እምቦኣርከስ ተምሃሮ መልስኹም ከምዝስዕብ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ህዝቢ ማለት ኣብ ሓደ ከባቢ ንኣብነት ኣህጉር፣ ሃገር፣ ክልል፣ ዞባ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ ዝኾነ (ተቐማጣይ) **ወዲግዲ** ዝገለፀሉ መረዳድኢ ኣምርፍ፡፡ ብዛዕባ ህዝቢ ዝምልከት ዝርዝር መፅናዕቲ ዝግበረሉ ሳይንስ ዲሞኖራሬ (ስነ ህዝቢ) ተባሂሉ ይፍለጥ፡፡ ስነ ህዝቢ ከም ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋዕኦ፣ ዝርግሓ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብፃብ እናተሓዘበ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉ፡፡ ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብየትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡዮ፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.12

ተምሃሮ ብዛዕባ ስነ ህዝቢ ዝተመራመረ ምሁር ፈላስፋ መን ከምዝበሃል ትፈልጡ ዶ? ስነ ህዝቢ ንመንግስቲ፣ ህዝብን ልምዓት ሃገርን እንታይ ረብሓ ኣለዎ ትብሉ? ከም ሕቶታት ብዕሙቕት ተመያየጡሎም መልስኹም ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቐርቡ፡፡

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስዕብ ዝሳነይ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ብምክያድ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ. ፅሑፍ ፍልስፍና ብምቕራብ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዘከርን ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ **ቶማስ ኣልበርት ማልታስ** ዝበሃልዮ፡፡ ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብየትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡዮ፡፡ ብስነ ህዝቢ ዝርከብ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ድማ መንግስቲ ኣብ መዳይ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ስነ ኣባይቲ፣ ማሕበራዊ ውሕስናን ድሕንነትን፣ ዕድል ስራሕ፣ ምሕብሓብ ከባብን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝምልከቱ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መረዳእታታት ይህቡዮ፡፡ ከምዚኦም ዝመሰሉ መረዳእታታትን ሓበሬታታትን ድማ መንግስቲ ንኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዕብየትን ከምኡውን ማሕበራዊ ደህንነትን ውሕስነትን ዝጥምቱ ብጣዕሚ ወሰንቲ ፖሊሲታትን ስትራቴጂታትን ኢኮኖሚያዊውን ማሕበራውን ዕብየት ንክሕንፅፅን ሓበርቲ ኣንፈታት ንክውፅእን ብወሳይ መልክዑ ይጥቀሙዮ፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.13

ተምሃሮ ብመሰረት ትንታኑ ስነ ህዝቢ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ሓፈሻዊ ጥዕና ህዝቢ ብምግንዛብ ብከመይ ኣገባብ ዕብዮት ህዝቢ ከምዘመላኹት ከ ትፈልጡ ዶ? ኣብ ሳይንሳዊ መዕናዕቲ ስነ ህዝቢ ክንፈልጦም ዝግብኡና መሰረታዊ ኣምራት ከም ንኣብነት

- መጠን ውልደት
- መጠን ብህይወት ዝንበረሉ ዕድመ
- መጠን ምውላድ እኖታት
- መጠን ካብ ስደት ዝተመልሱ
- መጠን ምስዳድ
- መጠን ሞት ህፃናት
- መጠን ዕብዮት ህዝቢ መጠን ሞት

ዝመሳሰሉ ብዝርዝር ተመያይጥኩም ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ተምሃሮ መልስኹም ከምዝስዕብ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ፈለማ ብመሰረት ትንታኑ ስነ ህዝቢ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ሓፈሻዊ ጥዕና ህዝቢ ብምግንዛብ ዕብዮት ህዝቢ የመላኹት ምዃኑ ምርዳእ ኣገዳሲዮ። ስለዚ እዚ ኣገባብጣ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ብመንፅር 1000 ህዝቢ እናተገበጠ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ካብ 1000 እናተብሃሉዮ ዝግለፅ። ካብዚ ብተወሳኺ መጠን ዕብዮት ህዝብን ዘለዉ ለውጥታትን እንትግበጥ ድማ ኣብ ሓዲ ዝተወሰነ ዓመት ውሽጢ በዝሒ ዝተወለዱ ህፃናት፣ ዝሞቱ ሰባት፣ ዝተሰደዱን ካብ ስደት ዝተመልሱን ኣብ ልዕሊ ዝተቐየሩ በዝሒ ህዝቢ ተገይሩዮ ዝግበጥ። ይኹን ደኣምበር እዚ ዓይነት ኣገባብጣ ብመሰረት ዕድመ ማእኸል ዝገበረ ትንታኑ ስለዝኾነ ዝተወሰነ ምዝባዕ ይርከበሉዮ። ንኣብነት ጥዕንኡ ምሉእ ብምሉእ ኣብዝተማልአ ሕብረተሰብ እንተወሲድና ብዕድመ ድፍእ ዘበሉ ዓበይቲ ብዙሓት ዝርከብዎምን መናእሰይ ወለዶ ብበዝሒ ዝርከብዎም ኣብ ትሕቲ ድኽነት ዝርከቡን እንትወዳደር መጠን ሞት ተመሳሳይ ክኸውን ይኸእልዮ። ስለዚ ሰብ ሞያ ስነ ህዝቢ ካብ ከምዚ ዝመሰለ መዋጠጥን መካትዕን ሓሳባት ንምውፃእ ኣብ ዕድመ ዝተመስረተ ክፍፍል ህዝቢ ብምግዳፍ መጠን ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባርን ዝብሉ ክልተ ኣገደስቲ መዕቀንታትዮም ዝጥቀሙ።

መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባር እንትብሃሉ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ንወለድኹምን ካልኦት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም መልሲ ክትረኽቡ ፈትኑ። ዝለዓለ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለዎን ሃገራት ካብ ውሽጢ 1000 ህዝቢ ናብ 40 - 50 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (ኣዶ) ካብ 5 - 7 ቆልዑ ትወልድ ማለትዮ። ብተመሳሳሊ

ድማ ትሑት መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለዎን ሃገራት ካብ ውሽጢ 1000 ህዝቢ ናብ 15 - 20 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (አዶ) ብማእኸላይ 2 ቆልዑ ትወልድ ማለት'ዩ። ብህይወት ዝንበረሊ ዕድመ መብዛሕትኡ ህዝቢ ሓንቲ ሃገር ድሕሪ ክንደይ ዓመት ከምዝሞቱ ዝግበር መግለፂ ትንታኑ እዩ። ኣብዚ ዘለናዮ ዘመን ኣብ ምዕቡላት ሃገራት እንትንርእይ ብህይወት ዝፀንሑሉ ማእኸላይ ዘመን 70 ዓመት እዩ። መጠን ሞት ድማ 10 ካብ 1000'ዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.14

ስለዚ ተምሃሮ ስነ ህዝቢ እንታይ ማለት'ዩ? ረብሓ ስነ ህዝቢ እንታይ'ዩ? ተምሃሮ ብዛዕባ ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ሳዕቤናቱን ዝምልከት ኣብ 5^{ይን} 6^{ይን} ክፍልታት ዝተምሃርክምም ትዝክሩ ዶ? እንታይ ከምዝተምሃርኩም እናዘከርኩም ብዝርዝር ግለፁ። ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ረብሓ ስነ ህዝቢ ብዝርዝር ግለፁ። ኣረድኡ። መልሲ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ዝረኽቡክምም መልሲ ካብዚ ንታሕቲ ምስዘለዉ መሰረታዊ ቁምነገር ክንደየናይ ከምዝተኣሳሰር ኣገናዝቡ።

ስነ ህዝቢ ብዛዕባ ማሕበራዊ ባህርያት ህዝብን በብእዋኑ ዝርእይ ዕብዮትን ኣነፂሩ ዘርእይ እንትኸውን ነዞም ዝስዕቡ መረዳእታውን ብውኑ ሳይንሳዊ ብዝኾነ ጥበብ ይትንታኑ፤ ይንዕርን ይትግብርን እዩ፤

ኩነታት ህዝቢ ብመንፅር ዕድመ፣ ምጻዕ፣ ስድራ፣ ኣካላዊ ኩነታት፣ ዓሌትን ብሄር ብሄረሰብን፣ ትሕዝቶ ስራሕ፣ መተሓዳደሪ እቶት፣ በዝሕን ፃዕቕን ህዝቢ፣ ተዋፅኦ

- ብምክንያት ውፅኢት መጠን ውልደት፣ መርዓን ኣዳርን፣ መጠን ሞት፣ መጠን እኖታት ዝወልደኦም ህፃናት ወዘተ ኣብ ስነ ህዝቢ ዝተርእዩ ለውጢ፣
- ስታቲስቲካዊ ፀብፃብ ስደትን ካብ ስደት መልስን ኣብ ኩነታት ኢኮኖሚ ሃገር ዘለዊ ውፅኢትን ሳዕቤንን ዝምልከት ትንታኑ፣
- ስታቲስቲካዊ ፀብፃብ ዝበኣት፣ ዘይሕጋውነትን ዓርሰ ቅትለትን ዝምልከት፣
- ደረጃ ትምህርትን ኩነታት ጥዕናን ህዝቢ ሃገር ይፅብፀብ፣
- ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ረብሓ ዘለዎም ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ብፍላይ ድማ ምስ ቁጠባዊ ትሕዝቶን ኢንፎርገሽን ዝተዛመዱ ትንታኑ ይስራዕ።

ለ. በዝሕን ዝርግሐን ህዝቢ ዓለም፤

ንጥፈት 1.3

ንቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ መበገሲ ምክንያታት እንታይ'ዮም? ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ከመይ ክንቆፃፀር ንክእል? ምስ ልምዓትን ዕብየትን ሃገር ከመይ ይተኣሳስር?

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብየትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ኣብ ገፅ 139 ብዛዕባ ስነ ህዝብን ልምዓትን ተገሊፀ ዘሎ ናብ ቤተ መጻሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ብምክያድ ኣንብቡ። ክተንብቡ እንተለኹም ድማ ኣብ ጠመተ ዝግበረሎም ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራቴጂ (ሜላታት) ኣፈፃፀማን ስነ ህዝብን ልምዓትን ዝብሉ ዛዕባታት እናተመያየጥኩም ኣንብቡ። ነዚ ዕሑፍ ምስ ትምህርትኹም ኣተኣሳስርዎ'ሞ መምህርኩምውን ክሕግዡኹም ሕተትዎም። ዝበገሕኹምዎ ምርድዳእ ናብ ክፍሊ ኣቕርብዎ።

ኣብ ሃንቲ ሃገር ኢኮኖሚያዊ ምዕባለን በዝሒ ህዝብን ተመጣጣንን ተመጋጋብን ምዕባለ ክርእይ ኣለዎ እንትበሃል እንታይ ማለት'ዩ? ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ሃገርን ምምጥጣን ሃፍትን እንታይ ማለት'ዩ? ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ እንታይ ሳዕቤን ኣለዎ? ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ብርሰት ክባቢ፣ ብርሰት ደን፣ ብርሰት እንስሳት ዘገዳም፣ ካብ ዓቕን ንላዕሊ ጋህቢ፣ ፍግረ መሬትን ውሕስና ምግብን፣ ድክነትን ስእነት ስራሕን ብዝምልከት ዘለዎ ዕልዋ ብዝርዝር ግለፀ። በዝሒ ዕያል ኣብ ልዕሊ ስድራ ዝህልዎ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ዕልዋታት ዘርዝሩ። እዚኦም ንጉጅለ መመያየጢ ዝቐረቡ ሕቶታት ብግቡእ ስርሕዎም።

ዕዮ ጉጅለ 1.15

ተምሃሮ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ብኸመይ ኣገባብ እናወሰኸን እናዓበየን ከምዝመፀ ብመረዳእታ ኣደጊፍኩም ግለፀ። ብኣባር ተመያየጡሉ። ዝረኹብክምዎም መልሲ ካብዚ ንታሕቲ ምስዘሎ ኣበሬታ ክንደየናይ ከምዝቀራረብ ብዝርዝር ኣረድኡ። ብዙሕ ህዝቢ ዝነብሩለን ክፍለዓለማት ኣየኖት እየን? ብቕደም ሰዓብ ኣቐምጡ።

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስዕብ ዝላይ ምዃኑ ኣረጋግፀ፣ ብመሰረት ፀብዓብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1 ዓ.ም.ፈ ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ዓለም 300 ሚሊዮን ከምዝነበረን ድሕሪ 1600 ዓመታት ድማ እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 600 ሚሊዮን በዒሑ ከምዝነበረ ይመልክት። ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ቕልጡፍ ኣይነበረን። እዚ ዝኾነሉ ብምክንያት ዝነበረ ጠባይ ኣየር፣ ሓደጋታት ተፈጥሮ፣ ህዕረት ቀረብ ምግቢ፣ ጥምየትን ብተደጋጋሚ ዝነበረ ኩናትን እዩ ነይሩ።

ብ1900 ዓ.ም.ፊ. ድማ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 1.65 ቢሊዮን በዒሉ እንትነብር ኣብ 1960 ዓ.ም.ፊ. እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 3.04 ቢሊዮን ደይቡ። እዚ ማለት ድማ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ብዓመት 2 ሚሊታዊ ከምዝነበረ የመልክት።

ኣብ 1999 ዓ.ም.ፊ. እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ናብ 6 ቢሊዮን በዒሉ። ስለዚ ብማእኸላይ ኣብ ዓመት 77 ሚሊዮን ህዝቢ እናወሰኸ ይመፅእ ከምዘሎን እዚ ድማ 1.3 ሚሊታዊ ከምዝኾነ የመላኸት።

ኣብ 2006 ዓ.ም.ፊ. ድማ እዚ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 6.12 ቢሊዮን በዒሉ። ይኹን ደኣምበር ኣብ ኣፍሪካ እንትንርእይ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣብ መብዛሕትኣን ሃገራት ልዕሊ 2.5 ሚሊታዊ እንትኸውን ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ድማ 2.7 ሚሊታዊ እዩ።

ኣብ ኣፍሪካ ዋላኳ ሰፊሕ በረኻነትን ምድረበዳነትን ኣብ ሰሃራ፣ ካላሃሪን ናሚብን ዝበሃሉ ሰብ ዘይነብረለንን ህዝቢ ዘይብለንን ቦታታት እንተሃለዉ ዝለዓለ መጠን ዕብየት ህዝቢ ምህላዉ ኣይተረፈን። ካብዚ እንርድኦ ኣብዘይማዕበሉ ሃገራት ዘሎ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣዐርዩ እናወሰኸ ይኸይድ ከምዘሎ፣

ካብዚ ዝቐረበ መረዳእታ ውዱብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንርድኦ መሰረታዊ ሓቂ እንተሃለዉ በዝሒ ቐፅሪ ህዝቢ ዓለም ብጣዕሚ ቐልጠፍ ብዝኾነ መንገዲ እናዓበየዩ ይኸይድ ከምዘሎ፣ እዚ ማለት ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ብብሰክንድ ብ2.7 ሰብ ከምዝውስኽን ኣብ ሓደ ደቂቓ ውሽጢ ድማ ክሳብ 249 ከምዝውለዱን መፅናዕቲ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ የመልክት። ካብዞም ዝውለዱ ውሽጢ ድማ ኣብ ሓደ ደቂቓ 108 ስለዝሞቱ 141 ጥራሕ ብብደቁቐኡ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ብቐፅሪ ይውስኽ ማለትዩ። ካብዚ ዝርኣይ ወሰኽ ውሽጢ 95 ሚሊታዊ ኣብ ዘይማዕበሉ ሃገራት ዓለም ዝምዝገቡዩ።

ብመሰረትዚ ፀብዓብ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ኣብ 2012 ዓ.ም.ፊ. ናብ 7 ቢሊዮን ከምዝበፀሕ ተመልኪቱዩ። ኣብ 2050 ዓ.ም.ፊ. በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 9.2 ቢሊዮን ከምዝበፀሕዩ። ብመሰረትዚ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ናብ 0.34 ሚሊታዊ ክንክይዩ። በዚ ግዞዚ በዝሒ ህዝብም ልዕሊ 100 ሚሊዮን ዝበፀሑ ሃገራት ሕዚ ካብዘለዉ 10 ሃገራት ናብ 18 ሃገራት ክብፀሑዩም።

እምበኣርክስ ተምሃሮ ነዚ መረዳእታ መሰረት ብምግባር ካብዚ ንታሕቲ ዘሎ ሰደቓ ብዝርዝር ተመያየጡሉ። እንታይ መልእኽቲ ከምዘለዎውን ብሓባር ተረድእዎ።

አህጉራት	1750	1800	1850	1900	1950	2000	2050
በዝሐ ህዝቢ ብሚሊዮን							
አፍሪካ	106	107	111	133	228	797	1,846
እስያ	502	635	809	947	1,437	3,689	5,369
አውሮፓ	163	203	276	408	546	727	642
ሃገራት ላቲን አመሪካን ካሪቢያንን	16	24	38	74	166	523	480
ሰሜን አመሪካ	2	7	26	82	221	481	722
አውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድን ደሴታት ፓሲፊክ	2	2	2	6	12	30	45
ድምር	791	978	1,262	1,650	2,556	6,073	9,104
አህጉራት	1,750	1,800	1,850	1,900	1,950	2,000	2,050
ዝርግሐ ህዝቢ ብሚሊታዊ							
አፍሪካ	13.4	10.9	8.8	8.1	8.9	13.1	20.3
እስያ	63.5	64.9	64.1	57.4	56.2	60.7	59.0
አውሮፓ	20.6	20.8	21.9	24.7	21.4	12.0	7.1
ሃገራት ላቲን አመሪካን ካሪቢያንን	2.0	2.5	3.0	4.5	6.5	8.6	5.3
ሰሜን አመሪካ	0.3	0.7	2.1	5.0	8.6	7.9	7.9
አውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድን ደሴታት ፓሲፊክ	0.3	0.2	0.2	0.4	0.5	0.5	0.5

ፍልፍል ሓበሬታ: United States Census Bureau

ስደቻ 1.2: ሰደቻ፣ ዕብዩት በዝሐ ህዝቢ ዓለምን ዝርግሐን ኣብ ሰለስተ ሚሊቲ ዓመታት

ዕዮ ጉጅለ 1.16

- ዕብዩት በዝሐ ህዝቢ ንልምዓት ሃገር ሃደጋ ድዩ ወይስ ፀጋ? ብዙሕ ህዝቢ ዘለወን ሃገራት እንመንገዩን? ብቕደም ሰዓብ ሰለስተ ግለፅ።
- ኣብ 1999 ዓ.ም.ፈ ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዓመትን ልዕሊ 60 ዓመትን ንዝነበረ በዝሐ ምስ 2050 ዓ.ም.ፈ ብምግንዛብ ዕብዩት በዝሐ ህዝቢ ክሳብ ክንደየናይ ክምዘተሓሳስብ ብንፁር ኣሃዛዊ መግለፂ ኣረድኡ።
- ኣፍሪካ ኣብ እስያ ቀዲላ ብዙሕ ህዝቢ ዝነበሩሉ ክፍለ-ዓለምያ። ኣብ ኣፍሪካ ካብዘሎ በዝሐ ህዝቢ ንላዕሊ ኣብ ህንድን ቻይናን ዘሎ በዝሐ ህዝቢ ኣዕርዩ

ይበዝሉ። ቻይና ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣብ ዓለም ኣብ ቅድሚት ዝርከቡ ምዕባላት ሃገር እናኣተወት እንትትርከብ ኣፍሪካ ግና ብድኽነትን ጥምየትን እያ ትፍለጥ። ንምንታይ? ብሓባር ተመያየጡሉ።

- ዝስዕብ ሰደቓ ብምርኣይ'ውን ብዛዕባ መጠን ዝውለዱ ህፃናት፣ መጠን ሞት፣ መጠን ተፈጥሯዊ ወሰኽ በዝሒ ህዝቢ፣ መጠን ሓፈሻዊ ዕብየት ህዝቢ ክፍለዓለማት ተመያየጡ። መጠን ምውላድ እናታት'ውን ተመያየጡሉ።

አህጉራት	መጠን ዝተወለዱ ህፃናት ኣብ 1000 ህዝቢ	መጠን ሞት ኣብ 1000 ህዝቢ	ዕፁይ ቕፅዕ ስዱዳት ኣብ 1000 ህዝቢ	መጠን ተፈጥሯዊ ወሰኽ (%)	መጠን ሓፈሻዊ ዕብየት ህዝቢ (%)
ኣፍሪካ	35.1	13.4	0.1	2.17	2.18
ሰሜን ኣመሪካ	16.6	7.2	1.0	0.94	1.04
ደቡብ ኣመሪካ	17.9	6.1	-0.3	1.18	1.15
እስያ	19.1	7.0	-0.4	1.21	1.17
ኣውሮፓ	10.2	11.7	1.1	-0.15	-0.04
ኣውስትራሊያ፣ ኔወዚላንድን ደሴታት ፓሲፊክ	16.2	7.3	2.5	0.89	1.14
ማእኸላይ ዕሟቕ ዓለም	20.1	8.4	-0.1	1.17	1.17

ፍልፍል ሓበሬታ: United States Census Bureau

ሰደቓ 1.3: ኣገደስቲ ሓበሬታ ፀብዓብ ህዝቢ ዓለም ብ2007 ዓ.ም.ፈ.

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስዕብ ዝሰነይ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ብመሰረት ፀብዓብ ውዱብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1999 ዓ.ም.ፈ. 30 ሚሊታዊ ህዝቢ ዓለም ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዝኾኑ ህፃናት እንትኾኑ ዕድሚኦም ልዕሊ 60 ዝኾኑ ድማ 10 ሚሊታዊ ነይሮም። ብመሰረት ኣብ ላዕሊ ዝተመልከተ ዕብየት መጠን ህዝቢ እናነከየ እንትኸይድ ድማ ብ2050 ዓ.ም.ፈ. ዕድሚኦም ልዕሊ 60 ዓመት ዝኾኑ ኣረጋውያን ንትሕቲ 15 ዓመት ዝዕድሚኦም ህፃናት ብበዝሒ ክዕብልልዎም'ዮም።

ብመሰረትዚ ድማ ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዓመት ዝኾኑ ህፃናት ኣብ ሕዚ ዘለውዎ 30% ናብ ዒስራ ሚሊታዊ ዝወርድ እንትኸውን ዕድሚኦም ልዕሊ 60 ዓመት ዝኾኑ ኣረጋውያን ኣብቲ ሕዚ ዘለዎ 10% ናብ 22% ክዓብይ'ዮ። እዚ ዝሕብረና ንቕድሚት ዝህልወና ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ክሳብ ክንደየናይ ዝተሓላለኸ ምዃኑ የረድእና። ኣብ ዓለም ዝበዝሐ ህዝቢ ዘለዎ ሃገር ህንዲ እንትትኸውን 1.52 ቢሊዮን ህዝቢ ኣለዎ። ብኻልኣይ ደረጃ ብዙሕ ህዝቢ ዘለዎ ሃገር ድማ ቻይና እንትትኸውን 1.47 ቢሊዮን ኣለዎ። ብላልሳይ ደረጃ ብበዝሒ ህዝቢ ዝተመዝገበት ሃገር ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ እንትትኸውን 350 ሚሊዮን ህዝቢ ኣለዎ።

ካሊኦ ኣገዳሲ ቁምነገር መጠን ምውላድ እኖታት ኣብ ብምልኦም ሃገራት ዓለም እናነከየ ዝመፀ ምዃኑዮ። ኣብ 1950 ዓ.ም.ፈ. ዝነበረ ምስ 1990 ዓ.ም.ፈ. እንትነፃፀር መጠን ምውላድ እኖታት ብብክፍለዓለማዊ ነክዩ እዩ። ንኣብነት ኣብ እስያ ብ1950 ሓንቲ እኖ (አዶ) ብማእኸላይ ትወልዶም ካብዝነበሩ 5.9 ህፃናት ብ1990ታት ናብ 2.6 ነክዩ፤ ኣብ ሓውሲ ሰሃራ ሃገራት ኣፍሪካ ካብ 6.5 ናብ 5.5 ወሪዱ፤ ኣብ ላቲን ኣመሪካን ካሪቢያንን ካብ 5.9 ናብ 2.7 ነክዩ፤ ኣብ ሰሜን ኣፍሪካን ምዕራብ እስያን ካብ 6.6 ናብ 3.5 ኣንቆልቑሉ፤ ኣብ ኣውሮፓ ካብ 2.6 ናብ 1.4 እንትንክይ ኣብ ሰሜን ኣመሪካ ካብ 3.5 ናብ 2.0 ወሪዱዮ።

ስለዚ ኣብ ሓድ ሓዶ ኣህጉራት (ክፍለዓለማት) ሓንቲ እኖ ትወልዶም ካብዝነበረት ብማእኸላይ 2.1 ንታሕቲ ክወርድ ክኢሉዮ። ቀንዲ ምክንያታትዚ ምንካይ መጠን ምውላድ እኖታት ወዕኢት ሓፈሻዊ ምምሕዳሽ እኖታት ኣብ ሕብረተሰብን ልዑል ግንዛብ ምጣነ ስድራ ምሓዘንንዮ። ስለዚ እኖታት ብዝረኽቡኦ ተኸታታላይ ትምህርቲ ውሑድ በዝሒ ስድራ ክህልወን፤ ህፃናት ንኸይሞትወን ግቡእ ክንክን ይገብራ ምህላወን፤ ዝውለዱ ህፃናት ጥዕንኦም ተሃልዩ ክዓብዩ ይገብራ ስለዘለዎን ደቀን ናብ ትምህርቲ ብምስዳደን ዝመፀ ለውጢ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.17

- 1 ተምሃሮ ቀጺሉ ዘሎ ሰደቓ መሰረት ብምግባር ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ይርአይ ዘሎ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ብዝምልከት ተመያየጡ። ዝተሓተን ዝለዓለን መጠን ዝውለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን እናነፃፀርኩም ተመያየጡ። ኣብ ኣፍሪካ ይርአይ ዘሎ መጠን ዝውለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ሃገራት ቻይና፣ ህንዲ፣ ኣመሪካ፣ እንግሊዝን ጀርመንን ዝመሳሰሉ ሃገራት ኣገናዝብዎ። ነቲ ፍልልይ መሰረት ብምግባር'ውን ንምንታይ ከምኡ ክኸውን ከምዝኸኣለ ኣረድኡ።
  - 2 ዝርግሖ በዝሒ ህዝቢ እንታይ ማለትዮ? ከመይ ይግለፅ? ምስዚ ብምትእስሳር ነዞም ዝስዕቡ ኣምራት ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
    - ዝርግሖ ህዝቢ
    - ዓዕቺ (ፀቕጢ) ህዝቢ
    - ብዙሕ ህዝቢ ዝነበረሎም
    - ስሕው ህዝቢ ዝነበረሎም
- ★ ንዝርግሖ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቛልፊ ባኢታታት ብዝርዝር ግለፁ። ተመያየጡሎም'ውን።

ሃገራት	መጠን ዝተወለዱ ህፃናት አብ 1000 ህዝቢ	መጠን ሞት አብ 1000 ህዝቢ	ሃገራት	መጠን ዝተወለዱ ህፃናት አብ 1000 ህዝቢ	መጠን ሞት አብ 1000 ህዝቢ
ዝተወሰኑ ሃገራት አፍሪካ					
ኢትዮጵያ	37.4	14.7	ሞዛምቢክ	38.5	20.5
ኤርትራ	34	9.4	ግብጺ	22.5	5.1
ሶማሊያ	44.6	26.3	ማዳጋስካ	38.6	8.5
ኬንያ	38.9	10.9	ማላዊ	42.1	18.2
ጂቡቲ			ሊብያ	26.1	3.5
ሱዳን	34.9	14.4	ማውሪታንያ	40.6	11.9
ኡጋንዳ	48.1	12.6	ደቡብ አፍሪካ	17.9	22.4
ቡሩንዲ	42	13.2	ጋና	29.9	9.6
ታንዛኒያ	36	13.4	ኒጄር	50.2	20.6
ዚምባብዌ	27.7	21.8	ናይጄሪያ	40.2	16.2
ዛምቢያ	40.8	21.5	ማሊ	49.6	16.5
ካልኦት ሃገራት					
አመሪካ	14.2	8.3	ጀርመን	8.2	10.2
እንግሊዝ	10.7	10.1	ቻይና	13.4	7
ህንዲ	22.7	6.6			

ሰደቓ 1.4: ሰደቓ፣ ተወሳኺ ሓበሬታ ፀብፃብ ህዝቢ ዓለም ብ2007 ዓ.ም.ፈ.

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስብ ዝሰነይ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ምርኣይ ኣገዳሲ ይኸውን ማለት እዩ። ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበላን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክትዮ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ከባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሖም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእዮናዮ። ዓዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ድማ ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብቢቡ ንረኽቦ ውፅኢት እዩ። ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ሩባታትን ብጣዕሚ ዝለዓለ ቐፅፅ ዘለዎ በዝሒ ህዝቢ ይነብሩ።

ጥምር ኣቢልካ እንትርእይ ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቐፅፅ ባእታታት ዝበሃሉ እዞም ዝሰዕቡዮም ነይሮም።

- 1 ነባሪ ኣዮርን ጠባይ ኣዮርን
- 2 ኣቀማምጣ ገፀ ምድርን
- 3 ፀቕጢ ህዝቢ

- 4 ቀረብ ማይን ፅሩይ ማይን
- 5 ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን
- 6 እፅዋት፣ ሓምላዊ ጃፅላመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ አሕምልቲ፣ ፍረምረን አግራብን
- 7 ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን
- 8 ባልፅ አዝርእቲ ዝኾኑ አንበጣን በርኖስን
- 9 ኩነታት ፖለቲካ
- 10 ኩነታት ኢኮኖሚ
- 11 ርክባትን ዝምድናታትን
- 12 ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ይርከብዎም፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.18

- 1 ተምሃሮ ንምንታይ ይመስለኩም ኣብ ተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብፃዕቕ ዝነብርን ኣብ ተወሰነ ከባቢ ድማ ስሕው ብዝበለ መልክዑ ዝነብር? ኣብ ተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብፃዕቕ ክነብሩሉ ዝኸእሉሉን ብአንፃሩ ድማ ስሕው ኢሎም ክነብሩ ዝግደዱሉን ኩነታት ኣሎ፡፡ ነዚ ከምዚ ዓይነት ተርእዮ ዝርግሐን አሰፋፍራን ህዝቢ ቐልፊ መንቀሊ ምኽንያት ተገይሩ ዝውሰድ ኣብ ዝስዕብ ሰደቓ ብዝርዝር ተመልኪቱሎ፡፡ ተመያየጡሉ፡፡
- 2 ነዚ ዝስዕብ ሰደቓ መሰረት ብምግባርን ኣብ ክልተ ጉጅለ ተመቐልኩምን ብዛዕባ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐ ህዝብን ዓለም ብዝምልከት ተመያየጡ፡፡ ተኻትዑ፡፡ ምስ ኩነታት ሃገርና'ውን ኣገናዝብዎ፡፡
- 3 ኣብ ጣብያኹም፣ ወረዳኹምን / ከተማኹምን ትግራይን ከምኡ'ውን ብደረጃ ሃገር ዝተርእየ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐን ብዝምልከት ተመያየጡ፡፡
- 4 ሰደቓ ምኽንያት ዝርግሐ ፅዑቕን ስሕውን ህዝቢ ዓለም መሰረት ብምግባር እቶም ዝተመልከቱ ወሰንቲ ባእታታት ብከመይ ኣገባብ ብዙሕ ህዝቢ ወይድማ ውሑድ (ስሕው) ህዝቢ ንክህልው ምኽንያት ከምዝኾኑ ተመያየጡ፡፡ መልሲ ናብ ክፍሊ ብፅሑፍ ኣቕርቡ፡፡
- 5 ንዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ባእታታት ተባሂሎም ዝተመልከቱ ብኸመይ ኣገባብ ብዙሕ ህዝቢ ንክህልውን ውሑድ (ስሕው) ህዝቢ ንክህልውን ምኽንያት ከምዝኾኑ ብዝርዝር እናተመያየጥኩም ኣብ ደፍተርኩም መልሲ ፅሓፉ፡፡ ዝሰራሕኩምዎ መልሲ ምስዚ ስዒቡ ዝርከብ ሰደቓ ኣገናዝብዎ፡፡

ሰደቻ 1.5: መመያየጢ ሰደቻ፣ ምኽንያታት ዝርግሐ ዕውቅን ስሑውን ህዝቢ ዓለም

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
አቀማምጣ ገፀ ምድርን ነባሪ አየር	ምቕው ቅሉዕ ማይዳ ስነ መሬትንምንባርን አሰፋፍራን ሰሓባይን ተብሃጋይን እዩ። ምቕውን ልሙዕን ሓመድ ምህላዉ ንብዙሓት ተብሃጊ ይኸውን። ንኣብነት ደልታ ፍባ ናይል ምርአይ ይከአል። ደጉዓን ከበሳን፣ ቅናት ምድሪ	መፀገማይን እምባታት ከምኡውን ኅቦታት ዝበዝሕዎ ከባቢ ንምንባር አፀጋሚዮ። ንኣብነት ኣብ እምባ ሂማላይስ ምንባር መፀገማይ እዩ። መታሕት፣ ቅናት ምድሪ፣ ምድረበዳን በረኻን ...
ጠባይ አየርን ከባቢ አየር	ማእኸላይን ምቕው ጠባይ አየር ዘለዎ ከባቢ ንምንባር ሰሓባይን ተብሃግንዮ። ደረቕ፣ ሃሩርን ዕብውብ ጠባይ አየር ንጥዕና ምቕው ኣይኮነን። ደጉዓ፣ በረኻትን ከበሳታት ቦታታትን...	መፀገማይ፣ ደረቕ፣ ዕብውብ ጠባይ አየር ንምንባር መፀገማይ ስለዝኾነ ነበርቲ ኣይስሕብን። መታሕት፣ ምድረበዳን፣ ሃሩርን
ቀረብ ማይን ዕሩይማይን	ቀረብ ዕሩይ ዝስተይ ማይ ንምንባርን አሰፋፍራን ወሳናይ ጥራሕ ዘይኮነስ ዘተባብዕዮ። ሓፊስ ማይ ኣብዘለዎ ምንባር ከቢድዮ። ቀጢን ማይ ኣብዘለዎ ተጠላቢዮ።	ሕዕረት ቀረብ ማይ ዘለዎ፣ ቀረብ ማይ ስሩዕን ብቐፃልነት ዘይርከቦን፣ ወይድማ ዝተበከለን ዕሩይ ዘይኮነ ማይ ዘለዎ ወዘተ ንዕገናን ዕርየትን መፀገማይ ስለዝኾነ ንምንባር ኣይምረፅን።
ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን	ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን ዘለዎ ሃገር ክንድዝድለይ ህዝባ ክትቅልብ ስለትኸእል ንምንባር ብዙሕ ህዝቢ ይዕድምዮ። ንኣብነት ነዳዲ ዘለወን፣ ፀሊም ፈሓም ዘለወን፣ ወርቅን ብርን ዘለወን፣ ስኒ ሓርማዝ ዘለወን፣ ሃፍቲ እንስሳን ኣግራብን ዘለወን ብምሉኡን ክምድላየን ክንድዝድለይ በዝሒ ህዝቢ ክነብረለን ይዕድማ ማለትዮ። እንግሊዝ ዘለዎ ሃፍቲ ፀሊም ፈሓም ...	መብዛሕትኡን ሃገራት ኣፍሪካ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮ የብለንን ወይድማ ዘለወን ብዝግባእ ዓቕሚ ብቴክኖሎጂ እናተሓዘቡ ፋይናንሳዊ ዓቕሞም ኣየዕበይሉን። ንኣብነት ሞዛምቢክ።
ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን	ልሙዕ ሓመድ ዘለዎ መሬት፣ ዋልካን ዝተፃረየ ሓመድ ደልታ ፍባ ዘለዎ ከባቢ፣ ዝተደኸዐ ሓመድ ዘለዎ ወዘተ ንልምዓት ሕርሻ ምቕው ዝኾነ ብዙሕ ሰብ ክነብረሉ ዝዕድም ተብሃጊ እዩ። ንኣብነት ደልታ ፍባ ናይል። ምህርቲ ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱ ማለትዮ።	ረቂቅ መሬት፣ ምህርታውነት ዘየተባብዕ ሓመድ፣ ዝተጎድኡን ዝተበከለን ሓመድን መሬት ብዙሕ ውዕኢት ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱ ስለዘይኮነ ብዙሕ ህዝቢ ክነብረሉ ዝዕድም ኣይኮነን። በረኻ ሳሕል ዘሎ ሓመድን መሬትን ንኣብነት ሰብ ንኸነብረሉ ዝዕድም ኣይኮነን።

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
<p>ሓምላዊ ቆላመዕሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ አሕምልቲ፣ ፍረምረ፣ እዕዋትን አግራብን</p>	<p>ማእኸላይ ጠባይ አየርን ምችው ከባብያዊ አየር ዘለዎም ከባብታት ንቆላይ ተኸልታትን ፍረምረን ብቐለሉ ዝጥዕም ስለዝኾነ ዝሰማማዕዮ። ተኸልታት፣ ፍረምረ፣ ሓምልታትን ከምኡውን አግራባት ዝሰቐልዎም ከባብታት ንምንባር ምችውዮም።</p>	<p>ቆላመዕሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ አታኸልታትን አግራብን ዘየቡቅል ከባብን ዘይርከቡሉ ቦታታትን ንምንባር ብዙሕ ሰብ ይፍንፍኖን ይፀልኡን ጥራሕ ዘይኮነስ ከቢድውን እዩ።</p>
<p>ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን፣ ባልዕ አዝርእቲ ዝኾኑ አንበጣን ባርኖስን</p>	<p>ሕማም ሰብን ባልእ አዝርእትን ከም ንአብነት ሕማማት ቆላ ዝኾኑ ዓሶ፣ ሓንጎል ዓሶ፣ ፍሉ፣ ወራር አንበጣን በርኖስን ንምክልኻል ዘኸእል ፋይናንሳውን ገንዘባውን ከምኡውን ማቴሪያላውን ዓቕሚ ዘለዎ ሃገር ንምንባር ዝሓሸ ኩነታት ስለዘለዎን ዮብህጋዮን።</p>	<p>አብ ኢኳቶሪያልን ትሮፒካልን ዝርከቡ ሃገራት ምስ ሕማማትን ወራር አምበጣን ባርኖስን ዝተአሳሰሩ ብዙሓት ሕማማትን ባልእ አዝርእትን ስለዘለዉ ህዝቢ ንኸነብረሎም መፀገምቲዮም። ዓሶን ብልሃርዝያን ቀተልቲ ዝኾኑሎም ከባብታት ምንባር አይዕድምን።</p>
<p>ፖለቲካዊ ኩነታት</p>	<p>ፖለቲካዊ ኩነታት ሃገራት ብዙሓት ንኸነብሩለን ዕድል ይህብዮ። ሰላምን ቅሳነትን ከምኡውን ንኢንቨስትመት ዝዕድም ዝተረጋግኦ መንግስታዊ ስርዓት ምህላዉ ብዙሕ ሰብ ሰራሕ ክነብርን አብ ንግዳዊ ምንቅስቓስ ክነጥፍን ይመርፅ። ንአብነት ብራዚል ትጥቀስ።</p>	<p>አብ ገጠራት ብዙሕ ኢንቨስትመንት ስለዘየለ እንተሃለዎውን ንህዝቢ ገጠር መሊኡ ዕድል ስራሕ ዝፈጥር ስለዘይኮነ ምስቲ ዘሎ ኩነታት ሕርሻ ተደሚሩ ውሑድ ህዝቢ ክነብረሉ ግድን ይኸውን።</p>
<p>መሰረተ ልምዓት ኢንቨስትመንት ንኢኮኖሚያዊ ልምዓት አሳልፎ ዝለዓለ አበርክቶ አለዎ።</p>		
<p>ቁጠባውን ኢኮኖሚያውን ኩነታት</p>	<p>ጥዕና ዘለዎ ሃዋህው ኢኮኖሚ ምህላዉ፣ ኢንዱስትሪታት ምህላወን፣ ቴክኖሎጂ ምግፍሑ፣ መርበብ ቴክኖሎጂ ሓበሬታ ምዝርግሑ፣ ትካላት ትምህርትን ጥዕናን ምህላዎም፣ ንምሉእ ህዝቢ ዝሸከም መሓውር ቁጠባን ኢኮኖሚን ምህላዉ ወዘተ ህዝቢ ንኸነብረሎም ብገፊሑ ይዕድም።</p>	<p>ዘይማዕበለ ኢኮኖሚን ድሑር መሰረተ ልምዓት ኢንቨስትመንት አብዝለዎ ብዙሕ ሕዝቢ ክነብር አይዕድምን። ንመነባብሮ ህዝቢ ዝሸከም ኢኮኖሚ ዘይብላ ሃገር (ከተማ) ብዙሕ ህዝቢ ክነብረላ አይኸእልን። ንአብነት ሞካምቢክ። ሰፊሕ መሬት ውሑድ ህዝቢ።</p>
<p>ርክባትን ዝምድናታትን</p>	<p>ተፈጥሯዊ ወይድማ ሰብ ስራሕ ሚላ መራኽብትን ዝምድናን ምህላዉ ብዙሕ ነባራይ ንክህልው ወሳኔ ተራ አለዎ። ንአብነት ከተማ ብራዚል ብወደብ አቢላ ዝመስረተቶ ሚላ መራኽብትን ዝምድናታትን ብዙሕ ሰብ ንክነብረላ ክትዕድም አኸኢልዎ። አማዞንውን ዓብዪ ተራ ነይርዎ።</p>	<p>ድኹም ተፈጥሯውን ሰብ ስራሕን ሚላ ዝምድናን መራኽብትን እንትህልውን ነዚ ድማ ክልውጥን ከመሓይሽን ዝሓረነ ኢንቨስትመንት አብዘይብሉ ህዝቢ ክነብር አይዕድምን። ብዙሕ ሰብ አይነብረሎምን። ንአብነት ስኮትላንድ።</p>

1.3.2 መንቀልታት አፈላላይ ዝርግሐ ህዝቢ

ዕዮ ጉጅለ 1.19

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ኸፍሊ ብዛዕባ ኣፈላላይ ባህሊ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝብታት ብዝምልከት ተማሃርኩም ነይርኩም፡፡ እንታይ ትዝክሩ? ንትዝክርዎ መሰረት ገይርኩም ኣሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ግለፅ፡፡ መነባብሮ ህዝቢ ኸ እንታይ ማለትዮ? ብዛዕባ ምኽንያታት ንኣፈላላይ ኣሰፋፍራን ባህልን ህዝቢ ኣመልኪቱ ኣብ 5^ይ፣ 6^ይን 7^ይን ኸፍልታት ዝተምሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? ህዝቢ ኣብ ከተማን ኣብ ገጠርን እንትሰፍሩ እንታይ ረቕሓ መሰረት ዝገብሩ ይመስለኩም? ኣሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለትዮ? መነባብሮ ህዝቢ ኸ እንታይ ማለትዮ? ዝርግሐ ህዝቢ ምስ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ከመይ ይተኣሳስር ይመስለኩም? ቀንዲ ምኽንያታት ዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ እንታይ ከምዝኾኑ ብዝርዝር ኣረድኡ፡፡

ሀ. ቀንዲ ምኽንያታት ዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ፤

ቀንዲ ምኽንያታት ኣፈላላይ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሃገራት ዓለም ኣብ ክልተ ባእታታት መቐልካ ክርኣይ ዝኸእልዮ፡፡ እዚኦም ተፈጥሮኣውን ሰብኣውን ዝበሃሉዮም፡፡

- 1 **ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት፡** ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር (ክሌማ)፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ከበሳ፣ ብራኽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ከባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኸልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ተፈጥሮኣዊ ባእታታት ዝሓወሰዮ፡፡ ስለዚ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን ኣፈላላይ ንምፍጣር መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ንኣብነት ኣቀማምጣ መሬት፣ ሃፍትታት ተፈጥሮ ውሽጢ መሬትን ልዕሊ መሬትን፣ ጠባይ ኣየር፣ ቀረብ ማይ፣ ልምዑነት መሬት፣ ግድሚ መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ወዘተ ክጥቀሱ ዝኸእሉ እዮም፡፡ ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትንውን ዝህልው ኣሰፋፍራ ብምኽንያት ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ዝርከብ ዕድልዮ፡፡
- 2 **ሰብ ስራሕ ባእታታት፡** ኣብ ላዕሊ ንዝተሓበሩ ተፈጥሮኣዊ ንዘይኮኑ ባእታታት ዝምልከትዮ፡፡ ፖለቲካዊ ኩነታት፣ ማእኸል ምምሕዳር፣ ኩነታት ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቓሳትን ንጥፊታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት፣ ስርዓት ምንቅስቓስ ህዝቢ፣ ኩነታት ስነ ህዝቢ (መጠን ውልደት፣ ሞትን ምውላድ እኖታትን፣ ብዕድመ ዝነበረሉ ዕድመን ስደትን) ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱ ቀንዲ ባእታት

ዝርግሐ ህዝቢ ዝበሃሉዮም፡፡ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ጥራሕ ዘይኮኑስ ሰብ ስራሕ ዝኾኑውን ኣለዉዮም፡፡ ሰብ ባዕሉ ዝፈጥሮም ኩነታት መንቀሊ ምኽንያታት ተገይሮም ይውሰዱዮም፡፡ ብምኽንያት ደቂ ሰባት ዝውሰዱ ስጉምታታት፡፡ እዚ ዝኾነሉ ዝተፈላለዩ ምኽንያታት ኣለዉ፤

- ካብ ፀላኢ ንምክልኻል ብዝግበር ገዕሪ ደቂ ሰባት ኣብ ሓደ ከባቢ ክሰፍሩ ይኸእሉዮም፡፡ ካብ ሓደጋታት ተፈጥሮን እንስሳትንውን፡፡
- ኣብ ከባቢ ብዝርከቡ ግልጋሎታት ንኣብነት ሹቕ፣ ቤት ትምህርቲ፣ ትካል ግልጋሎት ጥዕና፣ ዕዳጋ፣ መንግሥቲ መንገዲ መኪናን ሃዲድ ባቡርን ወዘተ ተኸቲሎም ሰባት ይሰፍሩዮም፡፡
- ምዕባለ ቴክኖሎጂ፣ ምኽታም፣ ኢንዱስትሪን ፋብሪካታትን፣ ቱሪዝምን መዘናግዕን፣ ልምዓት ሃፍቲ ዓሳ ወዘተ መሰረት ተገይሮም ዝውሰዱ ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ፖሊሲታት ዘስዕብዎም ውፅኢታት ይጥቀሱ፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.20

ተምሃሮ በዝሒ ህዝቢ ዝርከቡሎምን ውሑድ ህዝቢ ዝርከቡሎም ከባብታት ብኣብነት እናተሓገዙም ብዝርዝር ኣረድኡ፡፡ ብዙሕ ህዝቢ ዝነብሩሎም ከባብታት ግለፁ፡፡

ዝለዓለ በዝሒ ህዝቢ ዝርከቡሎም ከባብታት ኣብ ደጉዓታትን ከበሳን እዩ፡፡ ከበሳታትን ደጉዓታትን ንምንባርን መነባብሮን ኣዝዩ ምቕው ዝኾነ ጠባይ ኣዩር ኣለዎም፡፡ ንልምዓት ሕርሻን ዘራእትን ከምኡውን ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳት ምቕው ዝኾነ ዛሕሊ ዘለዎ ዝሰማማዕ ኩነታት (ባእታታት) ኣዩር ዝርከበሉዮ፡፡ ዛሕሊ፣ እኹል መጠን ዝናብን ንመነባብሮ ምቕውን እዩ፡፡ ስለዝኾነውን ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ካብዝኾኑ ዝተፈላለዩ ዓሳ፣ ትኩሳት፣ ዓሳ ሓንጎል፣ ሕማም ድቃስ፣ ኢንፉሉዌንዛ ወዘተ ካብዝመሳሰሉ ሕማማት ነፃ እዩ፡፡ ስለዚ ኣብ ደጉዓታትን ብራኽታትን ኢትዮጵያ፣ ኣብ ከባብታት ዓበይቲ ሃይቃት፣ ደጉዓታትን ብራኽታትን ሩዋንዳ፣ ቡሩንዲን ኬንያን ብዙሕ ፀቕጥን ፃዕቕን ህዝቢ ይርከብዎም፡፡ ብተፃራሪ ድማ ኣብ ቆላን መታሕትን ቦታታት ኣዝዩ ሓያል ሙቐትን ሃሩርን፣ ደረቕ ጠባይ ኣዩር ስለዘሎ ዝተፈላለዩ ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ይርከቡ፡፡ ስለዚ ኣብከምዚ ዝመሳሰሉ ቆላ፣ መታሕትን ደረቕ ጠባይ ኣብዘለዎም ከባብታትን ውሑድ በዝሒ ህዝቢ ይርከብ፡፡

ይኹን ደኣምበር ከምዚ ዓይነት ሓያል ፀቕጠ ኣዩር ዘለዎም ደረቕ ጠባይ ኣዩር እናሃለዎም ቆላን መታሕትን ከባቢ ኾይኖምውን ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ሃፍታም ከባብታት ሩባታትን ውቅያኖሳትን ዝርከቡ ብምልኦም ብዙሕ ህዝቢ እዩ ዝነብረሎም፡፡ ንኣብነት ጂቡቲ፣ ምዕዞ፣ ዓሰም፣ ሞምባሳ፣ በርበራ፣ ዳሬሰላም ወዘተ ፃዕቂ በዝሒ ህዝቢ ዘለዎን እዩን፡፡ ኣብ ከባቢ ዓበይቲ ሃይቃትውን ዝለዓለ በዝሒን ፀቕጥን

ህዝቢ አለዎም። ንኣብነት ኣብ ዓበይቲ ሃይቃት ዝርከቡለን ከባብታት ምርኣይ ይከኣል። ኣብ ሃገርና ሃይቅ ጣና ዝርከበሉ ባህርዳርን ቃላይ ሃዋሳ ዝርከበሉ ከተማ ሃዋሳ ምርኣይ ዝከኣል እንትኸውን ኣብ ከባቢ ሃይቅ ቪክቶሪያን ካልኦትን ዘሎ በዝሕን ፀቕጥን ህዝቢ'ውን ዝለዓለ'ዩ። ከባብታት ዓበይቲ ሃይቃት ምብራቕ ኣፍሪካ እንተሪእና ዋላ'ውን ኣብ መላእ ኣፍሪካ እቲ ብጣዕሚ ዝለዓለ ፀቕጥን ዓዕቕን ህዝቢ ዝርከበሎም እዮም። ቆላን መታሕትን ምዃኑ እንተይገንብፎም ህዝቢ ብበዝሒ ይነብሩለን እዮም።

ስለዚ ብምኸንያት ተፈጥሮኣውን ነባሪ ኣየርን ኩነታት ኣብተወሰኑ ቦታታት ዓለም ውሑድ ህዝቢ ጥራሕ ይነብሩለዉ። ንኣብነት ቱንዱራ እናተብሃለ ዝፍለጥ መታሕትን ቆላን ከባቢ ውቅያኖስ ኣርክቲክ ኣብ ሰሜን ኣመሪካ (ንኣብነት ኣላስካን) ዩራሲያን ውሑድ ነበርቲ ጥራሕ ይርከቡ። ኣብ ውዑይን ደረቕ ሃሩርን ዝመሳሰሉ ትሮፒካዊ በረኻታትን ምድረበዳን ሕፅረት ማይን ዝለዓለ ዋዕይን ስለዘሎ ብቋምነት ነበርቲ ክቕመጡል ኣይዕድምን። ሓውሲ ውዑይን ዛሕልን ዝተሓማዞቕ ከባቢ ሸንጥሮ ኣማዞን፣ ሸንጥሮ ኮንጎን ደሴታት ኢንዶኔዥያን ዝመሳሰሉ ድማ ዝለዓለ ፀቕጢ ኣየር፣ ዑብውብ ኣየር፣ ከቢድ ዝናብን ሙቕት ኣየርን ብምህላዉ እዚ ጠባይ ኣየር ንምንባር ምቕው ስለዘይኮነ ብዙሕ ነበርቲ ኣይቕመጡሉን። ስሕው ኢሎም ውሑድ ነበርቲ ይነብሩሉ። ዝለዓለ ብራኽ እምባታት ኣብዘለዎ ከባቢ ድማ ንኣብነት እምባታት ሂማላያን፣ ኪሊማንጃሮ፣ ራስ ዳሸን ወዘተ ኣብዝርከቡሉ ሓያል ብራኽ ብምህላዉ፣ እምባታትን ግደምታትን ብመፀገማይነት መልክዑ ብምህላዎም፣ ብጣዕሚ ዛሕሊ ጠባይ ኣየር ብምህላዉ ንምንባር ዝከኣለሉ ኩነታት ዩለን። ኣብኸምዚኦም ዝመሳሰሉ ስሕው ዝበለን ውሑድ ነበርትን'ዮም ዝነብሩ።

ኣብ ዓለም ብዙሕ ህዝቢ ዝነብረሎም ዝፍለጡ ሰለስተ ቀለበታት ዝበሃሉ ከባብታት ኣለዉ። እዚኦም ቀለበት እስያ፣ ባህረሰላጤ ኣውሮፓን ሰሜናዊ ምብራቕ ኣመሪካ እንትኾኑ ልዕሊ ክልተ ሲሶ ህዝቢ ዓለም ዝነብረሎም ዓዕቕን ፀቕጥን ህዝቢ ዝነብረሎም'ዮም። ኣብ ምብራቕ እስያ ጃፓንን ቻይናን፣ ኣብ ደቡብ እስያ ድማ ህንዲ፣ ፓኪስታንን ባንግላዲሽን ዝመሳሰሉ ሃገራት'ዮም ዝርከቡ። ኣብዚኦም ልዕሊ ፍርቂ ህዝቢ ዓለም ዝርከበሎምን ብልምዓት ፍዝ ዝፍለጡን'ዮም። ኣብ ኣውሮፓ ንምንባር ምቕው ዝኾነ ጠባይ ኣየርን ሃፍቲ ተፈጥሮ ዘሎ እንትኸውን ብዙሕ ህዝቢ'ውን ዝርከበሎምን ብፅዑቕ ኩነታት ዝነብሩሉን ዘለዉ ከባብታት'ዮ። ሰሜናዊ ምብራቕ ኣመሪካ ብጣዕሚ ዝኸተመን ኢንዱስትሪያላዊ ቱክኖሎጂ ዝማዕበላላ ስለዝኾነ ዕብዮት ኢኮኖሚ ከተማታት፣ ኢንዱስትሪያላዊ ማእድናትን ወዘተ ነቲ ሕዚ ኣብኡ ይነብር ዘሎ ብዙሕ መጠን ህዝቢ መሰረት ኢኮኖሚያዊ መነባብርኡ ዝኾኑ'ዮም።

ለ. ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ

ዕዮ ጉጅለ 1.21

- 1 መንቀሊ ምክንያታት አፈላላይ ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝኾኑ ክልተ ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
- 2 አርባዕተ ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ አፍሪካ ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
- 3 ንዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝፀልዉን አሉታዊ ይኹን አዎንታዊ ዕዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
- 4 ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወረዳኹም ተመያየጡሎም።
- 5 ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ እንታይ ማለትከምዝኾነ ብኣብነት እናደገፍኩም ብዝርዝር አረድኡ።

ተምሃሮ ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ እንትነብሩ ብሓደ መልክዕ ስሕው ኢሎም መንበሪኦም ሰሪሖም ንርኢ ወይድማ ዕዕቕ ኣብዝበለ ኩነታት መንበሪኦም ሰሪሖም እንትነብሩ ንዕዘብ። ህዝቢ ኣብ ከባቢ መንበሪኦም ካብ ጉጂ፣ ግድግዳ ቀላሚጦስ፣ ህድሞ፣ መንደቕ ወይድማ ዘመናዊ ህንፃ ሰሪሖም ብሓባር እንትነብሩ ንዕዘብ። ከከም ኩነታት ጠባይ ኣየር ድማ ምስሓውን ምፅዓቕን ወይድማ መንበሪ ዝስርሑሎም ባእታታት ይፈላለዩዮም። አሰፋፍራ ማለት ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ መነባብርኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰሪሖም ናብርኦም ዘካይድሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምርን ክልስ ሓሳብንዮ። አሰፋፈራ ህዝቢ ምስ ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ከባቢ፣ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ባህልን መነባብሮን፣ ኢኮኖሚያዊ ማሕበራውን ትካላት ምህላዎም ወዘተ ዝመሳሰሉ ጉዳያት ዝውስንዎ ስርዓትዮ። አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ አፍሪካ እንትርኣይ ብምክንያት ጠለብ፣ ደጉዓን ቆላን፣ ብራሽን መታሕትን፣ ኢንዱስትሪያላውን ሕርሻውን ምዕባለ ኢኮኖሚያዊ ኩነታትውን ኣብ ግምት ብምእታው አፈላላይ ይግበርዮ። ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ አፍሪካ ኣብ አርባዕተ መልክዕ ሰሊዕኻ ምርኣይ ይከኣልዮ።

- ገጠርን ከተማን ኢልካ ብተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ምርኣይ ይከኣል
- ከበሳን (ደጉዓን) መታሕትን (ቆላን) ኢልካ ውን ብኣቀማምጣ ይርኣይ
- ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ዝርኣይ መነባብሮ
- ኢንዱስትሪያላውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ምርኣይ ይከኣል።

ስለዚ ተምሃሮ ኣብ ገጠርን ከተማን ዘሎ አሰፋፍራን መነባብሮ ህዝብን ብጣዕሚ ይፈላለዩዮ። ብተመሳሳሊ ድማ ኣብ ከበሳን መታሕትን ዘሎ አሰፋፍራን መነባብሮን አፀርዮ ይፈላለዩዮ። ኣብ ከተማ ዘሎ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብትልምን

ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ዝተቐየደ ኾይኑ ዕዑቕ ኣቀማምጣ ዝጠልብዮ። ኣብ ገጠር ዝርአይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ድማ ምስ ውልቀ ትሕዝቶ መሬት ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ ስሕው ዝበለን ዝተረሓቀንዮ። መነባብሮ ህዝቢ ድማ ስድራ ዝናበሩሉ መሰረት ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾነ ፀጋታትን ዝምልከትዮ። መነባብሮ ምስ ዕለታዊ ዓቕሚ ምግቢ፣ ንቕልፀ ዝግበር ክንክንን ሓለዋ ጥዕናን፣ ፋይናንሳውን ኢኮኖሚያውን ዓቕሚ ወዘተ ዝምልከትዮ። ንኣብነት መነባብሮ ህዝቢ ገጠር ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንስሳትን ዝተመሰረተ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.22

ተምሃሮ ኣብ ከተማን ገጠርን መንቀሊ ምኽንያት ኣፈላላይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ እንታይ ክምዝኾነ ትፈልጡ ዶ? እስኪ ብሓባር እናተዛተኹም ተመያየጡ።

ኣስተውዕሉ ተምሃሮ! ዝርግሐ ህዝቢ ኣብ ሞንጎ ገጠርን ከተማን ብዝርከብ ኣሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ፣ ከበሳን መታሕትን ብዝርከብ ኣሰፋፍራን መነባብሮ፣ ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ምስ መነባብሮ ውሽጢ ሃገር፣ ከምኡውን ኣብ ሞንጎ ኢንዱስትሪያዊውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ... ብጣዕሚ ይፈላለዩዮ። ኣብ ገጠር ዝርአይ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ምስ ውልቀ ትሕዝቶ መሬት ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ ብጣዕሚ ስሕው ዝበለን ዝተረሓቀንዮ። መነባብሮ ህዝቢ ድማ ስድራ ዝናበሩሉ መሰረት ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾነ ፀጋታትን ዝምልከትዮ። መነባብሮ ምስ ዕለታዊ ዓቕሚ ምግቢ፣ ንቕልፀ ዝግበር ክንክንን ሓለዋ ጥዕናን፣ ፋይናንሳውን ኢኮኖሚያውን ዓቕሚ ወዘተ ዝምልከትዮ። ንኣብነት መነባብሮ ህዝቢ ገጠር ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንስሳትን ዝተመሰረተዮ።

ስለዚ ልምዓት ሕርሻን ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳትን ኣብ ኣፍሪካ ብፍሉይ ልምድ ዝኾነ መሰረት መነባብሮ መብዛሕትኡ ክፋል ህዝቢዮ። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ሃፍቲ ልምዓት ሕርሻ ኣብ ምፍራይን ምስዳድን ምህርቲ ዓሳ፣ ካካኦ፣ ኦፕሎን፣ ተኸሊ ዘይቲ ፓልም፣ ካሳቫ፣ ዘራእቲ ምግብን ካልኦት ፍረምረን ይርከቡ። ኣብ ሃገርና ምርባሕን ሰደድን ሃፍቲ እንስሳትን ልምዓት ቡንን ሰሊጥን ከምኡውን ጡጥን ዝፍለጥ እንትኸውን ንምግብነት ዝውዕሉ ኣዝርእቲውን ይርከቡ።

ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ዝነብሩ ህዝብታት ኣፍሪካ መነባብሮኦም ብዝለዓለ ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመሰረተ እዩ። ንኣብነት ኣብ ደሴታት ዳህላክ ዝነብሩ፣ ኣብ ከተማ ምፅዋዕ ዝነብሩ (ኤርትራ)፣ ኣብ ከተማ ሞምባሳ (ኬንያ) ዝነብሩ፣ ኣብ ዙሪያ ሃይቕ ቪክቶሪያ፣ ኣብ ከባቢ ሃንፍ ሸንጥሮ ሃገርና ኣብ ዙሪያ

ሃይቅ ዝዋይን ሃዋሳን ከምኡውን ኣብ ዙሪያ ሃይቅ ጣና ዝርከቡ ህዝብታት ብምዝፋፍ ዓሳዮም ዝናበሩ። እዚኦም ምዝፋፍ ዓሳ ንባዕሎም ጥራሕ ዝጥቀሙሉ ዘይኮነስ ብመሸጣውን ተወሳኺ እቶት ይረኽቡሉ ነይሮም። መነባብረኦም ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመስረተ ነይሩ። ስለዚ ተምሃሮ ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓደ ሃገርን ሓደ ከባብን ዝፀልዉን ዕዕንቶ ዘሕደሩን ባእታታት ብዙሓት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ እዞም ዝስዕቡ ይጥቀሱ፡

- ምቕደስን ዝሰማማዕ ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ኩነታት ተፈጥሮኣዊ ገፀ ምድሪ
- ልሙዕነት ሓመድ፣ ቀረብ ዕሩይ ማይ፣ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድንን
- ምኽታምነትን ዕብየት መሰረተ ልምዓትን
- ምቕደስን ንግድን ኢንቨስትመንትን
- ምንቅስቃስን ስደትን (ፍልሰት) ህዝቢ
- ምስ ኩነታት ፀጥታትን ድሕንነትን ዝዛመዱ ሳዕቤና ኩናትን ቅልውላውን
- ምዕባለ መስመራት መንግሥታዊ መኻይንን ሓዲድ ባቡርን
- ምዕባለ ፋብሪካታት፣ ኢንዱስትሪን ልምዓት ቴክኖሎጂን
- ምትእትታው ዘመናዊ ቴክኖሎጂ ኣብ ኢንቨስትመንት ልምዓት ሕርሻ
- ቀረብ ዕድል ስራሕን ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን

ሐ. ምኽታምነት፤

ዕዮ ጉጅለ 1.23

መንቀሊ ምኽንያታት ምጥያሽ ከተማታት እንታይ'ዮም? ምዕቡልን ዘመናውን ከተማ ከመይ ይግለፅ? እንታይ መሰረተ ልምዓት ዘማልኦ እዩ ምዕቡል ከተማ ዝበሃል? ብዛዕባ ምኽታምነት እንታይ ትርድኡ? ትፈልጥዎ ግለፁ። ኣብ ከባቢኹም ዝርከብ ከተማ ኣብነት ገይርኩም ምኽታምነት ኣብርሁ። ከተማታት ትግራይ እንታይ ኣለወን? እንታይ ከ ይጎድለን? ተመያየጡ። ተኻትዑ። ብዙሕ ህዝቢ ዝነብሩለን ከተማታት ትፈልጡ ዶ? ትፈልጥዎም ግለፁ። ኣብዚ መዳይ ተመያየጡ።

ተምሃሮ ምስ ምንቅስቃስ ህዝብን ቕልጡፍ ዕብየት ህዝብን ተኣሳሲሩ ዝመፅእ ዝተፈላለዩ ከተማታት ምጥያሽ ሓደ ተርእዮ'ዩ። መንቀሊ ምኽንያት'ዚ ተርእዮ በዝሒ ህዝቢ፣ ኣሰፋፈራን ምንቅስቃስ ህዝብን እዩ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዝርእይ ተርእዮ ምኽታምነት ዝግለፅ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምንቅስቃሶምን ምፍላጎምን ዝፍጠሩ'ዮም። እዚ ምንቅስቃስ ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምኽንያት ድልየት ትምህርቲ፣ ዕድል ስራሕ፣ ሓዲ-ሽ ኣገባብ መነባብሮን ንግዳዊ ስራሕትን'ዩ።

ሃገራት አህጉር አፍሪካ አብ ዓለም ካብዘለዎ ሃገራት ብደረጃ ምኽታምነት አብ ትሑት ብርኪየን ዝርከባ። ብመሰረት መረዳኢታ 2009 ዓ.ም.ፈ. አብ ከተማታት አፍሪካ ዝነበሩ ነበርቲ ዳርጋ ናብ 38% ዝፅጋዕ ጥራሕ'ዩ። ዋላውን ሃገራት ምብራቕ አፍሪካ እንተወሲድና ካብ ሃገራት አፍሪካ ዝተሓተን ድሑር ዝኾነን ምኽታምነት ዝርአየለን እየን። ዳርጋ ናብ 22% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ አብ ከተማታት ዝነበር። ነዚ መሰረት ገይርና አብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዘሎ ከካታት እንተሪእና ዋላኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 16.08% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ አብ ከተማታት ዝነበር። ብተመሳሳሊ አብ ክልልና ትግራይ እንተወሲድና ድማ ዋላኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 19.55% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ አብ ከተማታት ዝነበር። ስለዚ ምስ ምንቅስቓስን አሰፋፍራን ህዝቢ ተአሳሲሩ እንትርአይ ምኽታምነት ብግልፂ ዝርአይ እንተኾነውን አብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ ግና ብመጠንን ብበዝሕን ብዙሕ ለውጢ ዘለዎ አይኮነን።

ምኽታምነት እንትበሃል አብ ከተማ ዝነበር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሐ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስሉጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኽብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ከባብያዊ ሓለዎን ፅርዮት ምስ ዕባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ አገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሉል መነባብሮ ምህላውን ዝገልጾዩ። እዚ ከካታት ንመነባብሮ ምፍልላይ መንቀሊ ምኽንያት ይኸውን'ሎ ማለት'ዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.24

- 1 ተምሃሮ ንምንታይ'ዩ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ምንቅስቓስን ፍልሰትን ህዝቢ ዝካየድ? ካብ ገጠር ናብ ከተማ ህዝቢ ንክፈልስ ዝደፍኡን አብ ከተማ ድማ ህዝቢ ካብ ገጠር ንክፈልስ ዝስሕቡን ባእታታት እንታይ'ዮም? ቅልጡፍን ስሉጥን ልምዓትን ዕብየትን ከተማታት ዝመፅእ ብኸመይ አገባብ'ዩ? ተመያየጡ።
- 2 ንአለኻ ስራሕን ዝሓሸ መነባብሮን እንትብሉ ናብ በብከባቢኡ ዝርከባ ከተማታት፣ አዲስ አበባ፣ ናይሮቢን ደቡብ አፍሪካን፣ ሃገራት አፅራብ (ስዑዲ ዓረቢያ፣ የመን፣ ኩዌት፣ ዱባይ፣ ሕቡራት ዓረብ ኢሜሬት፣ ሶርያን ካልኦትን ሃገራት) ዝሰደዱን ዝፈልሱን ወገናት ብዝምልከት ንምንታይ ነዚ አጋጣሚ ከምዝመርፅዎን አብመወዳእታ ድማ ሳዕቤናቶምን ብዝምልከት ተመያየጡ። ተኻትዑ።
- 3 አብ ከተማታት ዝርከቡ ሰሓብቲ ከምኡ'ውን አብ ገጠር ዝርአዩ ደፋ-እቲ ሓይሊሰብ ዝኾኑ ባእታታት ብዝርዝር እናገለፀኩም ምስ ከባቢኹም እናዛመድኩም ተመያየጡ። ንምንታይ ዝብል ሕቶ እናልኣልኩም ተኻትዑ።

ተምሃሮ ቅልጡፍን ስሉጥን ልምዳትን ዕብዮትን ከተማታት (ምክታምነት) ዝመፅእ ብምክንያት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝግበር ምንቅስቃስን ፍልሰትን ህዝቢ እዩ። ኣብ ገጠር ዝነብር ህዝቢ ናብ ከተማታት ንክፈልስ (ክስደድ) ዝደፋፍእም ነገራት ኣለዉ። ኣብ ከተማታት ድማ ካብ ገጠር ብዙሕ ህዝቢ ንክፈልስ (ንክስደድ) ዝስሕቡ ነገራት ኣለዉ። እዞም ዝደፍኡን ዝስሕቡን ባእታታት ብዙሓት እዮም። ንኣብነት ኣብ ገጠር ንዘለዉ ሰባት ናብ ከተማ ንክስደዱን ክፈልሱን ዝደፍእዎም ኩነታት እንተረገጸና ከም ስእነት ስራሕ፣ ሕፅረት ተሓራሳይ መሬት፣ ሕፅረት ንእንስሳት ዘቤት ዝኸውን ጋህዒ መሬት (መግሃጫ)፣ ምጉሕንሕን ብርሰትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ከባብያዊ ኩነታትን፣ እኹል ማሕበራዊ ግልጋሎት ዘይምህላዉ ናብራ ገጠር መሰልቶዊ ብምኳኑ ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከቡ። ብምክንያትዚ ድማ ትሑት እቶት፣ ትሑት ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ፣ በዝሒ ነባራይ ህዝቢ፣ ሕፅረት ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ሕፅረት ቀረብ ማይ ዝጥቀሱዮም።

ኣብ ከተማታት ዝርከቡ ሰሓብቲ ሃይሊሰብ ካብ ገጠራት እንትንርእይ ድማ ጠለብ ጉልበት ስራሕ፣ ዕድል ስራሕ፣ ንግዲ፣ ዝሓሸ ቀረብ ናውትን ማሕበራዊ ግልጋሎትን፣ ዝለዓለን ዝተረጋገአን እቶት፣ ዝሓሸ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮን፣ መሓደስን መዘናግዕታትን፣ ስሉጥ ቴክኖሎጂ መራኸቢ፣ ዕቡቕ ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ዝሓሸ ቀረብ ማይ ኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለን ፋብሪካታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ቅልጡፍ ዕብዮት ከተማታትን ምክታምነትን ኣብ ምልዋጥን ምምሕያሽን ኣግባብ መነባብሮ ህዝቢ ይኹን ከባብያዊ ህይወት መነባብሮ ህዝቢ ኣብዩ ተራ ኣለዎ። ምስ ምክታምነት ዝርእይ ምትሕውዋስን ምትሑምዝዛቕን ባህልን ልምድታትን ስለዝህልው ኣብ ከይዲ ለውጢ ይምዕብልዮ። ምክታምነት ለውጥን ምዕባለን ባህሊ የስዕብዮ። ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኣብ ከተማ ብዘሎ ባህሊ ይፅለዉዮም። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ምስ ካብ ገጠር ዝመፀ ብባህልን ልምድን ብቐሊሉ ዝተሓዋወስ ኣይኮነን። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ዘማዕብሎ ባህሊ ስልጡንዮ።

ተምሃሮ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኩሉ ነገር ምኹው ዝኾነሎም ዶ ይመስለኩም? ኣሰፋፍራን ምንቅስቃስን ህዝቢ ምስ መነባብሮን ከባብያዊ ህይወት ኣገናዚብኩም ዶ ትፈልጡ? ስሉጥ ምዕባለ ከተማታትን ምክታምነትን ካብ ገጠር ናብ ከተማ ንዝፈልሱ (ንዝስደዱ) ሰባት እንታይ ዓይነት ኣሉታዊ ፅልዋ ክህልዎ ከምዝክእል ምስ መሓዘትኩም ተመያየጡ። ዝርዝር ነጥብታት ኣብ ወረቐት ፀሓፉ። ምንቅስቃስን ፍልሰትን ህዝቢ ሓደ ከባቢ ናብ ካሊእ ከባቢ ወይድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ እንትትግበር ሰባት ካብ ዝነበሩሉን ዝለመድዎን መንበሪ ገዝኦም ሪሕቕምዮም ዝኸዱ። ስለዚ ካብ መንበሪ ገዛ ሪሕቕኻ ምንባር እንታይ ሳዕቤን ክህልዎ ከምዝክእል ተመያየጡሉ። ምክታምነትውን ኣብ ሕብረተሰብን ባህልን ክህልዎ ዝክእል ሳዕቤን ግለፀ። ነዚኣን ሕቶታት ብዝምልከት ንወለድኹምን ካልኣት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም ዝርዝር መብርሂ ፀሓፉ።

ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈለሱን ዝተሰደዱን ሰባት ከሎም ፅቡቕ ኣይገጥሞምን። ዝተወሰኑ ሰባት ዝተደላደለን ምኛውን ዝኾነ መንበሪ ዝገብ፣ ንፁህ ዝስተይ ማይ፣ ፅቡቕ ክፍሊት ዘለዎ ስራሕ ኣብ ምርካብ ይፅገሙ። ስለዚ ምኛው ዝኾነ ከተማታትን ስራሕን መንበሪን ብምስኣን ይሳቕዩ። ብምኽንያት ኣብ ገጠር ዝለመድዎን ዝግበይሉን ባህሊ ኣግባብ መነባብሮ ምስ ኣብ ከተማ ዝርከብ ባህሊ ስርዓት መነባብሮ ስለዝገንገሎ'ውን ይሳቕዩ። ብምኽንያት'ዚ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ምፍላጶምን ምስዳዶምን ድማ ኣብ ከተማታት ዝህልው ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ግልጋሎት መንግሥታዊ፣ ቀረብ ማይን መንበሪ

ኣባይትን ብዝምልከት ሕፅረትን ምፅባብን የጋጥሞዩ። ብካሊ እመልክቡ ድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝመጡ ስዱዳት ፅቡቕ ዕድል ዝገጥሞም ኣለው። ብጣዕሚ ፅቡቕ መጠን ገንዘብ ዝረኽቡን ፅቡቕ ምኛው መነባብሮን ዝመስረቱን'ውን ብዙሓት ኣለው። ስለዚ ምኽታምነትን ልምዳት ከተማታትን ኣዝዩ ዝነኣድን ዝሕፈስን ፀጋታት ሃፍቲ ከምዘለዎም ኹሉ ብተፃራሪኡ ድማ መስካሕካላይ ዝኾነ ድኽነት'ውን ዘለዎም እዮም። እዚ ኣም ክልተ ተፃራርትን ተፃራርትን ተርእዮታት ዝፋረቑለን ብምዃን ከተማታት ዝተፈላለዩ ሃገራት'ውን ካብዚ ሓቂ'ዚ ዝተፈለየ ተርእዮ ኣይህልውንን።

1.3.3 መነባብሮ ህዝቢ ኣብ ዝተፈላለዩ ክባብታት ዓለም

ንጥፈት 1.4

- 1 ብዛዕባ መነባብሮ ህዝቢ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ዝተምሃርክዎም ትዝክሩ ዶ? ነዞም ዝስዕቡ መሰረታዊ ዝበሃሉ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት እስኪ ተመያየጡሎም። ብመሰረት'ዚ ድማ ልምዳት ሕርሻ፣ ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳ፣ ልምዳት ሃፍቲ ዓሳ፣ ፋብሪካታት (ንኣብነት እንዳ ዓለባ፣ ጨርቀ መርቂ፣ ምህርቲ ቆርቆሮን ምስማርን፣ ምህርቲ ሲሚንቶ፣ ምህርቲ መድሓኒት፣ ምህርቲ ውፅኢት ቆርብትን ዓንጋረን ወዘተ)፣ ዘፈር ኢንዱስትሪ፣ ዘፈር ንግዲ፣ ዘፈር ግልጋሎት (ሆቴል፣ ቱሪዝም ወዘተ)፣ ዘፈር ማሕበራውን ፐብሊክ ዘፈርን፣ ኢንቨስትመንትን ካልኦትን ዝመሳሰሉ መሰረታዊ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታትን ፍልፍል መነባብሮን ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
- 2 ብደረጃ ዓለም ዝርአዩን ልሙድ ዝኾኑን መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉን ኣብ ሰለስተ ብርኪ ተመቐሎም ዝርአዩን ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት ዘርዝሩ።

ተምሃሮ መነባብሮ ህዝቢ እንት-በሃል ማእኸሉ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት እዩ። ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት ድማ ደቂ ሰባት ሃፍቲ መሬትን ካልኦት ኣገደስቲ ዝበሃሉ ሃፍታትን መነባብሮኦምን ህይወት ስድርኦምን ንምፅንጋልን ንምሕጋዝን ብከመይ ኣገባብ

ከምዝጥቀሙሎም ዘመላኸቱ፡፡ ፍፃመታትን ንጥፊታትን ብሓፈሽኡ ዘመላኸትዮ፡፡ ኣፈፃፀማን ኣጠቓቕቆማን እዞም ሃፍቲ ተፈጥሮ ከከም ምዕባለን ዕብየትን ሃገራት ዘፈላለይዮ፡፡ ብደረጃ ዓለም ዝርአዩን ልሙድ ዝኾኑን መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ኣብ ሰለስተ ብርኪ ተመቐሎም ዝርአዩዮም፡፡

- ብቀዳማይ ብርኪ ዝርአዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት መነባብሮ ኣብ ምፍራይ ንምግብታት ዘድልዩ ምህርታትን ጥረ ሃፍትታትን እዩ፡፡ እዚ ኣም ንወፅኢት ስራሕቲ ሃደን፣ ልምዓት ሕርሻ፣ ልምዓት ሃፍቲ እንስሳ፣ ልምዓት ዓሳ፣ ምእካብ ፍረምረ፣ ምክንኻን ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ምህርቲ ማእድናትን ወዘተ ዝምልከቱዮም፡፡
- ብካልኣይ ብርኪ ዝርአዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት መነባብሮ ብቀዳማይ ብርኪ ንዝተረኸቡ ሃፍታት ናብ ውዳእ ምህርቲ ምልዋዋ ዝምልከት እዩ፡፡ ንኣብነት ብልምዓት ሕርሻ ዝርከብ ቀዳማይ ብርኪ ወፅኢት ምህርቲ ጡጥ ናብ ከይዲ ፍብረካ እንትእተው ንኣብነት ናብ ፈትልን ጨርቅን እንትልወጥ ዘርእየና ካልኣይ ብርኪ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታትዮ፡፡ ስለዚ ብምህርቲ ሕርሻን ማእድንን ዝተረኸቡ ወፅኢት ፍርያት ናብ ግልጋሎት ክውዕሉ ናብዝኸእሉሉ ብርኪ ዝግበር ከይዲ ፍብረካ ዝምልከት እዩ፡፡
- ብሳልሳይ ብርኪ ዝርአዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት መነባብሮ ኣብ ምሃብ ግልጋሎት ንዘድሃቡ ንጥፊታት ኢኮኖሚ ዝምልከት እዩ፡፡ ንኣብነት ትራንፖርትን መንግሥትን፣ ቱሪዝምን ሆቴልን፣ ስራሕቲ መንግስታዊ ኣብያተ ዕዮ (ፀሓፍቲ፣ ክኢላታት፣ ድጋፍ ወሃብቲ፣ ቴክኒካል ሓይሊሰብ ...)፣ ምስላጥ ዘፈር ንግድን ግልጋሎታቱን ወዘተ ዝምልከትዮ፡፡ እዚ ዘፈር ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ስራሕተኛታት ተቐጂሮም ኣብ ዝተፈላለዩ ስራሕቲ ዝውዕሉሉን ብውልቀ ትካል ተጣይሹውን ንመነባብሮ መሰረት ዝኸውን እቶት ብወርሓውን ብኮንትራትን ዝርከበሉ ዘፈር ኢኮኖሚያዊ፡፡

ስለዚ ኣብዝተፈላለዩ ሃገራት ዝርከቡ ሰባት ኣብዝተፈላለዩ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ንጥፊታት ተዋፊሮም ዝርከቡ፡፡ መብዛሕትኦም ኣብ ዘፈር ልምዓት ሕርሻን ሃፍቲ እንስሳን ዝተዋፈሩ እንትኾኑ ብጣዕሚ ብዙሓት ህዝቢ ዓለም ድማ ኣብ ኢንዱስትሪያዊውን ቴክኖሎጂካውን ኢኮኖሚያዊ ልምዓት ከምኡውን ኣብ ዘፈር ግልጋሎት ወሃባይነት ተዋፊሮም ይርከቡ፡፡ ኣብ ብጣዕሚ ዝማዕበሉ ሃገራት ዓለምና ንመብዛሕትኦም ህዝቢ ሃገራትን ዓንዲ ሎቕ ኾይኑ መሰረታዊ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊት ብምዃን ዝፍለጥ ኣብ ካልኣይን ሳልሳይን ብርኪ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ተዋፊሮም ዝርከቡ፡፡ ኣብ ዘይማዕበሉ ሃገራት ዓለምና መብዛሕትኦም ህዝቢ ብልምዓት ሕርሻን ሃፍቲ እንስሳትን ከምኡውን ኣብ ቀዳማይ ብርኪ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ተዋፊሮም መነባብረኦም ዝመርሑ፡፡

ንኣብነት ኢኮኖሚያዊ መሰረት ህዝቢ ምዕራባውያን ሃገራት እንተወሲድና ኣብ ፍብረካ ወፅኢታት ኢንዱስትሪን ቴክኖሎጂን ከምኡውን ዘፈር ግልጋሎት ብዋናነት ተዋፊሮም መነባብረኦም ይመርሑ፡፡ መብዛሕትኦም ህዝቢ ኣህጉር ኣፍሪካ፣ ሳቲን ኣመሪካን እስያን እንተወሲድና ድማ ኢኮኖሚያዊ መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝተመስረተሉ ዓንዲ

ሑቕ አብ ልምዓት ሕርሻን ሃፍቲ እንስሳን እዩ። ዋላኳ መብዛሕትኦም አብ ከይዲ ምምዕባል ዝርከቡ ሃገራት አብ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊት ልምዓት ዘፈር ኢንዱስትሪን ቴክኖሎጂን ክንድዝክኣል እታወት እናማዕበሉ እንተመፀውን ምስቲ ቕልጠፍ ዓለምለኻዊ ምዕባል ክሳነዩ ብዘይምኽኣሎም ብዙሕ ርሕቕት ክኸዱ ኣይከኣሉን።

ስለዚ ተምሃሮ መነባብሮ ህዝቢ ብመሰረት ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት፣ ባህሊ፣ ኣሰፋፍራን ዝርግሑን፣ ቀረብ ሃፍቲ ተፈጥሮን ብርኪ ዕብዮትን ምዕባልን ህዝቢ ወይድማ ማሕበረሰብ ዝምስረትዮ። መነባብሮ ህዝቢ ኣብ እቶትን ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ዝተመስረተ ከምዝኾነ ተረዲእኹም ዶ? ንኣብነት መነባብሮ ኣፍሪካውያንን ኣውስትራሊያውያንን ኣብ ሃደን ዝተመስረቱ ነይሮም። ብዙሓት ህዝቢ ኣብ ኣፍሪካ፣ ደሴታት፣ ኣውስትራልያን እስያን መነባብሮኦም ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመስረተ ነይሩ። መነባብሮ ጂፓናውያን፣ ቻይናውያን፣ ኮርያውያን፣ ኣመሪካውያንን ኣውሮፓውያንን ኣብ ቴክኖሎጂን ኢንዱስትሪያላዊ ምዕባልን ከምኡውን ዘፈር ግልጋሎትን እዩ ተመስሪቱ። ኣብ ኣፍሪካ፣ እስያን ላቲን ኣመሪካን ዘመናዊ ልምዓት ሕርሻን ልምዓት ሃፍቲ እንስሳትን ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ መብዛሕትኦም ህዝብታቶም ዝተመስረተሎም እዮም።

ዕዮ ጉጅለ 1.25

- 1 መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉ ሰለስተ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ብዝርዝር ኣረድኡ። ነዚኦም ምስ ከባቢኹም ኣዛሚድኩም ግለፁ።
- 2 መነባብሮ ህዝቢ ብመሰረት ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት፣ ባህሊ፣ ኣሰፋፍራን ዝርግሑን፣ ቀረብ ሃፍቲ ተፈጥሮን ብርኪ ዕብዮትን ምዕባልን ህዝቢ ወይድማ ማሕበረሰብ ዝምስረትዮ ንዝብል ሓሳብ ምስ ከባቢኹም ኣዛሚድኩም ግለፁ።

መልመዲ 1.4

- I ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።
- 1 መጠን ዕብዮት ህዝቢ እንትግበጥ ኣብ ግምት ዝውሰዱ ውልደትን ሞትን፣ ዝተሰደዱን ዝተመለሱን ከምኡውን ብህይወት ዝንበረሉ ዕድመን እዮም።
- 2 ቶማስ ኣልበርት ማልታስ ዝተብሃለ ፈላስፋ ምሁር ክሳብ ሎሚ ዘገልግል ፖሊሲን መትከላትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ዘቕረበዮ።
- 3 ዝለዓለ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለወን ሃገራት ካብ ውሽጢ ሓደ ሽሕ ናብ 15 - 20 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን።
- 4 ኣብ ምዕባላት ሃገራት ብማእኸላይ ዝንበረሉ ዕድመ 70 ዓመት እንትኸውን መጠን ሞት ድማ 10 ካብ 1000ዮ።
- 5 ኣብዚ ሕዚ እዋን ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዓመት ዝኾኑ ህፃናት 20% እንትኸውን ዕድሚኦም ልዕሊ 60 ዓመት ዝኾኑ ኣረጋውያን ድማ 22% እዩ።

- 6 ዝርግሐን አሰፋፍራን ህዝቢ ዝውስኑ ተፈጥሮአውን ሰብአውን ባእታታት አለዉ።
- 7 ኣብ ኩለን ኣህጉራት ብፍላይ ኣብ ሰሜን ኣመሪካ መጠን ምውላድ እኖታት ብ2.0% ነክዮዮ።
- 8 ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ብምልኦም መነባብሮኦም ይምቶዎምዮ።
- 9 ናብ ከተማታት ኣዲስ ኣበባ፣ ናይሮቢ፣ ደቡብ ኣፍሪካ፣ ሃገራት ኣዕራብ ሰባት ካብ ሃገርና ዝስደዱ ኣለሻ ስራሕን ዝሓሸ መነባብሮን እዮ።
- 10 ዝርግሐ መስመር ሃዲድ ባቡር ንምኽታምነትን ሰለጤን ስራሕቲ ንግዲ ኣብ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ ከተማታት ርኡይ ለውጢ የምዕእ እዮ።
- 11 ብደረጃ ሃገርና ኣብ ከተማታት ካብዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ (ብሚኢታዊ እንትግበጥ) ኣብ ከተማታት ክልልና ዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ (ብሚኢታዊ) ዝለዓለ እዮ።
- 12 ኣብ ሃገርና ኣብ ከተማታት ካብዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ ኣብ ከተማታት ኣፍሪካ ዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ ዝለዓለ እዮ።
- 13 ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቃትን ፍባታትን ዝርከቡ ህዝብታት ኣፍሪካ መነባብረኦም ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመስረተ እዮ።

II ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅነ-ዕን ትኽክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃብ።

- 14 አሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።
- 15 መነባብሮ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።
- 16 አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝውስኑ ኣርባዕተ መሰረታዊ ተግባራት ዝበሃሉ ግለፁ።
- 17 መንቀሊ ምኽንያታት ኣፈላላይ ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ዝውስኑ ክልተ መሰረታዊ ባእታታት ግለፁ።
- 18 ንዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ዝፀልዉን ዕዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት ብዙሓት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ ነቶም ሓሙሽተ ጥቕሱ።
- 19 ምኽታምነት እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።
- 20 ኣብ ምንቅስቃስን ፍልሰትን ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝደፍኡን ኣብ ከተማታት ድማ ዝስሕቡን ነገራት እንታይ ከምዝኾኑ ኣረድኡ።

1.3.4 ቀንዲ ሃይማኖታት ዓለም

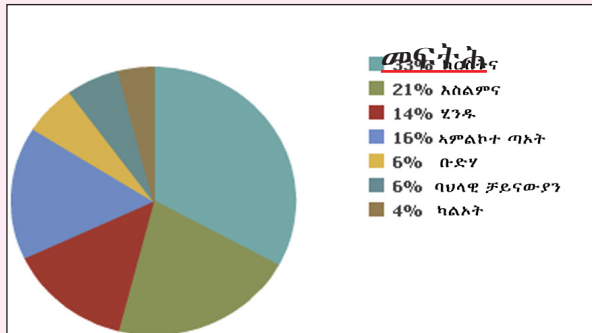
ተምሃሮ ኣብ 6^ይን 7^ይን ክፍልታት ብዛዕባ ኣመፃፅላ ሃይማኖት ክርስትናን እስልምናን ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ንምኳኑ ክንደይ ዓይነት ሃይማኖታት ትፈልጡ?

እምበኣርከስ ተምሃሮ ኣብ ዓለም ብጣዕሚ ብዙሓት ሃይማኖታት ኣለዉ፡፡

ካብዚኦም ውሽጢ ብጣዕሚ ኅሊሆም ዝፍለጡን ብዙሕ ሰዓብቲ ዘለውዎምን ሽዱሽተ ሃይማኖታት ብቑደም ሰዓብ ቐሪሶም'ለዉ፡፡

- ክርስትና፤
- እስልምና፤
- ሂንዱዚም፤
- ቡድሂዝም፤
- ኮንፊሹያኒዝም፤
- ጁዳይዝምን ካልኦትን ንረክብ፡፡

ስእሊ 1.17: ሽዱሽተ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት

ሃይማኖታት ካብ ሓደ ከባቢ ናብ ካሊእ ከባቢ ዝጋፋሕ በቶም ሰዓብቲ ኾይኑ ብምኽንያት ስደትን ስብከትንዮ፡፡ ተምሃሮ እስከ ነዚ ዝርግሐ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት ዝምልከት ሪኢኹም ኣብ ከባቢኹም ብዛዕባ ዘለዉ ሃይማኖታትን ዝርግሐዎምን ተመያየጡ፡፡

ስእሊ 1.18: መጻሕፍት ቅዱስ

ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት ብዙሕ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ብምህላዎም ኣብ ቀዳማይ ብርኪ ዝሰራሕ ሃይማኖት ክርስትና እዩ፡፡ ሃይማኖት ክርስትና ናብ 2.1 ቢሊዮን ዝፅግፀ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ኣብ ምሉእ ዓለም ኣብዝርከቡ ሃገራት ኣለዉዎ፡፡ ሃይማኖት ክርስትና ካብ ቀዳማይ ክፍለዘበን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ እናተጋፍሐ ዝመፀ ኾይኑ ኣብ 4^ይን 5^ይን ክፍለዘመናት ክሳብ ብምዕራብ ኣየርላንድ፣ ብደቡብ ምዕራብ ድማ ክሳብ ኢትዮጵያ በባሕሪ ነይሩ፡፡ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ሃይማኖት ክርስትና ዝጥቀሙሉን ዝምርሑሉን ቅዱስ መጻሕፍቲ መጻሕፍት ቅዱስ፡፡

ስእሊ 1.19: ካቴድራል

ተምሃሮ መፅሓፍ ቅዱስ ትፈልጡ ደ? መፅሓፍ ቅዱስ ክልተ ክፋል አለዎ፤ ብሉይ ኪዳንን ሓዱሽ ኪዳንን ዝበሃሉዮም። ሃይማኖት ክርስትና እምነቶም ኢየሱስ ክርስቶስ ወዲ እግዚአብሄር እዩ፤ ንዓና ንደቂ ሰባት ካብ ሓጢአት ከውፅእ ተወሊዱ፤ ምእንተ ደቂ ሰባት ድማ ተሳቑዮን ተሰቐሉን እዩ ኣብ ዝብል ማእኸል ዝገበሩ እዮም። ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ክርስትና ፈጣሪ ኸሉ ዓለም ሓደ ኣምላኽ “እግዚአብሄር” ጥራሕ እዩ ኢሎምዮም ዝኣምኑ። ኣስተምህሮን ስነ-ድ ቃላትን ኢየሱስ ክርስቶስ ኣብ መፅሓፍ ቅዱስ ኣብ ውሽጢ ሓዱሽ ኪዳን ኣብዝርከቡ ኣርባዕተ ወንጌላት ተጻሒፉ ይርከቡ። እዞም ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ክርስትና ድማ ኣብ ሰለስተ ዓበይቲ ተመሳሰልቲ ግና ዝተፈላለዩ ዓይነታት ምድብ ሃይማኖት ይምቀሉ።

- ኦርቶዶክስ ተሞህዶ ቤተ ክርስትያን፤
- ፕሮቴስታንት ክርስትናን
- ካቶሊካዊት ቤተክርስትያን ሮም እዮም።

● **ኦርቶዶክስ ክርስትና፡** ሃይማኖት ጥንታዊ መሰረት ሃይማኖት ክርስትና ዘለዎ ኾይኑ ኣብዚ ሎሚ እዋን ብጣዕሚ ብዙሓት ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ዝርከቡሉ ኣብ ፍስያ፤ ምብራቕ ኣውሮፓ፤ ባልካን ሃገራት፤ ሰሜንን ደቡብን ኣመሪካ፤ ኣውስትራልያ፤ ምዕራብ ኣውሮፓ፤ ኣፍሪካን እስያን ሃገራት እዮም። ብሓፊሽኡ ናብ 300 ሚሊዮን ዝፅግኡ ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ኦርቶዶክስ ክርስትና ኣብ ምሉእ ዓለም እንትህልዉ ካብዚ ኣም እቶም 18 ሚሊዮን ኣብ ግሪክ ዝርከቡዮም። ኢትዮጵያውን ካብ መበል 4^ይ ክፍለ ዘመን ጀሚሩ ንሃይማኖት ኦርቶዶክስ ተሞህዶ ክርስትና ዝተቐበለት ብምዃና ክሳብ ሎሚ ኣብ ሃገርና ካብዘለዉ ጥንታውያን ሃይማኖታት ዝምደብዮ።

ስእሊ 1.20: ኣኸሱም ዕዮን ማርያም ቤተ ክርስትያን

- **ፕሮቴስታንት ክርስትና፤** ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘበን ኣብ ምዕራብ ኣውሮፓ ሃገራት ብዝተጀመረ ምንቅስቃስ ሃይማኖት ክርስትና ተጀሚሩ። ፕሮቴስታንት ክርስትና ኣርባዕተ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ዝሓወስዮ፤ ሉተራን (ኢቫንጀሊካል)፣ ካልቪኒስት፣ ኣናባፕቲስትን ኣንግሊካንን ዝበሃሉዮም።

ስእሊ 1.21: ኣንግሊካን ቤተ ክርስትያን

- **ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን ሮም፤** እዚ እም ኣብ ሮም ብዝህልዉ ጳጳስ ዝምርሑን ብፅኡነቶም ዝኣምኑሎምን በብዘለዉዎ ካቴድራል ሰሪሖም ሃይማኖቶም ዝኸተሉ እዮም። ኣብ ዓለም ካብ 1.2 ቢሊዮን ዘይንኣሱ ሰዓብትን ተኸተልትን እንትህልውዎም መብዛኦትኦም ድማ ኣብ ኣውሮፓን ላቲን ኣመሪካን ዝርከቡዮም። እዚ እቲ ዝዓበዩን ዝገዘፈን ሰዓብትን ተኸተልትን ዘለውዎ ሃይማኖት ክርስትናዮ።

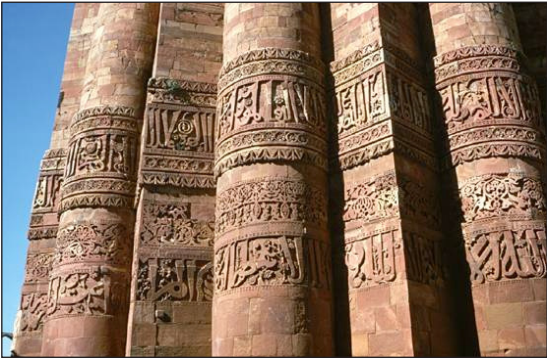
ስእሊ 1.22: ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን ሮም

ስእሊ 1.23: ኣብ ከተማ ኣዲግራት ዝርከብ ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን

ካብ ሃይማኖት ክርስትና ቀጺሉ ብደረጃ ዓለም ብዙሕ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ዘለዉዎ ሃይማኖት እስልምናዮ። ሃይማኖት እስልምና ከም ሃይማኖት ክርስትና ኣብ ሓዲ ፈጣሪ ኹሉ ዓለም “ኣላህ” እዮም ዝኣምኑ። እስላም ዝብል ዓረብኛ ቃል ትርጉሙ “ናብ እግዚአብሔር ምሕዳር፣ መንፈስካን ኣካላዊ ሰውነትካን ንፍቓድ እግዚአብሔር ምሉእ ብምሉእ ምሃብ” ማለት እዩ።

ስእሊ 1.24: ቅዱስ ቁርዓን

ሰዓብቲ ሃይማኖት እስልምና ድማ ሙስሊም እዮም ዝበሃሉ። ሙስሊም ብዓረብኛ ትርጉሙ ድማ “ናብ እግዚአብሔር ዝሓደረ፣ መንፈሱን ኣካላዊ ሰውነቱን ንፍቓድ እግዚአብሔር ምሉእ ብምሉእ ዝሃበ” ማለት እዩ። ንፈጣሪ ኹሉ ዓለም ኣላህ እንትብልዎ እዚ ቃል ብዓረብኛ እግዚአብሔር ማለትዮ። ሰዓብቲ እምነት እስልምና (ሙስሊም ዝበሃሉ) እግዚአብሔር “ኣላህ” ኩሉ ዝፈልጥ፣ ዝደለዮ ዝፍፅምን ንዓለምና ዝፈጠረን ልዑል ሓይሊ ዘለዎዮ ዝብል እምነት ኣለዎም።

ስእሊ 1.25: ሚናረት - ዓብዩ መስጊድ - ሳማራ (848 - 852)

ሃይማኖት እስልምና ኣብ መበል 7^ይ ክፍለዘመን ብኣስተምህሮ ነቢዩ መሓመድ ዝተጀመረ እንትኸውን መበቆልኪ ሃይማኖት ካብዝኾነ ስዑድ ዓረብያ ተበጊሱ ኣብ ውሽጢ ክልተ ሚኢቲ ዓመታት ንኣንፊት ምዕራብ ክሳብ ግብጺ፣ ሰሜን ኣፍሪካን ስፔይንን ተስፋ-ሕፊሑ። ድሕሪ 10^ይ ክፍለዘመን ናብ ምሉእ ኣፍሪካን እስያን ሃገራት ከምኡ'ውን ኣውሮፓን ብገፊሑ ተስፋ-ሕፊሑ ክሳብ ህንዲ፣ ኢራቅ፣ ኢራን፣ ሶሪያ፣ ሊባኖስ፣ ሰሃራዊ ኣፍሪካ፣ ፓኪስታን፣ ኣፍጋኒስታን፣ ባንግላዲሽ፣ ኢንዶኔሽያ ወዘተ በጺሑ።

ሰኢሊ 1.26: ኣብ መካ፣ ስዑድ ዓረብያ ዝርከብ መስጊድ ኣል-ሓራም

እቲ ሳልሳይ ሃይማኖት ዓለም መሰረቱ ኣብ ሃገረ እስራኤል ዝኾነ **ጁዳይዝም** ዝበሃል'ዩ። **ጁዳይዝም** ኣብ መሬት እስራኤላውያንን ፍልስጤማውያንን ዝበቐለ'ዩ። ጁዳይዝም ብህዝቢ ጂወስ ብዝኾነ ብእስራኤላውያን ዝእመነሉ ጥንታውን ባህላውን ሃይማኖት እንትኸውን ኣብዚ ሕዚ እዋን ናብ 13.2 ሚሊዮን ዝፅግዑ ሰዓብትን ተኸተልትን ኣለዉዎ። ብምኽንያት ስደትን ተገዲዶም ምስድዳን ህዝቢ ጁዊስ ኣብ ብምልኡ ዓለም'ዮም ዝርከቡ።

ሰዓብቲ ሃይማኖት **ጁዳይዝም** ኣብ ምሉእ ዓለም ዝርከቡ እንተኾነ'ውን ብፍላይ ድማ ኣብ ኣመሪካ 5.7 ሚሊዮን፣ ኣብ እስራኤል 4.8 ሚሊዮን፣ ኣብ ፈረንሳይ 530000 ከምኡ'ውን ኣብ ሶቭየት ሕብረት (ናሲያ) 438000 ይነበሩ'ለዉ። ካብዚኦም ብተወሳኺ ድማ ኣብ ካናዳ፣ እንግሊዝ፣ ኣርጀንቲናን ደቡብ ኣፍሪካን ብበዝሒ ይርከቡ'ዮም። ብመሰረት ጥንታዊ ሃይማኖት **ጁዳይዝም** ደቂ ኣንስትዮ ናብዝኾነ ዓይነት ፖለቲካውን ማሕበራውን ስራሕቲ መንግስቲ ክኣትዋ ኣይፍቀድን ነይሩ። ደሓር ግና ምምሕያሻት ስለተገብረ ብ1969 -1974 ኅልዳ ሜይር ቀዳማይ ሚኒስትር እስራኤል ኮይነን ንሰለጤን ለውጢ መሪሖን'ዮን። ብመሰረት ሃይማኖት **ጁዳይዝም**

ህፃናት ካብ 13 ዓመት ጀሚሮም ብስነ ስርዓት ሃይማኖቶም እናኮስኮሱዮም ዘዕብይዎም፡፡ ኣብ እዋን በዓላት'ውን ሓቢሮም ብምብላዕን ተአኪቦም ብምብዓልን ዝፍለጥ ድሙቕ ስነስርዓት ኣለዎም፡፡

ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ዝበሃሉ ክልተ ሃይማኖታት ኣብ ህንዲ ዝፍለጡ እዮም፡፡ ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ቡድሂዝም ብደረጃ ዓለም ካብ 150 — 300 ሚሊዮን ይበፀሑዮም፡፡ እዚአም ድማ ኣብ ህንዲ ጥራሕ ዘይኮነስ ኣብ ሲሪላንካ፣ ታይላንድ፣ ካምቦዲያ፣ በርማ፣ ላኦስ፣ ቻይና፣ ጃፓን፣ ታይዋን፣ ቲቤት፣ ኔፓል፣ ሞንጎልያ፣ ኮሪያን ቬትናምን ይርከቡ፡፡ ኣስተምህሮን ስብከትን ሃይማኖት ቡድሂዝም "ሲድሃርታ ጓታማ" ወይድማ ቡድሃ እናተብሃለ ዝፍለጥ ስም ስዲቡ ዝመፀዮ፡፡

ሂንዱዝም ዝበሃል ሃይማኖት ኣብ ሃገረ ህንዲ ዝቐለ'ዩ፡፡ ሂንዱ ዝብል ቃል ካብ 'ሂንዱስ' ዝብል ስም ሩባ ዝተወሰደ ኾይኑ ኣብ መበል 6^ይ ክፍለዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝተጀመረ ልምድታትን ባህልን መሰረት ዝገበረ'ዩ፡፡ ኣብ መበል 19 ክፍለዘመን ናብ ክርስትና ወይድማ እስልምና ሃይማኖት ንዘይተቐየሩ ደቂ ዓዲ ህንዲ ዝምልከት ልሙድ መፀውዒ ወይድማ መፍለጢአም ተገይሩ'ውን ይውሰድ ነይሩ፡፡ ሰዓብቲ ሃይማኖት ሂንዱዚም ኣብ ዓለም (መሬት) ፍትሒ ንኸንግሱን ወዲሰብ ከድሕኑን ካብዝብል መበገሲ ዝጥቀሙሎም ዓሰርተ መልእክትታት ዘለዎ ሰነድ ስእላዊ ፅሑፍ ኣለዎም (**Ten Incarnations of Vishnu**)፡፡ እዞም ዓሰርተ ስእላዊ መግለፅታት ተኸተልተን ሰዓብትን ሂንዱዚም ክኾኑዎን ክክተልዎን ዝግብኦም መሰረታዊ ስነምግባር መነባብሮ ህይወት ተገይሮም ዝውሰዱ እዮም ነይሮም፡፡ ሂንዱዚም "ስርዓት ሞራል"፣ "መሰረታዊ ተግባራት"ን "ቅኑፅ ኣተሓሳስባን እምነት"ን ዝብሉ ሰለስተ መትከላት ሃይማኖት፣ እምነትን ዕለታዊ ተግባራት ባህሊ ተገይሮም ዝውሰዱዮም፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.26

- 1 ካርታን ፓይ ቻርትን መሰረት ብምግባር ኣብ ዝርግሖ ቀንዲ ሃይማኖታት ዓለም ተመያየጡ፡፡
- 2 ብመሰረት ዘለዎም በዝሒ ሰዓብቲ ሃይማኖት ብቕደም ሰዓብ ኣቐምጡ፡፡
- 3 ንሰለስቲአም ዓበይቲ ሃይማኖታት ክርስትናን እስልምናን ማእኸል ገይርኩምን ምስ ከባቢኹም ብምዝማድን ተመያየጡ፡፡
- 4 ብመሰረት ኣብዚ መፅሓፍ ተምሃራይ ዝተፅሓፈን ኣብ ክፍሊ ብዝተምሃርኩሞን ብዛዕባ ጃዳይዝም፣ ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ዝምልከት ተመያየጡ፡፡

መልመዲ 1.5

I ነዘም ዝሰዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

- 1 ሃይማኖት ኦርቶዶክስ ተዋህዶ ክርስትና ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘበን ኣብ ከተማ ሮም ዝማዕበለ እዩ።
- 2 እምነታትን ኣስተምህሮታትን ሃይማኖት ክርስትና ኣብ መፅሓፍ ቅዱስ ዝተመስረተዩ።
- 3 ብደረጃ ዓለም ካብዝርከቡ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት ብዙሕ ተኸተልትን ሰዓብትን ዘለውዎ ሃይማኖት እስልምና እዩ።
- 4 እምነታትን ኣስተምህሮታትን ሃይማኖት እስልምና ኣብ መፅሓፍ ቅዱስ ቁርዓን ዝተመስረተዩ።
- 5 ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ዝተብሃሉ ሃይማኖታት ስያመ ኣብ ሃገረ ህንዲ ካብዝርከቡ ስም ሩባታት ዝተወሰዱ እዮም።
- 6 ሰዓብቲ ሃይማኖታት ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ኣብ ሃገረ ህንዲ ጥራሕዮም ዝርከቡ።
- 7 ጁዳይዝም ኣብ እስራኤልን ፍልስጤምን ዝርከብ ጥንታውነት ዘለዎ ሃይማኖትዩ።

A. ነዘም ዝሰዕቡ ሕቶታት ግልፂ ቅኑዕን ትኽክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃብ።

- 1 ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ሃይማኖታት ነቶም ሓሙሽተ ዘርዝሩ።
- 2 ሰዓብቲዞም ኣብ ሕቶ ቛፅፅ ሓደ ዝገለፅኩምዎም ሃይማኖታት ኣበይ ከባቢ ከምዝርከቡ ግለፁ።
- 3 ኣብ ሃይማኖት ክርስትና ዝምደቡ ሰለስተ ዓይነታት ሃይማኖት ግለፁ።
- 4 ሰዓብቲዞም ኣብ ሕቶ ቛፅፅ ሰለስተ ዝገለፅኩምዎም ሃይማኖታት ክርስትና ኣበይ ከባቢ ከምዝርከቡን ክንደይ ዝኣክል ሰዓብቲ ከምዘለዉዎምን ግለፁ።
- 5 ኣብ ሃይማኖት ፕሮቴስታንት ክርስትና ዝምደቡ ኣርባዕተ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ሃይማኖታት ግለፁ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቲን (ውፅኢቲን)

ንጥፈት 1.5

ተምሃሮ ኢንዱስትሪያል ወያነ እንታይ ማለትዮ? ብዛዕባ ቀዳማይን ካልኣይን ኩናት ዓለም እንታይ ትፈልጡ? ነንርእስኹም ተመያየጡ'ሞ ዝበፃሕኹም ምርድዳእ ንመምህርኩም ግለፁ።

1.4.1 አጀማምራ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ

ቅድሚያ 1750 ዓ.ም.ፈ ዝተፈላለዩ ነገራት ንምፍራይ ናውቲ ወዲሰብ ብሓይሊ ኢድን ብኢድ ዝንቀሳቅሱን መሳርሕታት እናተጠቐሙዮ ነይሩ። ጉልበት ስድራ እናተጠቐሙን ኣብ ቅፅረ ግቢ መንበሪኦም ኸይናምን ምህርቲ የፍርዮዮም ነይሮም። ካብ1750 ዓ.ም.ፈ ንደሓር ግና ኣብ ከይዲ ምፍራይ ናውቲ ዝተመሓየሽ ውዕኢት ንምፍጣር ዝሕገዙ መሳርሕታትን ቴክኖሎጂታትን ተማሂዞም ኣብ ስራሕ ውዲሎም። ናውቲ ንምፍራይ ወዲሰብ ይጥቀሙሎም ዝነበሩ ብሓይሊ ኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ ቀለልቲ መሳርሕታት በዚ እዋን ናብ ምጥቃም ዝተመሓየሹን ከቢድ ዓቕሚ ዘለዎምን ማሽን ቴክኖሎጂ ተሰጋጊሩ። ምህርቲ ኣብ ክንዲ ኣብ ከባቢ መንበሪ ገዛ ብውልቀ ስራሕተኛታት ኣብ ፋብሪካታት ብስርዓት ክፈርዩ ጀሚሮም። ማሽን ቴክኖሎጂን ፋብሪካታትን ብምትእትታዎም ብዝቐለለ ኣገባብ፣ ብዝተሓተ ዋጋን ወፃኢን፣ ብጣዕሚ ብዙሕን ዝበለፀ ጥንካረን ፅርዮትን ዘለዎም ናውቲ ይፈርዩ ጀሚሮም።

እዚ እዋን ዝተመሓየሹ ዘመናዊ ማሽን ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለን ልምዓትን ዘሳልጡ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታት ዝተጣየሹሎም እዋን ስለዝነበሩ “ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ” ተባሂሉ ይፅዋዕ ጀሚሩ። ስለዚ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝበሃል ኣብ ዓለምና ንመጀመርታ ግዜ ዝተፈላለዩ ናውትን ሸቕጣትን ኣብ ክንዲ ብኢድን መሳርሕታት ኢድን ብሓይሊ ሞተር ብዘንቀሳቅሶም ማሽናት ምፍራይ ዝተራእዮሉ መሰረታዊ ለውጢዮ። መሰረታዊ ለውጢ ዝበሃለሉ ምክንያት ብኢድ ይሰርሑ ዝነበሩ መሳርሕታት ተራፎም ብሓይሊ ሞተርን ሃፋን ዝንቀሳቅሱ ግዜን ዋጋን ጉልበትን ዝቐጥቡ ማሽናት ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ቦታ መፍረዩ ድማ ኣብ ክንዲ ኣብ መንበሪ ገዛ ውልቀሰባት ናብ ፋብሪካታት ዝዞረ ምዃኑ እዩ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ንፈለማ እዋን ኣብ ዓለም ዝተስፋሕፈሐ ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ መበል መፋርቕ 18 ክፍለዘመን ነይሩ። ብድሕሪኡ ካብ ሃገረ እንግሊዝ ካብ እዋን ናብ እዋን እቲ ጥበብን ምህዞ ቴክኖሎጂ ማሽናትን ምጥያሽ ቴክኖሎጂ እናተጋፍሐ ናብ ካልኦት ሃገራት ዓለምውን ተዘርጊሑ። ኢንዱስትሪያል ወያነ ብድሕሪ ሃገረ እንግሊዝ ዝተጋፍሐሎም ሃገራት ናብ ምዕራብ ኣውሮፓን ሰሜን ኣመሪካንዮም ነይሮም።

ስለዚ ብኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ መሳርሕታት ብማሽን ቴክኖሎጂ እንትትክኡ ንቅድም ፍልፍል ሓይሊ ኸይኑ ዝተምሃዘ ሃፋ ስለዝነበረ ብሃፋ ዝንቀሳቅሱ ሞተራት ኣብ ግልጋሎት ውዲሎም ነይሮም። ደሓር ፍልፍል ሓይሊ ካብ ማይን ሃፋን ናብ ፀሊም ፈሓም፣ ኤሌክትሪሲቲ፣ ዘይቲ፣ ነዳዲ፣ በብግዚኡ ተማሂዞም ኣብ ግልጋሎት ውዲሎም። ስለዚ በዚ እዋን ንቕድም ኣብ ከይዲ ወያናዊ ምስግጋር ዝኣተዉ ምህርቲ ቴክኖሎጂ ጨርቓ ጨርቂ፣ ሓቢን መባንን ፀሊም ፈሓምን ነይሮም። ንመንቀሊ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ መግለባ ዝኾኑ ተርእዮታትን ምህዞታትን እንታይ ነይሮም? ዝተፈላለዩ ማሽናትን ምህዞታትን ቴክኖሎጂን ኣብ ስራሕ ምህርትን ምፍራይን ስለዝወፀሉ ውዕኢት ምህርቲ

ቴክኒክታይል ጨርቃ ጨርቂ ብጣዕሚ ብዙሕን ፅርዮት ዘለዎን ጥራሕ ዘይኮነስ ዋጋን ወፃኝን ዝነከየን ነይሩ። እዚ ንተወሳኺ ምህዞታት መበገስን መበረታትዕን ነይሩ።

ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ መበል 18 ክፍለ ዘመን ኣብ ኣውሮፓ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ ኣግባብ ኣፈራርያ (ምፍራይ) ናውትን ሸቐጣትን ዝተርአዩ ለውጢ ሰለጤንን ውፅኢታዊ ፅርዮትን ዝምልከት እዩ። እዚ ማለት ብኢድን ብኢድ ብዝሰርሑ ብዙሕ ወፃኝን ግዜን ጉልበትን ይሓቱን ዘይስልጡን ድንጉያትን ካብዝነበሩ ዝሓል ከይድታት ምፍራይ ናውትን ሸቐጣትን ናብ ስለጥ፣ ቕልጡፍ፣ ውሑድ ወፃኝን ግዜን ጉልበትን ዝሓትት፣ ብሓገዝ ማሸን ቴክኖሎጂ ይፈርዩ ናብዝነበሩ ውፅኢታዊ ለውጢ ምስግጋር ዝተርአዩሉ እዋን እዩ ነይሩ። እዚ ጥራሕ ዘይኮነስ ጉልበትካን ጉልበት ስድራን እናተጠቐምካ ኣብ መንበሪ ገዛን ከባብን ጥራሕ ይፈርይን ይምረትን ዝነበረ ኣግባብ ከይዲ ናብ ኣብ ፋብሪካታትን ብማሸናት ዝተሓገዝ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ስርዓት ምህርትን ምፍራይን ዝተኣታተወሉ ነይሩ። ስለዝኾነ ድማ ኢንዱስትሪያል ወያነ ማለት ውፅኢት ምፍራይን ምምሃዝን ማሸን ቴክኖሎጂታት ኣብ ህይወት ወዲሰብ ሰርቦቀስ ዝኾነ ዓብዪ ለውጢ መነባብሮ ንክመፅእ መሰጋገሪ በሪ ዝኸፈተ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.27

- 1 እንዱስትሪያል ወያነ እንታይ ማለትዩ? ተመያየጡ። ግለፁ። ተንትኑ።
- 2 ኣጀማምራ ኢንዱስትሪያል ወያነ ብዝርዝር ግለፁ።
- 3 ዝተመሃዙ ማሸናት ቴክኖሎጂን ፍልፍል ሓይልን እንታይ ከምዝነበሩ ዘርዝሩ።

ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝተርአዩ ምህዞታት ማሸናት ቴክኖሎጂን ፍልፍል ሓይልን

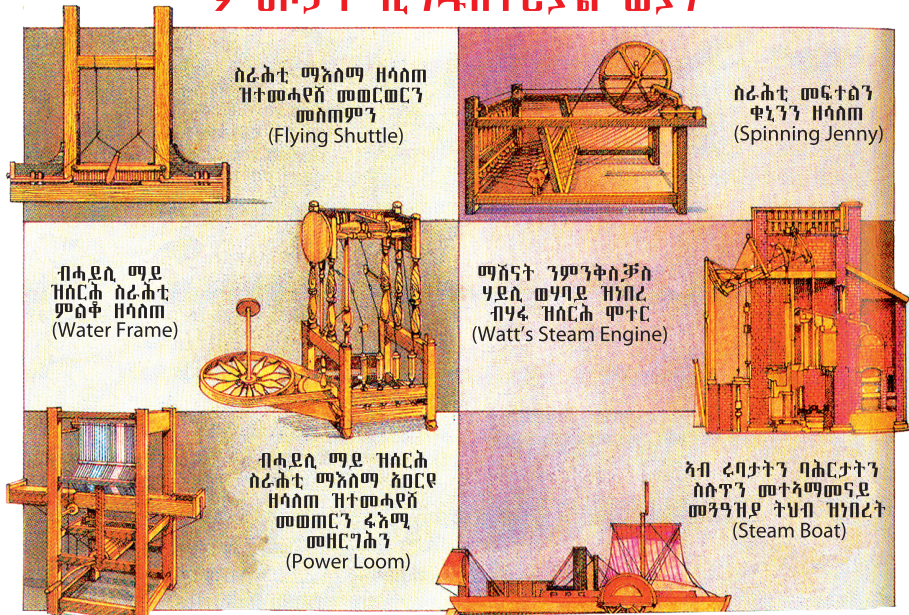
- 1 **ቶማስ ኒውኮመን** ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ብ1705 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ትሰርሕ ሞተር (Steam Engine) ሰሪሑ። እዚ ድማ ማይ ካብ ውሽጢ ኳዕቲ ማእድናት ናብ ደገ ንምውፃእ ውዲሉ። ኣብ ስራሕቲ ኳዕትን ምውፃእን ማእድናት ዝለዓለ ተራ ዝነበሮ ምህዞ ነይሩ።
- 2 **ጀምስ ዋት** ዝተብሃለ ስኮትላንዳዊ ድማ ብቶማስ ኒውኮመን ኣቐዲሙ ተሰሪሑ ንዝነበረ ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር ብዝበለፀ ፅባቕ፣ ፅርዮትን ዓቕምን፣ ዝሓሸ ውፅኢታውን ስለጥ ግልጋሎት ክህብ ዝኸእልን ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር (ኢንጂን) ብ1769 ዓ.ም.ፈ (Modern Steam Engine) ሰሪሑ። ጀምስ ዋት ዘረጋገፀ ሓቂ “ዝበለፀን ዝበፀቐን ምህዞ ውፅኢት ብዙሓት ሰባትዮ” ዝብል ነይሩ። ጀምስ ዋት ዝመሃዙ ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ዝተመሓየሸ ሞተር (ኢንጂን) ብ1785 ዓ.ም.ፈ ኣብ ቴክኖሎጂ ምፍራይ ጨርቃ ጨርቅን ቴክኒክታይልን ውዲሉ። ድሕሪ ቅርብ እዋን ድማ ኣብ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታትን ግልጋሎት መንፃዝያን ውዲሉ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳቡናቱን (ውፅኢቱን)

- 3 **ሮበርት ፉልተን** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1807 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ሞተር ትንቀሳቅስ ጀልባ (**Steam Boat**) ሰራሑ ኣብ ዓበይቲ ሩባታት፣ ገማግም ባሕርታት፣ ውቅያኖስን ከቋርፁ ዝገብር ምንቅስቃስ ገይሩ። ስለዚ ብ1838 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኣትላንቲክ ውቅያኖስ ን15 መዓልታት ምንቅስቃስ ገይሩ።
- 4 **ጆርጅ ስቴፈንሰን** ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ድማ ብ1814 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ሞተር ትንቀሳቅስ ባቡር ምድሪ (**Steam Locomotive**) ሰራሑ። ብ1830 ዓ.ም.ፈ እዛ ብሓይሊ ሃፋ ትሰርሕ ባቡር ምድሪ ብሰዓት 29 ማይል ትንቀሳቅስ ክኢላ።
- 5 **ሂንሪይ በስሚር** ዝተብሃለ እንግሊዛዊውን ብ1856 ዓ.ም.ፈ ንሓፂን መፂን ዘፃርይን ዘቐልጥን (ዘምክኸን) (**Refining melting iron into steel**) መሳርሒ ምሂዙ ናብ ስራሕ ኣውራጃዎ። ዝተፃረየ ምህርቲ ሓፂን ምጥራይ ተኻኢሉ።
- 6 **ሚካኤል ፋራዳይ** ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ብዘካየዶ ሳይንሳዊ መፅናዕትን ምርምርን ብ1831 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ኤሌክትሪክ ትሰርሕ ዲናሞ (**Dynamo**) ብምስራሕ መካኒካል ኢነርጂይ ናብ ኤሌክትሪሲቲይ ክልውጥ ክኢሉዮ።
- 7 ዝተፈላለዩ ሰባት ብዙሓት ምህታት ናብ ቴክኖሎጂ ዓለም የምፅኡ ጀሚሮም። ንኣብነት **ሳሙኤል ሞርሰ** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1844 ዓ.ም.ፈ ቴሌግራፍ ሰራሑ። **ኣሌክሳንደር ግራሃም ቤል** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1876 ዓ.ም.ፈ ቴሌፎን ሰራሑ። **ቶማስ ኤዲሶን** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1879 ዓ.ም.ፈ ኤሌክትሪክ ብርሃን ትህብ ኣምፑል ሰራሑ። **ኤድዊን ድራክ** ዝተብሃለ ኣመሪካው ብ1859 ዓ.ም.ፈ ዘይቲ ንመለስለስን ብርሃን መፍጠርን ምስኣውዓሎ ድሕሪ ቁሩብ እዋን ድማ ናብ ካልኦት ግልጋሎት ክውዕል ተገይሩ።

ምህታት ኢንዱስትሪያል ወያነ

ስእሊ 1.27: ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝነበሩ ምህታት

- 8 **ጎትሊይብ ዳይመለር** ዝተብሃለ ጀርመናዊ ብ1880 ዓ.ም.ፈ ብጋዝ ዘይቲ (ናፍጣ) ዝሰርሖ ሞተር (ኢንጂን) ሰሪሑ ብኣርባዕተ ኅማታ ንዝንቀሳቐሳ መካይን ከምዝውዕል ገይሩ። ደሓር ሩዶልፍ ዲዜል ዝተብሃለ ጀርመናዊ ብ1892 ዓ.ም.ፈ ብዝተመሓየሽ መንገዲ ብናፍጣ ዝሰርሖ ዲዜል ሞተር (**Diesel Internal Combustion Engine**) ሰሪሑ ንግልጋሎት ተሸክርክርቲ ከምዝውዕል ገይሩ።
- 9 **ዊልሰን ኦርቪል ራይት** ዝተብሃሉ ክልተ ኣሕዋት ብ1903 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኣየር ንሓፂር እዋን ዝተንቀሳቐሱት ኣውሮፕላን ሰሪሑም

እሞ ተምሃሮ እዞም ዝተፈላለዩ ምህታትን ይህብዎ ዝነበሩ ግልጋሎታትን ክተመዘኑ ክኢልኩም ዶ? ከምዚኣም ዝመሳሰሉ ብዙሓት ምህታት ስለዝነበሩ ነቲ ዝነበረ ኣግባብ ከይዲ ምፍራይን ምምራትን ብማሸናት ቴክኖሎጂን ዘመናዊ ጥበብን ስለተለወጠ'ዩ ዓለም ናብ ሓዱሽ ኢንዱስትሪያላዊ ምንቅስቃስ ዝኣተወት። እምበኣርከስ ተምሃሮ ኣዎንታዊ ሳዕቤንን ፅልዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን መዳዩ ርሑቕ ዝኣመተ እዩ ነይሩ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብሓፈሽኡ ኢኮኖሚያዊ መሰረት ሃገራት ዓለም ናብ ፍፁም ካፒታሊስታዊ ስርዓት ዘሰጋገረ ጅምር ዝተርኣየሉ ታሪካዊ ተርእዮ'ዩ ነይሩ። ዓለም ናብ ሓዱሽ ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂ ዝላ ገይራ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዓለም በዒሓቶ ዘላ ብርኪ ዕብዮትን ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን እንትንርእይ ውፅኢት'ዚ ወያነ'ዩ። መሰረታዊ ለውጢ ምህታት ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ኣፈራርያን'ዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.28

- 1 ኢንዱስትሪያል ወያነ ከመይ ትገልፅዎ? ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝነበሩ ፍሉጣት መሃዝቲ ቴክኖሎጂ ጥቕሱ። ዘርዘርዎም። ተመያየጡሎም።
- 2 ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያል ወያነ ፈለምቲ ምህታት ቴክኖሎጂ ዝነበሩ ብዘርዘር ግለፁ። እንታይ ረብሓ ከምዝነበሮም'ውን ኣረድኡ። ተመያየጡሎም።

1.4.2 ውፅኢት (ሳዕቤን) ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ (ብሄረተኝነት፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ምኽታምነትን)

ሓፈሻዊ መግለጺ ውፅኢታት ኢንዱስትሪያል ወያነ

ተምሃሮ ኣዎንታዊ ሳዕቤንን ፅልዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን መዳዩ ርሑቕ ዝኣመተ እዩ ነይሩ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ስለስተ ብርኪ

ዕብዮት ካለም። እቲ ቀዳማይ ካብ መበል 1700 ክሳብ 1850 ዓ.ም.ፈ ዝነበረ ሓዲ ሚኒቲ ዓመት እንትኸውን ኣብዚ እዋን ፈለምቲ ምህታት ኢንዱስትሪ፣ ፋብሪካታት፣ ማእድናትን መንግሥታዊን ይርከቡ ዝነበረ እዋን እዩ። እቲ ካልኣይ ብርኪ ካብ 1850 - 1950 ዓ.ም.ፈ ዝነበረ ሓዲ ሚኒቲ ዓመት እንትኸውን ውዕኢት ምህታት ናብ ግብሪ ዝውግሉሉን ምንቅስቃስ ኢንዱስትሪያል ቴክኖሎጂ ንኢኮኖሚያዊ ስርዓት ዓለም ናብ ዝለዓለ ብርኪ ካፒታሊዝም ዝተሰጋገረሉ ብርኪዮ። እቲ ሳልሳይ ብርኪ ድማ ካብ 1950 ዓ.ም.ፈ ክሳብ ሎሚ ዘሎ እዋን ዝሸፍን ኾይኑ ዝተመሓየሸን ዝተሳለጠን ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ስርዓት ቴክኖሎጂያዊ ምዕባል ይርከቡ ዘሎ እዋንዮ።

ስለዝኾነ ድማ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብሓፈሽኡ ኢኮኖሚያዊ መሰረት ሃገራት ዓለም ናብ ፍፁም ካፒታሊስታዊ ስርዓት ዘሰጋገረ ጅምር ዝተርከቡ ታሪካዊ ተርእዮዮ ነይሩ። ዓለም ናብ ሓዲ ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂ ዝላ ገይራ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዓለም በዒሓዩ ዘላ ብርኪ ዕብዮትን ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን እንትንርእይ ውዕኢትዚ ወያነዮ። መሰረታዊ ለውጢ ምህታት ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ኣፈራርያን ማዕቢሉ። ብምክንያት ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኢኮኖሚያዊ ስርዓት ዓለም ካብ ሕርሻ ናብ ኢንዱስትሪ፣ ቴክኖሎጂን ፋብሪካታትን ኣንፈት ተለዊጡ። ልምዓት ሕርሻውን ንባዕሉ ኢንዱስትሪያላዊ ማቴርያላት ብምጥቃም ኣዝዩ ማዕቢሉ። ኸተማታት እናዓበያ፣ እናተጋፍሓ፣ እናተስፋሕፈሓን እናበዘሓን መዒኡን። ብምድሪ፣ ብባሕርን ብኣየርን ዝንቀሳቅሱ ቕልጡፍን ስሉጥን ግልጋሎት ዝህቡ ቴክኖሎጂ መንግሥታዊ ማዕቢሎም። ኣብ ኪዕቲ ማእድናትውን ካብ እዋን ናብ እዋን ምምሕያሻት ቴክኖሎጂን ምህታትን እናማዕቢሉ መዒኡም። ፋብሪካታት ብበዝሒ እናተጣየሹ ብመሃያ ዝሰርሑ ሰራሕተኛታት ድማ እናተቐፀሩ ብምምፅኦም ኣብ ከይዲ ስርዓት ኢንዱስትሪያል ካፒታሊዝም ማዕቢሉ። ብምክንያትዚ ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ካፒታሊዝም ክልተ ብባህርይኦም ዝተፈላለዩ ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ደርብታት ተፈጠሮም። ወነንቲ ኢንዱስትሪያል ትካላትን ፋብሪካታትን ዝኾኑ ደርብታትን (ቡርሻጥ) ከምኡውን ብርሃዎም ሰራሕተኛታትን ደርብታት (ሰራሕተኛታት) ዝበሃሉን ነይሮም።

ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣዝዮም ዝድነቑ ብዙሓት ምህታትን ውዕኢት ሰራሕ ዘላጠጡ ቴክኖሎጂታትን ዘምፀኡ ብምዃኑ ዝነኣድ ታሪካዊ ተርእዮዮ ዝበሃል እንተኾነውን ብተግባራሉ ድማ ብዙሓት ፀገማት ዓስዒቡዮ። ኣብ ፈላማይ ብርኪ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ሰራሕተኛ ደርቢ ኣብ ፋብሪካታት፣ ኪዕቲ ማእድናትን መንግሥታዊ ወዘተ ኣዝዩ መስካሕካይ ዝኾኑ ፀገማት ይበፀሑም ነይሩ። ስለዚ

- ትሑት ክፍሊት ሰራሕ፣
- ነዊሕ ሰዓት ሰራሕ (ክሳብ 16 ሰዓት ክሰርሑ ይግደዱ ነይሮም)፣
- ልዑል ምዝበራ ጉልበት ህፃናትን ደቂ ኣንስትዮን፣
- መፀገማይ ኩነታት ሰራሕ፣
- ስእነት ሰራሕን

ኣብ ስራሕ ንዝበዕሕ ሓደጋን ጉድኣትን ካሕሳ ዘይነበሮ ምንባሩን ወዘተ ዝጥቀሱ ነይሮም። ከምዚ ዓይነት ዝመረረ ናብራን ኩነታት ስራሕን ስለዝነበረ ስራሕተኛታት ብማሕበር ተወዲቦም ነዚ ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ እናማዕበለ ዝመፀ ጨቋኒ ኢኮኖሚያውን ፖለቲካውን ስርዓት ቡርኻሮ ክቃለስዎ ጀሚሮም።

ሀ. ብሄረተኝነት፤

ብሄረተኝነት ሃገራዊ ስምዒትን ፍቕርንዮ። ደቂ ሰባት ኣብዝነበሩሉ ሃገርን ምድርን ክህልወሎም ዝግብኡ ነገራት ከም ዕጥቂ ሰኒቕም ንሃገርም ዝህልዎም ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላውን ማሕበራውን ኣተሓሳስባታት ኣሓደሉ ዝግደስሎምን ሓቦ ዝብለሎምን እንገልፀሉ ስምዒትዮ ብሄረተኝነት። ንሃገርና ንዓድና ንሩባና ... ዝብል መንፈስን ስምዒትን ዝምልከትዮ። ዜጋታት ሃገር ሓደ ዓይነት ጋዜጣን መፅሔትን የንብቡን ብሬድዮን ብቴሌቪዥንን ሓደ ዓይነት ሃገራዊ ፕሮግራም የትሕዙን ዝብል መንፈስ ኣብ ብሄረተኝነት ጎሊሁ ዝርአዮ። ንኣብነት ብጣዕሚ ዝተሳለጠን ዝተመሓየሸን ግልጋሎት መንግሥቱ ምህላወ ዜጋታት ብዝነኣሰ ወፃኢ ሃገርም ክገብንይዎን ፍቕሪ ክሕድሩን ኣብ ምግባር ሓጋዝነት ኣለዎ። ስለዚ ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ ኣውሮፓ ብሄረተኝነት ስምዒት አዐርዮ ክዓብይ ሓጊዮ። ብዙሓት ዜጋታት ንዓይም ተገደስቲ ምዃናምን ፍቕሪ ሃገር ኣሕዲሮምውን ንሓድነትን ሕብረትን ሃገራዊ ወነ ሰኒቕም።

ንኣብነት ኣብ ካልኣይ ፍርቂ መበል 19 ክፍለ ዘበን ንምውህሃድ ጣልያንን ጀርመንን ዝተገብረ ብርቱዕ ምንቅስቓስ ውዕኢት ብሄረተኝነት ዝዓብለሎ ስምዒትዮ። ይኹን ደኣምበር ብሄረተኝነት ስምዒት ዕቡቕ ምዃኑ እንተተኣመነሉውን ምስ ምዕባለ ኢኮኖሚያዊ ስርዓት ኢንዱስትሪያል ቴክኖሎጂ ዝመፀ ኢምፔሪያሊዝም ግና “ንሕና ስልጡናትን ሃፋትምን ኢና” ዝብል ስምዒት ዝነበሮም ትዕቢታዊ ፖለቲካዊ ኢኮኖሚያዊ ኣተሓሳስባ ንዕብየት ሕብረተሰብ ጎዳኢ ነይሩ። ኢንዱስትሪያል ወያነ ብዘምፀኦም ፀጋታት ምዕባለ ቴክኖሎጂ ፋብሪካታትን ኪዕቲ ማእድናትን ብዙሕ ሓይሊሰብ ምጥላቡ ጥራሕ ዘይኮነስ ብዙሕ ሃፍቲ ተፈጥሮውን ይሓትት ብምንባሩ ኣውሮፓውያን ድልየቶምን ጠለቦምን ብውነ ናብ ሃገራት ኣፍሪካን ካልኦትን ኮይኑ። እዚ ጠለብን ድልየትን መበገሲ ጉዕዞ ባዕዳዊ መግዛእትነት ክኸውን ክኢሉ።

ለ. ባዕዳዊ መግዛእቲ፤

ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ምክታምነት፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ብሄረተኝነትን እናማዕበሉ ዝመፀ መግለባ ባህርያት ካፒታሊዝም (ርእሰ ማልነት)ን ኢምፔሪያሊዝም (ሃፀያውነት)ን እዮ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣብ ኣውሮፓ ዝለዓለ ሃፍትን ፖለቲካዊ ስልጣንን ክዓብይ ገይሩዮ። ብምዃኑውን ኣብ ፋብሪካታት ንዝፈርዮ ውዕኢታትን ምህርትን ዘድልዩ ተፈጥሯዊ ጥረኣቕሓ (ጥረሃፍቲ) ብብዙሕ መጠን ይደልዩ ነይሮም። ሃፍቲ ተፈጥሯዊ ጥረኣቕሓ ካብ ካሊእ ሃገራት ከምዕኡ ተገዲዶም። ብምክንያትዚ ጠለብ

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

አውሮፓውያን ብኢንዱስትሪ ምስ ማዕበሉ ጥረኣኞሓ ንኸምዕኡ ካብ ሃገርም ወጺኦም ናብ ካልኦት ሃገራት ክወፈሩን ክዘምቱን ማእኸል ዝገበረ ኣተሓሳስባ ኢምፔሪያሊዝምን ኩናት ባዕዳዊ መግዛእትን ይጠልቡ ጀሚሮም። ተምሃሮ ብዛዕባ ወፍሪ ምግፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣብ ሃገራት ኣፍሪካን ካልኦትን ብዝምልከት እንታይ ትርጽኡ? ኣብ ሞንጎኹም ተመያየጡ።

ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ዝጀመረን ደሓር ናብ ሃገራት ኣውሮፓ ዝተጋፍሑን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣብ ምትብባዕ፣ ምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ከም መንቀሊ ተገይሩ ዝውሰድ ዓብዪ ተራ ነይርዎ። ብፍላይ ኣውሮፓውያን ንፋብሪካታቶምን ኢንዱስትሪታቶምን ዘድልዩ ተፈጥሯዊ ጥረ ሃፍቲ ኣብ ውሽጢ ሃገርም ጥራሕ ክንድዝደልይዎ ምሉእ ብምሉእ ክረኽቡ ብዘይምኽኣሎም ካብ ሃገርም ወጻኢ ነዚ ዝድለይ ጥረ ሃፍቲ ክረኽቡ የም ዝዕዕሩ። ንኣብነት ኢንዱስትሪያል ወያነ ፈለማ እንትጅምር ይጣየሹ ዝነበሩ ፋብሪካታት ብበዝሕን ብሃፋ ዝሰርሑ ሞተር ናብ ግብሪ እንትውዕል ኣቐዲሙ ምንቅስቓስ ዝጀመረ ኣብ ፋብሪካ ዓለባ (ቴክስታይልን ጨርቃ ጨርቅን) ነይሩ። ነዚ ፋብሪካ ብመሰረታዊ መልክዑ ዘድልይ ጥረ ሃፍቲ ድማ ጡጥ እዩ። ጡጥ ኣብ ኣውሮፓ ዝበቅልን ዝርከብን ስለዘይነበረ ድማ እዘን ኣብ ፋብሪካ ዓለባ ይዋስኡ ዘለዉ ሃገራት ኣውሮፓ ጡጥ ናብዝረኽቡሉ ሃገራት ወፍሪ ባዕዳዊ መግዛእቲ ምትላም ተቐዳሚ ስርሖም ነይሩ። ስለዚ ሓደ መንቀሊ ምኽንያት ምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ እንትንርእይ ንፋብሪካታት ኣውሮፓውያን ዘድልዩ ጥረ ሃፍቲ ምእላሽ ዝጥቀስ እዩ (ኣለሻ ጥረ ሃፍቲ ፋብሪካታት)። ተምሃሮ ምስዚ ተኣሳሲሩ ንምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ መንቀሊ ምኽንያት ዝኸውን እንታይ ትሓስቡ?

ውዕኢት ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝኾና ዝተፈላለዩ ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪያላትን ኣብ ዝሓፀረ እዋን ብዙሕን ዝሓሸ ፅርዮት ዘለወንን ምህርቲ የፍርያ ከምዝነበራ ሪእና ኢና። እዘን ኣብ ትካላት ኢንዱስትሪን ፋብሪካታትን ብበዝሒ የፍርይወን ዘለዉ ብዙሓት ፍርያትን ምህርትን ንምሻጥ ኣብ ውሽጢ ሃገር ጥራሕ ዕዳጋ ዝርከቡሎም ኣይነበረን። ዝተመሓየሹን ብትሑት ዋጋ ውዕኢት ፍርያትን ምህርትን ፋብሪካ ኣውሮፓ ሃገራት ናብ ዕዳጋ ንምብጻሕ መማረፅታት ምእላሽ ግድን ነይሩ። ፍርያትን ምህርትን ሸቐጣት ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪን ንምሻጥ ዓብይ ዕዳጋ ምእላሽ ኣድላይ ነይሩ። ስለዚ ሃገራት ኣውሮፓ ዝተፈላለዩ ጥረ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ሕርሻን ማእድንን ከምኡውን ገፊሕ ዕዳጋ ንምርካብ ንመላእ ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ክእትውዋ ምውሳን ከም ዘይሕለፍ መማረቢ ገይርም ወሲዶምዎ። ነዚ ዕላምኡምን ጠለቦምን ዘሳልጡሉ መንገዲ ብምእላሽ ከም ብሕታዊ መማረቢ ዝተወሰደ ካብ ወደባት ሃገርም ናብ ማእኸል ሃገርም ዝወስዱ መስመር ሃዲድ ባቡር ምህናፅ ነይሩ። መንግሥታዊ መንገዲ ባቡር ተሳሊጦም።

ስለዚ ሃገራት ኣውሮፓ ንሃገራት ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ንምእታውን ንምምቓልን ብጣዕሚ ምጉያይ ነይሩ። ብመሰረት'ዚ ድማ ኣብ መወዳእታ መበል 19 ክፍለ ዘበን ኣብ ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝሓዙ ሃገራት ኣውሮፓ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣

ጀርመን፣ ፖርቹጋል፣ ስፓኝ፣ ጣልያንን ቤልጅየምን ነይሮም። ንኣብነት ሃገራት ኣፍሪካ ከም ግብፂ፣ ጋና፣ ናይጀሪያ፣ ኬንያ፣ ሱዳንን ወዘተ ዝመሳሰሉ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ወዲቆም። ሃገራት ኣልጀሪያ፣ ቱኒዝያ፣ ቻድ፣ ካሜሩን፣ ሴነጋል፣ ኮትዲቯር፣ ማዳጋስካርን ጂቡቲን ዝመሳሰሉ ድማ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ወዲቆም። ሃገራት ሩዋንዳ፣ ቡሩንዲ፣ ናሚቢያ፣ ቶጎን ወዘተ ዝመሳሰሉ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመን ወዲቆም። ኮንጎ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጂየም ወዲቆም። እዘን ሃገራት ኣውሮፓ መቐረብቲ ጥረኣቹሖትን መራገፍቲ ሸቐጣት ኣውሮፓውያንን ክኾና ተገዲደን። ስለዚ ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ ኣፍሪካን ካልኦት ሃገራትን ባዕዳዊ መግዛእቲ ንክነግስ በሪ ዝኾፈተዮ። ባዕዳዊ መግዛእቲ ድማ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላውን ማሕበራውን ፀቕጥታት ዝነበርዎዮ።

ተምሃሮ ካብቶም ብዙሓት ውፅኢታትን ሳዕቤናትን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝኾነ እቲ ሓዲ ምጥያሽ ዘመናዊ ባዕዳዊ መግዛእቲ ከምዝኾነ ተረዲእኹም ዶ? ብምክንያት ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝተረከየ ዕብየት ካፒታሊዝም (ርእሰማልነት) ንሃገራት ኣውሮፓ ኣብ ዓለም ዓብለልቲ፣ ወሰንትን መረሕትን ክኾኑ ኣክኢልዎምዮ። እዚ ካብዝኾነሎም ምክንያታት ውሽጢ እቲ ዋና ኢንዱስትሪያላዊ ምዕባል ንሓይሊ መከላኸሊን (ውትህድርና) ዓቕሚ ፋይናንስን ምጥንኻር ዝለዓለ እጃም ነይርዎ። ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝተርከየ ምዕባል ኢኮኖሚያዊ ካፒታሊዝም ንኣውሮፓውያን ኣብ ዘይማዕባላ ሃገራትን ደሴታትን ባዕዳዊ መግዛእቲ ከዓገንወን ኣክኢልዎም። ስለዚ ብ1914 ዓ.ም.ፈ ሸውዓተ ሃገራት ኣውሮፓ ን115 ሃገራትን ደሴታትን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ኣእቲዮሞም። ጥምር ኣቢልና እንትንሪኦ ሃገራት ኣውሮፓ ንምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝደለይሉ ምክንያት እዞም ዝስዕቡዮም፤

- ፍልፍል ጥረ ኣቹሖት (ጥረ ሃፍቲ)
- ዕዳጋ ንዘፍረይዎን ንዘምረትዎን ኢንዱስትሪያላዊ ውፅኢታት
- ንኢንቨስትመንት (ኣብ መዳይ ሕርሻ፣ ማእደን ኣለሻ፣ ፋብሪካታት)
- ብተወሰነ መልክዑ ንዜጋታቶም ንስራሕን ኢንቨስትመንትን ከስፍርዎም ብምድላይ

ሐ. ምክንያታምነት፤

ምክንያታምነት ካለእ ውፅኢት ኢንዱስትሪያል ወያነዮ። ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ብዙሓት ከተማታት ተጣይሸንዮን። ሓደሽቲ ከተማታት ተጣይሸን ጥራሕ ዘይኮነስ እተን ዝነበራ ከተማታት ድማ አዐርዮን ተጋፊሖንን ማዕቢለንን። ኣብ ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪያልታትን ንክቑፀሩ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ክስደዱ ጀሚሮም። እዚአም ድሕሪ ግዜ ድማ ነበርቲ ከተማ ኾይኖም። ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪያልታትን ይጣየሹ ኣብዝነበሩሉ እዋን እንተይተሓስበ ከተማታት ብብዙሕ ነበርቲ ይምላኡ ነይረን። እዚ ድማ ሃንደበታዊ በዝሒ ነበርቲ ከተማ ብምኻኑ ዝተፈላለዩ ማሕበራዊ ፀቕጥታት

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውፅኢቱን)

ይፈጥሩ ነይሮም። ከተማታት ነቲ በዝሒ እናወሰኽ ዝኸደ ነባሪ ከተኣናግድ ዘኸእል ዓቕሚ፣ ናውቲ ግልጋሎትን መሰረተ ልምዓትን ኣይነበረንን። ምስዚ ተኣሳሲሩ ድማ ኣብ ላዕሊ ዝተሓበረ ፀገማት ስራሕን ኢኮኖሚያዊ መነባብሮንውን ጎሊሆም ዝርአዩ ነይሮም።

መ. ምጅማር ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት፣

ውዕኢት ኢንዱስትሪያል ወያነ ተገይሩ ዝውሰድ ካሊእ መሰረታዊ ቁምነገር ምስ ምጅማር (ምጥጣፅ) ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ምትእስሳሩዮ። ንኣብነት ሊበራሊዝም፣ ተኸእኢልካ ብሓባር ምንባር፣ ዲሞክራሲ፣ ስርዓት ብዙሃን ፓርቲታት ወዘተ ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱዮም። ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘበን መወዳኔታ ዲሞክራሲ ዝብል ኣተሓሳስባ ኣብ ሃገራት ኣውሮፓ ልሙድ ነይሩ። ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ካብ ግሪክ ዝተወርሰ ውህብቶ እንትኸውን “ህዝባዊ ምምሕዳር” ዝብል ትርጉም ዝነበሮዮ። ግሪካውያን ስርዓት ዲሞክራሲያዊ መንግስቲ ኣጣይሾም ነይሮም። ኣብ ኣቴንስ “ቀጥታዊ ስርዓት ዲሞክራሲ” እዩ ዝፍለጥ ነይሩ። ህዝቢ ኣቴንስ ኣብ ሓደ ኣዳራሽ ተኣኢቡ ሕጊ የውዕእን ብሓባር ዝተረዳዱኡሎም ውሳኔታት እውን የሕልፉን ኣፈፃፀመኦም ድማ ይክታተሉን ነይሮም። መንግስታዊ ስርዓት ካብ ህዝቢ፣ ንህዝቢ፣ ብህዝቢ ይምረፅ ዝብል መትከል ይኸተሉ ነይሮም። መንግስታዊ ስርዓት ፍትሓውን ብመረፃን ዝምስረት ነይሩ። ድሕሪ ምዕባለ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣብ ሃገራት ኣውሮፓ ብዛዕባ ዘመናዊ ውክልና ዲሞክራሲያዊ መንግስቲ ክምረፅ ዝብል ኣተሓሳስባ ዝነበረ እንትኸውን መሰል ክትምረፅን ክትመርፅን ዝብል ኣተሓሳስባ እናሓየለ መዒኡ።

ስለዚ ብፍላይ ድሕሪ 1850 ዓ.ም.ፈ ኣብ ሞንጎ ሰራሕተኛታትን ቡርገኖታትን ብተደጋጋሚ ይለዓል ዝነበረ ዘይምቅድዳው ኣስተምህሮ ካርል ማርክስ ብዛዕባ ዲሞክራሲያዊ ስርዓትን መሰላት ሰራሕተኛታትን እናጉለሀ መዒኡ። ብዛዕባ ምዝመዛን ምዝበራን ዝነበረ ኣስተምህሮ ኣብ ዲሞክራሲያዊ መንግስቲ ክምስረትን እዚ ድማ ብሕጊ ክግዛእ፣ ልዑልነት ሕጊ ክረጋገፅ፣ ነፃን ፍትሓዊ መረፃ፣ ዕድል ምምራፅ ንኡሉ ብማዕረ፣ ሰብኣውን ዲሞክራሲያዊ መሰላት ወዘተ ዝብሉ እናሓየሉ መዒኡም። ብምክንያትኸከ ኣተሓሳስባ እናሓየለ ምምዕኡ ድማ መሰል ምዝራብ፣ ምዕሓፍ፣ ምውቃስን ምህያስን፣ እምነትን ሃይማኖትን፣ ክምኡውን ዜጋታት ንመንግስቲ ንክቆፃፀርዎ ዝምልከቱ ዝተፈላለዩ ኣተሓሳስባታት እናሓየሉ መዒኡም። እዚኦም ኣተሓሳስባታት ሊበራሊዝም ዝበሃሉ እንትኸኑ ንቕድም ነዘም ኣተሓሳስባታት ዝገለጸም **ጆን ስቱኣርት ማሊ** ዝበሃል ካብ 1806 - 1873 ዓ.ም.ፈ ዝነበረዮ። እዚ ኣተሓሳስባዊ መበገሲ ተገይሩዩ ደሓር ብዛዕባ ዲሞክራሲን ስርዓት ብዙሃን ፖለቲካ ውድባትን እናሓየለ መዒኡ።

ኣተሓሳስባ ሊበራሊዝም እናሓየለ ዝኸደሉ እዋን ድሕሪ ፍርቂ መበል 19 ክፍለ ዘመን እዩ ነይሩ። ምስዚኦም ኣተሓሳስባታት ተኣሳሲሩ ስርዓት ብዙሓን ፖለቲካዊ ውድባት

ምህላው (ፕሉራሊዝም) ዝብል'ውን መማረቢ ፖለቲካዊ ስርዓት ዝጠልብ'ዩ ነይሩ። እዚ ኣብ ውሽጢ ሓዲ ሃገር ዝርከቡ ማሕበራትን ዝርከቡ ዝተፈላለዩ ፖለቲካዊ ኣተሓሳስባታት ዘለዎም ውድባትን እምነታትን ከምኡ'ውን ሃይማኖታት፣ ብሄር ብሄረሰባትን ዓሌታትን ኣብ መንግስታዊ ስርዓት ክሳተፉ ዝጠልብ ኣተሓሳስባ እዩ ነይሩ። እዚ እም ብምልኦም ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ድሕሪ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝማዕበሉ እዮም። ተምሃሮ ውዕኢትን ሳዕቤንን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ክሳብ ክንደየናይ ዓሙቕ ከምዝነበረ ተረዲኡኹም ይ?

ዕዮ ጉጅለ 1.29

- 1 ሓፈሻዊ ውዕኢታት ምዕባለ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብዝርዝር ተመያየጡ።
- 2 ብዛዕባ ብሄረተኝነት፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ምኽታምን ብዝምልከት ብዝርዝር ተመያየጡ። ግለፁ። ተንትኑ። ኣብርሁ።
- 3 ምጅማር ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት፣ ሊብራሊዝም፣ ተከኣኢልካ ብሓባር ምንባርን ዲሞክራሲን ውዕኢታት ምዕባለ ኢንዱስትሪያል ወያነ ምዃናም ብዝርዝር ተመያየጡ። ኣረድኡ። ዘርዝሩ።

1.4.3 ቀዳማይን ካልኣይን ኩናት ዓለም

ሀ. ቀዳማይ ኩናት ዓለም (1914 – 1918 ዓ.ም.ፈ.)

ተምሃሮ ብዛዕባ ቀዳማይ ኩናት ዓለም እንታይ ሰሚዶኹም ትፈልጡ? ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝበሃል ካብ 1914 - 1918 ዓ.ም.ፈ ብዙሓት ሃገራት ኣውሮፓ፣ ሩሲያን ኣመሪካን ዝተሳተፉሉዮ። እዚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀመሩ። ኩናት ዓለም ዝተብሃለሉ ምኽንያት ንሃገራት ኣውሮፓ፣ እስያ፣ ኣመሪካን ኣፍሪካን ብቐጥታን ብተዘዋዋሪን ብመዳይ ኢኮኖሚ ዝሓሰየን ፖለቲካዊ ሳዕቤናት'ውን ስለዝነበሮዮ። ኣብዚ ኩናት ዓለም ዝተሳተፉ ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተመቐሎም'ዮም ናብ ኩናት ኣትዮም። እዞም ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተሳተፍቲዚ ቀዳማይ ኩናት ዝነበሩ “**ኣይልታት ማእኸል**”ን “**ኣይልታት ምሕዝነት**”ን ይበሃሉ ነይሮም።

ንጥፈት 1.6

ተምሃሮ ንምዃኑ እዞም ኣይልታት ማእኸልን ኣይልታት ምሕዝነትን ዝበሃሉ እንመን እዮም? ኣብ ዝቐፅል ገፅ ዘሎ ካርታ መሰረት ብምግባር ሃገራት ኣውስትሪያ - ሃንጋሪ፣ ጅርመን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ፈረንሳይን ኣበይ ከምዝርከቡ ፍለዩ።

- ሩስያን አውስትሮ-ሃንጋሪን አብ ጉዳይ ሃገራት ባልካን ነንጥቕመን እንትብላ አብ ንሕንሕ ነይረን።
- እንግሊዝን ጀርመንን ክልቲኦን አብ አውሮፓ ብኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለኡን ዝፍለግ ሃገራት አብ ጉዳይ ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ አብ ኣፍሪካ፣ ማእከላይ ምብራቕን ዓለምለኸ ዕዳጋን ብዝምልከት ተነሓናሕቲ ነይሮም።

ስለዚ እዘን ሓያላት ዝበሃላ ሃገራት አውሮፓ ጥቕመን ንምሕላውን ሃገራዊ ድልዎተን ንምርዎይን ካብዝነበረን ዕላማ ተበጊሶን ብሓደ መልክዕ ባዕዳዊ ግዝኣት የስፋሕፍሓ ነይረን ብካሊእ መልክዑ ድማ ወተሃደራዊ ሓይለንን ዓቕመንን እናጎልበታን እናሐየላን መሂኸን። ብመሰረትኹዚ ጀርመን ዝነበራ ሓይሊ ባሕሪ ክተጠናኽር ዓብዩ ዕማም ገይራ ሒዞቶ። እንግሊዝ ብሓይሊ ባሕሪ ዝሓየለት ሃገር ስለዝነበረት እዚ ምጥንኻር ሓይሊ ባሕሪ ጀርመን ብፅቡቕ ኣይረአየቶን። ዓብዩ ስግኣት ኣሕዲሩላ። ብተመሳሳሊ መንገዲ ድማ ሩስያ ሓዳሽ ሰራዊት ብዘመናዊ መልክዑ ክተጠናኽር ጀሚራ። በዚ ስጉምቲ ሩስያ ድማ ጀርመን ሕጉስቲ ኣይነበረትን። ብምክንያት ምሕያልን ምጥንኻርን ወተሃደራዊ ሓይልታት ባሕርን ምድርን አብ ሞንጎ እዘን ሓየልቲ ዝበሃላ ሃገራት ስኒት ኣይፈጠረን። ስለዚ ምጉልባትን ምሕያልን ወተሃደራዊ ሓይሊ ብሓደ መልክዑ ብካሊእ ወገን ድማ ምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምውላዕ ቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምክንያታት ነይሮምዮም።

★ **ህንፀት ወተሃደራዊ ኢንዱስትሪን ምስረታ ወተሃደራዊ ምሕዝነት፣** እዋን ዘመናዊ ስልጠና ወተሃደራት ምንዋሕ ዓብዩ ስራሕ ነይሩ። ወተሃደራት ብዘመናዊ ኣፅዋር ኩናት ምሉእ ብምሉእ ተዓጢቆም። ኩለን ሃገራት አውሮፓ ንወተሃደራዊ ልዕልና ይጓዩ ነይሮም። ጀርመን ህንፀት ውትድርና ከም ባህሊ ገይሮም ወሲዶምዮም። ስለዚ ጀርመን መፍረዩ ኣፅዋር ኩናት ዝኾነ ክሩፕ ኢንዱስትሪ ዝበሃል፣ ፈረንሳይ ድማ ሽነይደር ኢንዱስትሪ ዝበሃል ነይርዎም። ንምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ፣ ኢኮኖሚያዊ ረብሓ ንምሕላውን ወተሃደራዊ ዓቕሚ ንምጉልባትን ብዝብል ምስምስን መሰረታዊ ዕላማ አውሮፓውያን ይገብርዎ ብዝነበሩ ምጉያያት ንባዕሉ አብ ሞንጎኦም ዝፈጠርዎም ስግኣታትን ምጥርጣራትን ነዞም ሓይልታት አውሮፓ አብ ክልተ ዓበይትን ተፃባእትን ወተሃደራዊ ጉጅለታት ንክጣይኹ ኣበጊስዎም። ብመሰረትኹዚ ታሪካዊ ፍፃመ ፈለማ ሰለስተ ሃገራት ማለት አውስትሮ - ሃንጋሪ፣ ጀርመንን ጣልያንን አብ እዋን ውግእ ንክተሓጋዝ ዘኸለለን “ስሉስ ኪዳን” ዝበሃል ጉጅለ ብ1882 ዓ.ም.ፈ መስራተን ውዕል ተፈራሪመን። ነዚ ውዕል “ስሉስ ኪዳን” (Triple Alliance) ብጥርጣረ ዝረአይኦ መንግስታት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ሩስያን ድማ “ስሉስ ምሕዝነት” (Triple Entente) ዝበሃል ሕብረት ወተሃደራዊ ጉጅለ ብ1907 ዓ.ም.ፈ መስራተን። እዚ ምስረታ ወተሃደራዊ ጉጅለታት አብ ሞንጎ ሃገራት ጀርመን ምስ ሩስያን ፈረንሳይን ከምኡውን ጣልያን ምስ ፈረንሳይ ዝነበረ ውጥረት ብዝበለፀ ንክተርርን ስግኣት ክነግስን ገይሮም።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

ዕዮ ጉጅለ 1.30

- 1 ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ ብከመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምኽንያት ክኸውን ከምዝኸኣለ ብዝርዝር ተመያየጡ።
- 2 ንምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ብዝነበሮም ዓብይ ሃንቀውታን ባህግን ነንሕድሕዲኦም ዝተጓነፁ ሃገራት ኣውሮፓ ብዝርዝር ግለፁ።
- 3 ሓያላት ዝበሃላ ሃገራት ኣውሮፓ ጥቕመን ንምሕላውን ሃገራዊ ድልየትን ንምርዋይን ካብዝነበረን ዕላማ ተበጊሶን ወተሃደራዊ ሓይለንን ዓቕመንን እናኅልበታን እናሓየላን መዲኣን ንዝብል ኣገላልፃ ኣብርሁ፣ ኣረድኡ።
- 4 ህንፁት ወተሃደራዊ ኢንዱስትሪን ምስረታ ወተሃደራዊ ምሕዝነትን ብከመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምኽንያት ክኸውን ከምዝኸኣለ ብዝርዝር ተመያየጡ፣ ግለፁ፣ ተንትኑ፣ ኣብርሁ፣ ኣረድኡ።

* **ምንቅስቃስ ሃገራውነት፣** ምንቅስቃስ ሃገራውነትን ብሄረተኝነትን እናሓየለ ዝኸደሉ እዋን ነይሩ። ዝተወሰነ ሃገራት ኣውሮፓ ኣብ ትሕቲኦም ይገዝእዎምን የመሓድርዎምን ካብዝነበሩ ውሽጢ ኣውሮፓውያን ዝኾኑ ነይሮምዮም። ንኣብነት ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኣውስትሪያ - ሃንጋሪ ዝነበሩ ህዝብታት ዩጎዝላቭ፣ ስላቭ፣ ቼክ፣ ሩማንያ፣ ኢጣልያ፣ ፖላንዳውያን ወዘተ ካብ 1912 - 1913 ዓ.ም.ፈ ብዘካየድዎም ቻልስታት ስምዒት ሃገራውነቶምን ድልየት ነፃነቶምን ይገልፁ ነይሮም። ሰርቢያ ድማ ኣብ ትሕቲ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ግዝኣት ውሽጢ ብዩጎዝላቭ ተታሒዞ ዝነበረ ትደልይ ነይራ። ኣብ ሰርቢያን ኣውስትሮ-ሃንጋሪን ውሽጢ ዝርከቡ ሰርቢያውያን ኣብ ሓደ ብሄራዊ መንግስቲ ክጥመሩ ነዊሕ ግዜ ዝፀንሐ ምንቅስቃስ ይገብሩ ነይሮም። ብተመሳሳሊ ኣብ ትሕቲ መንግስቲ ኦቶማን ቱርክ ዝነበሩ ህዝብታት ኣልባናውያን፣ ሩማናውያን፣ ግሪካውያን፣ ቡልጋራውያን፣ ግብፃውያን፣ ኣዕራብን ካልኦትን ነፃነቶም ይሓቱ ነይሮም። ፈረንሳይውን ነተን ኣብ 1871 ዓ.ም.ፈ ብመንግስቲ ጀርመን ዝተወሰዳላ ክልተ ግዝኣታት (ኣልጎስን ሎረይንን ዝበሃላ ማለትዮ) ክምለሳላ ትደልይ ነይራ። ይኹን ደኣምበር ከም ሰርቢያን ሩስያን ብሓደ ወገን ከምኡውን ጀርመንን ኣውስትሪያ-ሃንጋሪን ድማ ብኻሊኦ ወገን ተጎጃጂሎም ነቶም ደለይቲ ነፃነቶም ዝነበሩ ህዝብታት ዝድግፉሉን ዝቃወሙሉን ኩነታት ፈጠሩ። ስለዚ እዚ ምስ ብሄረተኝነትን ሃገራውነትን ዝተኣሳሰረ ሕቶ ነፃነትን ሉዓላውነትን ምቕባልን ዘይምቕባልን ከምኡውን ምድጋፍን ዘይምድጋፍን ተርእዮታት ንመንቀሊ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ኣስተዋፅኦ ገይሩዮ።

* **ኣውስትሮ - ሃንጋሪ ኣብ ልዕሊ ሰርቢያ ዝወለዐቶ ኸኡናት፣** ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ወራሲ ስልጣን ኣውስትሮ - ሃንጋሪ ዝነበረ መስፍንዮ። ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ኣብ ትሕቲኡ ብዙሓት ብሄር ብሄረሰባትን ህዝብታትን ጠማራ

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

እትገዝእ ሃገር'ያ ነይራ። ኣብ ትሕቲ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ዝነበሩ ሰርቢያውያን ምስ ሰርቢያ ብሓባር ኾይኖም ከም ኣደ ብሄር ንኸመሓደሩ ምንቅስቓስ ብሄረተኝነት የካይዱ ነይሮም። ካብዞም ስምዒት ሃገራውነትን ብሄረተኝነትን ዝነበሮም ሰርቢያውያን ውሽጢ ኣደ ብዝተኮሳ ጥይት ልኡል ኣውስትሮ - ሃንጋሪ ተቐቲሉ። ስለዚ ዕለት 28 ወርሒ ሰነ 1914 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ሳራጀቮ ቅትለት ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ተፈጻመ። እዚ ቅትለት ዝተፈፀመሉ ሳራጀቮ ዝበሃል ኣብ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ግዝአት ሰርባውያን ብሄራትን ብሄረተኛታትን ብበዝሒ ኣብዝነብሩሉን ዝርከቡሉን ቦታ እዩ ተፈጻመ። ሰበስልጣን ሰርቢያውን ነዚ ቅትለት ይፈልጥዎ ነይሮም። እዙይ ዘኸረያ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ኣብ ልዕሊ ሰርቢያ ሰለስተ ትእዛዛት ኣውጺኦ። እዞም ንሰርቢያ ዝቐረቡ ትእዛዛት ዝስዕቡ እዮም፤

- ፀረ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ዘካይድዎ ፕሮፖጋንዳ ዕልኣት ጠጠው ከብሉ
- ኣንጻር ኣውስትሮ-ሃንጋሪ መንግስቲ ዝንቀሳቐሱ ሰበስልጣናት ከባርኑ
- መንግስቲ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ንዝተኸየደ ቅትለት ልኡል ኣብ ሰርቢያ ኣትዮም ክምርምሩ ምፍቃድ

ነዞም ዝቐረቡ መስገደዲ ትእዛዛዊ ሕቶታት ብወገን ሰርቢያ ተቐባልነት ብዘይምርካቡ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ኣብ ልዕሊ ሰርቢያ ኩናት ኣዊጃ። ሩስያ ድማ ንሰርቢያ ክትሕግዝ ተለዓለት። ጀርመን ድማ ንኣውስትሮ-ሃንጋሪ ንምድጋፍ ወሰነት። ነዙይ ኩነታት ወተሃደራዊ ኣሰላልፋ ዝተዓዘባ መንግስታት ፈረንሳይን እንግሊዝን ምስ ሩስያ ተፀንቢረን። ጀርመን ኣብ ልዕሊ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ሩስያን ኩናት ኣዊጃ። እንግሊዝን ፈረንሳይን ኣብ ልዕሊ ጀርመን ዕላዊ ኩናት ኣዊጀን። ስለዚ ኣብ ክልቲኡ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ጉጅለ ተመዲቦን ዝነበራ ሃገራት ብቀጥታ ናብ ኩናት ዝኣትዋሉ ኩነታት ተፈጠሩ። ኣብ ከይዲዚ ኩናት ኣሰላልፋ ሓይልታት ለውጢ ነይርዎ፣ ተጠናኺሩውን። ብ1914 ዓ.ም.ፈ ኦቶማን ቱርክ ምስ ሓይልታት ማእኸል እንትትዕምበር ጃፓን ድማ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ተፀምቢራ። ቡልጋሪያ ድማ ብ1915 ዓ.ም.ፈ ምስ ሓይልታት ማእኸል ወጊና ናብዚ ኩናት ብዕሊ ኣትዮ። ጣልያን ምስ ሓይልታት ማእኸል ግንባር ፈጠራ ዝነበረት እንተኾነትውን እዚ ኩናት ተወሊዑ ምስተወዓዓዩ ግና ኣብ ግንቦት 1915 ዓ.ም.ፈ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ተፀምቢራ።

ቀዳማይ ኩናት ዓለም ብኸምዚ ዓይነት ኩነታት ኣብ ማእኸል ኣውሮፓ ሃገራት ተጀመሩ። ሃገራት ቤልጂየም፣ ሰርቢያን ሞንቴኔግሮን ድማ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ወጊነን ናብዚ ኩናት ኣትዮን እዮን። ኣመሪካ ንልዕሊ ክልተ ዓመታትን መንፈቅን ገለልተኛ ኾይና ምስ ክልቲኦም ጉጅለታት ዘይወገነት እንተነበረትውን ደሓር ግና ኣብ ወርሒ ሚያዝያ 1917 ዓ.ም.ፈ ምስ 'ሓይልታት ምሕዝነት' ወጊና ናብዚ ኩናት ብዕሊ ተሓዊሳ።

ንጥፈት 1.7

አብ ሞንጎ ካርታ ሃገራት አውሮፓ ቅድሚያ ቀዳማይ ኩናት ዓለምን ድሕሪኡን ዝነበሩ አፈላላይ ንክልቲኦም ካርታታት እናረአይኩም ብዝርዝር ተመያየጡ፡፡ ተኻትዑ፡፡

ካርታ 1.18: አውሮፓ ድሕሪ ቀዳማይ ኩናት ዓለም (1919 — 1939)

አብ ከይዲ ኩናት ቀዳማይ ዓለም ብሓፈሽኡ 32 ሃገራት ዝተሳተፉ እንትኸውን ካብዚኦም እቶም ኣርባዕተ ሃገራት ምስ ሓይልታት ማእኸል ዝወገኑ እቶም ዝተረፉ 28 ሃገራት ድማ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ዝወገኑ'ዮም ነይሮም፡፡ ምስ ጉጅለ “ሓይልታት ማእኸል” ኸይኖም ኣብዚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝተሓወሱ ሃገራት ጀርመን፣ አውስትሮ-ሃንጋሪ፣ ኡቶማን ቱርክን ቡልጋሪያን እዮም ነይሮም፡፡ ምስ ጉጅለ “ሓይልታት ምሕዝነትን” ኸይኖም ኣብዚ ኩናት ዝተሳተፉ ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሩስያ፣ ጃፓን፣ ቤልጅየም፣ ጣልያን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ኣመሪካን ዝርከብዎም ነይሮም፡፡ ኣብ መወዳእታዚ ኩናት ‘ሓይልታት ማእኸል’ ተሳቲፎም፡፡ በዚ ኩናት ልዕሊ ዓሰርተ ሚሊዮን ህዝቢ ሞይቶም፡፡ ልዕሊ 20 ሚሊዮን ድማ ቆሲሎም፡፡ ልዑል ብርሰት ነይሩ፡፡ ጀርመን ኩሎን ባዕዳዊ ግዝኣታ ስኢናን ንሓይልታት ምሕዝነት ካሕሳ ክትከፍልን ተወሲኑላ፡፡ ሊግ ሕብረት መንግስታት ዓለም ድማ ሰላምን ደሕንነትን ሃገራት ንክሕልውን ከረጋግፀን ብዕሊ ተጣይኹ፡፡ ውዕል ቨርሳይለስ ዝበሃል ብምፍርራም ጀርመንን ኣውስትሮያ ሃንጋርን ብዙሕ ግዝኣት ስኢኑን፡፡ ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ብዝርዝር ምርኣይ ይክኣል፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.31

- 1 ምንቅስቃሴ ሃገራውነት ብኸመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምክንያት ከምዝነበረ ብዝርዝር ተመያየጡ። ኣብነታት ጥቐሱ።
- 2 ኣብ ሳራጀቮ ዝተፈፀመ ቅትለት ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ብከመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምክንያት ከምዝነበረ ብዝርዝር ተመያየጡ። ኣብነታት እናጠቐስኩም ብዝርዝር ግለፁ። ኣረድኡ። ተንትኑ።
- 3 ስለሉስ ኪዳንን ስለሉስ ምሕዝነትን ዝበሃሉን ሓይልታት ማእኸልን ሓይልታት ምሕዝነትን ዝበሃሉን ብዝርዝር ኣረድኡ። ኣመሰራርታዊም ጥምረታትውን ግለፁ፣ ኣረድኡ፣ ዘርዝሩ፣ ተንትኑ። ብዕሑፍ ናብ ክፍሊ መልሲ ኣቕርቡ።

ለ. ካልኣይ ኩናት ዓለም (1939 - 1945 ዓ.ም.ፈ.)

ተምሃሮ ብዛዕባ ካልኣይ ኩናት ዓለም እንታይ ትፈልጡ? ኣብ ካልኣይ ኩናት ዓለም ተሳተፍቲ ዝነበሩ ሃገራት እንመን ከምዝነበሩ ትፈልጡ ዶ? እምበኣርከስ ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይን ምብራቕን ኣውሮፓን ርሑቕ ምብራቕ እስያን ኣብ 1939 - 1945 ዓ.ም.ፈ ንሽዱሽተ ዓመታት ዝተካየደ ነዊሕ፣ መሪርን መስካሕካሒን ዓለምለኻዊ ትሕዝቶ ዝነበሮዮ። ኣብዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ሓይልታት ተወዲበንዮን ተሳተፍቲ ዝነበሩ። እቲ ሓደ “**ሓይልታት ኣክሲስ**” ዝበሃል ብሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። እቲ ካልኣይ ድማ “**ሓይልታት ምሕዝነት**” ዝበሃል ብሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። ጀመርትን ቆስቆስትንዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝነበሩ ሃገራት ኣብ “ሓይልታት ኣክሲስ” ዝነበሩ እዮን። ብፍላይ ጀርመን ኣብ ኣውሮፓ ዝነበረት ቆስቆሲት ካልኣይ ኩናት ዓለም እዩ። ተምሃሮ ሓይልታት ኣክሲስን ምሕዝነትን ዝበሃሉ ሃገራት ኣለልይዎን።

- **ሓይልታት ኣክሲስ**፣ ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ዝምራሕ
- **ሓይልታት ምሕዝነት**፣ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ዝምራሕ

እም ተምሃሮ ካልኣይ ኩናት ዓለም ንምንታይ ተጀሚሩ? መንቀሊ ምክንያታት እዚ ኩናት እንታይ ይመስለኩም?

መንቀሊ ምክንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም፣

መንቀሊ ምክንያታት ምጅማር ካልኣይ ኩናት ዓለም ጥምር ኣቢልና እንትንርእይ ልዑል ድልዎት ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእትን መሪሕ ሓያል ወተሃደራዊ ሓይሊ ዓለም ንምኻን ብውነ ዝተርኣየ ዓብዩ ንሕንሕዮም ነይሮም። ድሕሪ ምዝዛም ቀዳማይ ኩናት

ዓለም ንሰላምን ርግዓትን ዝጠቐሙን ንኢኮኖሚያዊ ምዕባለ ሃገራት ዝረብሑን ሰለስተ ዓበይቲ ፍፃመታት ነይሮም። እዚኦም ንምጥቃስ ዝኣክል፤

- ውዕል ቨርሳይለስ ዝበሃል ኣብ 1919 ንሓዱሽ ካርታ ኣውሮፓ ምርድዳእ ዝተበፀሐሉ
- ምምስራት ሊግ ውድብ ሃገራት ዓለም (ከዲናት፣ ኢኮኖሚያዊን ማሕበራዊ ፀገማት ንምእላይ ወዘተ)
- ዓለምለኸዊ ውዕላት (ኣብ ዋሽንግተን ጉባኤ ዝተኣሰረ ውዕል ትሽዓተ ካይልታት፣ ውዕል ሎካርኖ፣ ምርድዳእ ኬሎግ ብሪያንድ ዝመሳሰሉ

ይኹን ደኣ'ምበር ኣብ መወዳእታ 1920ን ኣብ መጀመርታ 1930 ብደረጃ ዓለም ንበዙሓት ሃገራት ዘስከክክሐ ዓለምለኸዊ ቅልውላው ኢኮኖሚ ብርኡይ ዝተርአየሉ እዋን ነይሩ። ጃፓን፣ ጀርመንን ጣልያንን ድማ ብዕሊ ዝተፈለጡ ፋሽስታውን ወተሃደራውን ስርዓት ይመርሑ ነይሮም።

- ኣብ ሃገረ ጣልያን ብቤኒቶ ሙሶሊኒ ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ተመስራቲ ስለዝነበረ ኣብ ኣውሮፓን ከም ኢትዮጵያ ኣብዝመሳሰላ ሃገራት ኣፍሪካ ወተሃደራዊ ወፍሪ ብምክያድ ነቲ ኣብ ሃገሩ ዝነበረ ኢኮኖሚያዊ ቅልውላው ንምፍታሕ ወሲኑ።
- ኣብ ሃገረ ጀርመን ድማ ብአዶልፍ ሂትለር ዝምራሕ “ናዚ” ዝተብሃለ ፋሽስታዊ ስርዓት መንግስቲ ተመስራቲ ስለዝነበረ ምሉእ ዓለም ኣብ ትሕቲ ግዝኣቲ ብምእታው ነቲ ተፈጠሩ ዝነበረ ኢኮኖሚያዊ ቅልውላው ንምፍታሕ ተኣንቅዩ። አዶልፍ ሂትለር ንሕና ጀርመናውያን ብጣዕሚ ፍሉያት፣ ሃፍ ታምን ዝበለፀፍ ኢና ዝብል ኣተሓሳስባ ናዚ ይመርሕ ነይሩ።
- ጃፓን ብወገና ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለታታ ዝሕግዙ ጥረ ኣቕሓ (ጥረ ሃፍቲ) ንምቕራብ ዘኸእላ እኹል ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን ስለዘይነበሩ ንሃገራት ምብራቕ እስያ ብሕልፊ ድማ ንቻይና ብምውራር ፀገማታ ክትፈትሕ ወሲና።
- ኣብ ስፔይን (ስፓኛ) ብመንግስቲ ጀርመንን ጣልያንን ዝተሓዘን ብጀነራል ፍራንሲስኮ ፍራንኮን ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ነይሩ።

ስእሊ 1.28: ቤኒቶ ሙሶሊኒን አዶልፍ ሂትለርን (1937)

ቀንዲ መለለዩ እዘም ፋሽስታዊ መንግስታት እንትርከይ ፀረ-ዲሞክራሲ፣ ዓሌታውነት፣ ወራር፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ኩናትን እዮም። ሰለሰቲኦም ፋሽስታዊ መንግስታት ድሕሪ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ንዝነበሩ ውዕላት ዓለምለኸ ስምምዕነት ሰላም ተገባዕቲ ኾይኖም። ካብ ኣባልነት ሊግ ሕብረት መንግስታት ዓለም ወዲኦም። ስለ-ስ ሕብረት ወተሃደራዊ ምትሕግጋዝ ኣብ ሞንጎ ሮም - በርሊን - ቶክዮ መስሪቶም። እዚ ድማ ሓይልታት ኣክሲስ ክምስርቱ ኣኸኢልዎም። ስለዚ ጃፓን ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ትርከብ ግዝኣት ማንቹሪያ ብ1931 ዓ.ም.ፈ ወሪራ። ጣልያን ብ1935 ዓ.ም.ፈ ንኢትዮጵያ ወሪራ። ሂትለር ጀርመን ኣብ ምዕራብ ጀርመን እትርከብ ራይንላድ ትበሃል ሃገር ወተሃደራት ኣስፊሩላ። ጃፓን ብ1937 ዓ.ም.ፈ ንቻይና ብዕሊ ወሪሮም። ቻይናውን ካብ እንግሊዝን ኣመሪካን ሓገዝ ረኺባ። ሂትለር ብ1938 ዓ.ም.ፈ ንኣውስትሪያ ወሪሩ። ድልየት ሂትለር ዝነበረ ጀርመንኛ ተዛረብቲ ዝኾኑ ኣውስትሪያን ምስ ጀርመን ንክሕወሱን ሓደ ንክኾኑን ነይሩ። ካብዚ ብተወሳኺ ሂትለር ኣብ ቺኮዝላቫኪያ እትርከብን ጀርመንኛ ቋንቋ ተዛረብቲ ዝነበሩላን ‘ሱደተንላንድ’ ንምሕዋስ ድልየት ኣርእዮ። ብ1939 ዓ.ም.ፈ ጣልያን ንኣልባኒያ ወሪራ። ብ1939 ዓ.ም.ፈ ሂትለር ኣብ ሞንጎ ፖላንድን ጀርመንን ዝርከብ ብተዛረብቲ ቋንቋ ጀርመንኛ ዝንበረሎም ከባብታት ፖሊሽ ኮሪደርን ዳንዚግን ዝበሃሉ ንጀርመን ከምዝግብኡ ሓቲቱ።

ብድሕሪዚ ሂትለር ብቐሊሉ ድልየቱ ከምዚይዓግብን በዚ ጥራሕውን ከምዚይምለስን ዝተረድኡ እንግሊዝን ፈረንሳይን ወተሃደራዊ ሕብረትን ምሕዝነት ሓይልን መስሪተን። ብመሰረትዚ ድማ ጀርመን ናብ ፖላንድ ወተሃደራዊ ወፍሪ እንተካይዳን ወረራ እንተፈፂሚን ኣድላይ ዘበለ ሓገዝ ከምዝግበረላ ተሰማሚዖም። ኣብ መወዳእታ ወተሃደራት ጀርመን ኣብ ልዕሊ ፖላንድ ብዕለት 1 መስከረም 1939 ዓ.ም.ፈ በርቃዊ መጥቃዕቲ ከፊቶም ሰፊሕ ወረራ ኣካይዶም። ድሕሪ ክልተ መዓልታት ዕለት 3 መስከረም 1939 ዓ.ም.ፈ እንግሊዝን ፈረንሳይን ንፖላንድ ንምሕዋይ ኣብ ልዕሊ ጀርመን ኩናት ኣዊጀም። በዚ መልክዑ ካልኣይ ኩናት ዓለም ተጀሚሩ። ጀርመን ብኣዮርን ብምድርን ዕውቕ ደብዳብ ብምክያድ ንፖላንድ ኣብ 1939 ዓ.ም.ፈ ምስተቐጻፀረት ብምቕጻል ብ1940 ዓ.ም.ፈ ንቤልጂየም፣ ሆላንድ፣ ኣክሰምበርግ፣ ፈረንሳይን ምሉእ ብምሉእ ብወረራ ተቐጻፀረት። ንእንግሊዝውን ብነፈርቲ ሓያል ደብዳብ ኣካየደትላ። ስለዚ ኣብ 1941 ዓ.ም.ፈ ንግሪክ ምስተቐጻፀረት ብዚይካ እንግሊዝን ሶቭየት ሕብረትን ንምሉእ ኣውሮፓ ኣብ ትሕቲ ወተሃደራዊ ምምሕዳራ ኣእተወቶም። ፋሽስታዊ ጃፓንውን ኣብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ብጣዕሚ ሰፊሕ ቦታታት እናተቐጻፀረት ከይዳ። ኣብ ርሑቕ ምብራቕ ሃገራት እስያ ብዙሕ ወተሃደራዊ ወራር ዘካየደት ጃፓን ኣብ 1941 ዓ.ም.ፈ ኣብ ውቅያኖስ ፓስፊክ ንዝርከብ ወተሃደራዊ ነቐጣ ኣመሪካ ኣብዝነበረ “ፔልር ሃርበር” ዝተብሃለ ወደብ መጥቃዕቲ ፈፂሚ። ጃፓን ኣብዚ ወደብ ሓያል መጥቃዕትን ደብዳብን ብምፍፃም ንኣመሪካ ናብዚ ኩናት ንምእታው ዘገድድ ኩነታት ተፈጠሩ። ስለዚ ኣመሪካ ንመጀመርታ ግዜ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ተሰሊፋ ኣንጻር ሓይልታት ኣክሲስ ናብ ኩናት ኣትያ ማለትዮ። **ተምሃሮ “ደርሆስያ ዕሑራ ... ዕሑራ ... ኣውዕለት መስሪዲካ ካራ” እንትበሃል ትፈልጡ ዶ? ተመያየጡሉ።**

ካብ 1942 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ንደሓር ግና ኣንፈት ዓወታት ኩናት ካብ ሓይልታት ኣክሲስ ናብ ሓይልታት ምስገዘነት ዘይሩ። ኣመሪካ ናብዚ ኩናት ምስታዎ ነቲ ሚዛን ሓይሊ ኩናት ለዊጣቶ። ሶቭየት ሕብረት ኣብ ምብራቕ ኣውሮፓ ዝጀመረቶ ዳግመ መጥቃዕቲውን ውዕሊታዊ ክኸውን ጀሚሩ። ኣመሪካ ነቲ ወተሃደራዊ በርቃዊ መጥቃዕቲ ካብ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ንእንግሊዝን ፈረንሳይን ብምስጋዝ ሓዳሽ ሓይሊ ሚዛን ዘለዎ ዳግመ መጥቃዕቲ ተጠናኺሩ ክቕዕል እንትትገብር ኣብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ድማ ምሉእ ብምሉእ መሪሓቶ። ጃፓን ወተሃደራዊ ሓይላ ተዳኺሙ እናሃለወ ካብ ኩናት ክትወዕእ ብዘይምፍቃዓ ብዕለት 6 ነሓስ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ **ሂሮሻማ** ከምኡውን ብዕለት 9 ነሓስ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ **ናጋሳኪ** ደብዳብ ኣቶሚክ ቦምብ ብኣመሪካ ተፈፂሙ። ኣብ መወዳእታ ሓይልታት ኣክሲስ ፍፁም ተሳዒሮም።

ስለዚ መንቀሊ ምኽንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም እንትንርእይ ዝስዕቡ እዮም፤

- ንዓለምለኽ ሰላምን ውሕስና ደሕንነት ዝተሓሰበ ባዕሪ ዕውት ብዘይምጂኑ
- ፋሽስታዊ ስርዓት መንግስቲ ኣብ ጣልያን፣ ጀርመንን ጃፓንን ብምስያሉ
- ሓይልታት ኣክሲስ ወተሃደራዊ ሕብረትን ሓድነትን ምምስራቶም
- ጀርመን ኣብ ምብራቕን ደቡብ ምብራቕን ሃገራት ኣውሮፓ ወራር ምክያዳ
- ጃፓን ኣብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ዓምደ ሰፊሕ ምስፍሕፋሕ ግዝኣት ምክያዳ
- ፍፁማዊ ሓይልታት ኣክሲስ ኣንጻር ዲሞክራሲን ሉኣላዊነትን ምስንጥም
- ወተሃደራዊ ዓቕምን ሓይልን ሃገራት ኣክሲስ ብምስያል ኅስንስ ኩናት ምክያድ
- ንሕና ዝብል ልዑል ትምክሕታዊ መንፈስ ዝግብለሎ ብሄረተኝነት
- ሃገራት ኣብትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምስታውን ወራርን ዝገለመ ሃፀያውነት
- ትሑት እምነት ኣብ ጥሙር ሕብረት ሃገራት ኣውሮፓን ገለልተኝነት ኣመሪካን

ስለዚ ሓይልታት ኣክሲስ ብዕሊ ተሳዒሮም። ካብ ሓይልታት ኣክሲስ ንቅድም ኣብ ኩናት ዝተሳዕረት ጣልያን እያ። ሰራዊት ኣመሪካን እንግሊዝን ናብ ሰሜን ኣፍሪካ ብዘካየድዎ ወፍሪ ኣብኡ ዝነበሩ ሰራዊት ጀርመንን ጣልያንን ተደምሲሶም። ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካን ቀርኒ ኣፍሪካን ብፍላይ ድማ ኣብ ኤርትራን ኢትዮጵያን ዝነበረ ሰራዊት ጣልያን ብ1941 ዓ.ም.ፈ ብሕብረት ሓርበኛታት ውሽጢ ዓድን ሰራዊት እንግሊዝን ተዳዒኹ ካብ መሬት ኢትዮጵያ ብስዕረት ወፂኡ። ሰራዊት እንግሊዝን ኣመሪካን ካብ ሰሜን ኣመሪካ ናብ መሬት ጣልያን ሰጊሮም ብምስታው ብ1943 ዓ.ም.ፈ ጣልያን ብፍፁም ስዕረትን ውርደትን ካብ ፀወታ ኩናት ወፂኡ። ሰራዊት ጀርመን ድማ ብኣንፈት ምዕራብ ብሓይልታት ኣመሪካን እንግሊዝን ብኣንፈት ምብራቕ ድማ ብሰራዊት ሶቭየት ሕብረት ብክልተ ወገን ከቢድ ኩናት ተኸፊቱሉ ስለዝነበረ ነዚ ከይዲ ኩናት ክፃወር ኣይክኣለን። ብወርሒ ሚያዝያ 1945 ዓ.ም.ፈ ሰራዊት ሶቭየት ሕብረት ንበርሊን ርእሰ ከተማ ጀርመን ተቐፂሞም። ሂትለር ዓርሰ ቅትለት ፈፂሙ። ድሕሪ ቅሩብ መዓልታት

ጀርመን ብስዕረትን ብድልዎታን የሻል ኢላ ካብ ዓውዲ ኩናት ወዲኡ። ምሉእ ብምሉእ ተሳዲራ ኢድ ሂባ ማለትዮ።

ስለዚ ጃፓን ድማ ድሕሪ ብኣቶሚክ ሶምብ ኣብ ክልተ ከተማታታ ዝበዕሐ ብርቱዕን መስክሕን ደብዳብ ብዘይ ቅድመ ኩነት ብስዕረት የሻል ኢላ ካብ ዓውዲ ኩናት ወዲኡ ማለት እዩ። ስለዚ ውዕኢትዚ ኩናት እንትርእይ ልዕሊ 22 ሚሊዮን ህዝቢ ብኩናት ሞይቶም፣ ልዕሊ 34 ሚሊዮን ድማ ቆሲሎምዮም። ድሕሪዚ ኩናት ኣመሪካን ሶቭየት ሕብረትን ክልተ ዓባይቲ ሓያላን መንግስታት ዓለም ኾይነን ወዲኡን። ዓለምለኽ ሰላምን ምርግጋእን ንክዓስል ድማ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1945 ዓ.ም.ፈ ተጣይኹ። ጀርመን ምብራቕን ምዕራብን ብዝብል ኣብ ክልተ ተመቐላ። ምብራቕ ጀርመን ብሶቭየት ሕብረት ምዕራብ ጀርመን ድማ ብኣመሪካ ክመሓደሩ ጀሚሮም። ጃፓንውን ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ኣመሪካ ወዲቐ።

ዕዮ ጉጅለ 1.32

- 1 ሓይልታት ምሕዝነትን ሓይልታት ኣክሲስን ዝነበሮም ወተሃደራዊ ኣሰላልፋ ሃገራት ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 2 ቀንዲ መንቀሊ ምኽንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣረድኡ። ኣብ ዝርዝር መብርሂውን ተመያየጡ። ብኣብነት እናደገፍኩም ግለፁ።
- 3 ከይዲ ካልኣይ ኩናት ዓለምን ውዕኢቱን ብዝምልከት ተመያየጡ።

መልመዲ 1.6

ዝም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

- 1 ኣብ ዓለም ንፈለማ እዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝተስፋሕፈሐ ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ መበል መፋርቕ 18 ክፍለዘመን ነይሩ።
- 2 ቅድሚ 1750 ዓ.ም.ፈ ዝተፈላለዩ ናውቲ ንምፍራይ ብሓይሊ ኢድን ብኢድ ዝንቀሳቐሱን መሳርሕታት ምስ ጉልበት ስድራ እናተጠቐሙን ኣብ ቅፅረ ግቢ መንበሪኦም ኾይኖምን ምህርቲ የፍርዮዮም ነይሮም።
- 3 ቶማስ ኒውኮመን ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ብ1705 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ትሰርሕ ሞተር (Steam Engine) ንፈለማ ብምስርሑ ማይ ካብ ውሽጢ ኪዕቲ ማእድናት ናብ ደገ ንምውፃእ ውዲሉ።
- 4 ጀምስ ዋት ዝተብሃለ ስኮትላንዳዊ ድማ ብቶማስ ኒውኮመን ተሰሪሑ ንዝነበረ ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር ብዝበለፀ ዕባቕ፣ ዕርየትን ዓቕምን፣ ዝሐሽ ውዕኢታውን ስሉጥ ግልጋሎት ክህብ ዝኽእልን ኣመሓይሹ ብ1769 ዓ.ም.ፈ (Modern Steam Engine) ስለዝሰርሐ ኣብ ቴክኖሎጂ ምፍራይ ጨርቃ ጨርቅን ቴክስታይልን ውዲሉ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

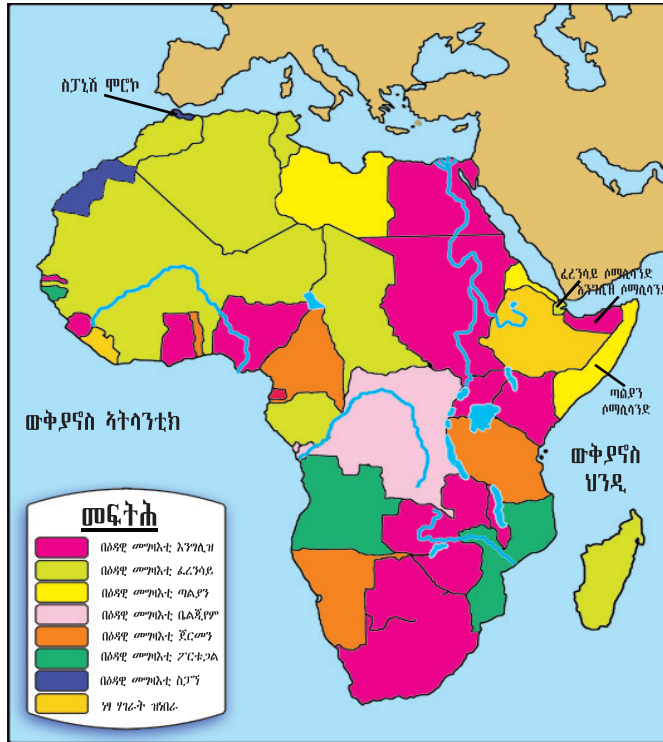
- 5 ጀምስ ዋት “ዝበለፀን ዝፀበቐን ምህዞ ውዕኢት ብዙሓት ሰባት’ዩ” ዝብል ኣተሓሳስባ ሓቂ ምዃኑ ኣመስኪሩ።
- 6 ጆርጅ ስቴፊንሰን ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ድማ ብ1814 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ሞተር ትንቀሳቕስ ባቡር ምድሪ (Steam Locomotive) ሰሪሑ።
- 7 ብሄራተኝነት ሃገራዊ ስምዒትን ፍቕርን’ዩ።
- 8 ኣብ ካልኣይ ፍርቂ መበል 19 ክፍለ ዘበን ንምውህሃድ ጣልያንን ጆርመንን ዝተገብረ ብርቱዕ ምንቅስቓስ ውዕኢት ብሄራተኝነት ዝዓብለሎ ስምዒት’ዩ።
- 9 ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝበሃል ካብ 1914 - 1918 ዓ.ም.ፈ ንሃገራት ኣውሮፓ፣ ሩስያን ኣመሪካን ሓዊሱ ዓሰርተ ክልተ ሃገራት ጥራሕ ዝተሳተፉሉ’ዩ።
- 10 ፈረንሳይን እንግሊዝን ኣብ ጉዳይ ሞሮኮ ክልተ ግዜ (ብ1905ን 1911ን) ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ተጓዚዖም።
- 11 ኣውስትሮ - ሃንጋሪ፣ ጆርመንን ጣልያንን ኣብ እዋን ውግእ ንክተሓጋዝዙ ዘክእሎም “ስሉስ ኪዳን” ዝበሃል ጉጅለ ብ1882 ዓ.ም.ፈ መስሪቶም ውዕል’ውን ተፈራሪሞም።
- 12 እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ሩስያን ድማ “ስሉስ ምሕዝነት” (Triple Entente) ዝበሃል ሕብረት ወተሃደራዊ ጉጅለ ብ1907 ዓ.ም.ፈ መስሪተን።
- 13 ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኣውስትሪያ - ሃንጋሪ ዝነበሩ ህዝብታት ዩጎዝላቭ፣ ስላቭ፣ ቹክ፣ ሩማንያ፣ ኢጣልያ፣ ፖላንዳውያን ወዘተ ካብ 1912 - 1913 ዓ.ም.ፈ ብዘካየድዎም ቋልስታት ስምዒት ሃገራውያንን ድልዎት ነፃነቶምን ይገልፁ ነይሮም።
- 14 ኣብ ትሕቲ መንግስቲ ኦቶማን ቱርክ ዝነበሩ ህዝብታት ኣልባናውያን፣ ሩማናውያን፣ ግሪካውያን፣ ቡልጋራውያን፣ ግብፃውያን፣ ኣዕራብን ካልኦትን ነፃነቶም ይሓቱ ነይሮም።
- 15 ዕለት 28 ወርሒ ሰነ 1914 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ሳራይቮ ቅትለት ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ተፈፂሙ።
- 16 ኣመሪካ ኣብ ወርሒ ሚያዝያ 1914 ዓ.ም.ፈ ምስ ‘ሓይልታት ምሕዝነት’ ወጊና ናብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ብዕሊ ተሓዊሳ።
- 17 ምስ ጉጅለ “ሓይልታት ምሕዝነት” ኸይኖም ኣብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝተሓወሱ ሃገራት ጆርመን፣ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ፣ ኦቶማን ቱርክን ቡልጋርያን ነይሮም።
- 18 ምስ ጉጅለ “ሓይልታት ማእኸል” ኸይኖም ኣብዚ ኩናት ዝተሳተፉ ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሩስያ፣ ጃፓን፣ ቤልጅየም፣ ጣልያን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ኣመሪካን ዝርከብዎም ነይሮም።
- 19 ብምክንያት ቀዳማይ ኩናት ዓለም ልዕሊ ዓሰርተ ሚሊዮን ህዝቢ ሞይቶምን ልዕሊ 20 ሚሊዮን ድማ ቆሲሎምን እዮም።
- 20 ኣብ ካልኣይ ኩናት ዓለም ተሳተፍቲ ዝነበሩ ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ሓይልታት (ኣክሲስን ምሕዝነትን) ተወዲበን ነይረን።

- 21 “ሓይልታት ኣክሲስ” ብሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ይምራሕ ዝነበረ እዩ።
- 22 “ሓይልታት ምሕዘነት” ብሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ይምራሕ ዝነበረ እዩ።
- 23 ኣብ ሃገረ ጣልያን ብቤኒቶ ሙሶሊኒ ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ነይሩ።
- 24 ኣብ ሃገረ ጀርመን ድማ ብኣዶልፍ ሂትለር ዝምራሕ “ናዚ” ዝተብሃለ ፋሽስታዊ ስርዓት መንግስቲ ነይሩ።
- 25 ብስፔይን (ስፓኛ) ብመንግስቲ ጀርመንን ጣልያንን ዝተሓዘነ ብጀነራል ፍራንሲስኮ ፍራንኮን ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ነይሩ።
- 26 ጃፓን ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ትርኩብ ግዝኣት ማንቹሪያ ብ1931 ዓ.ም.ፈ ወሪራ።
- 27 ጣልያን ብ1935 ዓ.ም.ፈ ንኢትዮጵያ ወሪራ።
- 28 ሂትለር ጀርመን ኣብ ምዕራብ ጀርመን እትርከብ ራይንላድ ትበሃል ሃገር ወተሃደራት ኣስፊሩላ። ብ1938 ዓ.ም.ፈ ድማ ንኣውስትሪያ ወሪሩ።
- 29 ጃፓን ብ1937 ዓ.ም.ፈ ንቻይና ብዕለ ወሪሮም። ቻይናውን ኣብ እንግሊዝን ኣመሪካን ሓገዝ ረኺባ።
- 30 ወተሃደራት ሶቭየት ሕብረት ኣብ ልዕሊ ፖላንድ ብዕለት 1 መስከረም 1939 ዓ.ም.ፈ በርቃዊ መጥቃዕቲ ክፈቶም ሰፊሕ ወረራ ኣካይደም።
- 31 ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ጀርመን ምብራቕን ምዕራብን ብዝብል ኣብ ክልተ እንትትምቀል ምብራቕ ጀርመን ብኣመሪካ ምዕራብ ጀርመን ድማ ብሶቭየት ሕብረት ክመሓደሩ ተገይሩ።
- 32 ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ጃፓን ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ኣመሪካ ወዲቓ።
- 33 ብምክንያት ካልኣይ ኩናት ዓለም ልዕሊ 22 ሚሊዮን ህዝቢ ጦይቶምን ልዕሊ 34 ሚሊዮን ድማ ቆሲሎምንዮም።
- 34 ክልቲኦም ኩናታት ዓለም ብምክንያት ጀርመን ዝተቐረቐሩን ዝተጎሃሃሩን እዮም።
- 35 ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዘይወደቓ ክልተ ሃገራት ኣፍሪካ ኢትዮጵያን ሊብያን ነይረን።

1.4.4 ኣፍሪካውያን ኣንፃር ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛዕቲ ዘካየዱዎ ተጋድሎ

ኣብ መብዛሕትኡ ክፋል ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንትስፋሕፋሕ ሓያል ተቓዋሞ የጋጥም ነይሩ። ንነፃነቱ ዘይተቐለለን ንባዕዳዊ መግዛእቲ ኣሜን ኢሎ ዝተቐበለን ህዝቢ ኣፍሪካ ኣይነበረን። ኮይኑ ግና መብዛሕትኦም ቐልብታት ኣፍሪካውያን ጥንኩር ውዳብን ዘመናዊ ኣዕቀርን ዘነበሮም ኣይኮኑን። ብምክንያት’ዚ ድማ ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝተገበሩ ቐልብታት መብዛሕትኦም ዕዉታት ኣይነበሩን። ኣብ ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምክልኻል ኣብ ዝተገብሩ ዕዉታትን ዘይዕዉታትን ቐልብታት ይርከቡዎም።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳቡናቱን (ውዕኢቱን)

ካርታ 1.19: አፍሪካ ብ1914 ዓ.ም.ፈ.

ንጥፈት 1.8

ተምሃሮ ነዚ ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ብመሰረት ሕዚ ዘሎ ካርታ ኣፍሪካ እናነፃፀርኩም ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፊራንሳይ፣ እንግሊዝ፣ ጣልያን፣ ጀርመንን ፖርቱጋልን ዝነበሩ ሃገራት ኣነፅሩ። መልስኹም ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ ብህዝብታት ኢትዮጵያ ዝተኻየደ ፀረ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን እቲ ዘለዓለ ኣድናቕትን ዓወትን ዝረኸበ እዩ ነይሩ። ኢትዮጵያውያን ብ1896 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኩናት ዓድዋ ብዝረኸብዎ ዓወት ንሰራዊት ጣልያን ብምድምሳስ ኢትዮጵያ ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ነፃ ኾይና ክትነብር ኣኽኢልዋ። ፊተነ ወተሃደራዊ ወራር ሰራዊት ጣልያን ኣብ ኩናት ዓድዋ ፈሸሉ። ኢትዮጵያውያን ኮሪኦምን ተሓቢኖምን ጣልያናውያን ድማ ሓፊሮም። ኣብ ኬንያ ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዛውያን ብህዝቢ ኪኪዩ ተወሊዑ ብዝተጠናኸረ መልክዑ ተኻይዱ ነይሩ። ኪኪዩ እቶም ኣብ ኬንያ ዓብለልቲ ዓሌትን ኣብ ሕርሻ መነባብረኦም ዝተመስረተን ተዛረብቲ ቋንቋ ባንቱ ዝኾኑ ህዝቢ እዮም። ኪኪዩ ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ብምቕዋም ዘካየድዎ ውዕወዕ ምንቕስቕስ ህዝቢ “ማው ማው” ዝበሃል እንትኸውን ነዚ ምንቕስቕስ ዝመርሑ ድማ ጆሞ ኬንያታ ይበሃሉ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

ኣብ ታንጋኒካ (ታንዛንያ) ድማ ማጂ - ማጂ ዝበሃል ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመናውያን ዝግለመ ውዳብ ቃልሲ ንሰለስተ ዓመታት ተኻይዱ። ታንጋኒካውያን ብዘካየድዎ ቃልሲ ማጂ - ማጂ ንጀርመናውያን መኪቶም ክሰብ ምብራር በባሒም ነይሮም። ይኹን ደኣምበር ነቲ ቃልሲ ታንጋኒካውያን ሓያል ምዃኑ ዝተገዘበ መንግስቲ ጀርመን ተወሳኺ ሰራዊትን ኣዕዋርን ብምልኣኹ ነቲ ተዋዳደቡ ዝነበረ ጥንኩር ቅልሲ ማጂ - ማጂ ታንጋኒካውያን ኣፍሊልዎ። ኣብ ሱዳን'ውን ማህዲዝም እናተብሃለ ዝፍለጥ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣንግሎ ግብፃውያን ብርቱዕ ቃልሲ ዮካይድ ዝነበረ ውድብ ንነዊሕ ዓመታት ፀኒሑ'ዩ። እዚ ንብዙሕ ዓለርተ ዓመታት ኣብ ሱዳን ዝፀንሐ ምንቅስቓስ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዕዉት ኣይኮነን። ስለዝኾነ'ውን ሱዳን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ክትፀንሕ ክኢላ።

ኣብ ደቡብ ኣፍሪካ ዝነበሩ ዙሉ ዝተብሃሉ ህዝብታት መሬቶም ካብ ኣውሮፓ ሃገረ ሆላንድ ተሰዲዶም ብዘመፁ "ቦኣርስ" ዝበሃሉ ብምትሓዙ ክጥቀሙሉ ብዘይምኽኣሎም በዚ ዝተማረሩ ደቂ ዓዲ ኣንጻር እዞም ቦኣርስ ዝተብሃሉ ቃልሲ ጀሚሮም። ብህዝቢ ዙሉ ኣንጻር ቦኣርስ ዝተጀመረ ቃልሲ ተጠናኺሩ ኣይቀፀለን። ኣብዚ እዋን ኣብ ደቡብ ኣፍሪካ ዝነበሩ እንግሊዛውያን'ውን ንባዕልም መግዛእቶም የስፋሕፍሑን ትሕዝቶ ባዕዳዊ መግዛእቲ የጎልቡቱን ስለዝነበሩ ንቦኣርስ ዝተብሃሉ ደቂ ሆላንድ ብምሕጋዞም ቃልሲ ህዝቢ ዙሉ ክዕወት ኣይከኣለን። ስለዚ ብ1879 ዓ.ም.ፈ ምሉእ ብምሉእ ተሳዲሩ። ካብ 1899 - 1902 ድማ ኣብ ሞንጎ ቦኣርስን እንግሊዛውያንን ኩናት ተኻይዱ። እንግሊዛውያን ንደቡብ ኣፍሪካ ምሉእ ብምሉእ ተቐፃፂሮም ብድሕሪኡ ስርዓት ኣፓርታይድ እናሓየለ ተኣታትዩ።

እዚ ምንቅስቓስ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ'ውን ነይሩ'ዩ። ኣብዚ ብዙሓት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ማእኸል ዝገበሩ ምንቅስቓሳት ነይሮም። ብሕልፊ ሳሞሬ ቱሬ (1830 - 1900) ዝተብሃለ ወዲ ጊኒ ይመርሖ ዝነበረ ቅልሲ ካብ 1876 ጀሚሩ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝገበሮ ቅልሲ ዝጥቀስ እዩ። ሳሞሬ ቱሬ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ነፃ ዝኾነት ኣፍሪካዊት ኢምፓየር ንምምስራት ዓብዪ ዕላማ ነይሮም። ሳሞሬ ቱሬ ዝነበሮ ኣግባብ ቃልሲ ንቕድም ብዲፕሎማሲን ብልዝብ ምዝርራብን ምርድዳእን ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ንምውጋድ ሓሲቡ እንተነበረ'ውን እዚ ክኸውን ብዘይምኽኣሉ ናብ ብረታዊ ቃልሲ ዝሰገረን ሰራዊቱ ሑዙ ኣብ ጊኒ፣ ጋና፣ ኮትዲቫር፣ ጋቦን፣ ማሊ፣ ሴኔጋልን ኒጀርን ይንቀሳቅስ ዝነበረ'ዩ። ሳሞሬ ቱሬ ብዝገበሮ ቃልሲ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ብዙሕ ኣይተግዑተን። ስለዚ ሳሞሬ ቱሬ ብ1898 ዓ.ም.ፈ ብፈረንሳይ ተታሒዞ ኣብ ቤት ማእሰርቲ እናሃለወ ድሕሪ ክልተ ዓመት ሞይቱ። ፕሬዚደንት ጊኒ ዝነበረ ሴኩ ቱሬ ሳልሳይ ወለዶ ወዲ ሳሞሬ ቱሬ እዩ።

ስለዚ ተምሃሮ ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን መወዳእታ ኣፍሪካውያን ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ቃልሲ ይገብሩ ከምዝነበሩ ተረዲእኹም ዶ? ይኹን ደኣምበር

ብዙይካ ኣንጻር ወተሃደራዊ ወረራ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን ዝተኻየደ ጥንኩርን ህዝባዊ መሰረት ዝነበሮን ተጋድሎ ህዝብታት ኢትዮጵያ እቶም መብዛሕትኦም ቃልስታት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዕዉታት ኣይነበሩን። ነዚ ከም ቀንዲ ምክንያታት ተገይሮም ዝውሰዱ ኣፍሪካውያን ባዕሎም ሕድሕዲኦም ብዓሌትን ሃይማኖትን ዝተኸፋፈሉን ኣዕርዮም ይገራጨዉ ብምንባሮም ጥንኩር ሕብረት ኣይነበሮምን። ትርጉም ሕብረትን ሓድነትን ንዓወት ቃልሲ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዝነበሮ ዓብዪ ረብሓ ካብ ዝተሓፍሰ ዓወት ኩናት ዓድዋ ምርዳእ ይክኣልዮ። ካብዚ ብተወሳኺ'ውን ኣውሮፓውያን ብሕልፊ ኣብ 1880 - 1900 ይዋግኡሎም ዝነበሩ ኣፅዋራት ኩናት ከም መዳፍዕን ካልኣት ዘመናዊ ኣፅዋራት ዝመሳሰሉ ብምልኦም እቶም ኣፍሪካውያን ስለዘይተዓጠቕዎም ክምክትዎም ኣይክኣሉን።

ዕዮ ጉጅለ 1.33

- 1 ካርታ ኣፍሪካ ኣብ 1914 ዓ.ም.ፈ መሰረት ብምግባር ኣውሮፓውያን ንኣፍሪካ ብከመይ ከካታትን ኣገባብን ከምተመቓቐልዎ ብዝርዝር ተመያየጡ። ግለፁ።
- 2 ኣብ ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምክልኻል ካብዝተገብሩ ዕዉታትን ዘይዕዉታትን ቓልስታት እናፈለኹም ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 3 ኩናት ዓድዋ፣ ምንቅስቓሕ ማው ማዎ፣ ማጂ ማጂ ኣብነት ገይኩም ተመያየጡ።
- 4 ሳሞሬ ቱሬ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዘካየዱ መሪር ቃልሲ ብዝርዝር ኣብርሁ።
- 5 ብዙይካ ኣንጻር ወተሃደራዊ ወረራ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን ዝተኻየደ ጥንኩርን ህዝባዊ መሰረት ዝነበሮን ተጋድሎ ህዝብታት ኢትዮጵያ እቶም መብዛሕትኦም ቃልስታት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዕዉታት ኣይነበሩን ንዝብል ኣበሃህላ ተመያየጡሉ። ተኻትዑሉ። መልሲ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

1.4.5 ተጋድሎ ኣፍሪካውያን ኣንጻር ሕግታት ባዕዳዊ መግዛእቲ

ዝተፈላለዩ ባዕዳዊ ገዛእቲ ኣውሮፓውያን ኣብ ኣፍሪካ ዝተፈላለዩ መልክዕን ትሕዝቶን ዘለዎ ስርዓት ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ ተጠቐሞምዮም። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ምስ ርክብ ንግዲ ዝነበሮም ምትእስሳር ክቕፅል ብምግባር ካብ ቀረፅን ግብርን ኣዝዩ ልዑል ሃፍቲ የተኣኻኽቡ ነይሮም። ኣብ ምብራቕን ማእኸላይ ምብራቕን ድማ ነቶም ኣውሮፓውያን ፀዓዱ ሰፈርቲ ኣብ ልሙዕ መሬት ክሰፍሩ ምግባርን ምውናን መሬትን ዝተመስረተዮ ነይሩ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲታት ባዕዳዊ ምምሕዳር ነቶም ኣብቲ ንጥዕና ዝሰማማዕን ልሙዕን መሬት ዝነበሩ ኣፍሪካውያን ክባረሩ ብምግባር ኣብ ክንድኦም ፀዓዱ ኣውሮፓውያን ሰፈሮም። ካብዚ ብተወሳኺ'ውን እቶም ካብ መሬቶም ዝተፈናቐሉ ኣፍሪካውያን ብነፃ ወይድማ ብትሑት ዋጋ ነቶም ኣውሮፓውያን ከገልግሉን ጉልበቶም ክፍስሱን ይገብሩ ነይሮም። ካሊእ ኣብ ባህርያት ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ ይርከይ

ዝነበረ ኣፈላላይ ብሕልፊ ኣብ ፖሊሲታት ምምሕዳር ፈረንሳይን እንግሊዝን ይርከይ ዝነበረዮ።

ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር ፈረንሳይ፤ ፈረንሳይ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር “**ቐጥታዊ ምምሕዳር**” ተባሂሉ ዝፍለጥዮ። ብመሰረትኸከ፣ ፖሊሲ ኩሎም ሕግታትን ደንብታትን ሃገር ፈረንሳይ ተደንጊጎም ምስወፁ ብቐጥታ ኣብተን ባዕዳዊ ግዝኣታታ ይትግበሩ። ብተወሳኺ ኣመሓደርቲ እዘን ግዝኣታት ካብ ፈረንሳይዮም ዝለኣኹ ነይሮም። እዚ ኣገባብ ምምሕዳር ባዕዳዊ ዝኣኑ ንኣፍሪካውያን ኣብቲ ምምሕዳር ክሳተፉ ኣይፈቐድን ነይሩ። ፖሊሲ ቐጥታዊ ምምሕዳር ኩሎም ህዝብታት ኣፍሪካ ቀስ ብቐስ ፈረንሳውያን ክኾኑ ንምግባር ዝግለጹዎን እዩ ነይሩ። ብመሰረትኸከ፣ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ቋንቋን ባህልን ፈረንሳውያን ተማሂሮም ምስ ወረሰዎ ዜግነት ፈረንሳይ ክረኽቡ ይግበር ነይሩ። ብዜግነቶም ፈረንሳውያን ምስኩን ድማ ቋንቋኦምን ባህሎምን ረሲዮም ንነፃነቶም ኣይቃለሱን ዝብል ግምት ዝነበሮ ፖሊሲ እዩ። እዚ ዓይነት ባህርይ ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስታት ቤልጅዮም፣ ፖርቹጋልን ጀርመንውን ይኽተልዎ ዝነበረዮ። ተምሃሮ መንግስቲ እንግሊዝ “ዘይቀጥታዊ ምምሕዳር” ዝመረፀሉ ምኽንያታት እንታይ ይመስለኩም?

ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር እንግሊዝ፤ እንግሊዝ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ምምሕዳር “**ዘይቐጥታዊ ምምሕዳር**” ተባሂሉ ዝፍለጥ እዩ። ነዚ ፖሊሲ ኣርክቴክት ኾይኑ ዝቐረፀ እንግሊዛዊ ሎርድ ፍራደሪክ ሎጋርድ ዝበሃል ኣብ ናይጀርያን ኡጋንዳን ኣመሓደሪ ዝነበረዮ። ብመሰረትኸከ፣ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ብናይባዕልቶም ኣመሓደርቲ ይመሓዳደሩ ነይሮም ግና ዝመሓዳደሩሉ ሕግን ደንብን ወሂኡ ዝወሃዮም ካብቲ ላዕለዋይ ኣመሓዳደሪ ዝኾነ እንግሊዛዊ እዩ ነይሩ። መንግስቲ እንግሊዝ ነዚ ፖሊሲ ምምሕዳር ኣፍሪካውያን ብኣፍሪካውያን እቲ “መቐቐልካ ግዛእ” ዝብል ዓብዩ ፖሊሲ ንምትግባር ይጥቀሙ ነይሩ። ንኣፍሪካውያን ብቋንቋ፣ ብባህሊ፣ ብዘርኢ፣ ብብሄር ብሄረሰብ፣ ብሃይማኖት ወዘተ ክመቐቐሉ ብምግባር ንሕድሕዶም ከይሳኑን ከይሓብሩን ብምኽንያት ድማ ንነፃነቶም ሓቢሮም ተዋዲዶም ከይቃለሱን ዝግበር ፖሊሲ እዩ ነይሩ። እሞ ተምሃሮ መንግስቲ እንግሊዝ “ዘይቀጥታዊ ምምሕዳር” ዝመረፀሉ ምኽንያታት እንታይ ይመስለኩም? መንግስቲ እንግሊዝ ብኸምዚ ኣገባብ ንክመሓደር ካብ ዝመረፀሉ ምኽንያታት እዞም ዝስዕቡ ክልተ ኣገደስቲ ምጥቃስ ይከኣልዮ፤

- ኣፍሪካውያን ብናይባዕሎም ሰባት ይመሓደሩ ከምዘለዉ ንክስመዮምን ኣብ ልዕሊ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝነበሮም ዕልኣት ንክቐንሱን ተቐውሞ ንክደልዕሉን ስለዝገብር፤
- እንግሊዝ ኣብ ዓለም ኣዝዩ ሰፊሕን ካብ ዓቕማ ንላዕሊ ዝኾነን ግዝኣት ስለዝነበረ ንኹሉ ግዝኣታታ ከመሓድሩን ክቆፃፀሩን ዝኸእሉ እንግሊዛውያን ክትምድብ ስለዘፀገመላን እዩ።

እሞ ተምሃሮ ኣፍሪካውያን ነዞም ኣብ ላዕሊ ዝተሓበሩ ዝተፈላለዩ ፖሊሲታት ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ ብኸመይ ኣገባብ ተቐቢሎሞም? ኣፍሪካ ካብ 1880ታት ክሳብ

1960ታት ንሰማንያ ዓመታት ዝኣክል ኣብትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ወዲቓ ከምፀንሖት ተረዲእኹም ደ? ርግፅ'ዮ ኣፍሪካ ንሰማንያ ዓመታት ዝኣክል ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፀኒሓ'ያ። ኣብዚ እዋንዚ ኣውሮፓውያን ኣብ ልዕሊ ኣፍሪካውያን ኣገደ ከቢድ ዝኾነ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራውን ባህላውን ምዝመዛን ፀቕጥታትን ኣብባሕሪም'ዮም። ኣፍሪካውያን ነዚ ስቓይ ዝመልኦ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣሜን ኢሎም ዝተቐበሉ ህዝብታት ኣይነበሩን። ይንኣስ ይዕበይ ክንድዝክኣሎም ተቓሊሶም እዮም። ካብ 1920ታት ጀሚሩ ባዕዳውያን ገዛእቲ ተቓውሞታት ኣፍሪካውያን ሓይሉ ይገጥሞም ነይሩ። መጀመሪያ ፓን-ኣፍሪካኒዝም (ኣፍሪካውነት) ዝተባህለ ምንቅስቓስ ነፃነት ህዝብታት ኣፍሪካ እናሓየለ ተራእዩ። ኣብ ጉባኤታት ፓን ኣፍሪካኒዝም ብምስታፍ ንነፃነት ኣፍሪካ ይቃለሱ ካብዝነበሩ መራሕቲ ኣፍሪካውያን ውሽጢ ኩዋሚ ኒክሩማህ ዝተባህለ መራሒ ጋና፣ ጆሞ ኬንያታ ዝተብሃለ ወዲ ኬንያ (መራሒ ምንቅስቓስ ማውማዎ)፣ ፒተር ኣብርሃም ዝተብሃለ ካብ ደቡብ ኣፍሪካ ይርከብዎም። ፓን ኣፍሪካኒዝም ንመጀመርታ ግዜ ሕቶ ነፃነት ኣፍሪካ ኣልዲሉ ጉባኤ ዘካየደ ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ዝርከብ ማንቸስተር ዝተብሃለ ከተማ እዩ። ብድሕሪ'ዚ ኣብ ካልኦት ሃገራት ጉባኤታት ብምክያድ ሰፊሕ ምንቅስቓስ ነፃነት ኣፍሪካ ኣካይዱ'ዮ።

ይኹን ደኣ'ምበር ኣፍሪካውያን ይገብርዎ ዝነበሩ ምንቅስቓስ ብሄራዊ (ሃገራዊ) መልክዕ ዝሓዘን ብብሃገሩ ተወዲቡ ክካየድ ዝጀመረን ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም እዩ። ኣብ ምንቅስቓስ ነፃነት ኣፍሪካ ምዝዛም ካልኣይ ኩናት ዓለም ዓብዩ እጃም ነይርዎ። ምክንያቱም ከም እንግሊዝን ፈረንሳይን ዝመሳሰላ ባዕዳዊ ገዛእቲ ብኹሉ መዳያት እናተዳኸማ ስለዝኸዳን ብኣንፃሩ ድማ ሩስያን ኣመሪካን ሓያላት ሃገራት ዓለም ኮይነን ንሓርነትን ነፃነትን ኣፍሪካ ይድግፉ ስለዝነበሩን እዩ። ምንቅስቓስ ሓርነት ኣፍሪካ ክልተ መልክዕ ነይርዎ። ገለገሊኡ ምንቅስቓሳት ደም ብዘፋሰሰ ዕጥቃዊ ቃልሲ እንተካይዱ እቶም ካልኦት ድማ ብሰላማዊ መንገዲ ዝተኻየዱ'ዮም። ብሓፈሻ ምንቅስቓሳት ነፃነት ኣፍሪካ እንታይ መልክዕ ከምዝነበርዎን ብኸመይ መንገዲ ይካየዱ ከምዝነበሩን ንምርኣይ ኣብ ልዕሊ ነፍስወከፍ ባዕዳዊ መግዛእቲ ሃገራት ኣውሮፓ ዝነበሩ ቃልስታት ኣሕፀር ኣቢልና ንርእይ።

ዕዮ ጉጅለ 1.34

- 1 ብዛዕባ ቀጥታውን ዘይቀጥታውን ፖሊሲ ምምሕዳር ባዕዳዊ ገዛእቲ ኣብ ኣፍሪካ ብዝርዝር ተመያየጡ። እንታይ ማለት ከምዝነበረውን ግለፁ።
- 2 ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር ፈረንሳይ ኣብ ኣፍሪካ እንታይ ዓይነት ነይሩ? ንምንታይ?
- 3 ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር እንግሊዝ ኣብ ኣፍሪካ እንታይ ዓይነት ነይሩ? ንምንታይ?
- 4 ብዛዕባ ፓን ኣፍሪካኒዝም ብዝርዝር ተመያየጡ። መልሲ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ሀ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ፤

ሰኢሊ 1.29: ሴኮ ቱሬ (ጊኒ)

ፈረንሳይ ኣብ ኣፍሪካ ዝነበራ ባዕዳዊ መግዛእቲ ለቂቓ ክትወዕእ ድልየት ስለዘይነበራ ይለግሉ ንዝነበሩ ቃልስታት ነፃነት ብወተሃደራዊ ሓይሊ ክተዳኽሞ ትፍትን ነይራ። መጀመሪያ ኣብ ሞሮኮ ብ1950 ዓ.ም.ፈ ተጀሚሩ ይባራዕ ዝነበረ ምንቅስቓስ ነፃነት ኣብ ትሕቲ ውድብ ግንባር ሓርነት ሞሮኮ ኾይኑ ብዘካየዶ መጠነ ሰፊሕ ዕጥቃዊ ቃልሲ ኣብ 1956 ዓ.ም.ፈ ሞሮኮ ነፃነታ ክትረክብ ክኢላ። ብተመሳሳሊ መንገዲ ኣብ ቱኒዝያ ኣብ 1952 ዓ.ም.ፈ ዝጀመረ

ዕጥቃዊ ቃልሲ ብ1956 ዓ.ም.ፈ ቱኒዝያ ነፃነታ ክትጎናፀፍ ገይርዋ እዩ። ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝለግሰ ደም ዘፋሰስ ቃልሲ ዝተኻየደ ኣብ ኣልጀሪያ እዩ። ኣልጀሪያውያን ኣብ ትሕቲ “ብሄራዊ ግንባር ነፃነት” ዝበሃል ውድቦም ተወዲቦም ብዘካየዱዎ ዕጥቃዊ ቃልሲ ካብ 1954 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ክሳብ 1958 ዓ.ም.ፈ ኣብ ልዕሊ ሰራዊት ፈረንሳይ ተደጋጋሚ መጥቃዕታት ብምፍናው ዓባይቲ ዓወታት ዓቲሩ እዩ። መንግስቲ ፈረንሳይ ወተሃደራዊ ዕጥቁ ኣጠናኺሩ እንተተቀሳቐሱኻ ንቃልሲ ኣልጀርያውያን ክንበርክኹ ኣይክኣሉን። ኣብ መወዳእታ ድማ ብ1962 ዓ.ም.ፈ ኣልጀሪያ ምሉእ ብምሉእ ነፃነታ ክትረክብ ክኢላ።

ሰኢሊ 1.30: ዶ/ር ኩዋሚ ኑክሩማህ

ፈረንሳይ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ንዝነበረ ምንቅስቓስ ነፃነት ንምድፋን እትኸተሎ ዝነበረት ሜላ ፍልይ ዝበለ እዩ ነይሩ። ብመሰረትዚ ኣብ 1958 ዓ.ም.ፈ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝነበራ ኩለን ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ ነፃ ክወፃ ወይድማ ኣብ ትሕቲ ፈረንሳይ ንክፀንሓ ምርጫ ተዋሂቡወን ሪፈረንደም (ህዝበ ውሳኔ) ንኸካይዳ ተገይሩ። ምስቲይ ሪፈረንደም ኣተሓሓዙ መንግስቲ ፈረንሳይ ብመሰረት ዘውፀእ መምርሒ “ነፃነት” ዝመርፃ ሃገራት ካብ መንግስቲ ፈረንሳይ ዝኾነ ዓይነት ሓገዝ ከምዘይረኽብ እተን ምስ ፈረንሳይ ንኸፀንሓ ዘድምፃ ግና ኣብ ከይዲ ነፃነት ከምዝወሃቡን ምሉእ ቁጠባዊ ሓገዝ ከምዝግበረለንን ተገሊፁ። ብዝተገብረ ሪፈረንደም (ህዝበ ውሳኔ) ብዘይካ ጊኒ ኩለን ሃገራት ኣብ ትሕቲ ፈረንሳይ ክፀንሓ መሪፀን። ኣብ ጊኒ ግና ምንቅስቓስ ነፃነት ተጀሚሩ። ነዚ ዘጠናኽር ድማ ኣብ 1958 ዓ.ም.ፈ ዴሞክራሲያዊ ፓርቲ ጊኒ ዝተብሃለ ውድብውን ተመስሪቱ። ነዚ ውድብ ዝመርሕ ሴኮ ቱሬ ዝተባህለ ተቃላሳይ ነፃነት እዩ ነይሩ። ሴኮ ቱሬን ውድቡን ብዘካይዱዎ ቃልሲ ህዝቢ ጊኒ ነፃነቱ ተጎናዒኑ። ጊኒ ድሕሪ ነፃነት ብዘርእዩቶ ምዕባለ ካልኣት ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ ነፃነተን ክጎናፀፋ ክኢለንዮን። ብኸምዚ መንገዲ ከም በዓል ማውሪታንያ፣ ኣይቮሪኮስት፣ ቶጎ፣ ቤኒን፣ ኒጀር፣ ቡርኪ

ናፋሶ፣ ማሊ፣ ቻድ ወዘተ ነፃነትን ተጎናግፈዋል። ኣብ ኣፍሪካ መወዳእታ ነፃነታ ዝተጎናፀፈት ባዕዳዊ ግዝኣት ፈረንሳይ ዝነበረት ጂቡቲ እያ። እዚኣ ፈረንሳዊት ሶማሊያ ተባሂላ ትፅዋዕ ዝነበረት ኣብ 1977 ዓ.ም.ፈ ጂቡቲ ተባሂላ ነፃ ሃገር ኮይና።

ለ. ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ፤

ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ነፃነት ኣፍሪካ ዘይተርፍ ምዃኑ ኣቐዲማ ዝተረድአት እንግሊዝ እያ ነይራ። ስለዚ ድሕሪ ነፃነት ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ጥቕምን ረብሓን እንግሊዝ ዘይትንክፍ ኩነታት ንክፍጠር ድልየት ነይራዎ። ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብ ኣፍሪካ ክልተ ምምሕዳራዊ መልክዕ ስለዝነበሮ እቲ ምንቅስቓስ ነፃነትውን ክልተ መልክዕ ነይርዎ። እቲ ቀዳማይ ዓይነት ምምሕዳር ብሕልፊ ኣብ ከባብታት ምብራቕ ደቡብን ኣፍሪካ ደርኣይ ዝነበረ ፀዓዱ ኣብ ሰፋሕቲ ቦታታት ሰፊሮም ባዕላቶምውን ኣመሓደርቲ ዝኾኑሉ ኩነታት'ዩ ነይሩ። ብምክንያት'ዚ እቶም ፀዓዱ ሃገራት ኣፍሪካ ነፃነትን ከጎናፀፋ ድልየትን ፍቓደኝነትን ኣይነበሮምን። ስለዚ ኣብዘን ሃገራት ይካየድ ዝነበረ ምንቅስቓስ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ መብዛሕትኡ ኣብ ብረታዊ ዕጥቅን ደም ምፍሳስን ዝተደረኸ እዩ ነይሩ።

ስእሊ 1.31: **ጁሊየስ ኒሬሬ**

እቲ ካልኣይ ዓይነት ባዕዳዊ ምምሕዳር እንግሊዝ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ዝነበረ ኾይኑ ፀዓዱ ሰፈርቲ ዘይነበሩሉን ኣፍሪካውያን ባዕልቶም ንባዕልቶም ኣብ ምምሕዳር ብተወሰነ ደረጃ ዝሳተፉሉን ዝመሓዳደሩሉን ኩነታት እዩ ነይሩ። ስለዚ ኣብዞም ሃገራት ይካየድ ዝነበረ ምንቅስቓስ ነፃነት ሰላማውን ብቐሊሉን ዝተፈፀመን እዩ ነይሩ። ብከምዚ ዓይነት ሰላማዊ መንገዲ ነፃነት ዝረኽቡት ፈላጊት ሃገር ጋና እያ። ጋና ኣብ 1957 ዓ.ም.ፈ ብሰላማዊ ቃልሲ ነፃነት ክትረክብ ዘብቐዓ **ዶክተር ኩዋሚ ኑክሩማህ** ዝተባሃለ መራሒ እዩ። ነፃነት ጋና ብቐሊሉ ዝተረኸበ ዘይኮነስ ብዙሕ ዓመታት ዝወሰደን ሕልኽላኻት ዝበዝሑን ቃልሲ እዩ ነይሩ። ቀዲላን ኣብ 1960 ዓ.ም.ፈ ነፃነትን ዝተጎናፀፋ ከም ባዓል ናይጀሪያ፣ ሴራሊዮን፣ ጋምቢያ ወዘተ እየን። ኣብ ናይጀሪያ ብ1944 ዓ.ም.ፈ ዝተመስረተን ብሄራዊ ቤት ምክሪ ናይጀሪያ ዝተባሃለን ውድብዩ ምንቅስቓስ ነፃነት ናይጀሪያ ይመርሖ ዝነበረ። እዚ ውድብ ምስ መንግስቲ እንግሊዝ የካየዶ ብዝነበረ ስምምዕነትን ምይይጥንዩ ነፃነት ናይጀሪያ ብሰላማዊ መንገዲ ክረጋገፅ ዝበቐዐ።

ስእሊ 3.1: **ጆሞ ኬንያታ**

ኣብ ምብራቕውን ማእኸላይን ኣፍሪካ ብሕልፊ ኣብ ኬንያ፣ ታንጋኒካን ሮደሽያን ዝተኻየዱ ምንቅስቓሳት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብ ብረታዊ ቃልሲ ዝተደረኹዮም ነይሮም። ኣብዞም ግዝኣታት እቶም ቀንዲ ፀዓዱ ዝሰፈሩሎም ሰፋሕቲ ቦታታት ስለዝነበሩን እቶም ኣመሓደርቲ ባዕልቶም እቶም ሰፈርቲ ስለዝነበሩን ንነፃነት ኣፍሪካውያን ኣትሪሮም ይቃወሙ ነይሮም። ኣብ ኬንያ ብ1952 ዓ.ም.ፈ በቶም ኪኪዩ ዝተባሃሉ ህዝቢ ይካየድ ዝነበረ ቃልሲ ነፃነት ብዙሕ ህይወት

ዝጠፍኦ ነይሩ። ምንቅስቃስ ነፃነት ህዝብታት ኬንያ ኣብ ልዕሊ ፀዓዱ ሰፈርቲ ዘካየደ ቃልሲ ካብ መንግስቲ እንግሊዝ መጠነ ሰፊሕ ደብዳቤ ኣውሮፕላን ስለዝበዕሐ ብዙሓት ከተማታትን ገጠራትን ዓንዮን እዮን። ኣዝዮም ብዙሓት ደቂ ኪኪዮውን ሞይቶም እዮም። ኮይኑ ግና እቲ ቃልሲ ኣይፃነወን። ኣይተገደደን። እቲ ቃልሲ ኣብ 1960 ዓ.ም.ፈ ዝተመሰረተ ኸይኑ “ካኑ” ብዝተብሃለ ፓርቲ (ውድብ) እናተመርሐ ቐፂሊ ብ1963 ዓ.ም.ፈ ኬንያ ምሉእ ነፃነታ ክትጎናፀፍ ገይሩዮ። መራሒ ካኑ ፓርቲ (ውድብ) ዝነበረ ድማ **ጀሞ ኬንያታ** እንትኸውን ድሕሪ ነፃነት ፈላማይ ፕሬዚደንትዮ ነይሩ።

ታንጋኒካ መጀመርታ ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመን እያ ነይራ። ጀርመን ኣብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ምስተሰዓረት ታንጋኒካ ብእንግሊዝ ክትመሓደር ጀሚራ። ታንጋኒካውያን ንነፃነቶም ምቅላስ ምስ ጀመሩ ብ1954 ዓ.ም.ፈ ነቲ ቃልሲ ኣተሓባቢሩ ዝመርሕ “ታኑ” ዝተብሃለ ውድብ ተተኺሉ። ናይዚ ፖለቲካዊ ውድብ መራሒ **ጁሊያስ ኒሬሬ** ዝበሃልዮ። ቃልሲ ነፃነት ሸትኡ ወቂዑ ብ1961 ዓ.ም.ፈ ታንጋኒካ ነፃነት ረኺባ። ኣብዚ እዋን ኣብ ውቅያኖስ ህንዲ ትርኩብ ደሴት ዛንዚባር ናይ ዓርሳ መንግስቲ ኣጣይሻ ነይራ። ብ1964 ዓ.ም ብዝተገብረ ስምምዕነት መሰረት ‘ታንጋኒካ’ን ‘ዛንዚባር’ን ሓቢረን ካብ ክልቲኣን ሃገራት ናይ መጀመርታ ክልተ ፊደላት ተወሲደን ብሓባር **‘ታንዛንያ’** ተባሂለን መንግስቲ መስሪተን።

ኣብ ደቡባውን ማእከላይ ኣፍሪካ ሮደሽያን ኒያሳላንድን ዝተብሃላ ክልቲኣን ባዕዳዊ ግዝኣታት እንግሊዝ ነይረን። ኣብ ክልቲኣን ግዝኣታት ፀዓዱ ሰፈርቲ ይነብሩለን ስለዝነበሩ እዞም ሰፈርቲ ብመንግስቲ እንግሊዝ እናተሓገዙ ስልጣን ክጭብጡ ክኢሎም። እዚ ኩነታት ድማ ምንቅስቃስ ነፃነት ኣፍሪካውያን ሕልክልኻት ክበዝሕዎ ገይሩ። መንግስቲ እንግሊዝ ነዚኣን ክልተ ግዝኣታት ተቐቓሚ ንምግዛእ ክጥዕሞ ኢሉ ፈደረሽን ሮደሽያን ኒያሳላንድን ኢሉ ኣብ ሓደ ጠርኒፉወን። ኮይኑ ግና ምንቅስቃስ ነፃነት ኣፍሪካውያን እናተጠናኸረ ምስከደ እቲ ብ1953 ዓ.ም.ፈ ዝተመሰረተ ፈደረሽን ብ1963 ዓ.ም.ፈ ፈሪሱ።

ብድሕሪዚ ሮደሽያ ትብሃል ዝነበረት ሃገር ሰሜን ሮደሽያን ደቡብ ሮደሽያን ብዝብል ስያመ ኣብ ክልተ ሃገራት ተመቐላ። ደቡብ ሮደሽያ እቶም ልዑል በዝሒ ዝነበሮም ፀዓዱ ሰፈርቲ ብዝመስረትዎ መንግስቲ ክትመሓደር ጀሚራ። እዚ መንግስቲ ፀዓዱ ካብ መንግስቲ እንግሊዝ ነፃ ዝኾነ፣ ዓሌታዊ ስርዓት ዝክተልን ‘ኢያን ስሚዝ’ ብዝተብሃለ ዝምራሕን መንግስቲ ፀዓዱ እዩ ነይሩ። እዚ ፖለቲካዊ ኩነታት ንምንቅስቃስ ነፃነት ፀለምቲ ሮደሽያውያን ብመጠኑ ስለዘዳኸሞ ኣብ ሓባር እዋን ነፃነት ክርከብ ኣይተክኣለን። ብምክንያትዚ ድማ ‘ዛኑ’ ዝተብሃለ ፓርቲ ብመሪሕነት **‘ሮበርት ሙጋቤ’** ተመስሪቱ ዕጥቃዊ ቃልሲ ብምጥንኻር ሮደሽያ ዝነበረት ሃገር ዚምባብዌ ተባሂላ ነፃነታ ተጻዊታ። ኣብ ደቡብ ኣፍሪካ ብ1912 ዓ.ም.ፈ ዝተመሰረተ ብሄራዊ ኮንግረስ ኣፍሪካ፣ ኣብ ግብፂ ዝነበረ ዋፍድ ዝበሃል ህዝባዊ ምንቅስቃስ፣ ኣብ ኬንያ ዝነበረ ማው ማዎ ምንቅስቃስ፣ ኣብ ታንጋኒካ ዝነበረ ማጂ-ማጂ ምንቅስቃስ ወዘተ ብምልኦም ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝተወልዑዮም።

ሐ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጅየም፤

ተምሃሮ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጅየም ክንደይ ሃገራት ኣፍሪካ ነይረን? ጥቕሱወን። ካብ 1908 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጅየም ወዲቓ ዝነበረት ሰፋሕ ኣፍሪካዊት ሃገር ኮንጎ ኪንሻሳ እያ ትበሃል። ህዝብታት ኮንጎ ካብ 1956 ዓ.ም.ፈ ጀሚሮም ብዘካየድዎ ሰላማዊ ቃልሲ ተጠናኺሮም ብ1960 ዓ.ም.ፈ ኮንጎ ብዙሕ ደም እንተይተፋሰሰ ነፃነታ ክትረክብ ክኢላ'ያ።

መ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን፤

ኣብ ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን ወዲቐን ብዙሕ ግፍዕን ፀቕጥን ይበፀሐን ዝነበራ ሰለስተ ሃገራት ሊብያ፣ ኤርትራን ሶማሊያን እየን ነይረን። ኣብዘን ሃገራት ሽሕጺ ዘይተጠናኸሩ እንተነበሩ ብረታዊ ምንቅስቓሳት ነፃነት ይካየዱ ነይሮም። ኮይኑ ግና ጣልያን ኣብ ካልኣይ ኩናት ዓለም ምስተስዓረት እዘን ሰለስተ ሃገራት ንግዚኡ ብሓደራ መልክዕ ንኻልኦት መንግስታት ተዋሂቦን ምስፀንሓ ነፃነተን ክጎናፀፋ ክኢለን እየን።

ሰ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ፖርቹጋል፤

መንግስቲ ፖርቹጋል ኣብ ትሕቲኡ ንዝነበራ ባዕዳዊ ግዝኣታት ነፃነት ኣይህብን'የ ብማለት ንብዙሕ ዓመታት ፀኒሑ'ዩ። ኮይኑ ግና ነዚ ፖሊሲ ይኸተል ዝነበረ 'ስላሃር' ዝተብሃለ ፋሽስታዊ መራሒ ፖርቹጋል ካብ ስልጣን ምስተወገደ ናይዘን ሃገራት ነፃነት ዘጎናፀፍ ምቕው ኩነታት እናተፈጠረ ኸይዱ። ስለዚ ንዊሕ ዓመታት ብረታዊ ቃልስታት ነፃነት ዘካይዱ ዝነበራ ሃገራት ኣንጎላን ሞዛምቢክን ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፖርቹጋል ተናገሩን ኣብ 1975 ዓ.ም.ፈ ነፃነተን ክጎናፀፉ ኸኢለን።

ዕዮ ጉጅለ 1.35

- 1 ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝነበሩ ቃልስታት ግለፁ።
- 2 ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ዝነበሩ ቃልስታት ዝምልከት ተመያየጡ።
- 3 እንግሊዝ ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝተኸተለቶም ክልተ መልክዕ ዘለዎም ባዕዳዊ ምምሕዳር ብዝርዝር ኣረድኡ። ኣብ ከባቢ ከምተጠቐሙሎም ግለፁ።
- 4 ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ ምምሕዳር ፈረንሳይ ዝነበራ ሃገራት ኣፍሪካ ኣብ መወዳእታ 1950ታት ዝተውሃቦን ሪፈረንደምን ውፅኢቱን ብዝምልከት ብዝርዝር ተመያየጡ። እንታይ ትሕዝቶ ከምዝነበሮ'ውን ኣረድኡ።

መጠቻለሊ

ኣብዚ ምዕራፍ ኣቐዲምኩም ዝተምሃርክም ብዛዕባ ክፍለዓለማት እዩ። ኣብዛ እንነብረላ ዓለም ሸውዓተ ክፍለዓለማት ኣለዎ። እዚ እን ድማ እስያ፣ ኣፍሪካ፣ ሰሜን ኣመሪካ፣ ደቡብ ኣመሪካ፣ ኣንታርክቲካ፣ ኣውሮፓን ኣውስትራልያን ዝበሃላዮን። ኣብዚ እን እታ አዐርያ ገፋሕን ብዙሕ ህዝቢ ዝነብረላን ክፍለዓለም እስያ ትበሃልያ። ብካልኣይ ደረጃ ዓባይ ትበሃል ድማ ንሕና እንነብረላ ክፍለዓለም ኣፍሪካያ። ዝተሓተ መጠን ረስኒ ዘለዎን ሰብ ዘይነብረላን ኣብ ደቡባዊ ዋልታ እትርከብ ክፍለዓለም ድማ ኣንታርክቲካ ትበሃል። ኩለን ክፍለዓለማት ብውቅያኖስ ዝተኸበባዮን። ኣብ ሓፈሻዊ ስፍሓት እንነብረላ ዓለም እቲ 70% ብማያዊ ኣካል ዝተሸፈነ እንትኸውን እቲ ዝተረፈ 30% ድማ ብመሬት ክፍለዓለማት ዝተሸፈነዮ። ኣብ ዓለምና ዝለዓለ ብራኽ ዘለዎ እምባ ኣብ ክፍለዓለም እስያ ዝርከብ እምባ ኤቭሪት እንትኸውን እቲ ዝተሓተ ድማ ኣብ ኣፍሪካ ዝርከብ ቃላይ ኣሳል ዝበሃልዮ። ተምሃሮ ኣብ ዓለምና ዘለዉ ነወሕትን ገፋሕትን ሩባታት'ውን ተምሃርኩም ኢኹም። ኣብ ክፍለዓለም ኣፍሪካ ዝርከቡ ሩባ ናይልን ሩባ ኮንጎን ከምኡ'ውን ኣብ ሰሜን ኣመሪካ ዝርከብ ሩባ ሚሲሲፒን ኣብ ደቡብ ኣመሪካ ዝርከብ ሩባ ኣማዞን ካብቶም ብዋናነት ዝጥቀሱ ሩባታት'ዮም።

ኣብ ዓለምና ገፋሕ ሽፋን ዘለዎምን ተቐባልነት ዝረኽቡን ዓሰርተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዞም ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለምና ዝበሃሉ ኢንዶ - ዩሮፕያን፣ ዩራሊክ፣ ካውካሲያን፣ ሲኖ - ቲቦታን፣ ኣውስትሮ - ኤሽያቲክ ኣልታይክ፣ ኣውስትሮሲያን (ማለዮ-ፖሊኔሲያን)፣ ኣፍሮ ኤሽያቲክ፣ ኒጆር ኮንጎን ኒሎ ሰሃራውን (ኣባይ ሰሃራዊ) እዮም። ካብዚኦም ዝተወሰኑ ንምርኣይ ዝኣክል ንኣብነት

- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኢንዶ - ዩሮፕያን ብገፊሑ ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ሃገራትን ኣመሪካን ብዙሓት ዝሃረቡሎም ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ብተወሳኺ ኣብ ምዕራብ ኣውሮፓ ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ህንዲ ኣብዘለዉ ኣዝዮም ብዙሓት ሃገራት ዝዘረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ኣብ ዓለምና ብዝርከቡ ህዝብታት ብብገፊሑ ዝዘረቡሎም ስለዝኾኑ ኣብ 1.6 ቢሊዮን ንላዕሊ ተዛረብቲ ዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዩራሊክ ኣብ ሰሜናዊ ኣውሮፓን ክሳብ ሰሜናዊ ምዕራብ እስያን ኣብዝርከቡ ሃገራት ዝተዘርግሑ ቋንቋታት ዝሓቕፈ እዮ። ኣብ ማእኸላይ ኣውሮፓ ግና ቋንቋ ሃንጋሪያውያን ጥራሕ ኣብ ትሕቲ ዚ ቋንቋ ተመዲቡ ይርከብ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ሲኖ - ቲቦታን ኣብ ኢንዶ-ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ቀዲሱ ኣብ ዓለም ብዘለዉዎ በዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ካልኣይ ደረጃ ዝርከብዮ። እዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ መብዛሕትኡ ቻይና፣ መብዛሕትኡም ሂማላውያን፣ ደቡባዊ ምብራቕን ደቡባዊ ማእኸልን እስያ ብብዙሓት ተዛረብቲ ዝውነኑ ቋንቋታት ዝሓቕፈ እዮ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣልታይክ፣ ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩን ማእኸላይ እስያ ሓዊሱ ክሳብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ኣብ ዘለዉ ተዛረብቲ ተዘርጊሖም ዝርከቡ ቋንቋታት ዝጠመረዮ።

- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣውስትራሊያን (ማላዮ-ፖሊኔሲያን)፤ እዚ ብመንፅር በዝሒ ቋንቋታትን ሽፋንን ገፀ መሬታዊ ዝርግሐን እንትርክይ ኣብ ዓለም ካብዝርከቡ ዓበይቲ ዝበሃሉ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ እዩ። ዝርግሐኡ እንትርክይ ብምዕራብ ካብ ማዳጋስካር ጀሚሩ ክሳብ ብምብራቕ ሃዋይን ደሴት ዝሸፍንዮ። እዚ ንህንድን ሰላማዊ ውቅያኖሳትን ከምኡውን ምብራቕዊ ደሴታት የጠቓልልዮ።

ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ቋንቋታት ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎን ብቐዳማይ ደረጃ ዝስራዕን ቋንቋ ማንዳሪን ዝበሃል ኣብ ሃገረ ቻይና ዝዝረበሉዮ። ብኻልኣይ ደረጃ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ ዓረብኛ እንትኸውን እዚ ኣብ ብዙሕ ሃገራት ማእኸላይ ምብራቕን ሰሜን ኣፍሪካን ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎዮ። ብላልሳይ ደረጃ ኣብ ዓለምና ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ ሂንዱ እንትኸውን እዚ ኣብ ሃገረ ህንዲ ዝዝረብዮ። ብራብዓይ ደረጃ ዝተሰርዐ ቋንቋ እንግሊዝኛ እንትኸውን ኣብ ሃገራት እንግሊዝ፣ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ፣ ካናዳ፣ ኣውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድ፣ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብዝነበሩ ሃገራት ከም ህንዲ፣ ናይጀሪያ፣ ፓኪስታንን ደቡብ ኣፍሪካን ዝዝረብዮ። ይኹን ደኣ ምበር ቋንቋ እንግሊዝኛ ብካልኣይ ደረጃ ንግልጋሎት ስራሕ ዝጥቀሙሉ ሃገራት ናብ ግምት እንተኣትዩ ናብ ካልኣይ ደረጃ ክስራዕ ዝክእልዮ።

ተምሃሮ ጥንታዊ ስልጣን ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወፂኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ። ስልጣን ጥንታውያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰባት ጥራሕ ኣይኮነን። ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ምዕባል ንግድን እደ ጥበብን፣ ምዕባል ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባል ሃይማኖት፣ ምዕባል ስነ ጥበባዊ ጥራይ፣ ምዕባል ሕርሻ፣ ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅነፅ ውዳብ ዝተመስረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓዲን መፂን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ጥራይን ጥራይን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ስለዚ ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣን ጎሊሁ ክረክ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣን ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀ ታሪካዊ ተርእዮዮ። ብምዃኑውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈለገዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን ኢቶም ቀንዲ መበገሲ ጥንታዊ ስልጣን ዓለምና ዝበሃሉ።

- ኣብ ኣፍሪካ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግብፃ፣ ኑቢያ፣ ኩሽ፣ ኣክሱምን ዚምባብዌን፣
- ኣብ እስያ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ሜሶፖታሚያ፣ ህንድን ቻይናን፣
- ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪክን ሮማን፣
- ኣብ ኣመሪካ ጥንታዊ ስልጣን ኢንካ፣ ማያን ኣዝቴክን ይርከብዎም።

ህዝቢ ማለት ኣብ ሓደ ከባቢ ንኣብነት ኣህጉር፣ ሃገር፣ ክልል፣ ዞባ፣ ኣውራጃ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ ዝኾነ ተቐማጣይ ወዲዓዲ ዝግለፀሉ መረዳድኢ ኣምር'ዩ። ብዛዕባ ህዝቢ ዝምልከት ዝርዝር መፅናዕቲ ዝግበረሉ ሳይንስ ዲፕሎማራሬ (ስነ ህዝቢ) ተባሂሉ ይፍለጥ። ስነ ህዝቢ ከም ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋዕኦ፣ ዝርግሐ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብባብ እናተሓዘ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉ'ዩ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡ'ዩ።

ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ. ዕሑፍ ፍልስፍና ብምቕራቡ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዘከርን ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ 'ቶማስ ኣልበርት ማልታስ' ዝበሃል'ዩ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡ'ዩ። ብስነ ህዝቢ ዝርከብ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ድማ መንግስቲ ኣብ መዳይ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ስነ ኣባይቲ፣ ማሕበራዊ ውሕስናን ድሕንነትን፣ ዕድል ስራሕ፣ ምሕብሓብ ከባብን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝምልከቱ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መረዳእታታት ይህቡ'ዩ። ከምዚኣም ዝመሰሉ መረዳእታታትን ሓበሬታታትን ድማ መንግስቲ ንኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዕብዮትን ከምኡ'ውን ማሕበራዊ ደህንነትን ውሕስነትን ዝጥምቱ ብጣዕሚ ወሰንቲ ፖሊሲታትን ስትራቴጂታትን ኢኮኖሚያዊን ማሕበራዊን ዕብዮት ንክሕንፅፅን ሓበርቲ ኣንፈታት ንኸውፅእን ብወሳኔይ መልክዑ ይጥቀሙሉም።

ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ክበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክት'ዩ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ከባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሖም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእዮና'ዩ። ባዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ድማ ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብቢቡ ንረኽቦ ወፅኢት እዩ። ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ሩባታትን ብጣዕሚ ዝለዓለ ቕፅፅ ዘለዎ በዝሒ ህዝቢ ይነብሩ። ጥምር ኣቢልካ እንትርእይ ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቕልፌ ባእታታት ዝበሃሉ (1) ነባሪ ኣዮር፣ ኩነታት ጠባይ ኣዮር፣ (2) ኣቀማምጣ ገፀ ምድሪ፣ (3) ፀቕጢ ህዝቢ፣ (4) ቀረብ ማይን ፅሩይ ማይን፣ (5) ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን፣ (6) እፅዋት፣ ሓምላዊ ቕፅፅመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ ተኸልታትን ኣግራብን፣ (7) ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን፣ ባልፅ ዘራእቲ ዝኾኑ ኣንበጣን በርኖስን፣ (8) ኩነታት ፖለቲካ፣ (9) ኩነታት ኢኮኖሚ፣ (10) ርክባትን ዝምድናታትን ከምኡ'ውን (11) ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ይርከብዎም።

ስለዚ ተምሃሮ ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓዲ ሃገርን ሓዲ ከባብን ዝፀልወን ዕዕንቶ ዘሕደሩን ባእታታት ብዙሓት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ (1) ምቕውን ዝሰማማዕ ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ኩነታት ተፈጥሮኣዊ ገፀ ምድሪ፣ (2) ልሙዕነት ሓመድ፣ ቀረብ ዕሩይ ማይ፣ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድንን (3) ምኽታምነትን ዕብየት መሰረተ ልምዓትን (4) ምቕውነት ንግድን ኢንቨስትመንትን ምንቅስቓስን ስደትን (ፍልሰት) ህዝቢ፣ (5) ምስ ኩነታት ፀጥታትን ድሕንነትን ዝላመዱ ሳዕቤና ኩናትን ቅልውላውን፣ (6) ምዕባለ መስመራት መንግሥታዊ መኻይንን ሓዲድ ባቡርን፣ (7) ምዕባለ ፋብሪካታት፣ ኢንዱስትሪን ልምዓት ቴክኖሎጂን (8) ምትእትታው ዘመናዊ ቴክኖሎጂ ኣብ ኢንቨስትመንት ልምዓት ሕርሻ፣ (9) ቀረብ ዕድል ስራሕን ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን እቶም ቀንዲ ዝጥቀሱ እዮም።

ተምሃሮ ኣብ ዓለም ብጣዕሚ ብዙሓት ሃይማኖት ከምዘለዉ ተማሂርኩም ኢኹም። ካብዚኦም ውሽጢ ብጣዕሚ ጎሊሆም ዝፍለጡን ብዙሕ ሰዓብቲ ዘለውዎምን ሽዱሽተ ሃይማኖታት ብቕደም ሰዓብ እንትርእዩ፣ ክርስትና፣ እስልምና፣ ሂንዱዚም፣ ቡድሂዝም፣ ኮንፊሹያኒዝም፣ ጁዳይዝምን ካልኦትን ይርከቡ።

ቅድሚ 1750 ዓ.ም.ፈ ዝተፈላለዩ ነገራት ንምፍራይ ናውቲ ወዲሰብ ብሓይሊ ኢድን ብኢድ ዝንቀሳቕሱን መሳርሕታት እናተጠቐሙዮ ነይሩ። ጉልበት ስድራ እናተጠቐሙን ኣብ ቅፅሪ ግቢ መንበሪኦምን ኸይኖም ምህርቲ የፍርዮዮም ነይሮም። ካብ 1750 ዓ.ም.ፈ ንደሓር ግና ኣብ ከይዲ ምፍራይ ናውቲ ዝተመሓየሹ ውፅኢት ንምፍጣር ዝሕገዙ መሳርሕታትን ቴክኖሎጂታትን ተማሂዞም ኣብ ስራሕ ውጊሎም። ናውቲ ንምፍራይ ወዲሰብ ይጥቀሙሎም ዝነበሩ ብሓይሊ ኢድ ይንቀሳቕሱ ዝነበሩ ቀለልቲ መሳርሕታት በዚ እዋን ናብ ምጥቃም ዝተመሓየሹን ከቢድ ዓቕሚ ዘለዎምን ማሸን ቴክኖሎጂ ተሰጋጊሩ። ምህርቲ ኣብ ክንዲ ኣብ ከባቢ መንበሪ ገዛ ብውልቀ ስራሕተኛታት ኣብ ፋብሪካታት ብስርዓት ክፈርዩ ጀሚሮም። ማሸን ቴክኖሎጂን ፋብሪካታትን ብምትእትታዎም ብዝቐለለ ኣገባብ፣ ብዝተሓተ ዋጋን ወፃኝን፣ ብጣዕሚ ብዙሕን ዝበለፀ ጥንካረን ፅርዮትን ዘለዎም ናውቲ ይፈርዩ ጀሚሮም።

እዚ እዋን ዝተመሓየሹ ዘመናዊ ማሸን ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለን ልምዓትን ዘሳልጡ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታት ዝተጣየሹሎም እዋን ስለዝነበሩ “ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ” ተባሂሉ ይፅዋዕ ጀሚሩ።

ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ መበል 18 ክፍለ ዘመን ኣብ ኣውሮፓ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ ኣግባብ ኣፈራርያ (ምፍራይ) ናውትን ሸቕጣትን ዝተርኣዩ ለውጢ ሰለጤንን ውፅኢታዊ ፅርዮትን ዝምልከት እዩ። እዚ ማለት ብኢድን ብኢድ ብዝሰርሑ ብዙሕ ወፃኝን ግዜን ጉልበትን ይሓቱን ዘይስልጡን ድንጉያትን ካብዝነበሩ ዝሑል ከይድታት ምፍራይ ናውትን ሸቕጣትን ናብ ስለጥ፣ ቕልጡፍ፣ ውሑድ ወፃኝን ግዜን ጉልበትን ዝሓትት፣ ብሓገዝ ማሸን ቴክኖሎጂ ይፈርዩ ናብዝነበሩ ውፅኢታዊ ለውጢ ምስግጋር ዝተርኣዮሉ እዋን ነይሩ። እዚ ጥራሕ ዘይኮነስ ጉልበትካን ጉልበት ስድራን እናተጠቐምካ ኣብ መንበሪ ገዛን ከባብን ጥራሕ ይፈርይን ይምረትን ዝነበረ ኣግባብ ከይዲ ናብ ኣብ ፋብሪካታትን ብማሸናት ዝተሓገዙ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ስርዓት ምህርትን ምፍራይን

ዝተኣታተወሉ ነይሩ። ስለዝኾነ ድማ ኢንዱስትሪያል ወያነ ማለት ውዕኢት ምፍራይን ምምሃዝን ማሸን ቴክኖሎጂታት ኣብ ህይወት ወዲሱብ ሱርቦቀስ ዝኾነ ዓብዩ ለውጢ መካብብሮ ንክመፅእ መሰጋገሪ ቦሪ ዝኾፈተ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ።

ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝበሃል ካብ 1914 - 1918 ዓ.ም.ፈ ብዙሓት ሃገራት ኣውሮፓ፣ ሩስያን ኣመሪካን ዝተሳተፉሉዮ። እዚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩ። ኩናት ዓለም ዝተበሃለሉ ምክንያት ንሃገራት ኣውሮፓ፣ እስያ፣ ኣመሪካን ኣፍሪካን ብቐጥታን ብተዘዋዋሪን ብመዳይ ኢኮኖሚ ዝሓሰየን ፖለቲካዊ ሳዕቤናት-ውን ስለዝነበሮዮ። ኣብዚ ኩናት ዓለም ዝተሳተፉ ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተመቐሎምዮም ናብ ኩናት ኣትዮም። እዞም ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተሳተፍቲዚ ቀዳማይ ኩናት ዝነበሩ “ሓይልታት ማእኸል”ን “ሓይልታት ምሕዝነት”ን ይበሃሉ ነይሮም። ብሓፈሽኡ 32 ሃገራት ተሳተፍቲ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ነይሮም።

ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይን ምብራቕን ኣውሮፓን ርሑቕ ምብራቕ እስያን ካብ 1939 - 1945 ዓ.ም.ፈ ንሸዳሽተ ዓመታት ዝተካየደ ነዊሕ፣ መሪርን መስካሕካሒይን ዓለምለካዊ ትሕዝቶ ዝነበሮዮ። ኣብዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ሓይልታት ተወዲበንዮን ተሳተፍቲ ዝነበሩ። እቲ ሓደ “ሓይልታት ኣክሲስ” ዝበሃል ብሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። እቲ ካልኣይ ድማ “ሓይልታት ምሕዝነት” ዝበሃል ብሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። ጀመርትን ቆስቆስትንዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝነበራ ሃገራት ኣብ “ሓይልታት ኣክሲስ” ዝነበሩ እዮን። ብፍላይ ጀርመን ኣብ ኣውሮፓ ዝነበረት ቆስቆሲት ካልኣይ ኩናት ዓለም እዩ። ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣብ ሂሮሺማን ናጋሳኪን ብዝተፈፀመ ደብዳብ ነተጉቲ ነሓስ 1945 ዓ.ም.ፈ ተዛዘመ። ድሕሪ ምዝሃም ቀዳማይ ኩናት ዓለም ሊግ መንግስታት ተጣይሹ ዝነበረ እንትኸውን ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ድማ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1945 ዓ.ም.ፈ ተጣይሹ። ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ክሳብ ሎሚ ኣብ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝበሃሉ ዓበይቲ ዓለምለካዊ ትሕዝቶ ዘለዎም ውራያት ሃገራትን ህዝብታትን እናነጠፈ ዝርከቡዮ። ንዝበለፀ ሓበሬታ ምዕራፍ ኣርባዕተ ተመልከቱ።

ማህደረ ቃላት

- ክፍለዓለም** - ኣገዦ ዝሰፍሐ መሬት ክፋል ዓለምና። ኣህጉር እናተብሃለ'ውን ዝፍለጥ ማለትዮ።
- ባሕሪ ሜዲተራንያን** - ማእኸላይ ባሕሪ፣ ኣብ መንጎ ኣፍሪካን ኣውሮፓን ዝርከብ ባሕሪ።
- እምባ ኤቨረስት** - ኣብ ዓለም ዝለዓለ ብራሽ ዘለዎ ጫፍ እምባ።
- ቤተሰብ ቋንቋታት** - ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ብዝህልዎም ምትእስሳርን ዝምድናን ኣብ ሓደ ጉጅለ ይምደቡዮም። ንኣብነት ቋንቋታት ትግርኛ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ ዓረብኛ ወዘተ ሰማዊ ቋንቋታት'ዮም ዝበሃሉ። ቋንቋታት ኦሮምኛ፣ ሶማልኛ፣ ዓፋርኛ፣ ኣገውኛ፣ ሲዳሞኛ፣ ሃድይኛ፣ ክምባትኛ ወዘተ ኩሻዊ ቋንቋታት'ዮም ዝበሃሉ። ሴማዊ፣ ኩሻዊ፣ ኦሞቲክን ቻድን ዝጠምርዎም ቋንቋታት ብምልኦም ድማ ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ እዮም።

ጥንታዊ ስልጣን - ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመሰረተ ድሑር መነባብሮ ወጺኦም ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመሰረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ።

ምምዕባል መንግስታት፣ ምዕባለ ንግድን እደ ጥበብን፣ ምዕባለ ጥበብ ዕሕፈት፣ ምዕባለ ሃይማኖት፣ ምዕባለ ስነ ችርግ ችርግ፣ ምዕባለ ሕርሻ፣ ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም።

ፓርቲዮን - ካብ ስነ ህገ፡ ጥንታውያን ግሪካውያን ሓደ ዝኾነ ብዘመነ ፐሪክለስ ዝተሃንፀን ኣብ ኣቲንስ ዝርከብ ቀንዲ ህገ፡ ቤተ ፀሎትን ብግዚኡ ኣብ ዓለም ዝወዳደሮ ዘይነበሮ እዩ።

ሆሚር - ዓይነ ስውርን ውሩይ ገጣሚ ተውኔትን ዝነበረ፣ ኢሊያድን ኦዲሴይን ብዝበሃሉ ኸልተ ዕሑፋቱውን ዝፍለጥ ነይሩ።

ሄሮዶቲስ - ካብ 484 - 424 ዓ.ዓ. ዝነበረን ኣቦ ታሪኽ ተባሂሉ ዝፍለጥን እንትኸውን ብዛዕባ ወራር ፋርሳውያን ንግሪክ ኣመልኪቱ ብዝርዘር ዝፀሓፈ ዩ።

ዲሞክራሲ - ዲሞን ክራሲን ዲሞክራሲ ካብዝበሉ ክልተ ቃላት ግሪክ ዝተወሰደዩ። ዲሞ ዝብል ቃል ግሪክ ትርጉሙ ህዝቢ ማለት እንትኸውን ክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ድማ ትርጉሙ ኣገዛዝኣ ማለት ዩ። ስለዚ ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ህዝባዊ ምምሕዳር ማለት ዩ።

ፕቶሎሚ - ኣብ ካልኣይ ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ተመራማራ ሳይንቲስት ህዋን ጠፈርን ዝነበረን ብዙሕ ኣስተምህሮ ይህብ ዝነበረንዩ። ንኣብነት ዓለምና (መሬት) ኣብ ማእኸል ንነብረሉ ዘለና ሕዋ (ዩኒቨርስ) ከምትርከብን ፀሓይ ድማ ኣብ ዙሪያ መሬት ከምትዘውርን ዝገልፀሉ ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ስለዝነበሮ ነዚ የስተምህሮ ነይሩ።

ኮፐርኒከስ - ብፕቶሎሚ ይቐርብ ዝነበረ ክልስ ሓሳብ ደሓር ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ዘመሓይሸዩ። ፀሓይ ኣብ ዙሪያ መሬት ትዘውር ዘይኮነትስ ብግልጣሙ መሬትያ ኣብ ዙሪያ ፀሓይ ትዘውር ዝብል ኣስተምህሮ ዝፈልሰፈ ሳይንቲስትዩ።

ዓብዪ መንደቕ ቻይናውያን - ንውሓቱ 2400 ሜትሮ ወይድማ 1.5 ማይልስ ዝኾነ ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ዝርከብ ካብ ወራር ወጻኢተኛታት ንምክልኻል ተባሂሉ ዝተሃንፀዩ።

ኮምፓስ - ቻይናውያን ንፈለማ ዝመሃዘዎ ኣንፈት ሓባሪ ዝኾነ መሳርሒ.

ህዝቢ - ኣብ ሓደ ከባቢ ሃገር፣ ክልል፣ ዞግ፣ ኣውራጃ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ (ተቐማጣይ ወዲዓዲ) ምዃኑ ዝግለፀሉ መረዳድኢ ኣምርዮ።

ስነ ህዝቢ (ዲሞግራፊ) - ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋዕኦ፣ ዝርግሐ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብባብ እናተሓዘበ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉዩ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕዳራትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳኢታ ዝህብ ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲዩ።

ቶማስ አልበርት ማልታስ - ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ እንትኸውን ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ ዕሑፍ ፍልስፍና ብምቕራቡ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዝከርን እዩ።

ተፈጥሯዊ ባእታታት - ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ክሌማ፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ክበሳ፣ ብራኽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ክባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኽልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ዝሓወሰዩ።

ሰብአዊ ባእታታት - ማእኸል ምምሕዳር፣ ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቓሳትን ንጥፈታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት ወዘተ ዝመሳሰሉዮም።

ፍልሰት ህዝቢ - ምንቅስቓስ ህዝቢ ማለትዩ። ብተፈላለዩ ምክንያታት ካብ ዝነበሩሉ ትውልዲ ዓደም ናብ ካሊእ ካባቢ ምስዳድን ምንቅስቓስን እዩ። ብምክንያት ድርቂ ምግብን ማይን ኣለሻ ህዝብታት ካብ ክባቢኦም ናብ ካሊእ ቦታ ክንቀሳቅሱ ይኽእሉ።

በዝሒ ህዝቢ - ኣብ ሓደ ሃገር ኣብ ከተማን ገጠርን ካብ ውልደት ጀሚሩ ብህይወት ዝነበር ጠቕላላ ህዝቢ ተቐጂሩ ዝፍለጥ በዝሒ ኣሃዝ መግለጺዩ።

ምኽታምነት - ኣብ ከተማ ዝነበር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሑ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስሉጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኽብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ክባብያዊ ሓለዎን ፅርዮት ምስ ፅባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ ኣገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሉል መነባብሮ ምህላውን ዝገልፅዩ።

ኣሰፋፍራ ህዝቢ - ኣብ ሓደ ክባቢ መነባብሮኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰራሕም ናብሮኦም ዘካይዱሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምርን ክልስ ሓሳብንዩ። ኣሰፋፍራ ህዝቢ ምስ ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ክባቢ፣ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ባህልን መነባብሮን፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ትካላት ምህላዎም ወዘተ ዝመሳሰሉ ጉዳያት ዝውስንዎ ስርዓትዩ። ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብምክንያት ጠለብ፣ ደጉዓን ቆላን፣ ብራኽን መታሕትን፣ ኢኮኖሚያዊ ኩነታትውን ኣብ ግምት ብምእታው ኣፈላላይ ይግበርዩ።

ክበሳ - ኣብ ዝለዓለ ብራኽ ክባብታት ደጉዓ ዝርከብ

መታሕት - ኣብ ዝተሓተ ብራኽ ክባብታት ቆላ ዝርከብ

ዝርግሑ በዝሒ ህዝቢ - ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ክባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ክበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሑኦም ዘመልክትዩ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ክባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሑም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእዮናዩ።

ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ - ካብ 1750 ዓ.ም.ፈ ንደሐር ግና ኣብ ከይዲ ምፍራይ ናውቲ ዝተመሓየሽ ውዕኢት ንምፍጣር ዝሕገዙ መሳርሕታትን ቴክኖሎጂታትን ተማሂዞም ኣብ ስራሕ ውዲሎም። ናውቲ ንምፍራይ ወዲሰብ ይጥቀሙሎም ዝነበሩ ብሓይሊ ኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ ቀለልቲ መሳርሕታት በዚ እዋን ናብ ምጥቃም ዝተመሓየሹን ከቢድ ዓቕሚ ዘለዎምን ማሸን ቴክኖሎጂ ተሰጋጊሩ። እዚ እዋን ዝተመሓየሹ ዘመናዊ ማሸን ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባላን ልምዓትን ዘሳልጡ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታት ዝተጣየሹሎም እዋን ስለዝነበሩ “ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ” ተባሂሉ ይዕዎዕ።

ብሄረተኝነት - ሃገራዊ ስምዒትን ፍቕርንዩ። ደቂ ሰባት ኣብዝነበሩሉ ሃገርን ምድርን ክህልወሎም ዝግብኡ ነገራት ከም ዕጥቂ ሰኒቕም ንሃገርም ዝህልዎም ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላውን ማሕበራውን ኣተሓሳስባታት ኣሓዱሉ ዝግደሱሎምን ሓባ ዝበለሎምን እንገልፀሉ ስምዒትዩ። ንሃገርና ንዓድና ንሩባና ... ዝብል መንፈስን ስምዒትን ዝምልከትዩ።

ስሉስ ኪዳን - ብ1882 ዓ.ም.ፈ ኣውስትሮ - ሃንጋሪ፣ ጀርመንን ጣልያንን ኣብ እዋን ውግእ ንክተሓጋዝዙ ዝመሰረትዎ (Triple Alliance ወተሃደራዊ ሕብረትን ምትሕግጋዝን ዝጠመተ ውዕልዩ።

ስሉስ ምሕዝነት - ብ1907 ዓ.ም.ፈ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ሩስያን ዝተፈራረሙሉን ዝመሰረትዎን (Triple Entente) ወተሃደራዊ ሕብረትን ምሕዝነትን እዩ።

ሓይልታት ማእኸል - ኣብ እዋን ቀዳማይ ኩናት ግለም ጀርመን፣ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ፣ ኦቶማን ቱርክን ቡልጋርያን ዝነበርዎ ወተሃደራዊ ሕብረትቲ ኩናትዩ።

ሓይልታት ምሕዝነትን - ኣብ እዋን ቀዳማይ ኩናት ግለም ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሩስያ፣ ጃፓን፣ ቤልጅየም፣ ጣልያን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ኣመሪካን ወዘተ ብሓልሽኡ 28 ሃገራት ዝርከብዎ ወተሃደራዊ ሕብረትቲ ኩናትዩ።

ቀዳማይ ኩናት ግለም - ካብ 1914 — 1918 ዓ.ም.ፈ ንምሉእ ግለም ዘናወፀን 32 ሃገራት ዝተሳተፉሉን ኢኮኖሚያውን ፖለቲካውን ቅልውላው ዘሰግበን ግለምለኻዊ ኩናትዩ። እዚ ቀዳማይ ኩናት ግለም ኣብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩ። ኩናት ግለም ዝተብሃለሉ ምክንያት ንሃገራት ኣውሮፓ፣ እስያ፣ ኣመሪካን ኣፍሪካን ብቐጥታን ብተዘዋዋሪን ብመዳይ ኢኮኖሚ ዝሓሰየን ፖለቲካዊ ሳዕቤናትውን ስለዝነበርዩ።

ፋሺዝም - ቅድሚ ካልኣይ ኩናት ግለም ኣብ ሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ስፔይንን (ስፓኝ) ዝነበረ መንግስታውን ፖለቲካውን ስርዓት።

ማጂ - ማጂ - ኣብ ታንጋኒካ (ታንዛንያ) ዝነበረ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመናውያን ዝግለመ ውዳብ ቃልሲ እንትኸውን ንሰለስተ ዓመታት ተኻይዱዩ።

ማው ማዎ - ኣብ ኬንያ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዛውያን ብህዝቢ ኪኪዩ ተወሊዑ ብዝተጠናኸረ መልክው ተኻይዱ ነይሩ። ኪኪዩ እቶም ኣብ ኬንያ ዓብለልቲ ዓሌትን ኣብ ሕርሻ መነባብረኡም ዝተመሰረተን ተዛረብቲ ቋንቋ ባንቱ ዝኾኑ ህዝቢ እዮም። ኪኪዩ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ብምቕዋም ዘካየድዎ ውዕወዕ ምንቅስቓስ ህዝቢ እንትኸውን ነዚ ምንቅስቓስ ዝመርሑ ጆሞ ኬንያታ ይበሃሉ።

ሳሞሬ ቱሬ - ካብ 1830 - 1900 ዓ.ም.ፈ ዝነበረን ወዲ ጊኒ እንትኸውንን ካብ 1876 ጀሚሩ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ቻልሲ ዝጀመረዮ። ሳሞሬ ቱሬ ምዕራብ ኣፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ብምንጋፍ 'ንፃ ዝኾነት ኣፍሪካዊት ኢምፓየር' ንምምስራት ዓብዪ ዕላማ ነይርዎ። ነዚ ንምዕዋት ዝነበሮ ኣግባብ ቃልሲ ንቕድም ብዲፕሎማሲን ብልዝብ ምዝርራብን ምርድዳእን ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ንምውጋድ ሓሲቡ እንተነበረውን እዚ ክኸውን ብዘይምኽኣሉ ደሓር ናብ ብረታዊ ቃልሲ ዝሰገረን ሰራዊቱ ሓዘት ኣብ ጊኒ፣ ጋና፣ ኮትዲቫር፣ ጋቦን፣ ማሊ፣ ሴኔጋልን ኒጄርን ይንቀሳቕስ ዝነበረዮ።

ዘይቕጥታዊ ምምሕዳር - እንግሊዝ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ምምሕዳር እዩ። ነዚ ፖሊሲ ኣርክቴክት ኾይኑ ዝቐረፀ እንግሊዛዊ ሎርድ ፍረደሪክ ሉጋርድ ዝበሃል ኣብ ናይጄርያን ኡጋንዳን ኣመሓደሪ ዝነበረዮ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ብናይባዕልቶም ኣመሓደርቲ ይመሓዳደሩ ነይሮም ግና ዝመሓዳደሩሉ ሕግን ደንብን ወዲኡ ዝወሃዎም ካብቲ ላዕለዎይ ኣመሓዳደሪ ዝኾነ እንግሊዛዊ እዩ ነይሩ። መንግስቲ እንግሊዝ ነዚ ፖሊሲ ምምሕዳር ኣፍሪካውያን ብኣፍሪካውያን እቲ "መቐቐልካ ግዛእ" ዝብል ዓብዪ ፖሊሲ ንምትግባር ይጥቀሙ ነይሩ። ንኣፍሪካውያን ብቋንቋ፣ ብባህሊ፣ ብዘርኢ፣ ብብሄር ብሄረሰብ፣ ብሃይማኖት ወዘተ ክመቐቐሉ ብምግባር ንኤድሕዶም ክይሳኑዩን ክይሓብሩን ብምኽንያት ድማ ንነፃነቶም ሓቢሮም ተዋዳዶም ክይቃለሱን ዝግበር ፖሊሲ እዩ ነይሩ።

ቐጥታዊ ምምሕዳር - ፈረንሳይ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳርዮ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲ ኩሎም ሕግታትን ደንብታትን ሃገር ፈረንሳይ ተደንጊጎም ምስወፁ ብቐጥታ ኣብተን ባዕዳዊ ግዝኣታታ ይትግበሩ። ብተወሳኺ ኣመሓደርቲ እዘን ግዝኣታት ካብ ፈረንሳይዮም ዝለኣኹ ነይሮም። እዚ ኣግባብ ምምሕዳር ባዕዳዊ ግዛእቲ ንኣፍሪካውያን ኣብቲ ምምሕዳር ክሳተፉ ኣይፈቐድን ነይሩ። ፖሊሲ ቐጥታዊ ምምሕዳር ኩሎም ህዝብታት ኣፍሪካ ቀስ ብቐስ ፈረንሳውያን ክኾኑ ንምግባር ዝጻለሙውን እዩ ነይሩ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ቋንቋን ባህልን ፈረንሳውያን ተማሂሮም ምስ ወረስዎ ዜግነት ፈረንሳይ ክረኽቡ ይግበር ነይሩ። ብዜግነቶም ፈረንሳውያን ምስኩኑ ድማ ቋንቋኦምን ባህሎምን ረሲዖም ንነፃነቶም ኣይቃለሱን ዝብል ግምት ዝነበሮ ፖሊሲ እዩ። እዚ ዓይነት ባህርይ ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስታት ቤልጅዮም፣ ፖርቹጋልን ጆርመንውን ይኽተልዎ ዝነበረዮ።

መጠቓለሊ ሕቶታት

I ነዘም ስዲቦም ዘለዉ ሕቶታት ካብዝተውሃቡ መማረቂ መልስታት ውሽጢ ዝበለፀ ቅኑዕን ትኽክለኛን ንዝኾነ መሪዕኩም መልሱ።

1 ብዙሓት ቋንቋታት ኣብ ትሕቲኡ ዘለውዎ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ዓለምና መን ይበሃል?

ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን	መ. ኒሎ ኮንጎ
ለ. ሲኖ ቲቤታን	ሰ. መልሲ የለን
ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ	

2 ብዙሓት ተዛረብቲ ቋንቋ ኣብ ትሕቲኡ ዘለውዎ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ዓለምና መን ይበሃል?

- ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን መ. ኒሎ ኮንጎ
- ለ. ሲኖ ቲቦታን ሰ. መልሲ የለን
- ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ

3 ኣብ ዓለምና ብዙሕ ተዛረብቲ ካብዘለውዎም ቋንቋታት ውሽጢ ካብ 1ይ - 5ይ ደረጃ ዘይምደብ ኣየናይዩ?

- ሀ. ጀርመንኛ መ. ሂንዱ
- ለ. ስፓኝ ሰ. መልሲ ኣይተውሃበን፡፡
- ሐ. ዓረብኛ

4 ካብዞም ዝሰዕቡ ኣብ ክፍለዓለም ኣፍሪካ ጥራሕ ዘይርከብ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ኣየናይ እዩ?

- ሀ. ኣፍሮ ኤሽያቲክ መ. ኮይሳን
- ለ. ኒሎ ሰሃራዊ ሰ. መልሲ የለን
- ሐ. ኒሎ ኮንጎ

5 ብቋንቋ ግሪክ ዲሞክራሲ እንታይ ማለት እዩ?

- ሀ. ፍልስፍና ሐ. ህዝባዊ ምምሕዳር
- ለ. ሰላማዊ ሰልፍን መረፃን መ. ስነ ፅሑፍ

6 ጥንታውያን ፊላስፋታት ግሪክ ተባሂሎም ዝፍለጡ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ሄሮዱተስ፣ ሂራክሎተስን ዲሞክሪተስን ሐ. ላኦ-ፀን ኮንፉሺዩስን
- ለ. ሶቅራጦስ፣ ፕሉቶን ኣሪስጣጣሊስን ሰ. መልሲ ኣይተውሃበን
- መ. ሆሚር፣ ጁሊየስን ኣውጉስተስን

7 ኣብ ዘመነ ስልጣነ ጥንታዊ ሮማ ፍሉጣት ዝነበሩ ዓሓፍትን ተመራመርትን ታሪክ

- ሀ. ሊቪይ፣ ፕሉታርክን ታሲተስን ሐ. ኃላን፣ ፕቶሎሚን ኮፐርኒኪስን
- ለ. ሲሰሮ፣ ሲኔካ፣ ቨርጂልን ሆራክን መ. ኩሎም መልሲ እዮም

8 ካብዞም ዝሰዕቡ መግለፂ ጥንታዊ ስልጣነ ሮም ዝኾነ ኣየናይ እዩ?

- ሀ. ፊደል ላቲን መሰረት ቋንቋታት ሮማውያን ምዃን
- ለ. ጥንኩር ሰራዊት ነይሩ
- ሐ. ብባሕርን ብምድርን ዝተጠናኸረ ምንቅስቃሳት ስራሕቲ ንግድን ሸቐጣትን ነይሮም
- መ. ፅፋፍን ጥንኩርን ስርዓት ስነ ህንፃን ቅርፃ ቕርፅን ማዕቢሎም ነይሮም
- ሰ. ምምሕዳርን ዝተፈላለዩ ሕግታትን ነይሮም
- ሸ ኩሎ መልሲ እዮ፡፡

9 ውፅኢት መግለፂ ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን ጥራሕ ዝኾነ ኣየናይ እዩ?

- ሀ. ዓብዪ መንደቕ፣ ስራሕቲ ወረቐትን ሕትመትን
- ለ. መሐበሪ ኣንፈት ዝኾነ ኮምፓስ
- ሐ. ነሓስን መዳብን ዝተሰርሑ ሳናቲም
- መ. መፀቀንታት ክብደትን ርሕቐትን
- ሰ. ራዕዲ መሬት ዝፈልይ መሳርሒ
- ሸ ኩሎ መልሲ እዮ

10 ዘመነ መዳብ ቻይና ተባሂሉ ይፍለጥ ዝነበረ እዋን ኣበዮናይ ስርወ መንግስቲ ነይሩ?

- ሀ. ህሲያ መ. ቺን (ኩን)
- ለ. ሻንግ
- ሐ. ገሮዩ (ጃዩ) ሰ. ሃን

11 ቀንዲ መንደቕ ቻይና ተባሂሉ ዝፍለጥ ኣበዮናይ ስርወ መንግስቲ ተሃኒፀ?

- ሀ. ህሲያ መ. ቺን (ኩን)
- ለ. ሻንግ
- ሐ. ገሮዩ (ጃዩ) ሰ. ሃን

12 ጥንታውያን ቻይናውያን ንግዲ ዓለባ ሃሪ ናብ ወፃኢ ሃገራት ይወስዱሉ ዝነበረ ኣበዮናይ ስርወ መንግስቲ እዩ?

- ሀ. ህሲያ መ. ቺን (ኩን)
- ለ. ሻንግ
- ሐ. ገሮዩ (ጃዩ) ሰ. ሃን

13 ኣብ ከባቢ ቺሌን ፔሩን ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ዘማዕበልዎ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ማያውያን ሐ. ኣዝቴካውያን
- ለ. ኢንካውያን መ. ኩሉ መልሲ`ዩ

14 ኣብ ማእኸላይ ኣመሪካ ዝርከባ ሃገራት ንቴማላን ኤልሳልቫዶርን ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ዘማዕበልዎ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ማያውያን ሐ. ኣዝቴካውያን
- ለ. ኢንካውያን መ. ኩሉ መልሲ`ዩ

15 ማእኸሎም ኣብ ቴኖችቲቶን ብምግባር ኣብ ሜክሲኮን ከባቢኡን ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ዘማዕበልዎ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ማያውያን ሐ. ኣዝቴካውያን
- ለ. ኢንካውያን መ. ኩሉ መልሲ`ዩ

II ነዘም ዝሰዕቡ ሓሳባት ትኽክል እንተኾይኖም “ሓቂ” እናበልኩም፣ ትኽክል እንተዘይኮይኖም ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

16 ኢንዱስትሪያል ወያነ ንመጀመርታ ግዘ ዝተርአየን ዝማዕበለን ኣብ ሃገረ እንግሊዝ እንትኸውን ቀፂሊ ዝተስፋሕፍሐሎም ግና ናብ ኣውሮፓን ሰሜን ኣመሪካን እዩ።

17 ምዕባለ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ንምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ መንቀሊ ምኸንያት ኾይኑ ኣገልጊሉ እዩ።

18 ብ1882 ዓ.ም.ፈ ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ፍሪያን “ስሉስ ኪዳን” ዝበሃል ጥምረት መስሪተን።

19 ብ1907 ዓ.ም.ፈ ሃገራት ጀርመን፣ ኣውስትሮ - ሃንጋሪን ጣልያንን “ስሉስ ምሕዝነት” ዝበሃል ጥምረት መስሪተን።

- 20 ብ1905ን 1911ን ዓ.ም.ፈ ፈረንሳይን ጀርመንን ኣብ ጉዳይ ሃገረ ሞሮኮ ኣብ ኣፍሪካ ነንርእሰን ተንኒፀን ነይረን።
- 21 ቅድሚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ምጅማሩ ሓይልታት ኣክሲስ ንብዙሓት ሃገራት ኣውሮፓን ቻይናን ይወሩ ነይሮም።
- 22 ኣብ ታንጋኒካ “ማጂ ማጂ” ኣብ ኬንያ “ማው ማዎ” ዝበሃሉ ምንቅስቃሳት ኣንፃር ባዕዳዊ ገዛእቲ ዝተወልዑ ህዝባዊ ምንቅስቃሳት ኣፍሪካውያን እዮም ነይሮም።
- 23 ኣብ ታንዛኒያ “ጁሊየስ ነሬሬ”፣ ኣብ ኬንያ “ጆሞ ኬንያታ”፣ ኣብ ጊኒ ድማ “ሳሞሬ ቱሬ” ድሕሪ ነፃነት መረሕቲ ሃገራቶም ዝነበሩ እዮም።
- 24 ቅድሚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም እንግሊዝን ፈረንሳይን ብምኽንያት ህንፀት ሓይሊ ባሕሪ ይነሓነሓ ነይረን።
- 25 ፈረንሳይ ግዝኣታት ኣልሳስን ሎሬይንን ዝበሃላ ካብ ጀርመን ክመለሳላ ትደልይ ነይራ።
- 26 ጣልያን ምስ ስሉስ ኪዳን ዝነበራ ውዕል ገዲፋ ብ1915 ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ወጊና ኣብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ተሳታፊት ነይራ።

III ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅነዕን ትኽክለኛ መልሲ ሃቡ። ብደንቢ ግለፅዎም።

- 27 ብደረጃ ዓለም ዝርአዩን ልሙድ ዝኾኑን መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉ ሰለስተ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ግለፁ።
- 28 ኢንዱስትሪያል ወያነ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣብርሁ።
- 29 ሃገራት ኣውሮፓ ንምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ቀንዲ ዋኒኖም ገይሮም ዝወሰዱሉ ምኽንያት ግለፁ።
- 30 መንቀሊ ምኽንያታት ቀዳማይ ኩናት ዓለም እንታይዮም?
- 31 መንቀሊ ምኽንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም ግለፁ።
- 32 ካርታ ኣውሮፓ ቅድሚ ቀዳማይ ኩናት ዓለምን ድሕሪኡን (1919 - 1939) ዝነበሩ ብምንፅፃር ሓንቲ ሃገር ነይራ ኣብ ክልተ ዝተመቐለትን ሓደሽቲ ዝተፈጠራ ሃገራትን ብዝርዝር ግለፁ።
- 33 ኣመሪካ ብ1945 ኣብ ጃፓን ዝፈፀመቶ ደብዳብ ኣቶሚክ ቦምብ ግለፁ።
- 34 ኣብ ምዕራብን ምብራቕን ኣፍሪካ ዝነበሩ ፍሉጣት ሰለስተ ተጋድሎ ኣንፃር ባዕዳውያን ገዛእቲ ምስ ዝነበሩ መረሕቶም እናገናዙብኩም ግለፁ።
- 35 ቀጥታውን ዘይቀጥታውን ሕግታት ምምሕዳር ባዕዳዊ ገዛእቲ ኣፍሪካ ኣረድኡ።

IV ኣብ ትሕቲ “ሀ” ንዘለዉ ምስ ኣብ ትሕቲ “ለ” ዘለዉ ኣሃምዱ፡፡

<u>ሀ</u>	<u>ለ</u>
36 ቶማስ ኒውኮመን	ሀ. ብ1879 ኤሌክትሪክ ኣምፑል ምሂዙ
37 ጀምስ ዋት	ለ. መራሒ ምንቅስቓስ ነፃነት ጋና
38 ሮበርት ፉልተን	ሐ. ፖሊሲ ምምሕዳር እንግሊዝ
39 ጆርጅ ስቴፌንሰን	መ. ፖሊሲ ምምሕዳር ፈረንሳይ
40 ሚካኤል ፋራዳይ	ሰ. ብ1892 ብናፍጣ ዝሰርሕ ዲዚል ሞተር ምሂዙ
41 ሳሙኤል ሞርስ	ረ. ምንቅስቓስ ነፃነት ኣፍሪካ
42 ኣሌክሳንደር ግራሃም ቤል	ሸ. ኣተሓሳስባ ሊበራሊዝም ዝገለፀ
43 ቶማስ ኤዲሶን	ቀ. ብ1903 ኣውሮፕላን ዝሰርሑ ኣሕዋት
44 ናይልሳን ዲኤል	ቤ. ዝበለፀጎ ዝፀበቐን ምህዞ ውፅኢት ብዙሓት ሰባትዮ ዝበለ
45 ዊልሰን ኦርቪል ራይትስ	ተ. ብ1807 ብሓይሊ ሃፋ ትንቀሳቐስ ጀልባ
46 ጆን ስቴኣርት ሚል	ቶ. ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር ብ1705 ንፈለግ ምሂዙ
47 ቀጥታዊ ምምሕዳር	ኘ. ብ1814 ብሓይሊ ሃፋ ትንቀሳቐስ ባቡር ምድሪ ዝሰርሐ
48 ዘይቀጥታዊ ምምሕዳር	ኘ. ብ1831 ብሓይሊ ኤሌክትሪክ ትሰርሕ ዲናሞ ዝመሃዘ
49 ፓን ኣፍሪካኒዝም	አ. ብ1844 ቴሌግራፍ ፈለግ ዝመሃዘ
50 ዶክተር ኩዋሚ ኑክሩማህ	ከ. ብ1876 ቴሌፎን ንመጀመርታ ግዜ ዝመሃዘ

ምዕራፍ

ገፀ መሬት ዝልውጡ ሓይልታት

ውዕኢት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስ ተምሃርኩም:

- ገፀ መሬት ዝልውጡ ሓይልታትን ሳዕቤናቶምን ተብርሁ።
- ኣብ ካርታ ስፍሓትን ርሕቐትን ቦታታት ትዕቅኑ።

ብቕዓታት'ዚ ምዕራፍ ዝስዕቡ'ዮም

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስ ተምሃርኩም እዞም ዝስዕቡ ብቕዓታት ተግዕቡሉ:

- ገፀ መሬት ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት ትገልፁ።
- ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን ኣብ ገፀ መሬት ዘለዎም ሳዕቤን ትገልፁ።
- ገፀ መሬት ዝልውጡ ውሽጣዊ ሓይልታት ትገልፁ።
- ውሽጣዊ ሓይልታት ምድሪ ኣብ ገፀ - መሬትን ህይወት ደቂ ሰብን ዘለዎም ሳዕቤናት ትገልፁ።
- እንታይነት ሚዛን ካርታ ትገልፁ።
- ዝተፈላለዩ መግለጺ ሚላታት / መንገድታት/ መስመራዊ ሚዛን ካርታ ትፀርሑ።
- ምልውዋጥ ሚዛን ካርታ ትግብጡ።
- ካብ ካርታ ርሕቐት ባይታን ስፍሓት ስሩዕ ቕርጺ ዘለዎም ቦታታትን /ስእልታትን/ ተስልሑ።

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ካልኣይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 8^ኛ ክፍሊ ብዛዕባ ገዕ መሬት ዝልውጡ ሓይልታት ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ርእስታት ዝሓዘዩ። ንሳቶም ድማ ኣብቶም ንገፁ-ምድሪ ዝልውጡ ክልተ ዓበይቲ ሓይልታትን ከምኡ'ውን ኣብ ትምህርቲ ካርታን ዝተደረኹ'ዮም። እቶም ንገፁ-ምድሪ ዝልውጡ **ደጋዊ** ሓይልታት ዝምልከት ትሕዝቶ ትምህርቲ ብዝበለፀ ኣብ ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን ዝጠመተ'ዩ። እቶም ንገፁ ምድሪ ዝልውጡ **ውሽጣዊ** ሓይልታት ዝምልከት ትሕዝቶ ድማ ብቐንዱ ኣብ እሳተ ኅሞራ፣ ርእደ ምድሪ፣ ምንቃዕ መሬትን ምትዕዕፃፍ መሬትን ዝጠመተ'ዩ። እቲ ቐፂሊ ዝመፅእ ካልኣይ ዓብይ ትሕዝቶ ድማ ተምሃሮ ኣብ ካርታ ርሕቐትን ሰፍሓትን ከመይ ክትዕቅኑ ከምእትክእሉ እትመሃሩሉን ብዛዕባ ምልውዋጥ ሚዛን ካርታ ክእለት እተማዕብልሉን'ዩ። ስለዚ እዚ ምዕራፍ ኣዝዮም ብዙሓት መልመድታትን ዝተፈላለዩ ሕቶታትን ምህላዎም ንተምሃሮ ዘተባብዑ'ዮም። ነዚ ምዕራፍ ኣዝዩ ሰሓባይ ንምግባር ዝተፈላለዩ መግለፅታትን መሀንቀውታት ስእላዊ መግለፅታትን ኣለዉዎ'ዮም። እሞ ተምሃሮ እናተመያየጥኩምን እናሓተትኩምን ምስ መምህርኩም ዕቡቕ ከምትረዳድኡ ትዕቢት ንገብር።

ዕዮ ጉጀለ 2.1

ተምሃሮ ብጉጀለ ተመዲብኩም ካብ ቤት ትምህርትኩም፣ ውዕእ ኢልኩም፣ ከባቢኩም ብምዕዛብን ኣብዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ምይይጥ ብምክያድን ንክፍልኩም ፀብዓብ ኣኻቕርቡ።

- 1 እንታይ ዓይነታት ገዕ - መሬት ትፈልጡ? እስቲ ዘርዝርዎም?
- 2 ካብቶም ዝዘርዘርኩምዎም ዓይነታት ገዕ መሬት ብዝተፈላለዩ ሓይልታት ዓይነቶምን ቕርባምን ተለዊጦም እዮም እትብልዎም ክትገልፁ ትክእሉደ? እስቲ ግለፁ?
- 3 እቲ ዝተለወጠ ገዕ መሬት ብምንታይ ሓይሊ ዝተለወጠ ይመስለኩም?
- 4 ብሓፈሻ እንትርእይዎ እስቲ ኣብ ዓለምና ገዕ መሬት ክልውጡ ዝክእሉ ሓይልታት ተፈጥሮ ዘርዝሩ?

ተምሃሮ እቶም ብጉጀለ ኮይንኩም ዘለለኩምዎም ዓይነታት ገዕ ምድሪ ብብእዋኑ እናተለወጡ ዝመፁ እዮም። እቶም እምባታት፣ ኅቦታት፣ ኸበሳ፣ መታሕት፣ ሚዳታት፣ ሸንጥሮታት፣ ጉህምታት፣ ፀድፍታት ወዘተ ብዝተፈላለዩ ሓይልታት ተፈጥሮ ዝተሰርሑ እዮም። ሕድሕድ ገዕ መሬት ሓንሳብ ምስ ተፈጠረ ከምኡ ኢሉ ዝነበር ኣይኮነን። እምባ ዝነበር ሚዳ ክኾን ይክእል፣ ሚዳ ዝነበረ ሸንጥሮ ክኾን ይክእል፣ ኅቦ ዝነበረ ናብ ጉህሚ ክልወጥ ይክእል። ከምዚ ዓይነት ለውጢ

ግና መብዛሕትኡ ግዘ ብሚልዮናት ወይ ብአሽሓት ዝቐፀሩ ዓመታት ዝወስድ እዩ። ንገፀ መሬት ዝልውጡ ሓይልታት ተፈጥሮ ብዙሓት እዮም። ተምሃሮ እስቲ ሓደ ሓደ ኣብነታት ዘርዘርና?

ገፀ - መሬት ዝልውጡ ሓይልታት ብሓፈሻ እንትርአዩ ኣብ ክልተ ይምደቡ። ንሓቶም ድማ ደጋዊ ሓይልታትን ውሽጣዊ ሓይልታትን እዮም።

2.1 ደጋዊ ሓይልታትን ኣብ ቅርፀ መሬትን ህይወት ደቂ ሰባትን ዘለዎም ሳዕቤንን

ንጥፈት 2.1

ተምሃሮ እስቲ ቡብኸልተ ኮይንኩም ነቲ ጠርጴዛ ድፍእዎ? ነቲ ወንበር ሳሓብዎ? ሕዚ ድማ እስቲ ጥርሙስ ማይ መሊእኹም ካብ ላዕሊ ኣብ ርእሲ ሓመድ ድፍእዎ? ጠረጴዛ፣ ወንበርን ሓመድን ኩሎም ተንቀሳቐሶምዶ? ንምንታይ?

እቲ ጠረጴዛ፣ መንበር ወይድማ ሓመድ ንዝተወሰነ ርሕቕት ዝተንቀሳቐሰን ቦትኡ ዝለወጠን ድማ ኣብ ልዕሊኡ ደጋዊ ሓይሊ ስለ ዝኖረፎ እዩ። ብኸምዚ ዓይነት መንገዲ'ውን ኣብ ልዕሊ ላዕለዋይ ኣካል ምድሪ ዝርከቡ ገፀ-መሬት ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት ኣለውዮም።

ገፀ-መሬት ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት እቲ መሬት ብራኸኡ ክውሰኽ ወይ ክንኪ ዝገብሩ'ዮም። እዚ ማለት እምባ ዝነበረ ሜዳ ወይ መታሕት ክኾን ይገብርዎ ማለት እዩ። ከምኡ'ውን ኣብ ሓደ እዋን መታሕት ወይ ሜዳ ዝነበረ እምባ ወይድማ ኸበሳ ይኸውን ማለት'ዩ።

2.1.1 ለውጢ ገፀ-መሬት ብደጋዊ ሓይልታት ብኸመይ ይፍፀም?

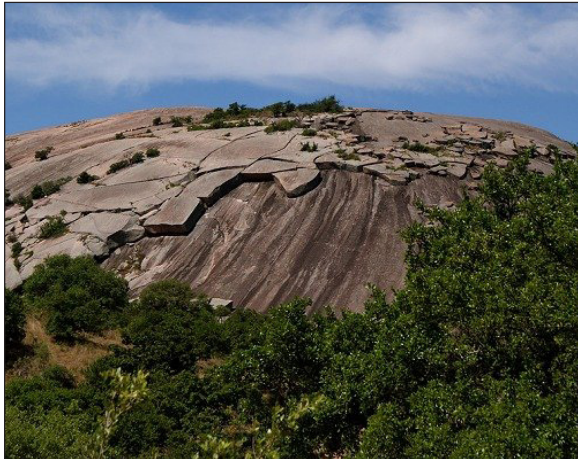
ኩሎም ገፀ-መሬት ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት ብሓፈሻ እንትረአዩ ብክልተ ኣገባባት ዝካየዱ እዮም። ንሓቶም ድማ ፊዚካላዊ ወይድማ ንቕርፃዊ ኣገባብን ኬሚካላዊ ወይድማ ንቕመማዊ ኣገባብን እዮም።

ሀ. ፊዚካላዊ ወይድማ ንቕርፃዊ ኣገባብ

ተምሃሮ! ሓደ ተምሃራይ መጀመርያ ዝገዝኦ እርሳን ድሕሪ ነዊሕ እዋን እናተጠቐመሉ ምስ ፀንሐን ኣብቲ እርሳን እንታይ ዓይነት ለውጢ ይርአ? እንታይ ዓይነት ደጋዊ ሓይሊ ስለ ዝኖረፎ እዩ ንቕርፁ ተለዊጡ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ብሬዚካላዊ አገባብ ዝልወጥ ገፀ-መሬት ልክዕ ከምቲ እርሳስ እናተሰባበረን እናደቐቐን ዝኸይድ እዩ። ኮይኑ ግና ቅርፁ ጥራይ እዩ ዝልወጥ እምበር ውሽጣዊ ትሕዝቶኡን ባህርያቱን ዝልወጥ ኣይኮነን። ከውሕታት ሰባቢሮምን ኣድቂቕምን በዙይ ድማ ገፀ-መሬት ክልወጥ ዝገበሩን ስለስተ ሓይልታት ኣለዉ። ንሳቶም ድማ ምቅይያር መጠን ረስኒ፣ በረድን ከምኡ እውን ኣፅዋትን እንሰሳትን እዮም። እስቲ ሰለስቲኦም በብሓደ ንርኣዮምለ።

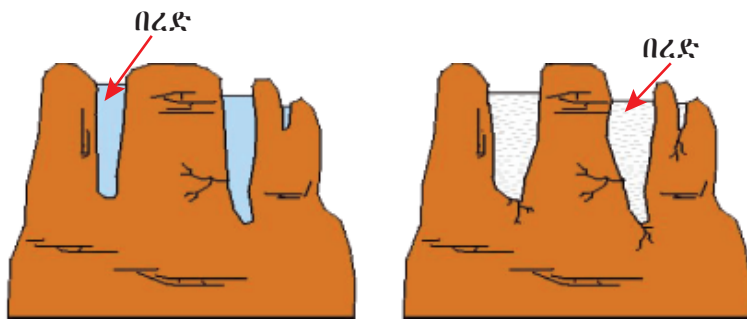
1 **ምቅይያር መጠን ረስኒ፡** ተምሃሮ! ኣብ ከባቢኹም ኣብ መንጎ ለይትን ቐትርን ዘሎ መጠን ኣፈላላይ ረስኒ ኸመይ እዩ? ኣብ ሓደሓደ ቦታታት ብሕልፊ ኣብ ምድርብዳን ሓውሲ ምድርብዳን ዘሎ ምቅይያር መጠን ረስኒ ኣዝዩ ልዑል ስለ ዝኾነ ኣብ ምልዋጥ ገፀ-መሬት ዓብይ ተራ ኣለዎ እዩ። ኣብዙይ ኸባቢ ቀትሪ ቀትሪ መጠን ረስኒ ኣዝዩ ልዑል ስለዝኾነ ከውሕታት ቀልጢፎም ይረስኑ በዚ ድማ ይንፍሑን ይዝርግሑን። በኣንፃሩ ድማ ለይቲ ለይቲ ኣዝዩ ዝሓል ኩነታት ኣየር ስለ ዝህሉ ከውሕታት ቐልጢፎም ይዝሕሉን ይጭቡጡን። ብምኸንያት ምዝርጋሕን ምጭባጥን ድማ ኸውሕታት ይነቐፁ በዙይ ድማ ይፈነጫጩሉን ይሰባበሩን። ብኸምዙይ መንገዲ ንብዙሕ ዓመታት በብመዓልቲ እንትነቐፁን እንትሰባበሩን ድማ ገፀ-መሬት ይልወጥ።

ስእሊ 2.1: ምቅይያር ረስንን ከውሕታትን

2 **በረድ፡** ተምሃሮ ማይ ኣዝዩ እንትዝሕል ናብ በረድ ከምዝልወጥ ትፈልጡ ኢኹም። ብትሕዝቶኹ ኣየንኡ ዝሰፍሐ ቦታ ይሕዝ? ኣብ እምባ፣ ጎባ፣ ሜዳ፣ ሽንጥሮ ወዘተ ነቓዕ መሬት ኣሎ እዩ። ማይ ኣብ ከምዙይ ዓይነት ነቓዕ ከውሒ ኣትዩ እንትዝሕልን ናብ በረድ እንትልወጥን ብትሕዝቶኡ ስፍሕ ስለዝብል ዝሰፍሐ ቦታ ይሕዝ። በዙይ ኣቢሉ ድማ እቲ ነቓዕ ይሰፍሕን ይዓመቕን። እዙይ ንነዊሕ እዋን እንትቐፅል እቲ ከውሒ ቐስብቐስ እናተሰባበረን እናተፈንጨለን ይኸይድ። በዙይ ኣቢሉ ድማ ብምኸንያት በረድ እቲ ገፀ-መሬት ይልወጥ።

ስእሊ 2.2፡ በረድ ኣብ ነቓዕ ከውሒ

- 3 **እፀዋትን እንስሳትን፤** ዓበይቲ እፀዋት ሱሮም ናብ ውሽጢ መሬት እናስንጠቐ እንትኣትዉ ነቶም ኸውሒታት የንቅዕዎም፣ ቐስ ብቐስ ድማ ይሰባብርዎም። ከምኡ እውን ዓበይትን ኣናእሽቱን እንስሳት ኣብ ዝነብሩሉ መሬት ብዘካይድዎ ዕለታዊ ተግባራት መሬት ይጉሕንሕን ከምኡ እውን ከውሒታት ይሰባብሩን እዮም። እዙይ ከይዲ ንነዊሕ እዋን እንትቐዕል ገፀ-መሬት ናይቲ ኸባቢ ይልወጥ። ወድሰብ'ውን ንስራሕቲ ሕርሻ፣ መዓድን፣ መንበሪ ቦታታት፣ መንገዲ፣ ወዘተ ኢሉ ኣብ ዝገብር ናይ ነዊሕ እዋን ምንቅስቓስ ኣብ ምልዋጥ ገፀ-መሬት ዓብዩ ግደ ይፃወት እዩ። ካብ ዓቕን ንላዕሊ እንስሳት ዝተዋፈርሉ ጎልጎል'ውን ሓመዱ ክወፅእ ብምግባር መሬቱ ክጉሕንሕ ይኸእል እዩ።

ስእሊ 2.3፡ ገፀ-መሬት ዝልውጡ ሰራውር-አግራብ

ለ. ኬሚካላዊ ወይድማ ቅመማዊ አገባብ

ዕዮ ጉጅለ 2.2

ተምሃሮ! እስቲ ኣብ ከባቢኹም ስራሕቲ ህንፃ ኣብ ዝካየዱሉ ቦታ ብምኻድ ወይ ካብ ካልእ ቦታ ኣሊሽኩም እምኒ-ኖራ ናብ ክፍሊ ኣምዕኡ። ምስ መምህርኩም ብምትሕብባር ተጠንቂቑኹም ነቲ እምኒ ኖራ ናብ ማይ ዝመልኦ ብርጭቆ /ኩባያ/ ኣእትውዎ። እንታይ ዓይነት ለውጢ ተዓዚብኩም? ተመያየጥሉ። ተምሃሮ ገፁ-መሬት ብኬሚካላዊ ወይድማ ቅመማዊ አገባብ ዝልወጥ ከመይ ኢሉ እዩ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጥሉ?

እዚ አገባብ ከውሕታት ብውሽጣዊ ትሕዝቶኦም ተቐይሮም ገፁ-መሬት ዝልውጥሉ ኸይዲ እዩ። ከውሕታት ኬሚካላዊ ወይድማ ቅመማዊ ትሕዝቶኦም ዝልውጡ ብኸልተ ሓይልታት እዩ። ንሳቶም ድማ

- ማይ ን
- እፅዋትን እንስሳትን እዮም።

1 **ማይ፤** ከውሕታት ኬሚካላዊ ወይድማ ቅመማዊ ትሕዝቶኦም ንኸልወጥ ካብ ዝገብሩ ሓይልታት እቲ ቐንዲ ዝናብ እዩ። ዝናብ እንትዘንብ ኣብ ከባቢ ኣየር ዘሎ ኦክስጅንን ካርቦን ዳይኦኳይድን ሓዊሱ ስለዝዘንብ ፅሩይ ኣይኮነን። ከምዙይ ዓይነት ኦክስጅን ዘለዎ ማይ ዘኒቡ ናብ ኸውሕታት እንትኣቱ ኣብ ልዕሊቶም መዓድናት ኬሚካዊ ለውጢ የምዕእ። እቶም መዓድናት እናሓቐቁ ምስ ዝኸዱ እቶም ከውሕታት ጥንካራኦም ይንኪ፣ ፎክስቲ ይኾኑን ይሸራረፉን። ንኣብነት ነቲ ሓባን ዘለዎ ኸውሒ እቲ ሓባን ንኸምርት ይገብሮ፣ ዝመረተ ሓባን ዝሓዘ ከውሒ ድማ ፎኸሱ ይሰባበር ብድሕሪዙይ ኬሚካላዊ ትሕዝቶ እቲ ገፁ-መሬት ድማ ፈላጊ ይቐየር።

ኬሚካላዊ ወይድማ ቅመማዊ አገባብ ንገፁ-መሬት ብዝበለፀ ዝልውጦ ብሕልፊ እቲ ኸውሒ ናይቲ ገፁ-መሬት ኖራ /ላይምስቶን/ እንተኸይኑ እዩ። ማይ ብቐፀላታት እምኒ-ኖራ ኣቢሉ እንትፈስስ ነቶም ኸውሕታት ባሕጉን ጉድጓድ ዝመስል ክፍተት ይፈጥር። ድሕሪ ነዊሕ እዋን እቲ ጉዳንድ እናሰፍሐ ኸይዱ በዓቲ ይኸውን። ናይቲ በዓቲ ናሕሲ /ቦሎፎን/ እውን ፍሉይ ኬሚካላዊ ትሕዝቶ ብዘለዎም ዝተንጠልጠሉ ኖራታት ይምላእ። ድሕሪ ነዊሕ እዋን እቶም ዝተንጠልጠሉ ኖራታት ኣብ ባይታ እቲ በዓቲ እናተኣከቡ ይኸዱ። ኣብ መወዳእታ እውን እቶም ናይ ባይታ ምስቶም ናይ ናሕሲ ተራኺቦም ዓንዲታት ይሰርሑ። ብኸምዙይ ዓይነት መንገዲ ድማ ትሕዝቶ ገፁ-መሬት ይልወጥ።

2.1 ደጋዊ ሓይልታትን ኣብ ቐርፀ መሬትን ህይወት ደቂ ሰባትን ዘለዎም ሳዕቤንን

ስእሊ 2.4፡ ዝተንጠልጠሉ እምነ-ኖራ ኣብ ቦዓቲ

2 እፀዋትን እንስሳትን፤ ኣብ ሓመድ ዝርከቡ ባክተርያን ካልኣት ሓሳኹን ነቶም ማዕድናት-ሓመድ ክሰባቡን ክፈረኻክሱን ይገብሩ እዮም። ዝተፈላለዩ እፀዋት እውን ኣብ ሓመድ ዝርከቡ ዝተፈላለዩ ማዕድናት ብምግብነት ይጥቀሙ እዮም። ከምኡ እውን ዝበስበሱ እፀዋትን እንስሳታትን ኣብ ውሽጢ እቲ ሓመድ ኣሲድን ካልኣት ቕመማትን ክፍጠር ይገብሩ እዮም።

እዞም ኩሎም ተግባራት እፀዋትን እንስሳታትን ኬሚካዊ ትሕዝቶ ኸውሕታት ኣዝዩ ኸልወጥ ዝገብሩ እዮም። በዙይ ድማ እቶም ኸውሕታት ኣብ ጥንካረኦም፣ ሕብሮም፣ መዓድናዊ ትሕዝቶኦምን ዝመሰሳሉን ዓብዩ ለውጢ የርእዩ። ከምዙይ ኣቢሎም ድማ ገፀ መሬት ይልውጡ።

2.1.2 ፍግረ መሬትን ምውህላል ሓመድን ሳዕቤናቶምን

ዕዮ ጉጅለ 2.3

ተምሃሮ! በብጉጅለኹም ኣብዞም ዝስዕቡ ዛዕባታት ተመያይጥኩም ፀብዓብኩም ንክፍሊ ኣኛርቡ?

- 1 ፍግረ መሬት እንታይ ማለት እዩ? ምውህላል /ምንባር/ ሓመድ ከ?
- 2 ፍግረ መሬትን ምውህላል ሓመድን ዝፈጥሩ ሓይልታት ዘርዝሩ?
- 3 ፍግረ መሬት ኣብ ምልዋጥ ገፀ መሬትን ኣብ ህይወት ደቂ ሰባትን እንታይ ዓይነት ሳዕቤናት ኣለውዎ?

- 4 ምውህላል መሬት ገፀ-መሬት ኣብ ምልዋጥ ይኹን ኣብ ህይወት ደቅሰባት እንታይ ዓይነት ሳዕቤናት የምፅእ?
- 5 ኣብ ከባቢኹም ፍግረ መሬት ብግልጺ ዝረአየሉ ቦታ ኣለልዩ? መንቀሊኡ እንታይ ከምዝኾነ ተገንዚብኩም ግለፁ?
- 6 ተኸልታቱ ካብ ዝበርስዎ ፀድፍን ጎቦን ምስቲ ብተኸልታት ዝተሸፈነ መሬት እንትነፃፀሩ ዝለዓለ ፍግረ መሬት ዘለዎ ኣየንኡ እዩ? ምኽንያቱኹ?

ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን

ዝተፈላለዩ ዓይነታት ሓመድን ኸውሕታትን ብደጋዊ ሓይልታት እናተባሕጎን ካብ ሓደ ቦታ ናብ ካልእ ቦታ እንትንቐሳቀሱ ፍግረ መሬት ይበሃል። ብኣንፃሩ ድማ እቲ ብፍግረ መሬት ተባሕጎን ዝተጓፀዘ ሓመድን ኸውሕን ኣብ ሓደ ቦታ ተነባቢሩ ወይ ተደራሪቡ እንትእከብ ምውህላል መሬት ይባሃል።

ተምሃሮ! እዞም ደጋዊ ሓይልታት እንታይ እንታይ እዮም? ሓይልታት ፍግረ-መሬትን ምውህላል መሬትን ዝበሃሉ ከም ወሓዚ ማይ /ሩባ/ ፣ ማዕበል ባሕር፣ በረድ፣ ንፋስ፣ ግራቪቲ /ስሕበት መሬት/ ደቅሰባትን እዮም። እቶም ቐንዲ ገፀ-መሬት ዝልውጡ ሓይልታት ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን ግና ማይን /ሩባ/ ንፋስን እዮም። ተምሃሮ ብሩባ ዝፍጠር ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን እንታይ ሳዕቤናት የምፅእ?

ሀ. ብሩባ ዝፍጠር ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን ሳዕቤናቶምን

ካብ ኩሎም ገፀ ምድሪ ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት እቲ ዝለዓለ ለውጢ ዘምፅእ ሩባ እዩ። ብሓፈሻ እንትርእ ኣብ ቁልቁላትን ብእፀዋት ኣብ ዘይተሸፈኑ ቦታታትን ብሩባ ዝፍጠር ፍግረ መሬት ኣዝዩ ዝለዓለ እዩ።

ናይዙይ ቐንዲ ምኽንያት ድማ ኣብዞም ቦታታት ፍጥነት ሩባ ልዑል ስለ ዝኾነ ዝብሕጎን ሓመድ እውን ልዑል ስለ ዝኾነ እዩ። ብኣንፃሩ ድማ ኣብ ሜዳታትን ታሕተዋይ ክፋል መንገዲ ሩባን ዝውህለል መሬት ድማ ኣዝዩ ዝለዓለ እዩ። ናይዙይ ምኽንያት ድማ ኣብዙይ ቦታ ፍጥነት ሩባ ኣዝዩ ትሑት ስለ ዝኾነ እቲ ካብ ላዕሊ እናተጓፀዘ ዝመፀ ደለል ሓመድ ኣብ ርእሲ-ርእሲ እናተነባበረ ወይ እናተደራረበ ስለ ዝውህለል እዩ።

ተምሃሮ ብሩባ ዝፍጠር ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬት ኣብ ገፀ-ምድሪ ይኹን ኣብ መነባብሮ ደቂ ሰባት እንታይ ዓይነት ሳዕቤናት ይህልዎ ትብሉ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ተምሃሮ ኣብ መጀመርያ ክፋል ናይዙይ ምዕራፍ ከምዝተመሃርኩምዎ ቐንዲ ሳዕቤን እቶም ገፀ-መሬት ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት ብራኽ መሬት ክንኪ ወይ ክውስኽ

ምግባር እዩ። ብሩባ ብዝፍጠር ፍግረ መሬትን ብምውህላል ሓመድን ካብ ዝፍጠሩ ዓይነታት ገፀ-መሬት እዞም ዝስዕቡ እቶም ቐንድታት እዮም።

- 1 **ጉህሚ፡** ሓያል ፍጥነት ዘለዎ ሩባ ብእፀዋት ኣብ ዘይተሸፈነ ቦታ እንትውሕዝ ነቲ መሬት ብምብሕጓግ ኣዝዩ ሰፊሕ ጉድጓድ ዝመስል ዓሚቕ ገፀ መሬት / ጉህሚ/ ይፈጥር። ጉህሚ ስለ ዘይሕረስ ፍርያት ሕርሻ ይንኪ። ጉህሚ ብሕልፊ ዋሕዲ ዝሕረስ መሬት ኣብ ዘለዎ ኸባቢ ዝነበሩ ሓረስቶት ውሕስነት ምግቢ ኸይረጋገፅ ይገብር እዩ።

ስእሊ 2.5፡ ጉህሚ

- 2 **ምግህማስ መሬት፡** ብማይ ዝፍብ ይኹን ብሩባ ንነዊሕ ጊዜ ዝለስለሰ እምባ፣ ንቦ ወይ ከበሳ ብግራቪቲ /ስሕበት-መሬት/ ካብቲ ዝነበሮ በሪኽ ቦታ ተጋህሚሱ ንታሕቲ እንትፀድፍ እቲ ዝነበረ ገፀ-መሬት ምሉእ ብምሉእ ይልወጥ። መንገድታት ክዕፀዉን መንበሪ ገዛውቲ ክዓንዉን ይገብር እዩ።

ስእሊ 2.6፡ ምግህማስ መሬት

3 መንጫዕጫዕታ፡ ተምሃሮ! ኣብ ከባቢኹም መንጫዕጫዕታ ዘለዎ ቦታ ትፈልጡዮ? ከመይ ተፈጠሩ? ኣብ ላዕለዎይ ክፋል መንገዲ-ሩባ ኩሉግዜ ፍጥነት ሩባን መጠን ፍግረ መሬትን ኣዝዩ ልዑል እዩ። እዙይ ስለዝኾነ ድሕሪ ነዊሕ እዋን ናይ እንግሊዝኛ ፊደል ቪ ወይ ዩ ዝመስል ቕርጺ መሬት ዘለዎ ሽንጥሮ ይፍጠር እዩ። በዙይ ዝሓልፍ ሩባ ድማ መንጫዕጫዕታ ማይ ይፈጥር። ደቅሰባት ካብ መንጫዕጫዕታ ሃይድሮ ኤለክትሪክ ከፈልፍሉ (ከመንጭዉ) ስለ ዘኸእሎም ኣብ ቁጠባዊ ምዕባለ ልዑል ኣስተዋፀኦ ይህልዎ። ተምሃሮ ኣብ ሩባ ኣባይ ኤለክትሪክ ዝፍልፍሉ (ዝምንጭወሉ) መንጫዕጫዕታ ስሙ እንታይ ይበሃል? ግድብ ህዳሴ ዝበሃል ኣበዮናይ ሩባ ዝተገደበ ፍልፍል ሃይድሮ ኤለክትሪክ እዩ?

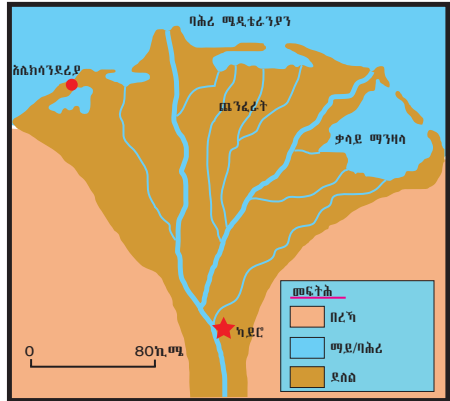
ስእሊ 2.7: ካብ መንጫዕጫዕታት ሃገርና

4 ሚያንደር፡ ሩባ ኣብ ሰጣሕ ሜዳ እንትጓዳዛ ፍጥነቱ ስለዝንኪ ከም ተመን ለመም እናበለ እንትጓዳዝ ዝፍጠር ቕርጺ መሬት ሚያንደር ይባሃል። ሚያንደር ማለት ሩባ እንትጓዳዝ ከም ሽንቲ ብዕራይ እናተጠዎዎ ዝኸይድ እዩ። ሓድሓደ ግዜ ገለ ክፋል ሚያንደር ካብቲ ሩባ ተገንዲሎ ንኡሽቶይ ቐላይ ይፈጥር እዩ። እዙይ ቐላይ ድማ ቕርጺ ሽኾና ብዕራይ ሒዙ ስለ ዝፍጠር ቃላይ ቐራቕሮ ይባሃል። ቐላይ ቐራቕሮ ይኹን ሚያንደር ንእንስሳት ማይን ንመስኖ ሕርሻን ጠቐምቲ እዮም።

ስእሊ 2.8: ሚያንደርን ቐላይ ቃራቕሮን

5 ዴልታ፡ ዴልታ ኣብ ታሕተዋይን ከባቢ መወዳእታን መንገዲ ሩባ ዝፍጠር ቐርቂ መሬት እዩ። ሓደ ሩባ ካብ ዝተፈላለዩ ኸባብታት ሓመድ እናባሕጎን እናንግዳዝን ምስ መፀ ኣብ ኣፍ ሩባ ቅድሚ ምብፅሖ ብዙሓት ጨናፍራት ፈጠሩ ይጓግዙ። ኣብ ጉዕዞኡ ድማ ነቲ ሓመድን ከውሕን ኣብቲ ሰጣሕ ሜዳ የሞህሉ። እዙይ ዝተሞህለ ትሪያንግላዊ መሬት ድማ ዴልታ ይባሃል። ዴልታ ኣዝዩ ልሙዕን ጠሊ ዘለዎን ቐርቂ መሬት ስለዝኾነ ምህርቲ ሕርሻ ንኸስሰን ልዑል ኣስተዋፅኦ ዘለዎ እዩ።

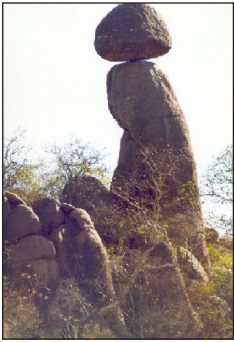

ሰእሊ 2.9፡ ዴልታ ናይል

ለ. ብንፋስ ዝፍጠር ፍግረ መሬትን ምውህላል ሓመድን ሳዕቤናቶምን

ተምሃሮ! ኣብ ከባቢኹም ሓያል ንፋስ እንትነፍሱ ኣብ መሬት እንታይ ዓይነት ሳዕቤናት ወይድማ ተርእዮታት ትዕዘቡ?

ንፋስ ገፀ-መሬት ካብ ዝልውጡ ግዳማዊ ሓይልታት ሓደ እዩ። ንፋስ ዋላኳ ካብ ሩባ ብዝነኣስ መልክዑ ይኹን እምበር ሓመድን እምንን ኣብ ምብሕጎም፣ ምጉዕግዝን ምውህላልን ዓብዩ ግደ ኣለዎ እዩ። ብሓይሊ ንፋስ ዝልወጥ ገፀ-መሬት መብዛሕትኡ ግዜ ኣብ ከባብታት ምድረበዳን ሓውሲ ምድረበዳን እዩ ጎሊሁ ዝረኣ። ምድረበዳን ሓውሲ ምድረበዳን ዝናብ ዘይብሉ፣ ደረቕን ብእፀዎት ዘይተሸፈነን እዩ። እዙይ ድማ እቲ ወትሩ ዝለዓል ሓያል ንፋስ ምስ ኸውሕታት እንትላተም ይብሕጉ። ኣብ ሜዳታት ምድረበዳ እንትነፍስ እውን ነቲ ሓመድ ብመልክዕ ዶሮና ተሸኪሙ ናብ ካልእ ቦታ የንብር። በዙይ ሓያል ፍግረ መሬት ዝተጓግዳዎ ሓመድን ከውሕን ድማ ኣብ ሓደ ካልእ ቦታ ይህህልል። እዙይ ኸይዲ ንብዙሕ ዓመታት እንትፍፀም ገፀ መሬት ይልወጥ። ብንፋስ ካብ ዝፍጠሩ ዓይነታት ገፀ-መሬት ኩምራ ሑዓ ዝተባሃለን ከምኡ'ውን ሎስ ዝተባሃለን ዓይነታት ቐርቂ ምድሪ ይርከቡዎም።

ሰእሊ 2.10፡ ብንፋስ ዝተፈጠረ ገፀመሬት

2.1 ደጋዊ ሓይልታትን ኣብ ቐርቦ መሬትን ህይወት ደቂ ሰባትን ዘለዎም ሳዕቤንን

ኩምራ ሑዓ ኣብ ምድረበዳን ሓውሲ ምድረበዳን ልሙዳት ዓይነታት ቅርፂ መሬት እዮም። እዞም ብንፋስ ተበሕጉጎም ዝተጓዓዘቲ ዓይነታት ሑዓ ኣብ ሓደ ቦታ ተኸሚሮም እንትውህሉ ኣናእሽቲ ጎቦታት ሑዓ ኸይኖም ደው ይብሉ። በዙይ ኣቢሉ ድማ ብንፋስ ሓዳሽ ገፀ መሬት ይፍጠር። ካልእ ብንፋስ ዝፍጠር ገፀ መሬት ሎስ ዝበሃል ብምውህላል ዝፍጠር ገፀ መሬት እዩ። ሎስ ዝተፈላለዩ መዓድናት ዝሓዘ ብንፋስ ተባሕጉጉን ተጓዓዚቲን ኣብ ሓደ ሰፊሕ ሜዳ ዝተዋህለል ልሙዕ ሓመድ እዩ። ሎስ ብሕልፊ ጠሊ እንትረክብ ምህርቲ ሕርሻ ኣብ ምስሳን ዓብይ ግደ ኣለዎ። ካብቶም ብሓይሊ ንፋስ ዝፍጠሩ ዓይነታት ቕርፀ-መሬት ሓደ እውን ዓንዲ መሬት እዩ። ተምሃሮ ዓንዲ-መሬት እንታይ እዩ? ዓብይ እምባ ወይ ጎቦ ንኣሸሓት ዓመታት ብፍግረ መሬት እናተባሕጎን ሓመዱ ምስተወደኦ እቲ ጥንኩር ከውሒ ይተርፍ። እቲ ከውሒ እውን ብንፋስ እናተፈናጨለን እናተሰባበረን እንትኸይድ ጥራይ ዝባኑ ይተርፍ። በዙይ መንገዲ ኣቢሎም ድማ ከም ዓንዲ ደው ዝበሉ ብዙሓት እምባታትን ጎቦታትን ይፍጠሩ፤ እቲ ዝፍጠር ገፀ-መሬት ድማ **ዓንዲ መሬት** ይበሃል።

ሰእሊ 2.11: ካብ ሳዕዲናት ንፋስ

መልመዲ 2.1

ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ሓፂር መልሲ ሃቡ።

- 1 ብፊዚካላዊ ኣገባብ ገፀ መሬት ንክልወጥ ዝገብሩ ሰለስተ ሓይልታት ዘርዝሩ?
- 2 ብኬሚካላዊ ወይድማ ቅመማዊ ኣገባብ ገፀ መሬት ዝልውጡ ክልተ ሓይልታት ዘርዝሩ?
- 3 ፍግረ መሬት እንታይ ማለት እዩ?
- 4 ምውህላል ሓመድ እንታይ ማለት እዩ?
- 5 ካብ ኩሎም ገፀመሬት ዝልውጡ ሓይልታት እቶም ክልተ ቐንዲ ሓይልታት እንመን እዮም?

2.2 ውሽጣዊ ሓይልታትን ኣብ ቅርፀ መሬትን መነባብሮ ወድሰብን ዘለዎም ሳዕቤንን

ተምሃሮ! ኣብ 7^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብርተሰብ ብዛዕባ ኣወቓቕራ ምድሪ ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩዶ? ቐፀላታት ምድሪ ክንደይ እዮም? እስቲ እቶም ኣብ ውሽጥም ዘለዉ ዘፍታዊ ኸውሒ፣ ከውሒ እሳተ ጎመራን ልውጥ ከውሒን ኣፈጣጥረኦም ከመይ ከምዝኾነ ተመያየጥሉ?

ውሽጣዊ ሓይልታት ዝበሃሉ ኣብ ውሽጣዊ ቐፀላታት ምድሪ ብዝገብርዎ ምንቅስቓሳት ገፀ መሬት ዝልውጡ ተፈጥሮአዊ ሓይልታት እዮም። በዞም ሓይልታት ምኽንያት ገፀ መሬት ብራኽኡ ይውስኽ፣ ይንኪ፣ ይተግፃፀፍ፣ ይሰባበር ይነቅዕ፣ ይጭብጥ፣ ይዝርጋሕ፣ ይሃምም ወዘተ። ብሓፈሻ እንትረእ ብውሽጣዊ ሓይልታታ ዝፍጠሩ ዓይነታት ቕርጺ መሬት ኣብ ኣርባዕተ ይምደቡ። ንሳቶም ድማ፡

- ★ ምትዕዕፃፍ መሬት
- ★ ምህማም መሬት
- ★ ርእደ - ምድሪ
- ★ እሳተ ጎመራ እዮም።

ሀ. ምትዕዕፃፍ መሬት፡ ተምሃሮ እስቲ ደብተርኩም ወይ መፅሓፍኩም ብየማናይን ፀጋማይን ጎኑ ብኸልተ ኢድኩም ሓይሊ ኣዕርፍሉ? ተግፃፃፉዶ? ንላዕሊ ወይስ ንታሕቲ ገፀ? ተመያየጥሉ።

ብምኽንያት ምንቅስቓስ ውሽጣዊ ሓይልታት ምድሪ ዝተፈላለዩ ቐፀላታት ኸውሒ ብኸልተ ተፃራሪ ኣንፈታት እንትድፍኡ ምትዕዕፃፍ መሬት ይፍጠር። ተምሃሮ መሬት እንትተግፃፀፍ ልክዕ ከምቲ ኣብ ደፍተርኩም ዝረኣይኩምዎ ገለ ኸፋሉ ንላዕሊ እንትዕዕፍ እቲ ኻልእ ክፍሉ ድማ ንታሕቲ ይዕፀፍ። ተምሃሮ ካብ **ስእሊ 2.12** እንታይ ተግዚብኩም?

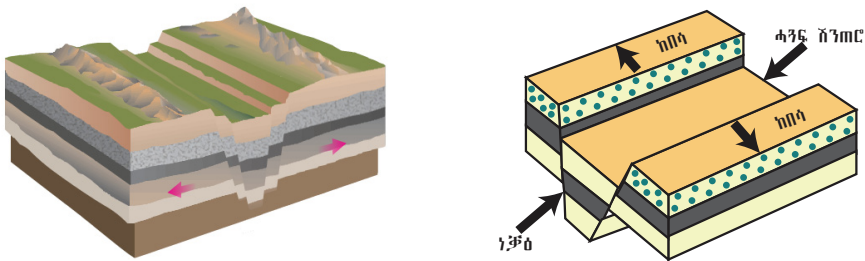

ስእሊ 2.12: ምትዕዕፃፍ መሬት

ተምሃሮ ድሕሪ ሚልዮናት ዓመታት ብምኸንያት ምትዕዕዓፍ መሬት ዝፍጠሩ ዓበይቲ እምባታት ኣለዉ እዮም። ካብዚኣቶም ኣብ ዓለምና እቲ ዝለዓለ ብራኽ ዘለዎ ኣብ እስያ ዝርከብ እምባ ኤቨረስት፣ ኣብ ሰሜን ኣሜሪካ ዝርከብ እምባ ሮኪ፣ ኣብ ሰሜን ኣፍሪካ ዝርከብ እምባ ኣትላስን ካልኦትን ይርከቡዎም። ከምዚኦም ዝመሰሉ እምባታት እንትፍጠሩ ኣብ ነባሪ ኣየር ብሕልፊ ድማ ኣብ መጠን ረስንን ዝፍብን ዓብዩ ለውጢ ስለ ዘምዕኡ ኣብ መነባብሮ ህዝብታት እውን ዕልዋ የሕድሩ እዮም።

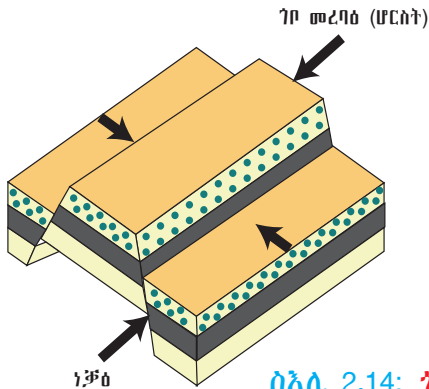
ለ. ምህማም መሬት፡ ኣብ ውሽጢ መሬት ብዝፍጠሩ ሓይልታት ደጋዊ መሬት ክጭብጥን ክውጠርን ይኸእል እዩ። እዙይ ምጭባጥን ውጥረትን መሬት ድማ ምንቃዕ መሬት የስዕብ። ኣብ ገለገሊኦም ተመዓደውቲ ኣብ ካልኦት ድማ ዘይተመዓደውቲ ነቓዓት ይፍጠሩ እዮም።

ድሕሪ ነዊሕ እዋን እቲ ኣብ መንጎ ክልተ ነቓዓት ዝርከብ መሬት ንታሕቲ እንተንቆልቁል ምህማም መሬት ይኸሰት። ዝሃመመ መሬት ኣብ መንጎ ክልተ በረኽቲ ቦታታት ስለዝርከብ እቲ ዝፍጠር ሓዱሽ ገፀ መሬት ሽንጥሮ ይበሃል።

ስእሊ 2.13: ኣፈጣጥራ ሽንጥሮ

ተምሃሮ መሬት ብውሽጣዊ ሓይልታት እንትሰሓብ/እንትውጠር/ ወይ እንትጭብጥ ምህማም መሬት ጥራይ ኣይኮነን ዝፍጠር። ኣብ መንጎ ክልተ ነቓዓት ዝርከብ መሬት እውን ብውሽጣዊ ሓይልታት ተደፊኡ ንላዕሊ ክብ ይብል እዩ። እዚ ክብ ዝበለ መሬት ድማ ጎቦ መረባዕ /ሆርስት/ ይበሃል።

ስእሊ 2.14: ጎቦ መረባዕ /ሆርስት/

ርእደ-ምድሪ ኣብ ውሽጢ ቐፀላታት ምድሪ ብዝፍጠር ኣያልን ሃንደበታውን ምንቅስቓሳት ዝፍጠር ምንቅጥቃጥ ምድሪ እዩ። ተምሃሮ ኣደ እምባ ብዝኾነ ደጋዊ ኣይሊ ተደፊኡ ካብ ኣደ ቦታ ናብ ካልእ ቦታ ክንቀሳቓስ ይኸእልዮ? ብውሽጣዊ ምንቅስቓሳት ብዝፍጠር ርእደ ምድሪ ግን ኣብ ኣገር ግዜ ኸግንው ይኸእል እዩ። ንኣብነት ማግማ ኣብ ውሽጢ ቐፀላታት መሬት ብዝልግሉ ኣይልታት ገንፊሉ ናብ ላዕለዎይ ቐፀላታት እንትንቀሳቐስ ኣያል ማዕበል ስለ ዝፈጥር ርእደ መሬት ይኸሰት። እቲ ነዙይ ዓይነት ምንቅጥቃጥ መሬት መበገሲ ዝኾነ ዝሓየለ ማዕበል ዝተፈጠረሉ መበቐል ወይ ፍልፍል ቦታ ድማ **ማእኸል ናቁጣ ርእደ ምድሪ** ይባሃል። ካብ ማእኸል ናቁጣ ርእደ-ምድሪ እናረሓቐ ኣብ ዝርከብ ቦታ ኣይሊ ማዕበል እቲ ርእደ ምድሪ እናነከየ ይኸይድ። ሳዕቤኑ እውን ብኡ መጠን እናነከየ እዩ ዝኸይድ። ብኣፈሻ እንትረእኦ ርእደ ምድሪ ኣብ ገፁ መሬት ይኹን ኣብ ህይወት ደቅሰባት ዘለዎ ፅልዎ ልዑል እዩ። ብቐንዱ ድማ ሳዕቤኑ ምዝባዕን ዕንወትን ጥራይ እዩ። መጠን ናይቲ ዝግኑን ካብ ቦትኡ ዝዛባዕን መሬት ይኹን ህንፃ ዝውሰን ብመጠን ኣይሊ እቲ ማዕበል ርእደ ምድሪ እዩ። መጠንን ኣይልን ርእደ ምድሪ ዝዕቅን መሰርሒ ሴስም ግራፍ ይበሃል። ኣሃዱ መለኪዑኡ ድማ ሚዛን ሬክተር ይበሃል። እቲ ዝተሓተ ምንቅጥቃጥ መሬት ብሚዛን ሬክተር እንትልካዕ ካብ ኣደ እንትጅምር እቲ ዝሓየለ ርእደ መሬት ድማ ክሳብ ትሽግተ ይበፅሕ። ክሳብ ሕዚ ኣብ ዓለምና ብሚዛን ሬክተር ካብ ዝተመዝገበ ርእደ ምድሪ እቲ ዝለግለ 8.9 እዩ። እዚ ድማ ኣብ ሃገር ጃፓን ኣብ መጋቢት 2, 2003 ዓ.ም. ዝተኸሰተ እዩ።

መብዛሕትኡ ግዘ ሚዛን ሬክተር ኣስታት 5 ዝኾነ ርእደ ምድሪ ኣብ ገፁ መሬት ዘስዕቦ ለውጢ ምድርማስ መሬት፣ ምንቃዕ መሬት ዝመሳሰሉን እዩ። ልዕሊ 6 ዝኾነ ርእደ መሬት ብሕልፊ ልዑል ባዕቂ ህዝብን ዓበይቲ ህንፃታትን ኣብ ዝርከቡሉ ቦታታት ከቢድ ናይ ሞት፣ ዕንወትን ምፍርራስን ኣደጋ የስዕብ።

ተምሃሮ ርእደ ምድሪ ብተደጋጋሚ ካብ ዝረኣዩሎም ከባብታት ዓለም እስቲ ኣደ ኸልተ ዘርዝሩ? ርእደ ምድሪ ኣብ ህይወት ደቂ ሰባት እንታይ ዓይነት ሳዕቤናት ከምዘምዕእ ዘርዘርኩም፣ ተመያየጥሉ። ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ብሕልፊ ኣብ ከባብታት ሃንፍ ሽንጥሮ ወትሩ ትሕቲ 5 ሚዛን ሬክተር ይምዝገብ እዩ። ኣብ ወርሒ ኣምላ 1952 ኣብ ሃንፍ ሽንጥሮ ከባቢ ቃላይ ሻላ 6 ሚዛን ሬክተር ዝግብኑ ከምኡ እውን ኣብ ወርሒ ሰነ 1953 ኣብ ከባቢ ካራቆሬ ተመሳሳሊ ርእደ ምድሪ ኣብ ንብረትን ህይወትን ብዙሕ ጉድኣት ኣብጺሖም እዮም።

ተምሃሮ እስቲ ኣብ ካርታ ዓለም ኣብ ኸባቢ ማእኸላይ ኣሜሪካ ካብ ዝርከባ ደሴታት ካራቢያን ሃይቲ እትባሃል ሃገር ኣለልዩ? ርእሰ ከተማኣ እንታይ ትበሃል? ኣብ ሃይቲ ርእደ መሬት ዘብፀሖ ጉድኣት ትፈልጡዮ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ኣብ ወርሒ ጥሪ 2002 ዓ/ም ኣብታ ርእሰ ከተማ ሃይቲ ዝኾነት ፖርቶ ኣው ኻሪንስ ብሚዛን ሬክተር 7 ዝግብኑ ርእደ መሬት ተኸሲቱ።ብዙሓት ዓበይቲ ህንፃታት፣ ዝነበሩ

መንበሪ ገዛውቲ፣ መንገድታት፣ መዓርፎ ነፈርቲ፣ ኣብያተ ትምህርቲ፣ ሆስፒታላት ወዘተ ከምዘይነበሩ ኸይናም ፈራሪሶም ዓንዮምዮም። ኣብ ውሽጢ እዞም ዝፈረሱ ህንፃታት ዝነበሩ ልዕሊ 170,000 ሰባት ሞይቶም ብዙሓት ቆሲሎም። ልዕሊ ሓዲ ሚልዮንን ፈረቓን ዝኾኑ ሰባት ብዘይ መንበሪ ተሪፎም። ኣብ ጎደናታትን ኣብ ዳስን ክነብሩ ተገዲዶም። ኣብቲ እዋን ምግቢ ይኹን ማይ ተሳኢኑ ሰባት ንጥሜትን ፃምእን ተቐሊጾም እዮም። ፓርቶ ኣው ንሪንስ ዳግም ንምህናዕ ዓሰርተታት ዓመታት ከም ዝወስድ ተገሚቱ።

ሰእሊ 2.17፡ ካብ ሳዕቤናት ርእዳ ምድሪ ሃይቲ

መ. እሳተ ጎመራ፣ እሳተ ጎመራ ገዕ መሬት ካብ ዝልውጡ ውሽጣዊ ሓይልታት ምድሪ ሓዲ እዩ። ተምሃሮ ኣብ 7ይ ክፍሊ ትምርትኹም ብዛዕባ ዝመኸኸኸ ከውሒ፣ ማግማ፣ ሳቫ፣ ነቃዕ መሬት ወዘተ ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩዶ? እስቲ ተመያየጥሉ?

እሳተ ጎመራ ማለት ዝመኸኸኸ ውሽጣዊ ከውሕታት መሬት ምስ ካልኣት ዝተፈላለዩ ዓይነታት ጋዝን ደረቕ ነገራትን ብውሽጣዊ ሓይሊ ንዓቕብ ተተፊኡ ኣብ ልዕሊ መሬት ገንፊሉ ዝወፀእ እዩ። ብኸምዘይ ዓይነት መንገዲ ተተፊኡ ኣብ ልዕሊ መሬት ምስ ፈሰሰ ትፋእ **እሳተ ጎመራ** ይበሃል። እዙይ ትፋእ ኣብ ልዕሊ መሬት ንብዙሕ እዋን እናተኣከበን ብራኸኡ እናወሰኸን እንትኸድ ዝፍጠር ገዕ መሬት **እሳተ ጎመራዊ እምባ** ይባሃል። ካብ ውሽጢ ቐስ እናበለ ዝተተፈኦ ማግማ ኣብ ሰፊሕ ቦታ መሬት እንትዝርጋሕ ዝፍጠር ገዕ መሬት እሳተ ጎመራዊ ከበሳ /ኻላቶ/ ይባሃል። ብምክንያት እሳተ ጎመራ ካብ ዝፍጠሩ ካልኣት ዓይነታት ገዕ መሬት ኣፍ ጎመራን ቃላይ ጎመራን ይርከቡዎም። ማግማ ካብ ውሽጣዊ ቐፀላታት መሬት ብብርቱዕ ሓይሊ ተደፊኡ ናብ ልዕሊ መሬት እንትትፋእ ዝፈጥሮ ጉድጓድ **ኣፍ ጎመራ** ይበሃል። ኣፍ ጎመራ ኣብ ጫፍ እምባ እሳተ ጎመራ ዝርከብ ሰፊሕ ጉድጓድ እዩ። እዙይ ጉድጓድ ብማይ እንትምላእ ዝፍጠር ቐላይ ድማ

ቻላይ ጎመራ ይበሃል። ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ኣብ ጥቓ ኣዲስ ኣበባ ዝርከብ እሳተ ጎመራዊ እምባ ዝቐላ ቻላይ ጎመራ ካብ ዘለዎም እምባታት ሓደ እዩ።

ሰኢሊ 2.18: እሳተ ጎመራ

ኣብ ዝሓለፉ ቀረባ ዓመታት ኣብ ሕቡራት መንግስታት ኣሜሪካ ኣብ እምባ ቕድስቲ ሄለና (Helena) ዝነቶገ እሳተ ጎመራ ናይቲ እምባ ብራኽ ብ390 ሜትር ክንኪ ጌሩዎ እዩ። ብተወሳኺውን ሰፊሕ ኣፍ ጎመራ ክፍጠር ጌሩ እዩ። ኣብ ቁጠባ እቲ ኸባቢ ዓበይ ግደ ዝነበሮ ብኣግራብ ዝተሸፈነ ጫካ /ደነ/ በሪሱ እዩ። እዚ ልዕሊ 25 ኪሎ ሜትር ፊድያስ ዝነበሮን በዝሓም ልዕሊ ፍርቂ ሚልዮን ዝኾን ኣግራባት በሪሶም ከምዘይነበሩ ኾይኖም እዮም።

መልመዲ 2.2

1 ነዞም ዝሰዕብ ሕቶታት ትኸክል ንዝኾኑ 'ሓቂ' ትኸክል ንዘይኮኑ ደማ 'ሓሶት' እናበልኩም መልሱ።

- 1 ነባሪ ኣየር ካብ ዓይነታት ገፀ መድሪ ሓደ እዩ።
- 2 ገፀ ምድሪ ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት መሬት ብራኽኡ ክውስኽ እምበር ክንኪ ኣይገብሩን።
- 3 ብኬሚካዊ ኣገባብ ዝተለወጠ ገፀ መሬት ናይ ቕርጺ ለውጢ ጥራይ እዩ ዝገብር።
- 4 እምባ ወይ ሸንጥሮ ወይ ዝኾነ ዓይነት ገፀ-ምድሪ ሓንሳብ ምስ ተፈጠረ ከምኡ ኢሉ ኸይተለወጠ እዩ ዝገብር።
- 5 ብፊዚካዊ ኣገባብ ዝልወጥ ገፀ-መሬት ውሽጣዊ ቕርፁ እምበር ትሕዝቶኡን ባህርያቱን ዝልወጥ ኣይኮነን።
- 6 ኣብ ከባብታት ምድርበዳን ሓወሲ ምድረ በዳን ገፀ-መሬት ካብ ዝልውጡ ሓይልታት እቲ ቐንዲ ምቕይያር መጠን ረስኒ ቐትርን ለይትን እዩ።
- 7 ሓመድ ኣብ ሓደ ቦታ እንትውህለል ፍግረ መሬት ይባሃል።

8 ኣብ ቁልቀለት ዝፍጠር ፍግረ መሬት ካብቲ ብእፀዋት ዝተሸፈነ ሰጣሕ ሜዳ ዝሓየለ እዩ።

9 ብንፋስ ዝፍጠር ፍግረ መሬትን ምውህላል መሬትን ብዝበለፀ ዝረኸ ኣብ ከባብታት ምድረበዳ እዩ።

10 ሓንፍ ሽንጥሮ ምብራቕ ኣፍሪካ ልዕሊ ሽዱሽተ ሽሕ ኪሎ ሜትር ንውሓት ኣለዎ።

II ንሕድሕድ ሕቶ ካብ ዝተወሃቡ ኣማራጻታት ነቲ ዝበለፀ ትኸክለኛን ቅኑዕን መልሲ ምረፁ።

11 ከውሕታት ተሳባቢሮም፣ ደቂቕምን በዙይ ድማ ገፀ መሬት ክልወጥ ዝገብር ሓይሊ ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. በረድ ሐ. እፀዋትን እንስሳትን
- ለ. ምቅይያር መጠን ረስኒ መ. ኩሉ መልሲ እዩ

12 ካብዞም ዝስዕቡ ገፀ ምድሪ ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት እቲ ከውሕታት ቕመማዊ ትሕዝቶኦም ክልወጥ ዝገብር ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. ኬሚካዊ ኣገባብ ሐ. ቅርፃዊ ኣገባብ
- ለ. ፊዚካዊ ኣገባብ መ. ኩሎም

13 ካብዞም ዝስዕቡ ዓይነታት ገፀ መሬት ዝለዓለ ምውህላል መሬት ዝረኣየሉ ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. መንጫዕጫዕታ ሐ. ጉህሚ
- ለ. ዴልታ መ. ምግህማስ መሬት

14 ካብዞም ዝስዕቡ ዓይነታት ገፀ መሬት ንምዕባለ ኤለክትሪክ ክውዕል ዝኸእል ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. ዴልታ ሐ. ምግህማስ መሬት
- ለ. ጉህሚ መ. መንጫዕጫዕታ

15 ብንፋስ ካብ ዝፍጠሩ ዓይነታት ገፀ መሬት ሓደ ዘይኮነ ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. ሎስ ሐ. ኩምራ ሑፃ
- ለ. ዓንዲ መሬት መ. ዴልታ

16 ካብዞም ዝስዕቡ ብደጋዊ ሓይልታት ዘይፍጠር ገፀ መሬት ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. ርእደ ምድሪ ሐ. ምውህላል መሬት
- ለ. ፍግረ መሬት መ. ሚያንደር

17 ብሩባ ዝተባሕጎ መሬት ዝውህለሉ ቦታ ኣበይ እዩ?

- ሀ. ታሕተዋይ ክፋል መንገዲ ሩባ
- ለ. ኣብ ላዕለዋይ ክፋል መንገዲ ሩባ
- ሐ. መንጫዕጫዕታ ኣብ ዘለዎም መንገዲ ሩባ
- መ. ኣብ ኩሉ

- 18 ሃንፍ ሸንጥሮ ምብራቕ ኣፍሪካ ንክፍጠር ቀንዲ ምክንያት ዝኾነ
  - ሀ. ምትዕፅፃፍ መሬት እዩ
  - ሐ. ምህማም መሬት እዩ
  - ለ. ርእደ ምድሪ እዩ
  - መ. እሳተ ጎመራ እዩ።
- 19 ኣብ መነባብሮ ደቂ ሰባት ዝኾነ ዓይነት ኣወንታዊ ኣስተዋፀኦ ክህልዎ ዘይክእል ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ. ሆርስት
  - ሐ. መንጫዕጫዕታ
  - ለ. ሓንፍ ሸንጥሮ
  - መ. ርእደ ምድሪ
- 20 ብውሽጣዊ ሓይልታት ዝመኸኸ ከውሒ ማግማ ኮይኑ ንዓቕብ ተተፊኡ እንትወፅእ እንታይ ይባሃል?
  - ሀ. እሳተ ጎመራ
  - ሐ. ቻላይ ጎመራ
  - ለ. ምህማም መሬት
  - መ. ሆርስት

2.3 ኣብ ካርታ ርሕቕትን ስፍሓትን ምዕቃን

2.3.1 ትርጉም ሚዛን ካርታ

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ምዕራፍ ክልተ ብዛዕባ ምጥቓም ካርታ ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩዩ? መረዳእታ ሕዳግ ካርታ እንታይ እንታይ ዝሓዘ እዩ፣ እስቲ ዘርዘርኩም ተመያየጥሉ?

ኣብ ሕዳግ ካርታ ካብ ዘለዉ ሓበሬታታት ሓደ ሚዛን ካርታ እዩ። ተምሃሮ ትርጉም ሚዛን ካርታ እንታይ እዩ? እስቲ ምስ መምህርኩምን መማህርትኹምን ተመያየጥሉ?

ሚዛን ካርታ ኣብ ዝኾነ ካርታ ዝርከብ ብዛዕባ ኣብ መንጎ ቦታታት ዝህሉ ርሕቕት ዘመላኽት ሓበሬታ እዩ። ሚዛን ካርታ ኣብ መንጎ ቦታታት ኣብ ካርታ ዘሎ ርሕቕት ምስቲ ኣብ መንጎኦም ኣብ ምድሪ ዘሎ ርሕቕት ዘዛምድ ወይ ዘሎ ርክብ ዝግለፀሉ መንገዲ እዩ።

ንኣብነት ኣብ መንጎ ኣዲስ ኣበባን መቐለን ዘሎ ርሕቕት ክንደይ ኪሎ ሜትር ከምዝኾነ ንምፍላጥ እንታይ ንገብር? ኣብ ካርታ ኣብ መንጎ መቐለን ኣዲስ ኣበባን ዘሎ ርሕቕት ብሴንቲ ሜትር ዓቂንና ብመሰረት ሓበሬታ ሚዛን ካርታ ናብ ኪሎሜትር ብምቕያር ንግብጥ።

ሚዛን ካርታ ዘድለዩሉ ቐንዲ ምክንያት ካርታ ኩሉ ግዜ ካብ ዝውክሎ ኣካል ምድሪ ኣዝዩ፣ ኣዝዩ ዝነኣሰ ስለዝኾነዩ። ተምሃሮ ክንዲ ትግራይ ወይ ክንዲ ኣፍሪካ ስፍሓት ዘለዎ ካርታ ክህሉ ይክእልዩ? ኣይከኣልን። ነዚ ፀገም ንምፍታሕ ልክዕ ስፍሓት ትግራይ ወይድማ ኣፍሪካ ዝውክል ካርታ ሚዛን ካርታ ተጠቐምካ ክስራሕ ኣለዎ ማለት እዩ። ብሓፂሩ ሚዛን ካርታ ዘርእየና እቲ ኣብ ካርታ ዘሎ ርሕቕት ካብቲ ኣብ ምድሪ ዘሎ ተመሳሳሊ ቦታ ክሳብ ክንደይ ንኢሱ ከምዝተሰኣለ ዘርእየና ሚዛን እዩ።

ንኣብነት ኣብ ካርታ ትግራይ እቲ ሚዛን ካርታ 1፡1,000,000 ዝብል እንተኾይኑ እቲ ኣብ ካርታ ዘሎ ብሓደ ሚልዮን ንኢሱ ዝተወከለ ምዃኑ እዩ። ሓደ ሴንቲ ሜትር ንዓሰርተ ኪሎ ሜትር ዝብል ሚዛን ካርታ እውን ኣብ ካርታ ሓደ ሴንቲሜትር ዘለዎ ርሕቕት ኣብ መሬት ዓሰርተ ኪሎሜትር ርሕቕት ንዘለዎ መሬት ዝውክል ምዃኑ እዩ።

2.3.2 ዓይነታት ሚዛን ካርታ

ተምሃሮ ክንደይ ዓይነታት ሚዛን ካርታ ትፈልጡ? እስቲ ዘርዘርዎም።

ዓይነታት ሚዛን ካርታ ሰለስተ እዮም። ንሳቶም ድማ

- ★ ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ
- ★ ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ
- ★ ሚዛን ካርታ ግራፍ /መስመራዊ ሚዛን ካርታ/ እዮም።

ኣብ ሓደ ካርታ ሰለስቲኦም ዓይነታት ሚዛን ካርታ ዝርከቡሉ ኣሎ። ኣብ ገሊኡ ክልቲኦም ወይ ሓደ ጥራይ ይኸኸሉ። እቲ ርሕቕት ክረክብ ዝደሊ ሰብ ሓደ መሪፁ ብምጥቓም ርሕቕት ይግብጥ።

ሀ. ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ፡ ተምሃሮ ዝኾነ ዓይነት ካርታ ብምርኣይ ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ ከመይ ከምዝፀሓፍ ኣለልዩ? ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ ብቓላት፣ ርሕቕት ብዝገልፅ ቐፅርን ብኣሃድ ርሕቕትን ዝግልፅ ሚዛን እዩ። ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ በዚኦም ኣቢሉ ኣብ መንጎ እቲ ኣብ ካርታ ዘሎ ርሕቕትን ኣብ መሬት ዘሎ ተመሳሳሊ ርሕቕትን ርክብ ወይድማ ዝምድና ዝግለፀሉ ሚሳ እዩ። እዞም ዝስዕቡ ኣብነታት ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ እዮም።

- ሓደ ሴንቲ ሜትር ንኣመ-ሸተ ኪሎ ሜትር። ተምሃሮ እዙይ እንታይ ማለትዮ?
- ክልተ ሴንቲ ሜትር ንኣመ-ሸተ ኪሎሜትር።
- 1 ሴንቲሜትር ን100 ኪሎሜትር።

ለ. ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ፡ ተምሃሮ ካብ ካርታ ሓደ ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ ከመይ ኢሉ ከምዝተገኛሉ እስቲ ኣለልዩ? እንታይ ትርጉም ሂሱኩም? ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ ኣብ መንጎ እቲ ኣብ ካርታ ዘሎ ርሕቕትን ኣብ መሬት ዘሎ ርሕቕትን ዝህሉ ዝምድና ብመልክዕ ጉዜ ወይ ራሽዮ ዝግለፀሉ ሚዛን እዩ። ተምሃሮ ኣብ ካርታ ከም ዝተመልከትኩምዎ ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ ዝኾነ ዓይነት ኣሃድ ዝሓዘ ኣይኮነን። ራሽዮ ወይ ጉዜ ጥራሕ እዩ። መለክዒ ኣሃድ ዝመርፅ እቲ ካብ ካርታ ርሕቕት ክፅቅን ዝደሊ ሰብ እዩ። ኣብ ዝመርፀሉ እዋን ግና ቐፃርን ረቋሕን ተመሳሳሊ ዓይነት ኣሃድ ርሕቕት ክጥቀም ኣለዎ። ንኣብነት 1፡100,000 እንታይ ማለትዮ? እዙይ ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ ዘርእየና ሓደ ኣሃድ ርሕቕት ኣብ ካርታ ሓደ ሚእቲ ሽሕ ተመሳሳሊ ኣሃድ ርሕቕት ኣብ መሬት ከምዝውክል እዩ። እቲ

ዝዕቅን ሰብ ሴንቲ ሜትር እንተመሪፁ እዚ ማለት ሓደ ሴንቲ ሜትር ኣብ ካርታ 100,000 ሴንቲ ሜትር ኣብ መሬት ይውክል ማለትዮ። ቐፂሊ ናብ ሜትር ወይ ኪሎሜትር ወይ ናብ ዝለዓለ ኣሃድ ክልውጦ ይኽእል እዩ። ተምሃሮ እስቲ ካልእ ኣሃድ ርሕቕት መሪፅኩም ነቲ ወካላይ ጉዜ ብመልክዕ ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ ኣቐምጥዎ?

ሐ. ሚዛን ካርታ ግራፍ ወይ መስመራዊ ሚዛን ካርታ፤ ተምሃሮ እስቲ ካብ ዝኾነ ካርታ ብመስመር ዝግለፅ ሚዛን ካርታ ኣለልዩ? ሓደ ሚዛን ካርታ-ግራፍ ወይ መስመራዊ ሚዛን ካርታ ብሰለስተ ነገራት ዝተቐመጠ እዩ። ንሳቶም ድማ ሓደ ንጋድም ዝተሰመረ ሕንፃዕ ኣሎ፣ ነቲ ሕንፃዕ ብማዕረ ዝመቐልዎ ቐፅርታት እውን ኣለዉ። ናይቶም ቁፅርታት መግለፂ ዝኾነ ኣሃዱ ርሕቕትን ድማ ኣሎ። ተምሃሮ እስቲ ካብዚ ዝስዕብ ሚዛን ካርታ ነዞም ሰለስተ ኣለልዩ?

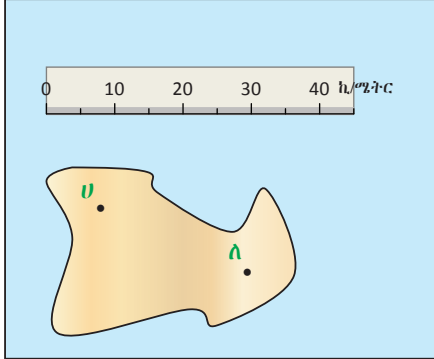
0 200 400 600 800 1000 1200 1400 1600 ኪ.ሜ.

ሰእሊ 2.19: ሚዛን ካርታ ግራፍ

መብዛሕትኡ ግዜ ሚዛን ኮርታ-ግራፍ /መስመራዊ/ ብሴንትሜተር ተኸፋፊሉ ኣብ መወዳእታ ኪሎ ሜትር ዝብል ዝተፀሓፎ እዩ።

መግለፂ መንገድታት መስመራዊ ሚዛን ካርታ /ግራፍ/

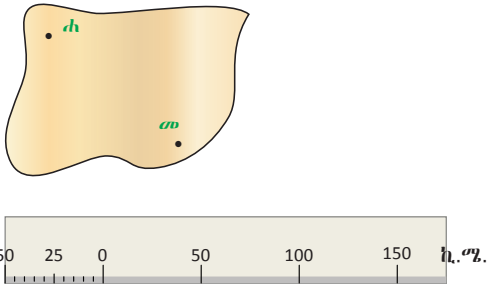
መስመራዊ /ግራፍ/ ሚዛን ካርታ ብዝተፈለለዩ ሜላታት /መንገድታት/ ይግለፅ። ንኣብነት እዚ ዝስዕብ መስመራዊ ሚዛን ካርታ ረኣዩ።

ሰእሊ 2.20: ርሕቕት ምልካዕ

ኣብ መሬት ኣብ መንጎ ቦታታት ሀን ለን ዘሎ ርሕቕት ንምርካብ እዚ ዝስዕብ ንፍፅም፡- መስመር ወይ ኮምፓስ ተጠቐምና ኣብ መንጎ እዞም ቦታታት ኣብ ካርታ ዘሎ ርሕቕት ንዕቅን። ነቲ መስመር ወይ ኮምፓስ ከየነቓነቓና ብቐጥታ እቲ ሓደ ጫፍ ኣብቲ ሚዛን

ካርታ ዘሎ ዜሮ ዝብል ቁፅሪ ሚዛን ነቐምጦ። እቲ ካልኣይ ድማ ኣብቲ ዝቐፅል ቁፅሪ ይዓርፍ። እቲ ካልኣይ ቁፅሪ ኣብ መሬት ዘሎ ርሕቕት የርእየና። ተምሃሮ እስቲ በዙይ መሰረት ኣብ ምድሪ ኣብ መንጎ ቦታታት ሀን ለን ዘሎ ርሕቕት ለክዑ? ኣብ መንጎ ክልተ ቁፅራታት ዘሎ ንኡስ ኣሃዱ ርሕቕት ባዕልኹም ገምቱ። ንኣብነት 25½ ኪ.ሜ 37.8 ኪ.ሜ ወዘተ ምባል ይካኣል እዩ። ሓደሓደ መስመራዊ ሚዛን ካርታታት ግና ቅድሚ ዜሮ ክፍልፋላት ብምቕማጥ ርሕቕት ዝደሊ ሰብ ምግማት ከየድለዩ ርሕቕት ብክፍልፋል ክረክብ ይገብሩ እዮም። ተምሃሮ ንኣብነት እዚ ዝስዕብ ካርታ ረኣዩ። እስቲ ክፍልፋላት ተጠቐምኩም ኣብ መሬት ኣብ መንጎ ሓን መን ዘሎ ርሕቕት ኣልኹ?

ሰእሊ 2.21፡ ርሕቕት ብክፍልፋላት ምልክዕ

ምልውዋጥ ሚዛን ካርታ

ተምሃሮ ሕዚ ሰለስተ ዓይነታት ሚዛን ካርታ ከምዘለዉ ተገንዚብኩም ኣለኹም? ካብዞም ሰለስቲኦም ትክክለኛ ርሕቕት ንምርካብ እንትትደልዩ ኣየንኦም ይምኛወኩም? ንኣብነት ኣብቲ እትጥቀምሉ ካርታ እቲ ዘመኛወኩም ሚዛን ካርታ እንተዘይሃልዩ እንታይ ምገባርኩም?

ሓደ ዓይነት ሚዛን ካርታ ናብቲ ኻልእ ዓይነት ምልዋጥ ይክኣል እዩ። ኾይኑ ግና ንናይ ባዕላቶም መንገድታት ስለዘለዎም በዙይ ጥራይ እዩ ክልወጥ ዝከእል። እዞም ዝስዕቡ ኣብነታት ብዝግባእ ተገንዘቡ።

1. ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዚ ናብ ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ ንምልዋጥ

- መጀመርያ ዝምኛዎና ኣሃዱ መሪዕና ንረቋሕን ቐፃርን ሓደ ዓይነት ኣሃዱ ተጠቐምና ነንብቦ።
  - ብምቕፃል ነቲ ረቋሒ ናብ ዝለዓለ ኣሃዱ /ኪሎ ሜተር፣ሜትር ወዘተ/ ንልውጦ።
  - በዚይ መሰረት ነቲ ጉዚ ናብ ምሉእ ሓሳብ ሚዛን ካርታ ለዊጥና ነቐምጦ።
- ኣብነት፡** 1፡1,000,000 ዝብል ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዚ ናብ ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ ንምልዋጥ እዞም ዝስዕቡ መንገድታት ተጠቐምና ንግብጥ፡
- መጀመርያ ሴንቲ ሜትር ዝብል ኣሃዱ ብምምራፅ ነቲ ጉዚ ብኣሃዱ ነንብቦ። በዙይ መሰረት ሓደ ሴንቲ ሜትር ንሓደ ሚልዮን ሴንትሜትር ኢልና ነቐምጥ። ብሓፂሩ ድማ ናብ ሚዛን ካርታ ለዊጥናዮ ማለት እዩ።

- ብምቕፃል ነቲ ሓደ ሚልዮን ዝብል ረቋሒ ሴንቲ ሜትር ናብ ኪሎ ሜትር ንቐይሮ። ተምሃሮ ኣብ ሓሳብ ዝተመሃርኩምዎ ፎርሙላ ሓደ ኪ.ሜትር 100,000 ሴንትሜትር ክም ዝኾነ ትዝክሩ? ስለዙይ 1,000,000ን 100,000 እንትምቀል 10 ኪሎ ሜትር ይኸውን።

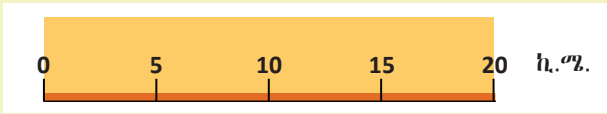
በዚ መሰረት ሓደ ሴንቲ ሜትር ንዓሰርተ ኪሎ ሜትር ብምባል ናብ ሚዛን ካርታ ምሉእ ሓሳብ ንልውጦ።

ዕዮ ጉጅለ 2.4

ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ብጉጅለ ብምግባጥ መልሱ።

- 1 “ሓደ ሴንቲ ሜትር 200 ኪሎ ሜትር” ዝብል ምሉእ ሓሳብ ሚዛን ካርታ ናብ ሚዛን ካርታ ወካሊ ጉዜ ለውጥዎ?
- 2 “1:300,000” ዝብል ወካሊ ሚዛን ካርታ ናብ መስመራዊ /ግራፋዊ/ ሚዛን ካርታ ለውጥዎ?
- 3 ነዙይ መስመራዊ /ግራፋዊ/ ሚዛን ካርታ ናብ ወካሊ ጉዜ ሚዛን ካርታ ለውጥዎ?

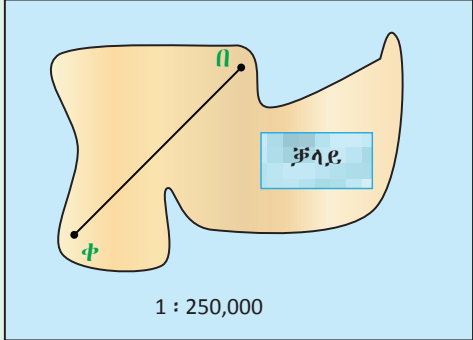

ስእሊ 2.22: መስመራዊ(ግራፋዊ) ካርታ

ንጥፈት 2.2

ስፍሓት ስሩዕ ቅርፅታት ምርካብ:
 ተምሃሮ እስቲ ስሩዕ ቅርፅታት ካብ ዝባሃሉ ገለገለ ዘርዝሩ? ናይ ሕድሕድ ፎርሙላ ስፍሓት እውን ኣቐምጡ? ተምሃሮ ነዚ ዝስዕብ ሚዛን ካርታ ተጠቐምኩም ኣብ ባይታ ኣብ መንጎ ከተማታት ቀን በን ዘሎ ርሕቕት ኣልሹ?

ስእሊ 2.23: ርሕቕት ባይታ ምልካዕ

ተምሃሮ ብኸምዙይ ዓይነት መንገዲ ኣብ ባይታ ዘሎ ርሕቕት ምግባጥ እንተተኻኢሉ ስፍሓት ስሩዕ ቅርፅታት ምግባጥ ዝኸብድ ኣይኮነን። ንኣብነት ኣብ **ስእሊ 2.23** ዘሎ ሬክታንግላዊ ቅርፂ ዘለዎ ቃላይ ስፍሓቱ ንምርካብ እዚ

ዝስዕብ ንገብር፡

- ንኛድም ኣብቲ ካርታ ዘሎ ጎንን ቁመትን ናይቲ ቻላይ ብሴንት ሚትር ንዕቅን፡፡
- ብምቕፃል ነቲ ርሕቕት ብመሰረት ካርታ ሚዛን ካርታ ተጠቂምና ናብ ርሕቕት ባይታ ንቕይሮ፡፡
- ኣብ መወዳእታ ፎርሙላ ስፍሓት ሬክታንግል ተጠቂምና ስፍሓት ቻላይ ንረክብ፡፡

ተምሃሮ በዙይ መሰረት ኣብ ስእሊ 2.23 ዘሎ ቻላይ ስፍሓቱ ክንደይ ትርብዒት ኪሎሜትር መዲኡልኩም?

መጠቓለሊ

ኣብ ዓለምና ዘለዉ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ገፀ-ምድሪ ብዝተፈላለዩ ሓይልታት ገፀ-ምድሪ ዝተፈጠሩ እዮም፡፡ እዞም ንገፀመሬት ዝልውጡ ሓይልታት ብሓፈሻ ደጋዊ ሓይልታትን ውሽጣዊ ሓይልታትን ተባሂሎም ኣብ ክልተ ይምደቡ፡፡

ገፀ-መሬት ዝልውጡ **ደጋዊ ሓይልታት** እቲ መሬት ብራኽኡ ክውስኽ ወይ ክንኪ ዝገብሩ እዮም፡፡ እዚ ማለት እምባ ዝነበረ ሜዳ ወይ መታሕት ክኾን ይገብርዎ ማለት እዩ፡፡ ከምኡ እውን ኣብ ሓደ እዋን መታሕት ወይ ሜዳ ዝነበረ እምባ ወይ ኽበሳ ይኸውን ማለት እዩ፡፡ **ውሽጣዊ ሓይልታት** ዝበሃሉ ኣብ ውሽጣዊ ቐፀላታት ምድሪ ብዝገብርዎ ምንቅስቓሳት ገፀ መሬት ዝልውጡ ተፈጥሮኣዊ ሓይልታት እዮም፡፡ በዞም ሓይልታት ምኽንያት ገፀ መሬት ብራኽኡ ይውስኽ፣ ይንኪ፣ ይተዓፃፀፍ፣ ይሰባበር ይነቅዕ፣ ይጭብጥ፣ ይዘርጋሕ፣ ይሃምም ወዘተ፡፡ ብሓፈሻ እንትረኣ ብውሽጣዊ ሓይልታት ዝፍጠሩ ዓይነታት ቕርባ መሬት ኣብ ኣርባዕተ ይምደቡ፡፡ ንሳቶም ድማ፡-

ሀ.	ምትዕዕፃፍ መሬት	ሐ.	ርእደ - ምድሪ
ለ.	ምህማም መሬት	መ.	እሳተ ጎመራ እዮም፡፡

ሚዛን ካርታ ኣብ መንጎ ቦታታት ካርታ ዘሎ ርሕቕት ምስቲ ኣብ ተመሳሳልቲ ቦታታት መሬት ዘሎ ራሕቂ ዘዛምድ ወይ ዘሎ ርክብ ዝግለፀሉ መንገዲ እዩ፡፡

ሰለስተ ዓይነታት ሚዛን ካርታ ኣለዉ፣ ሳቶም ድማ ሚዛናት ካርታ ምሉእ ሓሳብ፣ ወካሊ ጉዜ፣ ግራፍ ወይ መስመራዊ ሚዛን ካርታ ይበሃሉ፡፡ ቐንዲ ረብሓ ናይዚኦም ድማ ርሕቕትን ስፍሓትን ንምርካብ እዩ፡፡ ኣብ ካርታ ብመስመር ዓቂንና ብመሰረት ሚዛን ካርታ ገቢጥና ኣብ መሬት ዘሎ ርሕቕት ንረክብ፡፡ ኣብ ባይታ ዘሎ ርሕቕት ምግባጥ እንተተኻኢሉ ስፍሓት ስሩዕ ቕርፅታት ምግባጥ ቀሊል እዩ፡፡ እቲ ዘድሊ ነገር ፎረሙላ ስፍሓት ናይቶም ስሩዕ ቕርፅታት ፈሊጥካ ብኡ መሰረት ምግባጥ እዩ፡፡

ማህደረ ቃላት

ፊዚካዊ አገባብ ለውጢ ገፀመሬት - ውሽጣዊ ትሕዝቶኡን ባህርያቱን እንተይለወጠ ችርፍ ጥራይ ዝልወጠሉ አገባብ ለውጢ ገፀ መሬት።

ኬሚካላዊ አገባብ ለውጢ ገፀ መሬት - ከውሕታት ውሽጣዊ ችመማዊ ትሕዝቶኡም ምስተለወጡ ዝፍጠር አገባብ ለውጢ ገፀ መሬት።

ላይምስቶን - ፍራ።

ፍግረ መሬት - ዝተፈላለዩ ዓይነታት ከውሕታትን ሓመድን ብደጋዊ ሓይልታት እናተባሕጉ ዝጓዙሉ ከይዲ።

ምውህላል መሬት - ብፍግረ መሬት ተጓዲዞ ኣብ ሓደ ቦታ ዝተኣከበ (ዝተሞህለለ) ሓመድን ከውሕን።

ጉህሚ - ብምጉሕንሕ መሬት ዝፍጠር ሰፊሕ ጉድጓድ ዝመስል ዓሚቕ ገፀ መሬት

ምግህማስ መሬት - ብግራቪቲ ተሳሒቡ ናብ ታሕቲ ዝፀደፈ እምባ ወይ ኅቦ።

ግራቪቲ - ስሕበት መሬት።

ሚያንደር - ናብ ኣብ ሰጣሕ መሬት እንትጓዝ ከም ሸንቲ ብዕራይ እናተጠዋወዩን ለመም እናበለን እንትፈስስ ዝፍጠር ገፀ መሬት።

ቻላይ ቐራቕር - ክፋል ሚያንደር ዝነበረን ካብቲ ናብ ተገንጺሉ ዝፍጠርን ቃላይ።

ዴልታ - ኣብ መወዳእታ መንገዲ ናብ ብዝፍጠሩ ጨናፍራት ናብ ዝፍጠር ትርያንግላዊ ቅርጺ ዘለዎ መሬት።

ትርያንግል - ስሉስ ኩርናዕ።

ዓንዲ መሬት - ብፍግረ መሬት ተባሕጉጉ ጥራሕ ዝባኑ ዝተረፈ እምባ ወይድማ ኅቦ።

ምትዕዕፃፍ መሬት - መሬት ብኸልተ ተፃረርቲ ኣንፈታት ተደፊኡ ንታሕቲ ወይ ንላዕሊ ዝዕፀፈሉ መንገዲ።

ምህማም መሬት - ኣብ ሞንጎ ክልተ ነቓዓት-መሬት ዝርከብ ዝነበረ መሬት ንታሕቲ እንተንቐልቁል።

ሓጓፍ ሸንጥር - ኣብ ሞንጎ ክልተ በረኽቲ ቦታታት ዝፍጠር ዝሃመመ መሬት መታሕት።

ሆርስት - ኅቦ መረባዕ፣ ብውሽጣዊ ሓይልታት ተደፊኡ ንላዕሊ ክብ ዝበለ ኅቦ ወይ እምባ።

ሓይሊ ጀኦተርማል - ኣብ ከርሰ ምድሪ ብዘሎ ሓያል መጠን ረስኒ ካብ ዝፈልሐ ማይ ብመልክዕ ሃፋ ዝርከብ ሓይሊ ኤለክትሪክ።

ርእደ መሬት - ኣብ ውሽጢ ቐፀላታት ምድሪ ብዝፍጠር ሓያልን ሃንደበታውን ምንቅስቓስ ዝፍፀር ምንቅጥቃጥ መሬት።

መጠቓለሊ ሕቶታት

I ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ 'ሓቂ' ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ 'ሓሶት/ጌጋ' እናበልኩም መልሱ።

- 1 ገፀ መሬት ዝልውጡ ሓይልታት ንቕርጺ መሬት ዝልውጡ ቡብወርሒ ወይ ቡብዓመቱ እዩ።
- 2 ከውሕታት ኬሚካላዊ ትሕዝትኦም ንኸልወጥ ካብ ዝገብሩ ሓይልታት እቲ ቐንዲ ዝኖብ እዩ።
- 3 ተባሕጉጉ ዝተጎዓዘ ሓመድን ከውሕን ኣብ ሓደ ቦታ ተነባቢሩ ወይ ተደራሪቡ እንትእከብ ፍግረ-መሬት ይበሃል።
- 4 ኣብ ቁልቁለት ብእፀዎት ኣብ ዘይተሸፈነ መሬት ብሩባ ዝፍጠር ፍግረመሬት ካብቲ ብእፀዎት ዝተሸፈነ መሬት ኣዝዩ ዝለዓለ እዩ።
- 5 ካብ ሰለስቲም ዓይነታት ሚዛን ካርታ ዝኾነ ዓይነት ኣሃዱ ርሕቐት ዘይጥቀም

II ኣብዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ዘለዉ ባዶ ቦታታት ትኽክለኛ መልሲ ብምቕማጥ ምልኡ-ዎም።

- 6 ገፀ መሬት ዝልውጡ ሓይልታት _____ ሓይልታትን _____ ሓይልታትን ተባሂሎም ኣብ ክልተ ይምደቡ።
- 7 ኩሎም ገፀ መሬት ዝልውጡ ደጋዊ ሓይልታት ብሓፈሻ እንትረዩ ብኣገባብ _____ ን ኣገባብ _____ ዝካየዱ እዮም።
- 8 ንከውሕታት ሰባቢሮምን ኣድቂቕምን በዙይ ድማ ገፀ መሬት ክልወጥ ዝገብሩን ሰለስተ ሓይልታት _____ ፣ _____ ን _____ ን እዮም።
- 9 ከውሕታት ብውሽጣዊ ትሕዝቶኦም ተቐይሮምገፀ መሬት ዝልውጥሉ ኸይዲ _____ ወይ _____ ኣገባብ ይብሃል።
- 10 ዝተፈላለዩ ዓይነታት ሓመድን ከውሕታትን ብደጋዊ ሓይልታት እናተባሕጉ ካብ ሓደ ቦታ ናብ ካልእ ቦታ እንትንቀሳቐሱ _____ ይበሃል።
- 11 ኣብ ሩባ ኣባይ ኤለክትሪክ ዝፍልፍለሉ ተፈጥሮኣዊ መንጫዕዕታ _____ ይበሃል።
- 12 ሩባ ኣብ ሰጣሕ መሬት ፍጥነቱ ነኪዩን ከም ተመን ለመም እናበለን እንትጓዓዝ _____ ይበሃል።
- 13 ኣብ መንጎ ክልተ ነቓዓት ዝርከብ መሬት ንታሕቲ ምስ ሃመመ ዝፍጠር ሓዱሽ ገፀ መሬት _____ ይበሃል።
- 14 ኣብ መንጎ ክልተ ነቓዓት ዝርከብ መሬት ብውሽጣዊ ሓይልታት ተደፊኡ ንላዕሊ ክብ እንትብል ዝፍጠር ገፀ መሬት _____ ይበሃል።
- 15 ዝሓየለ ማዕበል ዝፍጠረሉን መበገሲ ወይድማ ፍልፍል ርእደ መሬት ዝኾነን ቦታ _____ ይበሃል።

ምዕራፍ

ሰለሰተ

ኢድ አእታውነት ደቂ ሰብ ኣብ ስርዓተ ምህዳር

ውዕኢት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፡

- መንቀልታትን ሳዕቤናትን ጉድኣት ሃፍትታት ተፈጥሮ ትገልፁ፡፡
- ቀንዲ በክልትን መከላኸሊ ተግባራትን ተለልዩ፡፡
- መንቀልታትን ሳዕቤናትን ምውዓይ ዓለም ትርድኡ፡፡

ብኛዓታት'ዚ ምዕራፍ ዝስዕቡ'ዮም፤

ተምሃሮ ነዙይ ምዕራፍ ምስ ተምሃርኩም እዞም ዝስዕቡ ብኛዓታት ተማዕብሉ፡

- ጉድኣት ሃፍትታት ተፈጥሮ ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ዘምዕእዎ ሳዕቤናት ትትንትኑ፡፡
- ኣብ ከባቢኹም ኣብ ዝግበሩ ንጥፊታት ዕቀባ ሃፍትታት ተፈጥሮ ትሳተፉ፡፡
- ቀንዲ በክልቲ ማይን ኣየርን ትፀርሑ፡፡

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ሳልሳይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 8^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ኢድ አታውነት ደቂ ሰብ ኣብ ስርዓተ ምህዳር ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ኣርእስታት ዝሓዘዩ፡፡ ተምሃሮ እዙይ ምዕራፍ ኣካል ናይቲ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ስርዓተ-ምህዳር ዝተመሃርክምዎ ኾይኑ ጠመትኡ ኣብ ኢድ አእታውነት ደቂ ሰብ ኣብ ስርዓተ ምህዳር እዩ፡፡ ኣብዙይ ምዕራፍ ደቂ ሰብ ኣብ ልዕሊ ሃፍትታት ተፈጥሮ ብሕልፊ ድማ ኣብ ልዕሊ እፀዋት፣ ማይ፣ ኣየርን ሓመድን ዘበፀሕዎ ጉድኣትን ብርሰትን ብዝርዝር ቐሪዖም ኣለዉ፡፡ ምስዙይ ብምትሕሓዥውን ብኸለት ኣየርን ማይን መፍትሕታቱን ዝምልከት ትሕዝቶ እውን ኣትዩዩ፡፡

ከምኡ'ውን መንቀልታትን ሳዕቤናትን ምውዓይ ዓለም ኣብ መወዳእታ ምዕራፍ ድማ ብዛዕባ ምሽንጃር ኣዞን፤ ምምካኽ በረድ፤ ዝናብ ኣሲድን ሓደጋታት ውሕጅን ዝምልከቱ ቁምነገራት እትመሃሩሉ ምዕራፍዮ። ስለዚ ጉድኣት ሃፍትታት ተፈጥሮ ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ዘምፅእዎ ሳዕቤናት ትትንትኑ፤ ኣብ ከባቢኹም ኣብዝገበሩ ንጥፈታት ዕቀባ ሃፍትታት ተፈጥሮ ትሳተፉ፤ ቀንዲ በክልቲ ማይን ኣየርን'ውን ትፀርሑ ዝብሉ ኣገደስቲ ዕላማታት ዘለዉዎ ምዕራፍዮ። እዚ ምዕራፍ ኣዝዮም ብዙሓት መልመድታትን ዝተፈላለዩ ሕቶታትን ምህላዎም ንተምሃሮ ዘተባብዑ'ዮም። ነዚ ምዕራፍ ኣዝዩ ሰሓባይ ንምግባር ዝተፈላለዩ መግለፅታትን ሰሓብትን ስእላዊ መግለፅታትን ኣለዉዎ'ዮም። እሞ ተምሃሮ እናተመያየጥኩምን እናሓተትኩምን ምስ መምህርኩም ፅቡቕ ከምትረዳድኡ ትፅቡት ንገብር።

ዕዮ ጉጅለ 3.1

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ምዕራፍ ሰለስተ ኣብ ትሕቲ ዓብይ ርእሲ “ስርዓተ ምህዳርን ፈተናታቱን” ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩደ? ስርዓተ-ምህዳር እንታይ ማለት እዩ? ቐንዲ ፈተናታት ስርዓተ-ምህዳር እንታይ እዮም? ደቂ ሰብ ኣብ ስርዓተ ምህዳር እንታይ ዓይነት ፅዕንቶ የሕድሩ? ብጉጅለ ተመያይጥኩም ቐንዲ ነጥብታቶም ንክፍሊ ኣቕርቡ።

3.1 ወዲሰብ ኣብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ዘሕድሮ ፅዕንቶ

ስርዓተ ምህዳር ሰፊሕ ሃፍትታት ተፈጥሮ ዝሓቕፈ እዩ። ኾይኑ ግና እዙይ ንኡስ ምዕራፍ ኢድ-አእታውነት ደቂ ሰብ ኣብ ዝተወሰኑ ሃፍትታት ተፈጥሮ እዕዎት፤ ማይ፣ ኣየርን ሓመድን ዘተኮረ እዩ። ወዲሰብ ብዛዕባ ጉድኣት ስርዓተ ምህዳር ብቐፅ ፍልጠት ኣለዎ እዩ። ኮይኑ ግና ኣብ ልዕሊ ዝተፈላለዩ ሃፍትታት ተፈጥሮ ባዕሉ ብርሰትን ዕንወትን ብምብጻሕ ኣብ ምዝባዕ ስርዓተ-ምህዳር ዓብይ ግደ ዘለዎ ወዲ ሰብ እዩ። ወዲሰብ ሚዛን ስርዓተ-ምህዳር ንክዛባዕን ንክልወጥን ብብእዎኑ ካብ ኢድ አእታውነት ተቐጢቡ ኣይፈልጥን። ወዲሰብ ንዕለታዊ ጥቕሙን መነባብሮኡን ጥራይ ብምሕሳብ እንትንቀሳቕስ ብዛዕባ ዕቀባ ስርዓተ-ምህዳር ዘርእዮ ተገዳስነት ኣዝዩ ትሑት እዩ።

ርግፅ'ዩ ወዲሰብ ኮነ ኢሉ ኣይኮነን ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ጉድኣት ዘብዕሕ። ይኹን ደኣ'ምበር ሚዛን ስርዓተ-ምህዳር ንክይዛባዕ ብምሕሳብ ድማ ኮነ ኢሉ ዝኸፍሎ መስዋእቲ የለን። ብዛዕባ ምጥፋኝ በዝሃ-ህይወት ጠመተ ጌሩ ኣይነጥፍን። ኢድ አእታውነት ወዲ ሰብ ኣብ ስርዓተ-ምህዳር ንዓለምና ኣብ ኣዝዩ ዘስግእን ዘተሓሳስብን ኩነታት ክትወድቕ ጌሩዎ'ዩ።

ንኣብነት ካብ በዝሃ ህይወት ዓለምና ኣብዚ ሕዚ እዋን ክሳብ 30% ዝኾኑ ዓሊታት እፀዋትን እንሰሳትን እናተመናመኑን ካብ ገፀ ምድሪ እናጠፍኡን ይርከቡ ኣለዉ።

ወዲሰብ ኣብ ኩሎም ዓይነታት ሃፍቲ ተፈጥሮ ብዘብፀሐ ጉድኣት እዞም ዝሰዕቡ ኣርባዕተ ዓበይቲ ፀቕጥታት ይኸሰቱ እዮም።

- መንበሪ ኩሎም ዓይነታት ህይወታውያን ይበርስን ይዛባዕን።
- ለውጢ ነባሪ ኣየር ይኸሰት።
- ዝተፈላለዩ ዓይነታት ብኸለት ይስፋሕፍሑ።
- ሃፍትታት ተፈጥሮ ብዘይ መተካእታ ካብ ዝግባእ ንላዕሊ ኣብ ጥቕሚ ይውዕሉ ስለዘለዉ ብርሰት ሃፍቲ ተፈጥሮ ይስፋሕፋሑ።

እዞም ኣብ ላዕሊ ዝተዘርዘሩ ድማ ኣብ ልዕሊ ስርዓተ-ምህዳር ዝለዓለ ፀቕጥታት ብምፍጣር በዝሃ-ህይወት ክንክይን ክጠፍእን ይገብሩ ኣለዉ።

3.1.1 ፅዕንቶ ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮ

ዕዮ ጉጅለ 3.2

ተምሃሮ ኣብ ከባቢኹም ወዲሰብ ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮ ኣንታይ ዓይነት ፅዕንቶ የሕድር ኣሎ? ኣብ ዝሓለፉ ክልተ ሽሕ ዓመታት ወዲ ሰብ እንታይ ዓይነት ፅዕንቶ ከምዘበፀሐ ክትግምቱ ትክእሉዮ? እዙይ ብኣካትኩም እውን ክቕፅል ኣለዎዮ? ኣብ ከባቢኹም ኣብ ንጥፈታት ዕቀባ እፅዋት ከመይ ክትሳተፉ ኣለኩም? መጀመርያ ብጉጅለ ሰፊሕ ምይይጥ ምስ ኣካየድኩም ናይ ጉጅለኹም ርእይቶ ንክፍልኹም ኣቕርቡ።

ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ ሃፍቲ ተፈጥሮ ዘሕድር ፅዕንቶ ቐንዲ መግለጺ ብርሰት ኣግራብን ካልኣት ኣፅዋትን እዮ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣብ ዓለምና ኣብ ውሽጢ ሓዲ ሰከንድ ኣስታት ሓዲ ሄክታር ስፍሓት ዘለዎ ጫካ ይበርስ ኣሎ። ወዲሰብ ኣግራብ ዘብርስን ጫካታት ንክመናመኑ ዝገብርን በዞም ዝሰዕቡ ምክንያታት እዮ።

- ወዲ ሰብ ንኢንዱስትሪታት ጥሪ ኣቕሓ፣ ንመስርሒ መንበሪ ኣባይቲ፣ ንምስፍሕፋሕ ከተማታት፣ ንነዳዲ ዕንፀይቲ፣ ንኣቕሑት ገዛ ወዘተ እናበለ ኣብ ልዕሊ ኣግራባትን ካልኣት እፅዋት ተፈጥሮን ዓብዪ ብርሰት የብፅሑ።
- በብእዋኑ እናወሰኸ ዝኸይድ ዘሎ በዝሒ ህዝቢ ዓለምና ጠለብ መሬት ሕርሻ ክተፃፀፍ ጌሩዎ እዮ። ወዲ ሰብ ድማ ነዙይ ጠለብ ዝሕረስ መሬት ንምምላእ እናበለ ኣብ ልዕሊ ኣግራባትን ካልኣት እፅዋት ተፈጥሮን ዓብይ ብርሰት የብፅሑ።

- ወዲ ሰብ ብዝተፈላለዩ ምኽንያታት ብምፍላጥን በዘይ ምፍላጥን ዘልዕሎ ባርዕ ሓዊ ኣሎ እዩ። እዙይ ድማ ኣብ ሓፂር እዋን ኣብ ልዕሊ ሰፊሕ ቦታታት ኣግራብን ካልኦት እፅዋት ተፈጥሮን ዘብፀሐ ብርሰት ኣብ ስርዓተ ምህዳር ዓብይ ፅዕንቶ ዘሕድር እዩ።
- ናይ ዓለምና ህፁፅ ዕብዮት በዝሓ ህዝቢ ጠለብ ከፍትታትን ካልኦት እንስሳትን እውን ብኡ መጠን ክዓቢ ገይርዎ እዩ። እዙይ ድማ ሕፅረት መገሃጫ ኣስዒቡ። ወዲ ሰብ ነዙይ ሕፅረት መገሃጫ ንምፍታሕ ኣግራባት ክበርሱን እቲ ዘሎ መገሃጫ እውን ካብ ዓቕሙ ንላዕሊ ክገሃፅን ብምግባር ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮ ዓብይ ፅዕንቶ ይገብር።

ተምሃሮ ኣብ ዝሓለፈ ትምህርትኹም ስርዓተ-ምህዳር እንታይ ማለት ከምዝኾነ ዝተመሃርኩምዎ ብምዝካር ምስ መምህርኩም ተመያየጥሉ። እዙይ ኣብ ላዕሊ ዝተዘርዘረ ፅዕንቶ ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮ ኣብ ካልኦት ሃፍትታት ተፈጥሮ እውን ቐጥታውን ዘይቐጥታውን ፅዕንቶ የብፅሕ እዩ። ንኣብነት እፅዋት ተፈጥሮ እንትበርሱ ሓመድ ይብሕጉ፣ ዝናብ ይንኪ፣ መጠን ረስኒ ይውስኹ፣ ድርቅን ውሕጅን ዝለዓለ ዕንወት የብፅሑ ወዘተ። ኣብ ልዕሊ መንበሪ ደቀቕትን ዓብይትን እንስሳታት ብዝበፀሕ ብርሰት ድማ ምጥፋእ በዝህ-ህይወት ይኸሰት። ስለዙይ ብሓፈሻ እንትረኣ ብርሰት ሃፍትታት እፅዋት ተፈጥሮ ኣብ ስርዓተ-ምህዳር ዘለዎ ፅዕንቶ ዓብይ እዩ።

ስእሊ 3.2: ብርሰት ኣግራብ

3.1.2 ፅዕንቶ ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ ማይ

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ረብሓ ማይ ዝምልከት ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩዶ? ኣብ እትነብርሉ ኽባቢ ፅሩይ ዝስተ ማይ ብቐሊሉ ይርከብዶ ወይስ ፀገም ኣለዎ እዩ? ናይቲ ፀገም ምኽንያት እንታይ እዩ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ማይ ህይወት'ዩ። ኩሎም ህይወታውያን ብዘይ ማይ ኣይነብሩን። ወዲሰብ ኣብ ልዕሊ ማይ ፅዕንቶ እንተብፅሕ ኣብ ልዕሊ ኩሎም እንስሳት፣ ተኽልታትን ዳቂ ሰባትን ጉድኣት የብፅሑ'ሎ ማለት'ዩ። እዚ ድማ ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ፅዕንቶ የሕድር።

ወዲሱብ ኣብ ልዕሊ ማይ ዘብፀሐ ፅዕንቶ ብሓፈሻ እንትረከ ቐንዲ ሳዕቤኑ ሕፅረትን ብክለትን ማይ እዩ።

ወዲሱብ ንፋብሪካታት፣ ንሕርሻ መስኖ፣ ንመሕፀቢ ዝተፈላለዩ ነገራትን ካልኦትን እናበለ ማይ ውሕሉል ብዘይኾነ መንገዲን ብሸለልትነትን ከባኽን ይርእዮ። እዚ ድማ ሕፅረት ማይ የስዕብ። ብተወሳኺ ውን ኣብ ልዕሊ ካልኦት ሃፍትታት ተፈጥሮ ብዘብፀሐ ጉድኣት ሕፅረት ዝናብ የስዕብ። እዚ ድማ ንሓደጋ ድርቂ የቃልዕ። ካልእ ሳዕቤን ፅዕንቶ ወዲሱብ ኣብ ልዕሊ ማይ ድማ ብክለት ማይ እዩ። ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ትምህርትኹም ብዛዕባ መንቀልታት ፀገም ዝስተ ማይ ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩደ? ካብቶም ፀገማት ሓደ እቲ ዝስተ ማይ ዕሬቱ ትሑት ምዃንዮ። ዝተበከለ ማይ ዕሬቱ ትሑትን ሕማቕ ሽታ ዘለዎን ስለዝኾነ ንመስተ ይኹን ንካልእ ነገራት ኣይውዕልን። ንጥዕና ደቂ ሰባትን እንስሳትን እውን ዓብይ ጠንቂ ጥዕናዮ። ንሞት እውን ዝዳርግዮ። ወዲሱብ ኣብ ፋብሪካታትን መንበሪ ገዛውትን ዝወፀ ዝተፈላለዩ ርስሓትን ዝተመረዘ ኬሚካላትን ናብ ዝተፈላለዩ ማያዊ ኣካላት ክኣትዉ ብምግባር ብክለት ማይ የስዕብ። ብክለት ማይ ድማ ኣብ ልዕሊ ዝተፈላለዩ ዓይነታት እንስሳት፣ ደቂ ሰብን እፅዋትን ጉድኣት ስለ ዘብፀሑ ብሓፈሻ ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ቐሊል ዘይብሃል ፅዕንቶ የሕድርዮ።

3.1.3 ፅዕንቶ ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ ኣየር

ተምሃሮ ኣየር እንታይ ረብሓ ኣለዎ? ወዲሱብ ኣብ ልዕሊ ኣየር እንታይ ዓይነት ፅዕንቶ የሕድር? እዚ ኸ ኣብ ስርዓተ ምህዳር ከመይ ፅዕንቶ የሕድር? እስቲ ተመያየጥሉ?

ወዲሱብ ኣብ ልዕሊ ኣየር ዘብፀሐ ጉድኣት ነቲ ኣየር ስለ ዝብክሎ እዩ። ኣየር ዝብክል ድማ ካብቶም ኣብ ምሉእ ዓለም ተስፋሕፊሖም ዘለዉ መኻይን፣ መራኽብ፣ ነፈርቲ፣ መንበሪ ገዛ፣ ፋብሪካታት ካልኦትን ብመልክዕ ትኪ ዝውፅእ ካርቦን ዳይኦክሳይድ፣ ካርቦን ሞኖኦክሳይድን ካልኦት በክልቲ ጋዛትን እዩ። ወዲ ሰብ ናብ ሰፋሕቲ ቦታታት ሕርሻ ዝበትኖ ፀረ-ባልዕ ኬሚካላት ብዙሓት እዮም። ከምኡ እውን ኣብ ልዕሊ ኣግራባትን ካልኦት እፅዋትን በብእዋኑ ባርዕ ሓዊ የልዕል እዩ። በዚኦም ኣቢሉ እዩ ድማ ወዲ ሰብ ንእነተንፍሶ ኣየር ዝብክል። ብክለት ኣየር ኣብ ልዕሊ ደቂ ሰባት ከም ካንሰር፣ ኣዝማ፣ ሕማም መተንፈሲ ኣካላትን ካልኦት ሰንክታት ጥዕናን ዘብፀሑ እዩ። ኣብ ልዕሊ እንስሳት እውን ዓብይ ጉድኣት የብፀሑ እዩ። በዚይ ኣቢሉ ድማ ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ጉድኣት የብፀሑ።

ሰጊሊ 3.3፡ ብኸለት አየር

3.1.4 ፅዕንቶ ወዲ ሰብ አብ ልዕሊ ሓመድ

አብ መሬት ዘለዉ ኩሎም ሂወታውያን ብቀጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ መንገዲ ህልውናኦም አብ ሓመድ ዝተመሰረተ እዩ። እንተኾነ ግና ወዲሰብ አብ ልዕሊ ሓመድ ብዘሕድሮ ፅዕንቶ አብ ስርዓተ ምህዳር እውን ፅዕንቶ የሕድር እዩ።

ወዲ ሰብ ብዝተፈላለዩ መንገድታት ሓመድ ክጉሕንሕ፣ ፍግረ መሬት ክስፋሕፋሕን ማእድናዊ ትሕዝቶ ሓመድ ክንክይን ብምግባር አብ ልዕሊ ሓመድ ዓብይ ፅዕንቶ የሕድር እዩ።

እዚ ድማ አግራብ ብምብራስ፣ መጋሃጫ ካብ ዓቕሙ ንላዕሊ ክገሃፅ ብምግባር፣ ዘይውሕሉል አገባብ ሕርሻ ብምክያድን ዕቀባ ሓመድ ብዘይምክያድን ዝፍፅሞ እዩ። ተምሃሮ ብዘም አብ ላዕሊ ዝተገለፁ ፅዕንቶታት ወዲሰብን ካልኦትን ካብ ሃገርና ኢትዮጵያ ጥራይኳ በብዓመቱ አስታት 20 ቢልዮን ኩንታል ሓመድ ብፍግረ መሬት ናብ ካልኦት ሃገራት ይጓዓዝ። ስለዘይ ወዲ ሰብ አብ ልዕሊ ሓመድ ብዘሕድሮ ፅዕንቶ ካልኦት ሃፍትታት ተፈጥሮ እውን ስለዝጉድኡ አብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር እውን ፅዕንቶ የሕድር እዩ።

ብክለት ማይን ኣየርን መፍትሕታቱን

ዕዮ ጉጅለ 3.3

ተምሃሮ ኣብ ላዕሊ ከምዝተገለፀ ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ ማይን ኣየርን ዘብዕሑ ጉድኣት ብቐንዱ ብክለት እዩ። ስለዘይ ብክለት ማይን ኣየርን እንታይ እዩ መፍትሒኡ? ኣብ ከባቢኹም እቶም ቀንዲ በክልቲ ማይን ኣየርን እንታይ እዮም? ሕብረተሰብ ከባቢኹም ከመይ ጌሩ ፀገም ብክለት ኣየርን ማይን ክፈትሖ ይክእል? ዝፈልጡ ሰባት ሓቲትኩምን ብጉጅለ ተመያይጥኩም ርእይቶኹም ንክፍሊ ኣቐርቡ።

መፍትሕታት ብክለት ኣየር

ተምሃሮ ሕዚ እቶም ቀንዲ በክልቲ ኣየር ዘርዚርኩምዎም ኣለኹም። በዘይ መሰረት ድማ ኣብ ልዕሊኦም ዘድሊ ስጉምትን ጥንቃቐታትን ብምውሳድ ጥራይ እዩ ፀገም ብክለት ኣየር ክፍታሖ ዝክእል። ካብዞም መፍትሕታት እዞም ዝስዕቡ እቶም ቐንድታት እዮም፡

- ካብ ዘተፈላለዩ ፋብሪካታት ንዝወፀእ ኣየር ዝብክል ጋዝ ዘፃሪ መሳርሒ ኣብ መውፅኢ ትኪ ፋብሪካታት ምግጣም።
- ትካላት ፍልፍል (መመንጨዊ) ኤሌክትሪክ ኣብ ክንዲ ብነዳዲ ዝሰርሑ ብሃይድሮ /ማይ/ ኤሌክትሪክ፣ ብካይሊ ፀካይ፣ ንፋስን ሃፋ ክርሰ ምድርን ክሰርሑ ምግባር።
- ኣብ ክንዲ ብነዳዲ ብካይሊ ፀካይን ማይን ዝንቀሳቐሳ ተሸክርክርቲ ምስራሕ።
- ኣብ ኩሎም ዓይነታት ንኣፍ ዳግመ ዑደት /ሪሳይክል/ ብምክያድ ዳግም ንዝተፈላለዩ ግልጋሎታት ክውዕሉ ምግባር። እዙይ እንተዘይተኻኢሉ ድማ ንኣፍ ኣብ ክንዲ ምቕፃልን ኣብ ሜዳ ምድርባይን ኣብ ጉድጓድ ምቕባር።
- ኣግራባትን ካልኦት እፅዋትን ካብ ባርዕ ኣዊ ምክልኻል።
- ብክለት ኣየር ዘስዕቡ መርዛም ኬሚካላትን ኣፅዋር ውግኣትን ካብ ምፍራይ ምቕጣብ።
- ብክለት ኣየር ዝከላኸል ፅኑዕ ሕጊ ምድንጋግ።

ዕዮ ጉጅለ 3.4

ተምሃሮ እዞም ኣብ ላዕሊ ዝተዘርዘሩ መፍትሕታት ብክለት ኣየር ውፅኢት ክህልዎ ዝክእል ውልቀሰባት፣ ሕብረተሰብ፣ ኩሎም መንግስታትን ሃገራትን ብሕብረትን ብውፍይነትን እንትነጥፉ ጥራሕ እዩ። ስለዘይ ንስካትኩም እውን እጃምኩም ከተበርክቱ ኣለኩም።

መፍትሕታት ብክለት ማይ

ዕዮ ጉጅለ 3.5

ተምሃሮ ኣብ ከባቢኹም ማይ ካበይ ትረኽቡ? እቲ እትሰትይዎ ማይ ፅሩይ ድዩ? ዘይተበከለን ፅሩይን ንኸኾን እንታይ ክግበር ኣለዎ? ንስኻትኩምከ እንታይ ኣስተዋዕኦ ክትገብሩ ትኽእሉ? ብሓፊሻ እንትረኽብ መፍትሕታት ብኸለት ማይ እንታይ እዮም? እስቲ ተመያይጥኩም ርእይቶኹም ንኸፍሊ ኣኸርቡ?

ካብ መፍትሕታት ብክለት ማይ እዞም ዝስዕቡ ይርከቡዎም:

- ናብ ሩባታት፣ ቻላታት፣ ባሕርታትን ውቕያኖሳትን ዝኾነ ዓይነት ንሓፍ፣ ርስሓትን መርዛም ከሚካላትን ከይኣትዉ ምክልኻል።
- ከም ክሎሪን፣ ውሃ-ኢጋርን ዝመሳሰሉን ፀረ-ታህዋስያን ከሚካላት ብምጥቓምን ኣፍሊሕኻ ጥራይ ማይ ብምስታይን ፅሬት ማይ ምሕላው።
- ኣብ ክንክን ማይ ዝነጥፉ ትካላት መፃረይቲ ማይ ክስፋሕፍሑ ምግባር።
- ናይ ከተማታት ርስሓት ማይ ቅድሚ ምብካሎም ኣቐዲምካ ዳግመ-ዑደት /ሪሳይክል/ ብምክያድ ናብ ነዳዲ፣ ዘበናዊ ድኹዲ፣ ኮምፓስትን ዝመሳሰሉን ምልዋጥ።

3.2 መንቀልታትን ሳዕቤናትን ምውዓይ ዓለም

ተምሃሮ ምውዓይ ዓለም እንታይ ማለትዩ? መጠን ረስኒ ዓለም ብኸንደይ ደግሪ ሴንትግሬድ ይውሰኽ ማለትዩ? መንቀሊ ምውዓይ ዓለም እንታይዩ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጡሉ?

ምውዓይ ዓለም ማለት ማእኸላይ መጠን ረስኒ ዓለምና ካብ ኣስታት ሓደ ዲግሪ ሴንትግሬድ ጀሚሩ ክብ እናበለ ዝኸደሉ ዘሎ ተርእዮ እዩ። ኣብ ዝሓለፉ 50 ዓመታት ጀሚሩ ቕድሚኡ ተራእዩ ብዘይፈልጥ መንገዲ ቡብእዋኑ መጠን ረስኒ ዓለምና እናወሰኸ እዩ። እዙይ ድማ ሓደገኛ ተርእዮዩ።

3.2.1 መንቀልታት ምውዓይ ዓለም

ተምሃሮ ንዝሓለፉ ሚልዮናት ዓመታት ዓለምና ካብ ፀሓይ ብእትርኽቦ ሓይሊ ብርሃን እያ መጠን ረስኒ ሓልያ ትኸይድ ፀኒሓ። መጠን ረስኒ ዓለም ኣዝዩ ውዑይ ወይ ኣዝዩ ዝሑል ንኸይኾን ዝቆፀሩን ኣብ ከባቢ ኣየር ዝርከቡን ዝተፈላለዩ ዓይነታት ጋዝ ተፈጥሮ ኣለዉ እዮም። እዞም ጋዛት ድማ ጋዛት ግሪን ሃውስ ተባሂሎም ይፍለጡ። እዞም ጋዛት ግሪን ሃውስ ዓለምና ንሂወት ኣድላዩ ዝኾነ ሙቕት ንክህልዎ ዝገብሩ እዮም። ጋዛት ግሪን ሃውስ እንተዘይህልዉ ኔርም ዓለምና ኣዝያ ዝሕልቲ ዓለም ምኾነት ነይራ። ስለዚ ድማ ዝኾነ ዓይነት ህይወት ዘለዎ ነገር ኣይምሃለወን።

ተምሃሮ ጋዛት ግሪን ሃውስ ከመይ ጌሮም ሙቕት ዓለምና ይቆፃፃሩ? ጋዛት ግሪን ሃውስ ዝበሃሉ ብዙሓት እዮም። ካብኣቶም ኣብ ከባቢ ኣየር ብተፈጥሮ ዝርከቡ ሃፋ ማይ፣ ኦዞን፣ ካርቦዳይኦክሳይን ሜተንን ዝተበሃሉ ይርከቡዎም። እስቲ መጀመርያ ዓለምና ከመይ ከምእትውዕይ ንርእ። ብርሃን ፀሓይ ብኸባቢ ኣየር ሓሊፉ ናብ ምድርና ምስ በዕሐ ዝተወሰነ ኸፋሉ ኣብ ምድሪ ተሪፉ ንዓለምና የውዕይ። እቲ ዝለዓለ ኸፋሉ ድማ ተመሊሱ ናብ ከባቢ ኣየር ይምለስ። እዙይ ተፈጥሮኣዊ ምውዓይ ዓለም እናሃለወ ግና ኣብዚ ሕዚ እዋን እቲ መጠን ረስኒ ዓለምና ብዝለዓለ ዝውስኽ ዘሎ መንቀሊኡ እንታይ እዩ? መንቀሊ ምውዓይ ዓለም ብቐንዱ ወዲ ሰብ እዩ።

ወዲሰብ ብዝተፈለለዩ ንጥፊታቱ ናብ ከበቢ ኣየር ዝኣትወ ገዛት ግሪን ሃውስ እናወሰኹ ክኸዱ ጌሩ እዩ። ይገብር ኣሎ'ውን። ዕንፀይቲ፣ ፈሓም፣ ነዳዲ ፔትሮልን ካልኦትን ብምቅፃልን ካብ ፋብሪካታት ብዝወፀ ጋዛትን እቲ ከባቢ ኣየርና ብካርቦን ዳይኦክሳይድ፣ ሜትንን ካልኦት ጋዛትን ክሸፈን ጌሩ'ዩ። ክሎሮፍሎሮ ካርቦን ዝተበሃለ ጋዝ እውን ወዲ ሰብ ብነፈርቲ ንፀረ-ባልዕ ኢሉ ዝነፀጎ ከምኡ እውን ንመሳርሒ ፍሪጅ /መዝሐሊ/ ዘውዕሉ እዚ ጋዝ እውን ካልእ ሳዕቤን ምውዓይ ዓለም እዩ። ክሎሮፍሎሮካርቦን ካብ ካርቦን ዳይኦክሳይድን ካልኦትን ብዝለዓለ መንገዲ ከባቢ ኣየር ናይ ምውዓይ ሳዕቤን ኣለዎ። እዞም ብሰንኪ ወዲሰብ እናወሰኹ ዝኸዱ ዘለው ጋዛት ግሪን ሃውስ ነቲ ካብ መሬት ናብ ህዋ ክኸይድ ዝነበሮ ሙቕት ፀሓይ ከም መስትያት ተንፀባረቐ ናብ ምድሪ ክምለስ ዝገብሩዮም። እዙይ ብጋዛት ግሪን ሃውስ ተዓፊኑ ናብ መሬት ዝምለስ ሙቕት ፀሓይ እዩ ድማ ቐንዱ መንቀሊ ምውሳኽ መጠን ረስኒ ዓለምና።

ተምሃሮ ኣግራብ ካርቦንዳይኦክሳይድ ዝእክቡ ምዃናም ትፈልጡ ኢኹም። ኣግራባት እንትበርሱ እቲ ካርቦን ዳይኦክሳይድ ናብ ከባቢ ኣየር ከይዱ ካልእ መንቀሊ ምውዓይ ዓለም ይኸውንዮ።

ንጥፊት 3.1

ትምህርታዊ ዑደት

ተምሃሮ መንቀሊ ምውዓይ ዓለም ብዝበለፀ ንክትግንዘቡ ኣብ ከባቢኹም ናብ ዝርከብ ዓብይ ትካል መፍረይ ፈልስታት ወይ ዕምባባታት ትምህርታዊ ጉዕዞ ኣካይዱ። ናብኡ ምስ በፃሕኹም እቲ ግሪን ሃውስ ዝበሃል ኣየናይ እዩ? ንምንታይ ብመስትያት ተሓፂሩ? ብርሃን ፀሓይ ናብ ከባቢ ኣየር ከይምለስ ዝተደለየሉ ምክንያት እንታይ እዩ? ዝብሉን ካልኦትን ሕቶታት ኣኻርቡሎም። ዝረኹብኩምዎም መልስታት መዝገብኩም ጋዛት ግሪን ሃውስ መንቀሊ ምውዓይ ዓለምና ዝኸነሎ ምክንያት ብዝርዝር ንክፍሊ ኣኻርቡ?

ስእሊ 3.4: ፈልስታት ኣብ ግሪን ሃውስ

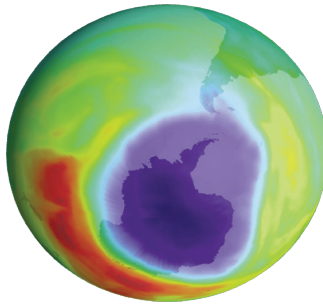
3.2.2 ሳዕቤናት ምውዳይ ዓለም

ተምሃሮ እዚ ምውዳይ ዓለምና ሓደገኛ እዩ ዝበሃል ንምንታይ እዩ? እንታይ ሳዕቤናት ኣለውዎ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ማእኸላይ መጠን ረስኒ ብዝተወሰነ መልክዑ እውን እንተኾነ እንትውስኽ ኣብ ከባቢ ዓለምና ዘብጸሉ ሳዕቤን ዓብይን ሓደገኛን እዩ። ሳዕቤናት ምውዳይ ዓለም ብሓፈሻ እንትረኣዩ ኣብ ዘተፈላለዩ ፊዚካዊ፣ ማሕበራዊ፣ ቐጠባውን ከምኡ እውን ኣብ ስርዓተ ምህዳርን ዘምፅኦ ለውጢ እዩ። እዞም ዝስዕቡ እቶም ቐንድታት ሳዕቤናት እዮም። ንሳቶም ድማ ምሽንቋር ኣዞን፣ ምምካኽ በረድ፣ ዝናብ ኣሲድን ውሕጅን እዮም።

ሀ. ምሽንቋር ኣዞን

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ኬሚስትሪ ኣዞን ሞሌኩል በዓል ሰለስተ ኣቶም /O₃/ ኣክስጂን ከምዝኾነ ተማሃርኩም ኢኹም። ኣብ ከባቢ ኣየር ዝርከብ ሓደ ዕፍፃፍ ኣዞን ኣሎ እዩ። ቐፀላ ኣዞን ነቲ ካብ ፀሓይ ዝመፅእ ኣልትራቫዮሌት ዝተብሃለ ሓደገኛ ጨረር ናብ ዓለምና ኸይበፀሕ ዓጊቱ ዝሕዝ ጋዝ እዩ። ጨረር ኣልትራቫዮሌት ናብ ዓለምና እንተዝበፀሕ ኔሩ ኣብ ደቂ ሰባት ዓብይ ሕማም ካንሰርን ካልኦትን የስዕቡ። ኣብ ልዕሊ እንስሳታትን ተኽልታትን እውን ዓብይ ጉድኣት ዘብፀሕ እዩ። ኩሉ ኣልትራቫዮሌት ናብ ዓለምና እንተዝበፀሕ ኣብ ዓለምና ህይወት ኣይምነበረን። ኮይኑ ግና ብሳላ ዕፍፃፍ ኣዞን ክሳብ ሕዚ ብዘተኮ ጉድኣት ኣይበፀሐን። ሕዚ ግና ብምኽንያት ክሎሮፍሎሮካርቦንን ካልኦት ጋዛት ግሪን ሃውስን እዙይ ቐፀላ እናሰሓወን እናተሸንቆረን እዩ። በዚ ድማ ዓለምና እናወዓየት እያ። ብሰንኪ እዙይ ምሽንቋር ዕፍፃፍ ኣዞን ድማ ኣብ ጥዕና ሰባት ከም ካንሰርን ዓይነ ስውርነትን ይብፀሕ፣ ተኽልታትን እንስሳታትን ይጉድኡ ከምኡ እውን ኣብ ከባቢ ኣየር መጠን ካርቦን ዳይኦክሳይድ ክውስኽ ይገብር።

ስእሊ 3.5: ዝተሸንቆረ ፅፍፃፍ ኣዞን

ለ. ምምካኽ በረድ

ተምሃሮ በረድ ንክመክኽ እንታይ የድልዮ?

በረድ ምስ መኻኽ ናብ ምንታይ ይልወጥ? ኣብ ዓለምና ምሽንቆረ ኣዞን ብዝለዓለ ብርኪ ዝረከ ኣብ ልዕሊ ኸባብታት ደቡባውን ሰሜናውን ዋልታ እዩ። እዙይ ሰፊሕ ቦታ ዝሓዘ ኸባቢ ኣርክቲክን ኣንታርክቲክን ብበረድ ዝተሸፈነ እዩ። ኾይኑ ግና ሕዚ ብምኽንያት ምውዓይ ዓለምና እዙይ በረድ እናመኻኽ እዩ። ብምኽንያት ምምካኽ በረድ ድማ ትሕዝቶ ማይ ውቅያኖሳትን ባሕርታትን እናወሰኸ እዩ። እዙይ ድማ ደሴታትን ኣብ ክፍለ ዓለማት ዝርከብ መሬት ገምገም ባሕርን ብማይ እናተሸፈነ እዩ። ብብዙሕ ሚልዮናት ዝቐፀር ህዝቢ እውን ካብ መንበሪኡ እናተፈናቐለ እዩ። እዙይ ሳዕቤን ምውዓይ ዓለም ዝኾነ ምምካኽ በረድ መንበሪ እንስሳት ደቡባውን ሰሜናውን ዋልታ እናብረሰ ስለዝኾነ ከም ድቢ ዝመሳሰሉ ዝተፈላለዩ እንስሳት ዋልታ እናጠፍኡ እዮም። ብምኽንያት ምውዓይ ዓለም ኣብ እምባታት ዓለም ዝርከብ በረድ እውን እናመኻኽ ስለዝኾነ ተመሳሳሊ ሳዕቤናት እናበፀሑ እዮም። ንኣብነት ኣብ እምባታት ቻይና ዝመኻኽ በረድ ትሕዝቶ ማይ ሩባታት ንክውስኽን ኣብ ህይወትን ንብረትን ሓደጋታት ውሕጅ ንክፍጠሩን እናገበረ እዩ። ጫፍ እምባ ክሊማንጀሮ ንብዙሕ ዓመታት ብበረድ ተሸፊኑኳ እንተፀንሐ ሕዚ እናመኻኽ እቲ በረድ ኣዝዩ እናነከየ እዩ። እዙይ እውን ካልእ ሳዕቤን ምውዓይ ዓለም እዩ።

ሐ. ዝናብ ኣሲድ

ተምሃሮ ብኣሲድ ዝተመርዘ ዝናብ ከም ዝዘንብ ትፈልጡዶ?

ከባቢ ኣየር ብኣሞንየም፣ ካርቦን፣ ናይትሮጅን፣ ሰልፈርን ዝመሳሰሉን ጋዛት ግሪን ሃውስ እንትብክልን ምስ ሞሌኩላት ማይ እንትብልፅላዕን ኣሲድ ይፍጠር። በዙይ መንገዲ ብኣሲድ ዝተበከለ ደበና፣ ግመ፣ ዛዕዛዕታን ድማ ኣሲድ ዝናብ የዝንብ። እዙይ ድማ ናብ ዓለምና ወረዱ ዓብይ ጉድኣት የብፀሕ። እዙይ ሳዕቤን ምውዓይ ዓለም ዝኾነ ዝናብ ኣሲድ ሩባታትን ቃላያትን ይብክል። ኣብ ልዕሊ ጥዕና ደቂ ሰባትን እንስሳትን፣ ኣብ ልዕሊ ዝስተ ማይ፣ ሓመድን ካልኣትን ዓብይ ጉድኣት የብፀሕ። ብዝናብ ኣሲድ

ካብ ዝጥቃዓ ሃገራት ምብራቓዊ ሕቡራት መንግስታት ኣሜሪካ፣ ሃገራት ምብራቕ ኣውሮፓ፣ ደቡባዊ ምብራቕ ካናዳ ቻይናን ታይዋንን እተን ቐንድታት እየን።

ስእሊ 3.6፡ ሳዕቤን ዝናብ ኣሲድ

መ. ውሕጅ

ሓዲ ካብ ሳዕቤናት ምውዓይ ዓለም ምዕልቕላቕ ውሕጅ እዩ። ብሰንኪ ምውዓይ ዓለም ኣግራባትን ካልኣት እዕዋት ተፈጥሮን እንትበርሱን መሬት እንትብሕጎን ውሕጅ ክፍጠር ግድን እዩ። ብተወሳኺ እውን ምምካኽ በረድ ትሕዝቶ ማይ ሩባታት ክውስኽ ስለ ዝገብር ምዕልቕላቕ ውሕጅ ብዝበለፀ ክጠናኸር ይገብር እዩ። እዙይ ድማ ኣብ ህይወት ደቂ ሰባትን እንስሳትን፣ ኣብ ብርሰት እዕዋት፣ ብርሰት ንብረትን ሃፍትን፣ ምዕልቕላቕ ቦታታት ሕርሻን ከተማታትን ወዘተ ዘብፀሐ መጠን ጉድኣት ኣዝዩ ልዑል እዩ።

ተምሃሮ ንኣብነት ኣብ መወዳእታ ወርሒ ሓምለ 2002 ዓ/ም ኣብ ሰሜን ምዕራብ ፓኪስታን ውሕጅ ዘብፀሐ ጉድኣት ትፈልጡዶ? ብሰንኪ እዚ ውሕጅ ኣስታት 2000 ሰባት ምይቶም ልዕሊ 15 ሚልዮን ሰባት ብዘይ መንበሪ ተሪፎም ተፈናቑሎም፣ ህንፃታት መንገድታትን ከተማታትን ዓንዮም እዮም። ብተመሳሳሊ መንገዲ ብምኽንያት ምውዓይ ዓለም ኣብ ቻይና፣ ኣሜሪካ፣ ባንግላዴሽ፣ ኢንዶኔዥያን ካልኣትን በብእዋኑ ምዕልቕላቕ ውሕጅ በዙሕ ጉድኣት የብፀሕ እዩ። ስለዙይ ተምሃሮ ምውዓይ ዓለም ኣብ ህዝቢ፣ እዕዋት ተፈጥሮን እንስሳትን ዘምዕኦ ሳዕቤን ኣዝዩ ልዑል እዩ። ህዝብታትን መንግስታትን ዓለም ብሓባር ኮይኖም ቕልጡፍ መፍትሒ እንተዘይረኺቦም ሳዕቤን ምውዓይ ዓለም ኣዝዮም ዝኸፍኡ ሓደገኛ ሳዕቤናት ከምዝስዕቡ ሳይንቲስታት እናተንበዩ እዮም።

ሰኢሊ 3.7: ሳዕቤን ውሕጅ

ሳዕቤን ምውዓይ ዓለም

ተምህር ካብቶም ዝተዘርዘሩ ቐንዲ ሳዕቤናት ምውዓይ ዓለም ኣብ ልዕሊ ጥዕናን ህይወትን ደቂ ሰባት፣ ኣብ ልዕሊ ምህርቲ ሕርሻ፣ ኣብ ልዕሊ ሃፍቲ ማይ፣ ኣብ ልዕሊ እንስሳትን ደቂ ሰባትን ዝመሳሰሉን ዝበፀሑ ሓደጋታት እቶም ጎሊሆም ዝረኣዩ እዮም። ብምክንያት ምውዓይ ዓለም ነባሪ ኣዩር በብእዋኑ እናተለዋወጠ እዩ። ኣብ ሳዕሊ ከምዝተገለፀ ኣብ ፓኪስታን ሓደጋ ውሕጅ ኣብ ዝተኸሰተሉ ተመሳሳሊ እዋን መወዳእታ ወርሒ ሓምሌ 2002 ዓ/ም ኣብ ፍስፍና እንታይ ክስተት ከም ዝተፈጠረ ትዝክሩዶ? ካብ ፓኪስታን ንሰሜን ኣንፈት ኣብ እትርከብ ፍስፍና መጠን ረስኒ ናብ ልዕሊ 40° ሴ በዊሒ ኔሩ። ካብዙይ ልዑል መጠን ረስኒ ድማ ባርዕ ሓዊ ተላዒሉ። ኣብ ልዕሊ 350 ዝተፈላለዩ ቦታታት ዱር ብዝተለዓለ ባርዕ ሓዊ ብኣሸሓት ዝቁፀሩ ኣግራባት በሪሶም። ንከተማ ሞስኮ ሓዊሉ ብዙሓት ቦታታት ኣዩሮም ተበኪሉ። ሰባትን እንስሳትን ሞይቶም። ብዙሕ ዕንወት በዊሒ።

ሰኢሊ 3.8: ሳዕቤን ባርዕ ሓዊ

መጠቻለሊ

ወዲ ሰብ ሚዛን ስርዓተ ምህዳር ንክህባዕን ንክልወጥን ብብእዋኑ ዕዕንቶታት እናገበረ እዩ። ወዲ ሰብ ንዕለታዊ መነባብርኡን ጥቕሙን ጥራይ ብምሕሳብ እዩ ዝንቀሳቐስ እምበር ንዕቀባ ስርዓተ ምህዳርን ንቐፃላይ ወለዶን ብዙሕ ግዱስ ይኮነን። በዙይ ምክንያት ድማ ኣብዚ ሕዚ እዋን ካብ በዝሃ-ህይወታውያን ኣስታት 30% ዘኾኑ ዘርእታት እፅዋትን እንስሳትን ካብ ገፀ ምድሪ ጠፊኦም ይርከቡ። በዝሃ-ህይወታውያን ከምዙይ እትንክዩን እንትጠፍኡን ኣብ ልዕሊ ስርዓተ ምህዳር ዝለዕለ ፀቕጥታት ይፈጥሩ።

ወዲሰብ ኣብ ኩሎም ዓይነታት ሃፍቲ ተፈጥሮ ብዘብፀሖ ጉድኣት እዞም ዝስዕቡ ኣርባዕተ ዓበይቲ ፀቕጥታት ይኸሰቱ እዮም።

- መንበሪ ኩሎም ዓይነታት ህይወታውያን ዝኾኑ ኣግራባትን እፅዋትን ይበርሱን ይዛብዑን።
- ለውጢ ነባሪ ኣየር ይኸሰት።
- ዝተፈላለዩ ዓይነታት ብኸለት ይስፋሕፍሑ።
- ሃፍትታት ተፈጥሮ ብዘይ መተካእታ ካብ ዝግባእ ንላዕሊ ኣብ ጥቕሚ ይውዕሉ ስለዘለዉ ብርሰት ሃፍቲ ተፈጥሮ ይስፋሕፍሑ።

ኣብ ዓለምና ብብእዋኑ መጠን ረስኒ እናወሰኸ እዩ። መንቀሊኡ ድማ ናይ ወዲሰብ ዘይውሕሉል ኣጠቓቕማ ሃፍቲ ተፈጥሮ እዩ። ወዲ ሰብ ብዝተፈላለዩ ንጥፈታቱ ናብ ከባቢ ኣየር ዝኣትዉ ጋዛት ግሪን ሃውስ እናወሰኹ ክኸዱ ጌሩ እዩ። ዕንፀይቲ፣ ፈሓም፣ ነዳዲ ፔትሮልየም፣ ክሎሮፍሎሮካርቦንን ካልኦትን ብምቅፃል እቲ ከባቢ ኣየር ብካርቦን ዳይኦክሳይድ፣ ሜቴንን ካልኦት ጋዛትን ክሸፈን ጌሩ እዩ። እዙይ ድማ ብዝለዓለ መንገዲ ከባቢ ኣየር ናይ ምውዓይ ሳዕቤን ኣለዎ። ካብቶም ቀንዲ ሳዕቤናት ምውዓይ ዓለም ምሽንቋር ኣዞን፣ ምምካኽ በረድ፣ ዝናብ ኣሲድንን ውሕጅን እቶም ቐንድታት እዮም።

ማህደረ ቃላት

- ምዝባዕ ስርዓተ ምህዳር** - ኣብ ልዕሊ ሃፍትታት ተፈጥሮ ብዝበፀሖ ዕዕንቶ ዝነበረ ሚዛን ርክባት ሃፍትታት ተፈጥሮ እንትልወጥ
- ኣዝማ** - ብምክንያት ብኸለት ኣየር ኣብ ልዕሊ መተንፈሲ ኣካላት ወዲ ሰብ ዝበፀሖ ዓይነት ሕማም።
- ህይወታውያን** - ኩሎም ኣብ ማይን መሬትን ዝርከቡ ህይወት ዘለዎም እንስሳትን ተኸልታትን።

ሃይድሮ - ማያዊ

ሃይድሮ-ኤለክትሪክ - ካብ ማይ ዝርከብ ሓይሊ ኤሌክትሪክ።

ክሎሪን - ማይ ንምፅራይ ዝውዕል ኬሚካል።

ዳግመ-ፀ-ደት - ዝተጠቐምናሎም ነገራትን ንሓፋትን ከምብሓዱሽ ኣህዲስካ ዳግም ኣብ ጥቕሚ ክውዕሉ ምግባር፣ ሪሳይክል።

ኦዮን - በዓል ሰለሰተ ኣቶም ኦክሲጅን።

ዝናብ ኣሲድ - ኣብ ከባቢ ኣየር ዝርከብ ደበና ብኣሞንየም፣ ሳልፈርን ካልኦት ጋዛትን ምስ ተበክለ ዝህንብ ዝናብ።

መጠቓለሊ ሕቶታት

I ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኸክል እንተኾይኖም 'ሓቂ' ትኸክል እንተዘይኮይኖም ድማ 'ሓሶት / ጌጋ' ብምባል መልሱ.

- 1 ኢድ-ኣእታውነት ወዲ ሰብ ኣብ ስርዓተ-ምህዳር ንዓለምና ኣብ ዘስግእን ዘተሓሳስብን ኩነታት ክትወድቕ ጌሩዎ እዩ።
- 2 ብርሰት ሃፍትታት ተፈጥሮ ኣብ ስርዓተ-ምህዳር ኣሉታዊ ፅዕንቶ የሕድር እዩ።
- 3 ፍግረመሬት ምህርቲ ሕርሻ ክስስን ዝገብር እዩ።
- 4 ጋዛት ግሪን ሃውስ እንተዘይህልዉ ኔሮም ዓለምና ኣዝያ ውዕይቲ ምኾነት ኔራ።

II ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ካብዝተውሃቡ መማረዕታት ውሽጢ ትኸክለኛን ቅኑዕን ዝኾነ መልሲ ምረፁ።

- 5 ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣብ ዓለምና ኣብ ሓደ ሰከንድ ክንደይ ጫካ /ዱር/ ይበርስ ኣሎ?

ሀ. ሓደ ሃክታር	ሐ. ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር
ለ. ፍርቂ ትርብዒት ሜትር	መ. ኩሉ መልሲ እዩ
- 6 ወዲ ሰብ ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮን ኣግራባትን ብርሰት ዘብፅሕ ንምንታይ ኢሉ እዩ?

ሀ. ንኢዱስትሪታት ጥረ ኣቕሓ	ሐ. ንምሰፍሕፋሕ ኸተማታት
ለ. ንነዳዲ ዕንፃይቲ	መ. ኩሉ መልሲ እዩ
- 7 ካብዞም ዝስዕቡ መግለጺ ዝተበከለ ማይ ኣየንኡ እዩ?

ሀ. ፅሬት የብሉን	ሐ. ጠንቂ ጥዕና እዩ
ለ. ሕማቕ ሽታ ኣለዎ	መ. ኩሉ መልሲ እዩ

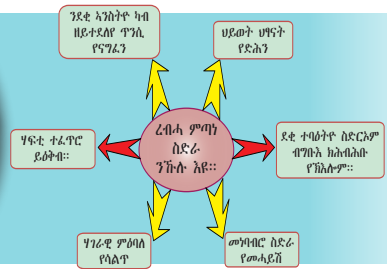
- 8 ካብዞም ዝስዕቡ ቐንዲ መበከሊ ኣየር ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ. ኦክስጂን
  - ለ. ካርቦን ዳይኦክሳይድ
  - ሐ. ናይትሮጅን
  - መ. መልሲ የለን
- 9 ካብዞም ዝስዕቡ ካብ መፍትሕታት ብኸለት ኣየር ሓደ ዘይኮነ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ. ሓይሊ ፀሓይ ምጥቓም
  - ለ. ሃፋ-ከርሰ መሬት ምጥቓም
  - ሐ. ብነዳዲ ፔትሮልየም ምጥቓም
  - መ. ዳግመ-ዑደት ንሓፍ /ሪሳይክል/ ምጥቓም
- 10 ካብ ሳዕቤናት ምውዳይ ዓለም ሓደ ዘይኮነ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ. ምሽንቋር ኦዞን
  - ለ. ምምካኽ በረድ
  - ሐ. ዝናብ ኣሲድ
  - መ. መልሲ የለን
- 11 ኣብ 2002 ዓ.ም ብሓደጋ ውሕጅ ዓብይ ጉድኣት ዝበፀሓ ሃገር መን እያ?
  - ሀ. ሃይቲ
  - ለ. ሊብያ
  - ሐ. ፓኪስታን
  - መ. ኢትዮጵያ

III ኣብ ትሕቲ 'ሀ' ንዘለዉ ምስቶም ኣብ ትሕቲ 'ለ' ዘለዉ ኣዛምዱ።

<u>ሀ</u>	<u>ለ</u>
12 ምምካኽ በረድ	ሀ. ንምስርሒ ፍሪጅ(መዝሓሊ) ዝጠቅም ጠንቂ ምውዳይዓለም
13 ኦዞን	ለ. ርስሓትን መርዛም ኬሚካላትን ናብ ፍባታት
14 ክሎሮፍሎሮካርቦን	ሐ. ትሕዝቶ ማይ ውቅያኖሳትን ባሕርታትን ይውስኽ
15 መቆፃፀሪ መጠን ረስኒ ዓለምና	መ. ካርቦን ሞኖኦክሳይድን ካርቦን ዳይክሳይድን
16 ህፁፅ ዕቤት በዝሒ ህዝቢ	ረ. ዳግመ ዑደት (ሪሳይክል) ዘድልዩ
17 ብኸለት ማይ	ሰ. ውሕስና ምግብ የረጋግፅ
18 ብኸለት ኣየር	ሸ. ጋዛት ግሪን ሃውስ
19 ንሓፍ	በ. በዓል ሰለስተ ኣቶም ኦክስጂን
	ተ. ጠለብ መሬት ሕርሻ ይተዓፃፀፍ

ምዕራፍ አርባዕተ

ውራይ ህዝቢ

ውዕኢት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፤

- ግደ መናእሰይ ኣብ ምትግባር ፖሊሲ ስነ ህዝብን ስነ ምግባርን ትገልፁ። ተድንቐ።
- ግደ መናእሰይ ኣብ ምክልኻል ሕግም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ትዝርዝሩ። ተስርፁ።
- ግደ መናእሰይ ኣብምንካይ ቅልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ተብርሁ። ተረድኡ።
- ወዲንነትን ብእፅ ዝተበከለ መንፈስን ከመይ ገይርካ ከምዝውገድ ትገልፁ።
- ኣብነታት መወገዲ መንገድታት ወዲንነት ትገልፁ። ኣብ ማሕበረሰብ ትነጥፉ።
- ዕላማታትን መትከላትን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ትዝርዝሩ።
- ብሃዕባ ቀንዲ ዕላማታት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለምን ኣምር ሉላውነትን ወይድማ ዓለምለኻውነት ተብርሁ። ብኣብነት ዝተደገፉ መብርሂውን ተቐርቡ።

ብቕዓታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም ነዞም ዝስዕቡ ብቕዓታት ትመልኩን ትውንኑን፤

- ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንምውጋእ ዘኸእልዎም ክእለታት ህይወት ተማዕብሉ።
- ምስ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንዝነብሩ ሰባትን ስድረኦምን ዝሕብሕቡን ዝድግፉን ሰባት ኣብነታቶም ተኸቲልኩም ትሰርሑ።
- ኣንፈት ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኢትዮጵያ ትትንትኑ።
- ቅልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምንካይ ዝተሓንፀፀ ሚላታት ተለልዩ።
- ረብሓ ፖሊሲ ስነ ህዝብን ድኸነት ንምንካይ ዝተሓንፀፀ ሚላታትን ኢትዮጵያ ኣብ ህዝቢ ተስርፁ።
- ኣብ ሞንጎ ምግባር ስነ ምግባር ዘሎ ኣፈላላይ ትገልፁ።
- ባህርያት ማዕርነት ስርዓተ ምግባር ትገልፁ።
- ግደ መናእሰይ ኣብ ምስፍሕፍሕ ማዕርነት ስርዓተ ምግባር ትርድኡ።
- ኣብ ከባቢኦም ዘለዉ ምግባር ምግባርን ጥቕምን ተመልክቱ።
- ንደቂቅ ኣንስቶ-ስልጣን ምግባርን ብሓባር ምስራሕን ድኸነት ኣብ ምንካይ ዘለዎ ረብሓ ትገልፁ።
- ኣብነታት ወዲንነት ተለልዩ።

- ❑ ወዲንነት ከመይ ከምዝውገድ ትገልፀ።
- ❑ ብዛዕባ ኣብ ከባቢኡም ዘሎ ወዲንነት ተመልክቱ።
- ❑ ዕላማታትን መትከላትን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ተብርሁ።
- ❑ ቀንዲ መሓውራት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ትፀርሑን ዕላማታቶም ተብርሁን።
- ❑ ዕንሰ ሓሳብ ዓለምለኻውነት ትግንዘቡ።
- ❑ ዕቡቕ ኣጋጣምታት ፈተናታትን ንግዲ፣ ሓበሬታን ባህልን ተለልዩ።

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ምዕራፍ ኣርባዕተ መዕሓፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 8^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ወራይ ህዝቢ እዩ ዝድህስስ። ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ኣብዝኾኑ ጉዳያት ክትመያየጡን እናሓተትኩም ክትመሃሩን ትዕቢት ይግበር። ወራይ ህዝቢ ዝብል ምዕራፍ ንተምሃሮ ኣብ ዕለታዊ መነባብሮ ማሕበረሰብ አዐርዩ ዝጠቐመኩም መሰረታዊ ጉዳይ'ዩ። ስለዚ ሕድሕዲኡ መመያየጢ ዛዕባን ኣብ ክፍሊ ዝወሃብ ትምህርትን ክንድገዘኣል ተምሃሮ ኣፀቢቅኩም ክትርድእዎም ምግባር ወሳናይ'ዩ። ስለዚ ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ተምሃሮ ምስ ህዝቢ ተዛማዳይነት ዘለዎም ኣገደስቲ ዝበሃሉ ወራይት ህዝቢ ክትመሃሩ ኢኹም። ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ትምሃርዎም ኣርእስትታት ብዛዕባ ምስ ጉዳያት ህዝቢ ዝተኣሳሰሩ ዛዕባታት ክህልዉ'ዮም። ምስዚ ተኣሳሲሩ ድማ ብዋናነት ጠመተ ዝተገበረሎም ቀንዲ ኣርእስትታት እዞም ዝስዕቡ ይርከቡ፤

- ★ ምስ ህዝቢ ዝተዛመዱ ዛዕባታት ከም መናእሰይን ምክልኻል ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስን ዝምልከቱ፤
  - ግደ መናእሰይ ኣብ ምውጋድን ምክልኻልን ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ
    - ∞ ክእለታት ህይወት ምምዕባል፣ ምዕቃብ፣
    - ∞ ዕዕንቶ መሓዛ ምቅዋም፣ ብዛዕባ መጻኢ ኩነታት ምሕሳብ ወዘተ
  - ብኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ንዝሓመሙ ወገናት ምሕብሓብን ምድጋፍን፣
- ★ ችልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምንካይ ዘድልዩ ስትራቴጂታትን ፖሊሲታትን ከምኡ'ውን ዝተሓንፀፁ ሚላታት
  - ኣንፈት ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኢትዮጵያ
  - ሚላታት መከላኸሊ ችልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ
    - ∞ ንኣብነት ምምሃር ኣዋልድ፣ ምጣነ ስድራ፣ ምውጋድ ትሕቲ ዕድመ መርፃ
  - ግደ መናእሰይ ኣብ ምስራፅ ፖሊሲታት ስነ ህዝብን ምንካይ ድኽነትን ኣብ ኢትዮጵያ
- ★ መሰላትን ድሕንነትን ደቂ ሰባት - ሰብኣዊ መሰላትን ኣግባብ ጥንቃቄ ድሕንነትን ዝብል ምስ ሆታዊ ኩነታትን ወዲንነትን ተዛሚዱ ዝቐርብ ኣሎ፤

○ ስርዓተ ሥታ

- ∞ አፈላላይ ሥታን ስርዓተ ሥታን ከምኡውን ሚላታት ምስፍሕፋሕ ማዕርነት ስርዓተ ሥታን
- ∞ ድኽነት ንምንካይ ሓቢርካ ምስራሕ፤
- ∞ ደቂ አንስትዮ ናብ ስልጣን ምብቃዕ፤ አብ ገዛ ዘለዉ ሥታዊ ሁከትን ጥቕምታትን ምውጋድ፤
- ∞ ግደ መናእሰይ አብ ዛዕባታት ስርዓተ ሥታ

○ ካብ ሁከትን ዕግርግርን ምርሓቕ

- ∞ ወዲንነት፣ ዕውልና፣ ወልፊ እፃት፣ ምግዳፍ ባህላዊ ፀጋታት (እሴታት) ምስአን፣ ምዝራፍን ምዕማዕ አንስትን
- ∞ ምክልኻል ወዲንነት፣ ዓርሰ ግንዛብ ብምዕባይ ዕዕንቶ መሓዛ ምቅላል፣ ግዘኻ አብ ማእኸል መናእሰይ ምሕላፍ፣ ምስ ስድራኻ ሓሳብን ተሞክሮን ምልውዋጥ

★ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለምን ዓለምለኸውነትን (ግሎባላይዜሽን)

○ መርሃ ግብርታት ንኣጋርነት

- ∞ ዕላማታትን መትከላትን ውድብ ሕቡራት መንግስታትን መሓውራቱን

○ ዓለምለኸውነትን ለላውነትን (ግሎባላይዜሽን)

ዝምልከቱን ካልኣት ዝተፈላለዩ ኣርእስታት ኣለዉ፡፡

እዚ ምዕራፍ ን21 ክፍለግዝያት ዝተዳለወ እንትኸውን ኣብ መወዳእታ ምዝሓም እዚ ምዕራፍ ተምሃሮ ነዞም ዝስዕቡ ክእለትን ፍልጠትን ጨቢጥኩም ብውነ ክትትግብርዎም ዝብል ውዕኢት መሰረት ተገይሩ ዝተዳለዉዮ፡፡ ተምሃሮ ካብ 5^ይ ክሳብ 7^ይ ክፍልታት ብዛዕባ ምስ ህዝቢ ዝተሓመዱ ጉዳያት ተማሃርኩም ነይርኩም፡፡ ትገክርዎም ደ? ንኣብነት ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስን ዕብየት ብዝሒ ህዝብን ኣመልኪትኩም ትገክርዎ ግለፁ፡፡ ምስ መምህርኩም ኣብዝስዕቡ ተመያየጡ፡፡

4.1 ምስ ህዝቢ ዝተሓመዱ ዛዕባታት

- 1 ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንምክልኻል ዝተገበረ ፃዕርን ንቅድሚት ክግበር ዝግብኦ
- 2 ኣድላይነት ምቕፅፃል ህዝባዊ ምልዕዳል ኣንፃር ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ
- 3 መትከላት ምክልኻልን ምቁፅፃርን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ

- ሕብረተሰብ መሪሕን ብዓል ዋና ክኸውን ምግባርን፤
- መራሕቲ ፖለቲካ፣ ትካላት ማሕበረሰብን ሓለፍቲ ስራሕን ብወሳኝነት ነቲ ምንቅስቃስ ክመርሑ ምግባር፡፡
- እቲ ምንቀስቃስ ንኹሉ ዝሓቕፈን ኩሉ ሴክተር ዘሳተፈን ክኸውን ንምግባር፤

- ንኤች.አይ.ቪ. ዝተቐልፀ ክፋላት ሕብረተሰብ ኣብቲ ምንቅስቃስ ልዑል ተሳተፍቲ ክኾኑ ምግባር፤

4 ብኤች.አይ.ቪ/ቫይረስ ዝሓመሙ ሰባት ኣብ ምልዕዓል፡፡

4.1.1 ግደ መናእሰይ ኣብ ምክልኻልን ምውጋድን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ

ዕዮ ጉጅለ 4.1

ተምሃሮ ኣብ 5^ይ፣ 6^ይን 7^ይን ክፍልታት ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ካብዝተምሃርኩምዎ ትዝክርዎ ጥቐሱ፡፡ መናእሰይ ኣብ ምክልኻልን ምውጋድን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ክህልዎም ዝኸእል ግደ/ተራ እንታይ ይመስለኩም? ንቕድም ኣብዚኦም ጉዳያት ተመያየጡ፡፡ ተኻትዑ'ውን፡፡ ድሕሪ'ዚ

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ምክልኻልን ምቁፅፃርን ኣመልኪቲ ኣብ ገፅ 134 - 136፣ ከምኡ'ውን ብዛዕባ መናእሰይ ኣብ ገፅ 133 - 134 ዝተገለፀ ኣብ ቤተ መፅሓፍ ቤት ትምህርትኩም ኸይድኩም ኣንብቡ፡፡

- ጠመተ ዝተገበረሎም ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂታት (ሚላታት) ኣፈፃፀማ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብዝምልከት ኣብዚ ትልሚ ዝተፅሓፈ ተመያየጡሉ፡፡
- ጠመተ ዝተገበረሎም ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂታት (ሚላታት) ኣፈፃፀማ ፖሊሲን ስትራተጂን ጉዳያት መናእሰይ ብዝምልከት ኣንብቡ፡፡ ተመያየጡሉን ተኻትዑሉን፡፡

ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ማሕበራውን ጥዕናውን ፀገም'ዩ ንዝብል ኣበሃህላ ተመያየጥሉ፡፡ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንስሉጥን ቅልጡፍን ዕብዮት ሃገር ከምኡ'ውን ድኽነት ንምንካይ ንዝግበር ፃዕሪ ዝፈታተንን ፃንቃፋይንን ዝበሃለሉ ምክንያት ንምንታይ'ዩ? መልስኩም ብፅሑፍ ተዳልዩ ናብ ክፍሊ ብምቕራብ ተመያየጡሉ፡፡ ኣብዚ መናእሰይ ከ እንታይ ተራ ኣለዎም?

ብፍላይ ካብ 15 — 24 ዓመት ክለ ዕድመ ዘለዉ መናእሰይ ንኣደጋ ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ተቐሊጾም ይርከቡ፡፡ እዚ ዕድመ ብዓዕሉ ርእሱ ዝኸኣለ መበገሲ ባህርያት ኣለዎ፡፡ ብፍላይ ሂወቶም ብስምዒት ጥራሕ ኣብ ምምራሕን ብዝተፈላለዩ ግዝያዊ ዝኾኑ ረብሓታት ተገዛኣይ ምዃን ዝመሳሰሉ ኩነታት ስለዘጋጥሙዎዩ፡፡ ስለዝኾነ ኣብዚ ሕዚ እዋን ስድራ፣ ቤት ትምህርቲ፣ ትካላት ጥዕናን ካልኦት ኣካላትን ንጉዳይ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝለዓለ ጠመተ ክህቡሉ ይግባእ፡፡

መናእሰይ ኣብ ምክልኻልን ምውጋድን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ወሳናይ ግደን ሓላፍነትን ኣለዎም። ምስ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንዝነበሩ ወገናትን ስድርኦምን ኣብ ምሕብሓብን ምድጋፍን ዝለዓለ ተራ ይፃወቱ። መናእሰይ ክእለታት ህይወት ኣብ ምምዕባል፣ ዕዕንቶ መሓዛ ኣብ ምቕዎም፣ ካብ ስዲ ያታዊ ዝምድና ኣብ ምዕቃብ ወዘተ ዓብዪ ተራ ኣለዎም።

ምስ ተጻሳሓይ ባህርይ መናእሰይን ሓደጋ ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስን ኣብ ግምት ብምእታው ትኸረት ዘድልዮም ጉዳያት ካብዚ ንታሕቲ ቐሪሞለዉ።

- 1 **ናይ ባህርይ ለውጢ ዘምዕኡ ስራሕቲ ህንፃት ዓቕሚ ምሃብ፣** እዚ ማለት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣመልኪቶም ዝተዳለዉ ሃገራውን ክልላውን ስትራቴጂታትን መደባትን ክፈልጡ ምግባርን ናይዚ ውዕኢትን ኣፈፃፀማን ክትትልን ገምጋምን ምክያድን ኩሎም ስራሕቲ ብመሰረት ትልሚ ምፍፃምን። ኣብዚ ብፍላይ ካብ ያታዊ ርክብ ምዕቃብ ዝለዓለ ጠመተ ብምሃብ ኣስተምሮ ዝሳለጠሉ መንገዲ ምምችቻው።
- 2 **ኣብ ስራሕቲ መናእሰይ ርኡይ ለውጢ ዘመዝገቡ ኣካላትን ከባብታትን ብምፍላይ ልምድን ተሞክሮን ክለዎዉ ምግባር።** በዚ መዳይ ውዕኢታዊ ስራሕ ዝፈፀሙት ኡጋንዳ እንትትከውን በዚ ተመራሓ ነቶም መናእሰይ ዝልውጡ ስራሕቲ ብምስላጥ ዝነበራ ሽፋን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ካብ ልዕሊ 30% ናብ 6% ክተውርዶ ክኢላ እያ። ስለዚ መናእሰይ ሃገርናን ክልልናን ናይዚ ተሞክሮን ከምኡውን ካብ ሃገርና ዝመሃሩሉ መንገዲ ምምችቻው። ምስዚ ዝተዛመደ ዓርሰ ንዓርሶም ዝመሃሩሉ ማንዛ ንማንዛ ኣገባብ ብሰፊሑ ምጥቃም።
- 3 **መናእሰይ ኣብ ፖለቲካ፣ ኢኮኖምን ማሕበራውን ጉዳያት ከባቢኦም ክሳተፉን** ኣብ ዝዳለዉ ፖሊሲን ፕሮግራማትን ሓሳቦምን ድልዮቶምን ብምፍላይ ክኣትው (ልዑል ጠመተ ክወሃቦ) ብምግባር ኣብዚ መዳይ ንጡፋት ተሳተፍቲ ዝኾኑሉ ኣገባብ ከም መትከል ምውሳድ።
- 4 **መናእሰይ ማእኸል ዝገበሩ ግልጋሎት ዝህቡ ትካላት ቡብኸባብኡ ምክፋትን** እቶም ትካላት ኩለመዳያዊ ግልጋሎት ማለት ግልጋሎት ምክሪ ዝረኽቡሉ ኩነታት ምምችቻው። ቀረብ መከላኸል መድሓኒት ብቐሊሉ ክረኽቡን ክጥቀሙን ምግባር፣ ኣብ ጥዕና ስነ ተዋልዶ ዘለዎም ፍልጠት ንምዕባይ ዘኸእልን ግዜኦም ኣብ ዘይኸውን ቦታ ንኸየጥፍኡ ዘግብር መዘናግዲ ዓቕሚ ብዝፈቐዶ መጠን ክረኽቡ ምግባር የድሊ። ስለዚ መናእሰይ ድልዮቶምን ክእለቶምን ዝለዎዉሉ መድረኽ ምድላውን ካልኣት ከከም ናይቲ ከባቢ ኩነታት ዓቕምን ዝዛመዱ ስራሕቲ ኣብቲ ግልጋሎት መውሃቢ ትካል ክማላእ ምግባር ኣገዳሲ ይኸውን።
- 5 **ኣብ ቤት ትምህርቲ ክለባት ጥዕና ስነ ተዋልዶ ወይድማ ስነ ህዝቢ ብምጥያሽ** መናእሰይ ኣብዚ ሕማም ዘለዎም ግንዛብ ከዕብዩ ምግባር። እቲ ክለብ ብሚኒ ሚድያ ይኹን ብኣካል እናተራኸቡ ሓሳባት ክለዎዉን ክመሃሩን ብምግባር

ሂደቱም ብጥንቻቸው ክመርሑ ንምግባር ዝተመቻቸው ባይታ ይፈጥርዮ። እዚ ክለብ ብኣግባቡ እንተተመሪሑ ነቶም ኣባላት ጥራሕ እንተይኮነስ ንኹሎም ተምሃሮ መርኣያ ዝኾነ ስራሕ ክፍፅም ከምዘለዎ ይእመን።

6 **ንመናእሰይ ደቂ ኣንስትዮ ፍሉይ ጠመተ ምሃብ።** ዝተፈላለዩ መረዳእታታት ከምዝሕብርዎ ብፍላይ ትካል ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣብ 2007 ዓ.ም.ፈ ከምዝገለጸ ካብቶም ካብ 15 - 25 ክለ ዕድመ ብኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝተትሓዙ እተን 61% ደቂ ኣንስትዮ እዮን። ካልኣት ቅድም ክብሉ ዝተገለፁ መረዳእታታትውን ነዚ መጠን ዘረጋግፁ እዮም። ስለዚ ንመናእሰይ ደቂ ኣንስትዮ ፍሉይ ደገፍን ክንክንን ክግበረለን ኣለዎ።

7 **ኣብ ጥዕና ስነ ተዋልዶ ንመናእሰይ ኣብ ዝጥምቱ ጉዳያት መንግስቲ፣ ዘይመንግስታዊ ትካላትን ማሕበረሰብን ዝተዋደደ ስራሕ ምስራሕ።** ከምቲ ብመረዳእታ ዝሕበር ድልየት መናእሰይ ንምምላእ ብዙሕ ፃዕርን በጀትን ስለዝደለ ኣብዚ ዝተዋፈሩ ትካላት ምስ መንግስቲ ተሓባቢሮም ክሰርሑ ይግባእ። ንኣብነት ኣብ ሃገርናን ክልልናን መናእሰይ ዝጥቀሙሎም ግልጋሎት ጥዕና ስነ ተዋልዶ ዝህቡ ትካላት ብጋዝ ፋይንደር ዝበሃል ትካል ሙያውን ማቴርያላውን ደገፍ እናሃበ ይርከብ። ስለዝኾነ ኣብ መናእሰይ ዝፍፀሙ ተግባራት ፍሉይ ጠመተን ክንክንን ዘድልዮም ብምዃናም ብመንግስቲ ስጦም ክትትል ይግበረሎምዮ።

ብሓፈሻ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስን መናእሰይን ዘለዎም ርክብ ቀጥታዊ ስለዝኾነ ብስምዒት ተደፋፊኦም ኮነ ብዘይምፍላጥ ናብ ሓደጋ ክወድቁ ስለዝኾኑ ነዚ ዝምልከተን ትካላት ቤት ትምህርቲ፣ ጥዕና ትካላት፣ መናእሰይ ዝጥምቱ ካልኣት ኣካላት ቀፃልነት ዘለዎ፣ ውፅኢታዊ ዝኾነ፣ ኣብ ንፁር ትልሚ ዝተመስረተ ስራሕቲ ህንፃት ዓቕሚ ብምክያድ ናይ ኣተሓሳስባን ባህሪ ለውጥን ንምምፃእ ፃዕሪ ክግበር ኣለዎ። ብኻሊ እ ገፅ መናእሰይ ኣብ ውሽጢ ሕብረተሰብ ዘሎ ናይ ምግላልን ምፅያፍን ተግባራት ብምኹናን ነዚ ተግባር ኣብ ምልዋጥ ተሪሮም ክቃለሱ ከምዝግባእን ነዚ ዘስርሕ ሜላን ኣገባብን ክጥርዩ ተስፋ ይግበረሎም።

ዕዮ ጉጅለ 4.2

- 1 ኣብ ከባቢኹም ዘሎ ኩነታት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስን ሳዕቤናቱን ፈትሹ።
- 2 ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ጥራሕ ንምንታይ ብሰፊሑ ተጋፊሑ?
- 3 ንሕሙማት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝግበር ምግላልን ምፅያፍን ከመይ ዝበለ ሓደጋ ይበፅሑ?
- 4 ኣብ ኢትዮጵያ ዘሎ ዝርግሑ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ከመይ ዝበለ ኩነታት ይርከብ?
- 5 ኣብ ከባቢና ብሰንኪ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዘጋጠመ ብርስትን ሓደጋን ብኸመይ ይግለፅ?
- 6 ኣብ ዕድመ መናውሒ ዘጋጥሙ ዝተጋገዩ ኣተሓሳስባት እንታይ ይመስል?

- 7 ካብ ቤት ፅሕፈት ጉዳያት መናእሰይ መረዳኢታ ወሲድኩም (ፓኬጅ መናእሰይ)
  - ሀ. መናእሰይ ኣብ ምክልኻልን ምውጋድን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝህልዎም ወሳኛይ ግደ እንታይ ይመስል? ንዝብል ሕቶ ብዝርዝር ግለፁ።
  - ለ. ምስ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንዝነበሩ ወገናትን ስድርኦምን ኣብ ምሕብሓብን ምድጋፍን መናእሰይ ዝህልዎም ዝለዓለ ተራ ብዝርዝር ኣረድኡ።
  - ሐ. መናእሰይ ክእለታት ህይወት ኣብ ምምዕባል፣ ፅዕንቶ መሓሣ ኣብ ምቕዋም፣ ካብ ስዲ ምታዊ ዝምድና ኣብ ምዕቃብ ወዘተ ዓብይ ተራ ክህልዎም ዝክእሉሉ ኩነታት ኣረድኡ።
- 8 ምስ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንዝነበሩ ወገናትን ስድርኦምን ምሕብሓብን ምድጋፍን እንታይ ረብሓ ኣለዎ ትብሉ?
- 9 ምስ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንዝነበሩ ወገናትን ስድርኦምን ዝሕብሕቡን ዝድግፉን ሰባት ወይድማ ትካላት ኣሊሽኩም ኣብነታቶም ብዝርዝር ፀሓፉ።
- 10 ካብ ቤት ፅሕፈት ጥዕና ከይዲ ስራሕ ምክትታልን ምቁፅፃርን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብዝርከብ መረዳኢታ መሰረት ገይርኩም ሃገራውን ክልላውን ስትራቴጂታትን መደባትን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣረድኡ።

4.1.2 ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምንካይ ዘድልዩ ስትራቴጂታትን ዝተሓንፀፁ ሜላታትን

ንጥፈት 4.1

ተምሃሮ ብዛዕባ ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ሳዕቤናቱን ዝምልከት ካብ 5^ይ - 7^ይ ክፍልታት ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? እንታይ ከምዝተምሃርኩም እናዘከርኩም ብዝርዝር ግለፁ። ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ሃገርና ብፍላይ ድማ ኣብ ገጠርን ከተማታትን እንታይ ይመስል? መልስኹም ንመምህርኩም ንገሩ። ንቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ መበገሲ ምክንያታት ዝበሃሉ እንታይ'ዮም? ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ከመይ ክንቆፃፀር ንክእል? ምስ ልምዓትን ዕብዮትን ሃገር ከመይ ይተኣሳሰር?

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ኣብ ገፅ 139 ብዛዕባ ስነ ህዝብን ልምዓትን ተገሊፀ ዘሎ ናብ ቤተ መጻሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ብምክያድ ኣንቡቡ። ክተንቡቡ እንተለኹም ድማ ኣብ ጠመተ ዝግበረሎም ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራቴጂ (ሜላታት) ኣፈፃፀማን ስነ ህዝብን

ልምዓትን ዝብሉ ዛዕባታት እናተመያየጥኩም ኣንብቡ። ነዚ ዕሑፍ ምስ ትምህርትኩም ኣተኣሳስርዎ'ሞ መምህርኩምውን ክሕግዡኩም ሕተትዎም። ዝበጻሕኩምዎ ምርድዳእ ናብ ክፍሊ ኣቕርብዎ።

ኣብ ሓንቲ ሃገር ኢኮኖሚያዊ ምዕባለን በዝሒ ህዝብን ተመጣጣንን ተመጋጋብን ምዕባለ ክርእይ ኣለዎ እንትበሃል እንታይ ማለት'ዩ? ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ሃገርን ምምጥጣን ሃፍትን እንታይ ማለት'ዩ? ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ እንታይ ሳዕቤን ኣለዎ? ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ብርሰት ክባቢ፣ ብርሰት ደን፣ ብርሰት እንስሳት ዘገዳም፣ ካብ ዓቕን ንላዕሊ ጋህቢ፣ ፍግረ መሬትን ውሕስና ምግብን፣ ድኽነትን ስእነት ስራሕን ብዝምልከት ዘለዎ ፅልዋ ብዝርዝር ግለፁ። በዝሒ ዕያል ኣብ ልዕሊ ስድራ ዝህልዎ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ፅልዋታት ዘርዝሩ።

ሓፈሻዊ ዕላማ ፖሊሲ ስነ-ህዝቢ ኢትዮጵያ

- ህንፁት ኢኮኖሚ ብምጥንኻር ቛፅሪ በዝሒ ህዝቢ ብትልሚ ብምንኳይን ኣብ ሞንጎ ዘይተመጣጠነ በዝሒ ህዝብን ትሑት ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ዘሎ ኣፈላላይ ምውጋድ፣
- ብዝተዋደደ መደብ ልምዓት ኣቢልካ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ዕብዮት ብምቕልጣፍ ኢኮኖሚያዊ ምንቕስቓስ ክሰፍሕን ዕድል ስራሕ ክፈጥርን ምግባር፣
- ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝግበር መጠን ፍልሰት ህዝቢ ምንኳይ፣
- ክባቢ ሓለዎን ክንክንን ዘጠናኽሩ ኣድለይቲ ስጉምትታት ብምውሳድ ብፍላይ ኣብ ክባቢ ገጠር ዝነብሩ ሰባት ናይ ምንባር ዓቕሞም ክሕለውን ክመሓየሹን ምግባር፣
- ደቂ ኣንስትዮ ካብ ዕዕንቶ ክቢድን ኣድካምን ስራሕ ብምንጋፍ ኣብ ውሽጢ ሕብረተሰብ መፍረይቲ ኾይነን ክሳተፉ ብምግባር ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ደረጃኦን ክብ ምባል፣ ብቐሊሉ ብሓደጋ ክጥቅፁ ንዝኸእሉ ብፍላይ ደቂ ኣንስትዮ መናእሰይን ህፃናትን።

ተምሃሮ ነዚ ዝስዕብ ሰደቓ መሰረት ብምግባር ኣብ ኢትዮጵያን ክልላትን ኣብ ክልተ ግዜ ቕፁራ ህዝቢ ዝተርኣዩ ዕብዮት ብምግንዛብ ተመያየጡ። ብደረጃ ሃገርን ክልላትን ኣብ ዓስርተ ክልተ ዓመታት ውሽጢ ዝተርኣዩ ዕብዮት ህዝቢ ከመይ ትግምግምዎ? እዚ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ሃገርና እንታይ ዓይነት ፅልዋ ከምዝህልዎ ግለፁ።

ክልል	ሸፋን መሬት ብኪ/ሜ ²	ብ1987 ዓ.ም በዝሒ ህዝቢ	ብ1999 ዓ.ም በዝሒ ህዝቢ
ምሕዳር ኣዲስ ኣበባ	530	2,100,031	2,738,248
ዓፋር	96,848	1,051,641	1,411,092
ኣምሓራ	159,174	13,270,898	17,214,056
ቤንሻንጉል ጉሙዝ	49,289	460,325	670,847
ምምሕዳር ድሬዳዋ	1,213	248,549	342,827
ጋምቤላ	25,802	162,271	306,916
ሃረሪ	311	130,691	183,344
ኦሮምያ	353,007	18,465,449	27,158,471
ሶማሊ	327,068	3,144,963	4,439,147
ትግራይ	50,079	3,134,470	4,314,456
ደቡብ ህዝቦች	112,343	10,377,028	15,042,531
ድምር	1,127,127	51,766,239	73,918,505

ሰደቃ 4.1: በዝሒ ህዝቢ ኢትዮጵያ ኣብ ክልቲኦ እዋን ቆፀራ ህዝቢ

ሀ. ኩነታት ስነ - ህዝቢ ኣብ ኢትዮጵያ፤

ተምሃሮ ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ እንታይ ማለት እዩ? እስኪ ተመያየጡሉ። እምበኣርክስ ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ምስ ክልስ ሃሳብ ስነ - ህዝብን ኣፈፃፀማን ሓዊስካ ዝረኣይ እዩ። ተምሃሮ ካብ 5^ይ -7^ይ ክፍሊ ኣብዝነበርኩሙሉ እዋን ብዛዕባ ክልስ ሓሳብ ስነ ህዝቢ (ዲሞክራሲ) ዝተምሃርክምዎ እናዘከርኩም ንፖሊሲ ስነ ህዝብን ኣፈፃፀማዚ ፖሊሲ ኣብ ሃገርናን ዝምልከት ምይይጥ ኣካይዱ። እምበኣርክስ እዚኦም ሰለስቲኦም ብትሕዝቶ ኣፈላላይ ኣለዎም። ኣካይዳ ስነ ህዝቢ ማለት ብሓፂሩ ናይቲ ሕብረተሰብ ኣብ ስራሕቲ ስነ - ህዝቢ ዘለዎ ኣሰራርሓ እዩ። ክልስ ሓሳብ ስነ ህዝቢ ድማ ሕብረተሰብ ይኹን መንግስቲ ኣብዚ መዳይ እንታይ ይሕሰብ ነይሩ? ሕዚ እንታይ ይግበር ኣሎ? እናበልካ እናነፃፀርካ ዝረኣይኹዎ ዝኸውን።

ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ግና እቲ ህዝቢ ይኹን መንግስቲ እንታይ ክሰርሕን ክፈፀምን ኣለዎ ኢሉ ንተግባራዊ ስራሕቲ ሓንፂፀ ዘቐምጥ ሰነድ እዩ። ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ብቐጥታ ምትርጓም ፀገም እዩ። ኸይኑ ግና ብዲሞክራሲያዊ ኣገላልፃ ኹሉ ዝስማመዑ ውድብ ሕሱራት መንግስታት ዓለም ድማ ብ1973 ዓ.ም.ፈ ዝተቐበሉም ብዝተፈላላዩ ሰባት ዝተውሃበ ትርጉም ነዚ ዝስዕብ ይኸውን። ስለዚ ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ብትሕዝትኡ ነዞም ዝስዕቡ ዝርዝር ጉዳያት ኣብ ግምት ኣእትዮ ብደረጃ ሃገር ዝወፀእ ኸይኑ ምስ ምጣነ ስድራን በዝሒ ህዝብን ተኣሳሲሩ ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራዊ፣ ባህላዊ፣ ፖለቲካዊ ጉዳያትን ስነ ፆታን ማእኸል ገይሩ ዝዳለውዩ።

- ብመንግስቲ፡ ጠመተ ተዋሂቡዎ ኣብ ዕብዮት፣ መጠን ዝርግሓን ተዋዕኦን ህዝቢ ዕላማ ገይሩ ሰራሕቲ ዝሕንፀፀን ፅልዋ ንኸገብር ዝተለምን እዩ።
- ብመንግስታዊ ሓላፍነት ዝተነፀረን ሕጋዊ ኮይኑ ዝዳሎን ዕላምኡ ዕብዮት፣ ውድቀት፣ መጠን፣ ቅንብርን ዝርግሓን ህዝቢ ዘለዎ ፅልዋ ጠመተ ዝገብር ይኸውን።
- ብመንግስቲ ዝውሰድ ስጉምትን ዘሕድሮ ፅልዋ መሰረቱን ኣንፈቱን ዝሓበረ ኾይኑ ብፍላይ ድማ ኣብ መጠን፣ ለውጢ ተዋዕኦን ጂኦግራፊያዊ ዝርግሓ ህዝብን ዝተደረሸ ተግባር ንምፍፃም ዝተሓንፀፀ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 4.3

ዝስዕብ ሰደቓ እናረኣይኩም ኣብ ውሽጢ ዓሰርተ ክልተ ዓመታት ኣብ ከተማታት ኢትዮጵያ ዝተርኣዩ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ እናገናዘብኩም ተመያየጡ።

ከተማታት	በዝሒ ህዝቢ ብ1987 ዓ.ም	በዝሒ ህዝቢ ብ1999 ዓ.ም
ኣዲስ ኣበባ	2,084,588	2,738,248
ድሬዳዋ	164,851	342,827
ሃዋሳ	69,169	259,803
ኣዳማ/ናዝሬት	127,842	222,035
ባህር ዳር	96,140	220,344
መቐለ	96,938	215,546
ጎንደር	112,249	206,987
ሃረር	76,378	183,344
ደሴ	97,314	151,094
ጅማ	88,867	120,600
ሻሸመኔ	..	102,062
ቢሾፍቱ	73,372	100,114

ፍልፍል፡ በዓል መዚ ማእኸላይ ስታትስቲክስ

ሰደቓ 4.2፡ ኣብ ኢትዮጵያ ዝርከባ ዓበይቲ ከተማታትን በዝሒ ህዝብንን

ብመሰረትኪ ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ሃገርና ዝስዕቡ ዕላማታት ንምትግባር ዝዓለመዮ።

- ኣብ ሞንጎ ቐልጠፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ትሑት ኢኮኖሚያዊ ምዕባለን ዘለዎ ክፍተት ንምምላእ ዘኸለሉ ብትልሚ ዝምራሕ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ቐልጠፍ ኢኮኖሚያዊ ምዕባለን ምርግጋፅ፤

- ከይዲ ማሕበረ ኢኮኖሚያዊ ልምዳት ብዝተዋደደ መንገዲ ምስላጥ፤
- ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዘሎ ፍሰት ወይድማ ስደት ምንካይ፤
- ደቂ ኣንስትዮ ካብ ባህላዊ ዕዕንቶታት፣ ካብ ከበድትን መድከምትን ስራሕቲ ዝላቐቓሉ ኣገባብ ምሕንጻዕን ናብ ዝለዓለ መፍረይቲ ክኾናን ብቐጠባ ዝጉልብቱሉ ባይታ ምፍጣር፤
- ሓለዋን ክንክንን ከባቢ ዘጠናኽሩ ስጉምቲ ምውሳድን መሬት ካብ ምሽካም ዓቕሚ ንላዕሊ ዝኾነሉ ባይታ ምንካይን ምክልኻልን፤
- ንሓደጋ ዝተቐለሉ ወገናት ብፍላይ ደቂ ኣንስትዮ፣ መናእሰይ፣ ህፃናትን ኣረጋውያንን ማሕበራውን ቐጠባውን ኩነታት ምምሕያሽ ዝብሉ እዮም፡፡

በዝሒ ህዝቢ ኢትዮጵያ ኣብ ክልቲኦ ቐፀራ እዋን እንትረኣይን ምስካልኡት ዝገባዎ ሃገራት እንትነፃፀርን ቐልጠፍ ከምዝኾነ ዘረዳድእ ኾይኑ እዚ ተወሲኹ ዘሎ ህዝቢ ዝጠልቦ በጀት፣ መሰረተ ልምዳት፣ ማሕበራዊ ግልጋሎትን ካልኡትን ከበድ ከምዝኾነን ነዚ ንምሽፋን ብዙሕ ባዕሪ እናሓተተ ከምዝመፀ ንምርዳእ ይክኣል፡፡ ብኻሊእ ገፅ እዚ ዕብዮት ምስቲ ኣብ ሕሉፍ ዝነበረ ማለት ብ3.2 ሚሊታዊ ዝነበረ እንትነፃፀር ብዙሕ ምምሕያሽ ዘምፀኦ ኾይኑ ናብዚ ንምብጻሕ ብመንግስትን ዘይመንግስታዊ ኣካላትን ኣብ ምጣነ ስድራ እናተተግበሩ ዝመፁ ተግባራት ውፅኢትዮ፡፡ እዚ ምስቲ ናይ ሃገርና ምዕባለ ማሕበረ-ኢኮኖሚ እንትነፃፀር ተጠናኺሩ ክኾፅል ኣለዎ፡፡ ካብዚ መረዳኢታ ንምርዳእ ዝካኣል ኣብ ኢትዮጵያ ዘሎ ዕብዮት ከተማታት ብናህሪ እናወሰኸ ዝርከብ ከምዝኾነን ቡቲ ዘሎ መረዳኢታ መሰረት ኣብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ ካብ 15% ናብ 20% ከምዝገባዎ፡፡ እዚ ምስቲ ምስፋሕ ኢንቨስትመንት፣ ኢንዱስትሪን ንግድን ምቹው ባይታ እናፈጠረ ከምዝርከብን ኣብ ቀፃላይ ዓመታትውን እዚ ዕብዮት ከምዝህሉ ይእመን፡፡

ለ. ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምንካይ ዝፍፀሙ ተግባራት፤

ዝተፈላለዩ ሃገራት ቐልጠፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምቁፅፃር ዝተፈላለዩ ስጉምታት ይወስዱዮም፡፡ ነዚ ዝቐርብ ምኽንያት ኣብ ኢኮኖምን ማሕበራውን ብዘለዎ ኣሉታዊ ዕልዋዮ፡፡ ስለዚ ምስ ሃገርና ጭቡጥ ኩነታት ዝተዳለወ ፖሊሲ ስነህዝቢ መሰረት ክሳለጡ ዝግበኦም ስራሕቲ ኣለዉ፡፡ እዚኦም ድማ ካብዚ ንታሕቲ ቐሪቦምዮም፡፡

- 1 **ኣብ ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ኣመልኪቱ ትምህርቲ፤** መረዳኢታን ርክብን ምግፋሕ፤ ነዚ ንምፍፃም ዝተፈላለዩ መራኽብቲ ሓፋሽ ብምጥቃም ኣብ በዝሒ ህዝቢ ዘሎ ኣተሓሳስባ ምልዋጥ የድሊ፡፡ ብተመሳሳሊ ብሰንኪ ቐልጠፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዘጋጥሙ ፀገማት ዝሕብሩ መረዳኢታት ናብ መንግስታውን ዘይመንግስታውን ኣካላት ብምብጻሕ ኣብዚ መዳይ ዘሎ ናይ ህንፃት ዓቕሚ ስራሕቲ ምክያድ፡፡
- 2 **ንደቂ ኣንስትዮ ምምሃር፤** ኣብ ጥዕና ስነ ተዋልዶ ዝለዓለ ግደ ስለዘለወን ቡቲ መምርሒ መሰረት ካብ ቀዳማይ ብርኪ ጀሚረን ናይ ትምህርቲ ዕድል ክረኽባ ምግባር ርኡይ ለውጢ ክመፅእ ይኽእል፡፡ ብሃገር ብርኪ ዝተፀንዐ ኩነታት ጥዕና

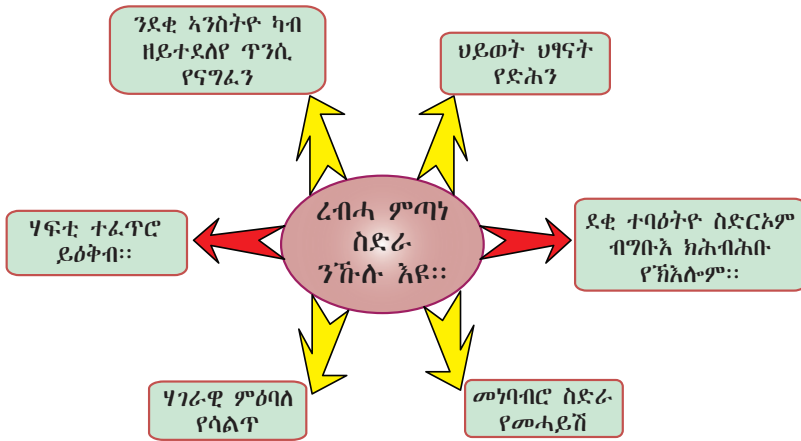

ስነ ተዋልዶ ከምዝሕብር ኣብ ሞንጎ ዘይተምሃራ፣ ቀዳማይ ብርኪ ዝወደኣ፣ ካልኣይ ብርኪ ዘለዎን ከምኡ'ውን ኣብ ዩኒቨርስቲ ዝርከባ ደቂ ኣንስትዮ ብምንፅፃር ዝቐረበ ውዕኢት ብጣዕሚ ኣፈላላይ ዘለዎ ከምዝኾነዮ። ብተመሳሳሊ እዚኣን ኣብ በዝሒ ዕድል ዘለወን ድልየት ብጣዕሚ ዝተፈላለዮዮ። ከምኡ'ውን ኣብ ትምህርቲ ዝፀንሓ ደቂ ኣንስትዮ ናይ ዩኒቨርስቲ ትምህርተን ክሳብ ዝውድኣ ዕድመን እናዓበዮ ስለዝኾይድ ዝወልደኦም ቆልዑት ዉሑዳት ክኾኑ ናይ ግድን ይኸውን። እዚ ስለዝኾነ ድማ ንደቂ ኣንስትዮ ምምሃር ፖሊሲ ስነህዝቢ ኣብ ምዕዋት ዘይንግቕ ግደ ኣለዎ።

3 ትሕቲ ዕድመ መርዓ ምውጋድ፡ ደቂ ኣንስትዮ ብሰንኪ ትሕቲ ዕድመ መርዓ ዘጋጥም ኣካላዊ፣ ስነ ኣእምሮአዊ፣ ኢኮኖሚያዊ ፀገማት ከምዘለዎ ኮይኑ ምስ በዝሒ ህዝቢ ተዛሚዱ ዝረኣ ካሊእ ኣገዳሲ ውራይ ኣሎ። እዚ ድማ ካብ ንእስነት ማለት እንተነኣሰ ካብ 14 ክሳብ 45 ዓመት ትበፅሕ ንልዕሊ 10 ቆልዑት ንምውላድ ትኸእል። እዚ ድማ ኣብ ከም ሃገርና ልዕሊ 80% ዝኾና ኣብ ገጠር ዝነብራን ነዚ ዝተቐልጹን ስለዝኾና ነዚ ንምውጋድ ገዕሪ ክግበር ኣለዎ። ነዚ ኣብ ምቅላስ ክግበሩ ዝግበኦም እዞም ዝስዕቡ'ዮም፤

- ካብ 18 ዓመት ንታሕቲ መርዓ ንኸይግበር ብሕገ ምክልኻልን ነዚ ተግባር ዝፈፀመ ስድራ ስጉምቲ ምውሳድን። ኣብ ሃገርና ነዚ መሰረት ብምግባር ሕገ መንግስቲ ክመሓየሽ ተገይሩ'ዮ።
- ትሕቲ ዕድመ መርዓ ንምክትታል ናይ ፀጥታ ሓይልታትን በብደረጃኡ ዘሎ መንግስታዊ ኣካላት ምልዕዓልን ምቹው ናይ ስራሕ ባይታ ምፍጣር።
- ነዚ ኣመልኪተን ውዳበታት ደቂ ኣንስትዮ ተረረን ክሰርሓ ኣለወን። በቲ ዘለወን መሓውር እናተጠቐመ ጠፍላይ ኣብ ጣብያታት ኣስተምህሮ ምሃብን ነዚ ተግባር ዝፍፀሙ ናብ ሕገ ምቕራብ።
- ኣብያተ ትምህርቲ እዚ ተግባር ንኸይፍፀም ምስ ወለዲ ስጡም ርክብ ብምፍጣር ትሕቲ ዕድመ መርዓ ክውገዝን ረብሓታት ትምህርቲ ብምግላፅ ዘሎ ድሕር ኣተሓሳስባ ኣብ ምልዋጥ ገዕሪ ምግባር ዝብሉ ዝተወሰኑ'ዮም።

4 ምግፋሕ ግልጋሎት ምጣነ ስድራ፡ በዝሒ ዕብየት ንምቁፅፅር እቲ መሰረታዊ ዝኾነ ተግባር ግልጋሎት ምጣነ ስድራ በብደረጃኡ ምግፋሕ ይኸውን። እዚ ብሽፋንን ብፅሬትን ካብ ጣብያ ጀሚሩ ደቂ ኣንስትዮ ብቐሊሉ ክረክብ ምግባር ኣገዳሲ'ዮ። እዚ ተግባር ቅድሚ ኢህወዴግ ዝነበሩ መንግስታት ዘይሕጋዊ ከምዝኾነን ነዚ ምጥቃም ከም ገበን ይውሰድ ምንባሩ ይዝከር'ዮ። ኣብዚ እዎን ግና ምጣነ ስድራ ንምግፋሕ መንግስቲ ተበግሶ ብምውሳድ ንምስራሕ ዘኸእሎ ፖሊሲን ስትራቴጅን ቐረፁ ኣብ ስራሕ እናወዓለ ይርከብ።

ስእሲ 4.1: ረብሓ ምጣነ ስድራ

ሐ. ግደ መናእሰይ ኣብ ምስራዕን ምትግባርን ፖሊሲ ስነ ህዝቢ፤

ፖሊሲ ስነ - ህዝቢ ንመናእሰይ ኣብ ዕላምኡ ፍሉይ ትርጉም ዝሃበ እንትኾን ነዚ ንምፍፃም ዘክእል ዝተፈላለዩ ሜላታትን ኣገባባትን ተሓንፂፃም ይርከቡ። ብተመሳሳሊ ብሃገር ብርኪ ዝተዳለወ ፓኬጅ ዕብየት ልምዓት መናእሰይ ተሓንፂፀ ኣብ ስራሕ ውዲሉዮ። እዚ ፓኬጅ ልምዓት መናእሰይ ዝበሃል ንጉዳይት ጥዕና፣ ስነ ተዋልዶን ሓለዎ ከባብን ኣመልኪቱ ጠመተ ዝውሃቦም ዝስዕቡ እዮም፤

- መናእሰይ ሕማም ናይ ምክልኻል ፍልጠቶምን ዓቕምን ክዓቢ ብምግባር ንዝተፈላለዩ ሕማማት ዘለዎም ተቓላፊነት ምንካይ፤
- መናእሰይ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ፣ ዓሶን ካልኦትን ተመሓላለፍቲ ሕማማት ዝጋፍሑሉ መንገዲ ተረዲኦም ክከላኸሉን ነዚ ዝኸውን ነፃ ግልጋሎት ክረኽቡን ምግባር፤
- መናእሰይ ኣብ ጥዕናን ስነ ተዋልዶን ዘለዎም ግንዛብ ብምዕባይ ነዚ ግልጋሎት ንምሃብ ዝተጣየሹ ትካላት ተጠቓሚ ምዃንን ንባዕሎምን ስድርኦምን ተጠቀምቲ ምጣነ ስድራ ሽይፍም ኢኮኖሚያዊ ረብሓኦም ምርግጋዕ፤
- ኣብ ከባቢ ዘለዉ ብዝተፈላለዩ መንገዲ ዝትግበሩ ጎዳኣቲ ልምድታት ንክውገዱ ንባዕልኻን ነቲ ሕብረተሰብን ግንዛብ ክዓቢ ምግባርን መሊኡ ንክውገድ ምቕላስ፤
- መናእሰይ ንሓለዎ ከባቢ ፍሉይ ጠመተ ምሃብን ከባቢኦም ሓምለዎይ ኣብ ምግባር ተግባራት መርኣያ ዝኾነ ተግባር ምፍፃም፤
- ከባቢ ኣብ ምሕላውን ሓምለዎይ ኣብ ምግባር ዘሎ ምንቅስቓስ ኣመልኪቱ ንጡፍ ተሳትፎ ንዝነበሮም መናእሰይ ምብርትታዕ፤
- በብደረጃኡ ዕላማታት ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ንምዕዋት ኣብ ክለባት ምጥርናፍን ዝተውሃቦኻ ዜግነታዊ ሓላፍነት ብኣግባቡ ምውፃእ ዝበሉ እዮም።

እዚኦም ከም መበገሲ ብምውሳድን ኣብዞም ዛዕባታት ስነ ህዝቢ ዘተን ምይይጥን ብምክያድ ፍልጠቶም ከዕብዩን በብእዋኑ ዝተፈፀሙ ስራሕቲ ብምግምጋምን ቀፃልነት ብዘለዎ ኣገባብ ክፍፀምን ካብ ዝምልከቶም ኣካላት ክትትልን ደገፍን ምግባር የድሊ።

መ. ድክነት ኣብ ምውጋድ ግደ መናእሰይ ኣብ ኢትዮጵያ፤

መንግስቲ ኢትዮጵያ ድክነት ንምውጋድ ዝተፈላለዩ ፕሮግራማት ሓንጻቡ ኣብ ምትግባር ይርከቡ። እዚ ተግባር መናእሰይ ዘለዎም ፀገማት ብምፍላይ ካብዚ ንምንጋፍ መንእሰይ ተኮር ፓኬጅ ልምዓት ተዳልዮ ድክነት ብምጥፋእ ዝተመሓየሽ መነባብሮ ክህልዎም ዘግብር ከይዲ ተሓንጻቡ ኣሎ። ነዚ ዝምልከት ራእይ ልምዓትን ዕብየትን መናእሰይ ከምዝስዕብ ይቐርብ። “ኩለመዳያዊ ስብእንኡ ዝተማልኣ ኣብ ከይዲ ህንፀት ሃገር ሰፊሕ፣ ንቑሕን ዝተወደበን ተሳትፎ ዘለዎን ተጠቃማይ ዝኾነን ነዚ ተጀሚሩ ዘሎ ከይዲ ለውጢ ተቐቢሎ ዝቐዕል መንእሰይ ወለዶ ተፈጠሩ ምርኣይ።” ብመሰረት’ዚ ምስ ድክነት ምውጋድ ተዛሚዶ ጠመተ ዝውሃቦም ጉዳያት ኸምዝስዕብ ቐሪቦም’ለዉ።

- 1 መንእሰይ ንፀገማቱ ንምፍታሕ ብቐዳምነት ወሳናይ ከምዝኾነ ተረዲኡ ኢኮኖሚያዊ ዓቕሚ ከጎልብተሎ ዝኸእል ኩነታት ምፍጣር፤
- 2 መናእሰይ ብብዝተዋፈሩሉ ዓውደ ስራሕ ብብቐዓትን ክእለትን ንምፍፃም ዘኸእሎም ትምህርትን ሙያውን ስልጠና ብምርካብ ብዝሰልጠንዎ ሙያ ሰፊሕ ፃዕሪ ብምግባር ሂወቶምን ናብረኦምን ምልዋጥ፤
- 3 መናእሰይ ኣብ ዝተዋፈሩሉ ዓውደ ስራሕ ብድልየቶም ክውደቡን በዚ ኣቢሎም ስትራቴጂካዊ ተግባራት ብምፍፃም ንባዕሎምን ንሃገሮምን ምዕባል ነጠፎም ምስራሕ፤
- 4 ኣብ ደቐቕትን ኣናእይሽተይን ስራሕቲ ንግዲ ብምስታፍ ተጠቃምነቶም ከዕብዩን ነዚ ኣመልኪቶም ዝፍፀሙ ናይ ሓበሬታ ልውውጥ፣ ዕድል ልቓሕ፣ ኩነታት ዕዳጋ ብምምችቻው ካብ ድክነት ምውፃእ፤
- 5 ካብ ትምህርቲ ወፃኢ ንዘለዉ መናእሰይ ፍሉይ ጠመተ ብምሃብ ምስ ድልየቶም ዝሰማማዕ ሙያዊ ስልጠና ብምርካብን ነቲ ዝረኽቡዎ ሙያ ብምትግባርን ብምፅዓርን እቶቶም ክዓቢ ምግባር፤
- 6 ኣብቲ ሕብረተሰብ ዘለዉ ባህላውን ማሕበራውን ልምድታት ነቲ መንእሰይ ናብ ድክነት ዘሳጥሉ ጉዳያት ብምርዳእ ተሪርካ ብምቅላስ ናይ ኣተሓሳስባ ለውጢ ብምምፃእ ካብ ድክነት ንምውፃእ ከምዝከኣል ብተግባር ምርኣይ፤
- 7 መንእሰይ ወለዶ ስራሕ ፈጠርቲ’ምበር ስራሕ ተፀባይቲ ዘይምፃኘኖም ተረዲኦም ነዚ ብተግባር ንምቕያር ዘኸእል ብኣካልን ስነ ኣእምሮን ድልዋት ኾይኖም ሂወቶም ክመርሉ ከምዘለዎም ምርዳእ ዝብሉዮም።

ብሓፈሻ ኣብ ኢትዮጵያ ነዘም ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሱ ጉዳያት ንምፍፃም ዘኸእሉ ፖሊሲን ስትራቴጂን ብምድላው ካብ ፌዴራል ክሳብ ጣቢያ ብዘሎ መንግስታዊ መሓውር ብምጥቃም ኣብ ገጠርን ከተማን ዘሎ መንእሰይ ተጠቃሚ ልምዓት ዝኾነሉ ባይታ ስለዝተፈጠረ ነዚ ብምትግባር እቲ መንእሰይ ካብ ድክነት ንክናገፍ ዝለዓለ ትዕቢት ይግበረሉ።

ሰ. ረብሓ ምጣነ ስድራ፤

እኖታት ዝወልድኦም ቆልዑ (ህፃናት) ምስ ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን እቶትን ዝተገናዘበ ንክኸውን መጠነንን ዓቂነንን ካብዚ ብተወሳኺ ድማ ኣረሓሒቐንን ንክወልዳ ዘምህር ኣግባብ ምምጣን በዝሒ ስድራ ዝጥምት ጉዳይ እዩ። ምጣነ ስድራ ኣብ ኣዴታት

(እኖታት) ብደረጃ ሃገር ኣብ ዝተወሰኑ ዓሰርተ ዓመታት ብቕልጡፍ ናብ ዝለዓለ ብርኪ ምዕባለን ለውጥን ዘብፅሑዮ። ብደረጃ ሃገር በዝሒ ህዝቢ ንምንካይን ዕብዮት ህዝቢ ምስ ምዕባለ ማሕበረ ኢኮኖሚያዊ ኩነታት ሃገር ንምግንዛብ ዝሕግዝ ሓዲ ኣግባብ እዩ። ብደረጃ ስድራ ድማ በዝሒ ዝውለዱ ቆልዑ ምስ ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ሃፍተ ገነት ስድራን ብተዛመደ መልክዑ ንክኸውን ዝሕግዝን ምስ ኩለመዳያዊ ጥዕና ኣዴታትን ህፃናትን ብቐጥታ ዝዛመድ ጉዳይ እዩ። ከም ኢትዮጵያ ዝመሳሰላ ዘይማዕበላ ሃገራት ካብቲ ዘለውኦ ብርኪ ድኽነት ንክናገፉን ህዝቡን ናብ ጎዳና ዕብዮትን ልምዓትን ንክመርሓ ከም ፖሊሲ ክክተልኦ ዝግባእ ሓዲ ሜላ ምትእትታው ምጣነ ስድራ እዩ። ስለዚ ተምሃሮ ምጣነ ስድራ ዝስዕቡ ረብሓ ኣለዉዎ፤

- 1 **ጥዕና ኣዴታት የመሓይሽ፡** ደቂ ኣንስትዮ ተጠቀምቲ ምጣነ ስድራ እንተኾይንን ምስ ተደጋጋሚ ጥንስን ሕርስን ዝተዛመዱ ሕማማት ዝተቐልጹ ኣይኾናንን። ስለዚ ሂወተንን ናብርኣንን ዝተመሓየሹ ንክኸውን ምጣነ ስድራ ምጥቃም ኣገዳሲ ይገብር። ስለዚ መዕናዕትታት ከምዝሕብርዎ ሓንቲ ኣዶ ተጠቃሚት ምጣነ ስድራ እንተኾይና ብሂወት ናይ ምንባር ዕድመኣ ብ10% ከምዝበቢ ይገልፁ። ነዚ ዝኾነሉ ምኽንያት ካብ ፀገም ጥዕና ስለተናገፊት እዮ።
- 2 **ትምህርቲ ንምምሃር ምቕው ባይታ ይፈጥር፤** ደቂ ኣንስትዮ ኣብ እዋን ንእስነትን ንተደጋጋሚ ጥንስን ሕርስን እንተተቐለፀን ንትምህርቲ ዝኸውን ጊዜ ኣይህለወንን። እዚ ጥራሕ እንተይኮነስ ንትምህርቲ ዝገብርኦ ክትትል ስለዝንእስ ብልጫ ክህልወን ስለዘይክእል ተስፋ ብምቐራፅ ትምህርተን ክገድፋ ብተደጋጋሚ ይረኣ። ስለዚ ኣዴታት ተጠቀምቲ ምጣነ ስድራ እንተኾይንን ንትምህርቲ ዝህበኦ ጊዜ ሰፊሕ ስለዝገብርን ንፋዓት ንክኾና ስለዝክእል ዝለዓለ ረብሓ ከምዘለዎ ብተግባር ይረኣይ።
- 3 **ናብ ስራሕ ንምውፋር ይክእል፤** ኣዴታት ዝወልደኦም ቆልዑ ኣብ ትልሚ ዝተመሰረተ ንክኸውን ምጣነ ስድራ ኣገዳሲዮ። ምኽንያት ጥንስን ሕርስን እንድሕር ዘይብላ ናብ ዝተፈላለዩ ስራሕቲ ተዋፊራ እቶት ንክትረክብን እቲ ስድራ ካብ ኣቦ ጥራሕ ዝርከብ ኣታዊ ስለዘይመሓድር እቲ ስድራ ካብ ድኽነት ዝተናገፊ ክኸውን ይገብር።
- 4 **ካብ ዘይተደለዩ ጥንሲ ምክልኻል፤** እቲ ስድራ ብናይ ባዕሉ ተበግሶ ብፍላይ ነቶም ህፃናት ኣረሓሒቑ ንምውላድ እንትሓስብ ኣብ ዘይድለየሉ እዋን ጥንሲ እናጋጠመ ይርከብ። ንኣብነት ኣብ ኢትዮጵያ ብዝተገበረ መዕናዕቲ ልዕሊ 40% ዝኸውን ጥንሲ ብሰንኪ ምጣነ ስድራ ምስኣን ከምዘጋጥመን ይሕበር። ስለዚ ካብ ዘይተደለየን ካብ ትልሚ ወፃኢን ዝህሉ ጥንስን ሕርስን ክትርፍ ይክእል።

ረ. ኣጠቓቕማ ምጣነ ስድራ፤

ኣብዚ እዋን ዝተፈላለዩ ዓይነታት ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ኣለዉ። እዚኦም ከከም ድልየት ናይቲ ተጠቃሚ ዝውሰዱን ከከምኣድላይነቱ ድማ ምስ ጥዕናን ዘለዎ ዝምድና እናተርኣየ ዝውሰድ እዩ። ኣብዚ ዘለዎ ዓይነታት ብሰፊሑ ኣብ ረብሓ ዘለው ግልጋሎት ምጣነ ስድራ እዞም ዝስዕቡ እዮም።

4.1 ምስ ህዝቢ ዝተዛመዱ ዛዕባታት

- ብኣፍ ቡብመዓልቱ ዝውሰዱ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ክኒን (ፒልስ) ኣለዉ።
- ብመርፍእ ቡብሰለስተ ወርሖ ዝውሰድ መድሓኒት ኣሎ።
- ንንዊሕ እዋናት ኣብ ኢድካ ዝቕበር (ንኣብነት ኢምፕላናል ንሰለስተ ዓመት እንትኸውን ኖርፕላንት ድማ ንሓሙሽተ ዓመት ዝኸውን ኣብ ኩርናዕ ኢድካ ብቐሊል መጥባሕቲ ዝቕበር) ኣሎ።
- ናብ ብልዕቲ ዝኣቲ ጎማ ዝመስል ሉፕ እናተብሃለ ዝፅዕዕ ኣሎ።
- ብምብጣሕ (ሰርጂካል) ኣብ ቱቦ ናይ ክልቲኦም ምታ ዘርዒ መተሓላለፊ ዝግበር ንሓዋሩ ዘመክን መጥባሕቲ ኣሎ።
- ክልቲኦም ምታታት ኮንዶም ብምጥቃም (ናይ ደቂ ኣንስትዮ ኮንዶምውን ዘሎ ምጃኑ ብስእሊ ምርኣይ) ዝብሉ እዮም።

ብኸሊእ ገዕ ባህላዊ ዝኾኑ ምክልኻል ጥንሲ ኣለዉዮም። እዚኣቶም ብኣብዝሓ ኣብ ረብሓ ዝውዓሉ ባህላዊ መከላኸሊ ጥንሲ ተገይሮም ዝውሰዱዮም። ንኣብነት

- 1 ንህፃናት ንንውሕ ዝበለ እዋን ጡብ ምጥባው
- 2 ክትትል ወርሓዊ ፅግዖ /ሜኑስተሬሽን/ ስሩዕ ብዝኾነ መንገዲ ብምጥቃም ዝብሉ ይርከብዎም።

ሸ. ኣብ ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ክፍፀሙ ዝግበኦም ተግባራት፤

ጥሙር ስምምዕነት ኣብ ምጣነ ስድራ፤ ኣብ ወራያት ስነ ህዝቢ ብሓፈሻን ኣብ ምጣነ ስድራ ብፍላይን ኣብ ሕብረተሰብና ቅልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምቁፅፅር ይኹን ኣራእኢያ ሕብረተሰብ ንምቅያር ትምህርቲ፣ ሓበሬታን ርክብን ቀንዲ መሳርሒዮም። ስለዚ በዚ ፕሮግራም ተጠቂምካ ጥንኩር ምጣነ ስድራ ምክያድ ናይ ዘላቂ ልምዓት ኣካል ጌርካ ምውሳድን ኩሉ ሴክተር ይኹን ህዝቢ ክኣምነሉን ክስርሕሉን ዝግባእ ዕማም ምኳኑ ምፍላጥ ይደሊ። ስለዚ ጥሙር ግንባርን ስምምዕን ብፍላይ ኣብ መራሕቲ ፖለቲካን ሓፋሽ ማሕበራትን ምህላዉ ንምግፋሕ ምጣነ ስድራ ዝፃወትዎ ተራ ብጣዕሚ ዓብይ ስለዝኾነ ፍሉይ ጠመተ ብምሃብ ክዋስኡ ምግባር ወሳኔይዮ። ብፍላይ ፍሉጣትን ላዕለዎት ፖለቲካዊ መራሕቲ ብዛዕባ ስነ ህዝብን ልምዓትን ኣመልኪቶም ዘመሓላልፍዎ መልእኽቲ ኣብቲ ሕብረተሰብ ይኹን ዘይመንግስታዊ ትካላት ዘሕድሮ ዕልዋ ዘይንፃቕ ስለዝኾነ ኣፈፃፀማ መደባት ኣገዳሲ ይኸውን።

ንምግፋሕ ምጣነ ስድራ ዝሕገዙ ኣገደስቲ ወራያት፤ ምግፋሕ ምጣነ ስድራ ምስ ኣፍልጦ፣ ኣረኣኢያን ግልጋሎት ጥዕና ዝተዛመደ ኾይኑ ነዚኦም ኣብ ግምት ብምእታው ብጥምረት ዝክየድ ፕሮግራም እዩ። ኮይኑ ግና ኣብ ምትሕብባርን ኣፈፃፀማን ቅድሚት ዝስራዕ ዕማም ምህላዉ ናይ ግድን ይኸውን። ካብዚ ተበጊስና ነዚ ዕላማ ንምጥንኻር ዘድልዩ ኣለዉ። ምፍፃም ግልጋሎት ዓማዊል፣ ምሙላእ ቀረብ መድሃኒት፣ ካብ ሕብረተሰብ ብዝተመረፀ ግልጋሎት ጥዕና ስነ ተዋልዶ ዘይመንግስታውን መንግስታውን ትካላት ፃዕሪ ይኸውን። ነዚይ ብዝምልከት ኣብ ሕድሕድ ዘሎ ግደ ከምዝስዕብ ይቐርብ።

ህዝባዊ ግልጋሎት ጥዕና ስነ-ተዋልዶ ወኪላት፤ ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ምሉእ ብሙሉ ብጥዕና ትካላት ምክያድ ፀገም ይፈጥር እዩ። ምክንያት ጥዕና ትካላት ንብዙሕ ሕማማት ሽፊኖም ስለዝኸዱን ካብ ምጣነ ስድራ ንላዕሊ እዮናዊ ካሊኦ ሕማማት ጠመተ ሂቦም ስለዝሰርሑሉ ከቲይ ኣመልኪቱ ድጋፍ ዝህብ ሃይሊ ምውዳብ ኣገዳሲ ይኸውን። ምእንተዘ ድማ ኣብ ክልልና ዳርጋ ኣብ ኩሉ ቁሽት ቁዕረን ይውሓድ እምበር ግልጋሎት ውሃብቲ ኣሰልጢንካ ኣብ ስራሕ እናተዋፈራ ይርከባ። ኣብ ሕድ ሕድ ከባቢ ዘለዎ ግልጋሎት ውሃብቲ ነናይ ሕድ ሕዲኣንን ናይ ባዕለንን ዓማዊል ኣለውወን። ኣብዚ እዋን እዚ ኣገባብ ብምሕያሽ ጥዕና ኤክስተንሽን ፓኬጅ (ጥሙር ጥዕና) ተመዲበን ስሉጥን ውዕኢታውን ስራሕ እናፈፀማ እዮን። ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ንኹሉ ኣብዘለውዎ ንክባዓሕ እዘን ግልጋሎት ውሃብቲ ምህላወን ኣገዳሲ እዩ። እዚ ማለት ግና ኹሉ ናይ ክሊኒክ ስራሕ ተኪኣን ይሰርሓ ማለት ኣይኮነን። የግዳስ ካብ ክሊኒክ ርሒቕን ንዝርከባ ደቂ ኣንስትዮ ብቐሊሉ እቲ ቀረብ መድሓኒት ይዕድላን ግልጋሎት ምክሪ እናሃባን ይርከባ።

ግደ መንግስቲ፤ ፕሮግራማት ስነ ህዝቢ ብሓፈሻን ምጣነ ስድራ ብፍላይን ኣብ ሽቶ ንምብዓሕ እቲ ብቀዳምነት ዝስራዕ ንጥፈትን ተገዳስነትን መንግስቲ እዩ። መንግስቲ ፖሊሲ ብምሕንፃፅ ንኣተገባብሩኡ ድማ ቀረብ ብምምላእ፤ ህንፃት ዓቕሚ ምፍፃም ሓለፍትን ሰብ ሞያን፤ ክትትልን ገምጋምን ስራሕቲ ወዘተ ብምክያድ ኣብቲ ዝድለይ ዕላማ ንምብዓሕ ክንቀሳቐስ ይግባእ። ካብዙይ ብምብጋስ ግደ መንግስቲ ዋላ ብዙሕ ይኹንምበር እቶም ቀንዲ ዝበሃሉ እዚኦምዮም። ኣብ መንጎ ውሳኔ ውሃብቲ፤ ፖሊሲ ሓንፅዕትን ፈፀምትን ምርድዳእ ክህሉ ምግባር ካብ ላዕላይ ናብ ታሕቲ ዝተወደበ ኣሰራርሓን ብህዝቢ ተቐባልነት ንክህልዎን ከምኡውን ነቲ ህዝቢ ብቐረባ ብምጂን ንምልዕዓል ይክኣል። እዚ ኣካይዳ መሓውር ሃልዩ ፖለቲካውን ምምሕዳርውን ደገፍ ብዘለዎ መንገዲ ተወከልቲ ምጣነ ስድራ ብምድጋፍ ናብቲ ሕብረተሰብ ንምትእትታው ኣየፀገምን። ስለዚ እቲ ተቐሪፁ ዘሎ ፖሊሲ ኣብ ዝተደለየ ብርኪ ንክበዕሕን ግንዛብ ሕብረተሰብ ካብቲ ዝነበሮ ንምምሕያሽን ወሳናይ ግደ ኣለዎ።

ንጥፈት 4.2

- ኣብ ሃገርና ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ንምፍፃም ዘጋጥሙ ፀገማት/ማሕለኻታት ግለፁ።
- ካብ ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ብዝበለፀ ተጠቀምቲ ደቂ ኣንስትዮ እዮን። ንምንታይ?
- ኅዳእቲ ባህልን ውራያት ስነ ህዝብን ብኸመይ ይራኸቡ?
- ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስን ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ዘለዎም ዝምድና እንታይ ይመስል?
- ኣብ ከባቢና ብስንኪ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዘጋጥሙ ፀገማት ብኣብነት ግለፁ።
- ዝተማልኣ ዝርግሓ ምጣነ ስድራ ክህሉ እንታይ ክገበር ኣለዎ?
- ኣዴታት ምጣነ ስድራ ኣብ ምጥቃም ዘለዉወን ስግኣታት ኣብ ከባቢና ከመይ ዝመሳሰሉዮም?

- ተምሃሮ ደቂ አንስተኞች ተጠቀምቲ ምጣ ስድራ ምኒንን እንታይ ፀገም ይፈጥረሉን?
- አብ ቤት ትምህርቲ ግልጋሎት ምጣን ስድራ ምህላዉ የድሊ ዶ አየድልን? ብጉጅለ ይመያየጡ።
- ንምግፋሕ ምጣን ስድራ ማሕለኻታት ዝኾኑ ጉዳያት እንታይ እዮም?
- ኢትዮጵያ አብ መድሓኒት መከላኸሊ ምጥቃም ካብ ዓለም ዝተሓተት እያ። ንምንታይ?
- አብ ምጣን ስድራ ተሳትፎ ደቂ ተባዕትዮ ንምጉልባት እንታይ ክግበር አለዎ?
- ኩነታት ስነ ህዝቢ ኢትዮጵያ ዝምልከት ዳህሳስ አኻርቡ።
- ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ንምንካይ ክፍፀሙ ዝግብኦም አርባዕተ አገደስቲ ተግባራት ግለፁ።
- ግደ መናእሰይ አብ ምስራፅን ምትግባርን ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ሃገርና ምስ ፓኬጅ መናእሰይ ተዛሚዱ ምይይጥ አካይዱ፣ ተኻትዑ።
- ድኽነት ንምውጋድ ግደ መናእሰይ አብ ኢትዮጵያ እንታይ ክኸውን ከምዘለዎ ብዝምልከት መብራህርሂ አኻርቡ።
- ብዛዕባ ምጣን ስድራ ረብሓን ተግባራትን ዘርዝሩ።

መልመዲ 4.1

I ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

- 1 ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ማሕበራውን ጥዕናውን ፀገምዮ።
- 2 ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንስሉጥን ቅልጡፍን ዕብየት ሃገር ከምኡ'ውን ድኽነት ንምንካይ ንዝግበር ዓዕሪ ዝፈታተንን ዓንቃፋይንዮ
- 3 ብበዝሒ ካብ 15 - 24 ዓመት ክለ ዕድመ ዘለዉ መናእሰይ ንሓደጋ ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ተቐሊጦም ይርከቡ።
- 4 ውልቀ ሰባት፣ ስድራ፣ ወለዲ፣ ቤት ትምህርቲ፣ ትካላት ጥዕና፣ ካልኦት መንግስታውን ዘይመንግስታውን ትካላትን ንጉዳይ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝለዓለ ጠመተ ክህቡሉ ይግባእ።
- 5 ምጣን ስድራ እንትበሃል ብደረጃ ሃገር በዝሒ ህዝቢ ንምንካይን ዕብየት ህዝቢ ምስ ምዕባለ ማሕበረ ኢኮኖሚያዊ ኩነታት ሃገር ንምግንዛብ ዝሕግዝ እንትኸውን ብደረጃ ስድራ ድማ በዝሒ ዝውለዱ ቆልዑ ምስ ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ሃፍተ ገነት ስድራን ብተዛመደ መልክዑ ንክኸውን ዝሕግዝን ምስ ኩለመዳያዊ ጥዕና አዴታትን ህፃናትን ብቐጥታ ዝዛመድ ጉዳይዮ።

II ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅኑፅን ትኽክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃቡ።

- 1 ምስ ተኪሳሳይ ባህርይ መናእሰይን ሓደጋ ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስን አብ ግምት ብምእታው ትኹረት ዘድልዮም ጉዳያት ብዝርዝር ግለፁ፣ አረድኡ።
- 2 ሓፈሻዊ ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ኢትዮጵያ ብዝርዝር ግለፁ።

- 3 ዕላማታት ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ኢትዮጵያ ብዝርዝር ግለፅ።
- 4 ብ1987 ዓ.ም ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ክልላት ሃገርና ምስ ብ1999 ዓ.ም ብምንፅባር ዝተርኣዩ ዕብዮት ገብጡ።
- 5 ብ1987 ዓ.ም ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ዓሰርተ ከተማታት ሃገርና ምስ ብ1999 ዓ.ም ብምንፅባር ዝተርኣዩ ዕብዮት ገብጡ።
- 6 ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምንካይን ንምቁፅባርን ክትግበሩ ዝግብእም ሰለስተ ተግባራት ግለፅ።
- 7 ፓኬጅ ልምዓት መናእሰይ ዝበሃል ንጉዳይት ጥዕና፣ ስነ ተዋልዶን ሓለዎ ከባብን ኣመልኪቱ ጠመተ ዝውሃቦም ብዝርዝር ግለፅ።
- 8 ራእይ ፓኬጅ ልምዓትን ዕብዮትን መናእሰይ እንታይ'ዩ?
- 9 ብመሰረት ራእይ ፓኬጅ ልምዓት መናእሰይ ምስ ድኽነት ምውጋድ ተዛሚዱ ጠመተ ዝሃቦም ጉዳይት ዘርዝሩ።
- 10 ረብሓ ምጣነ ስድራ ግለፅ።

4.2 መሰላትን ድሕንነትን ደቂ ሰባት - ሰብኣዊ መሰላት ንምትግባር ዘድልዩ ጥንቃቄታት

ንጥፈት 4.3

ተምሃሮ ካብ 5^ይ ክሳብ 7^ይ ክፍሊ ኣብዝነበርኩሙሉ እዋን ብዛዕባ መሰላት ህፃናት ተማሃርኩም ነይርኩም። ሕዚ ድማ ብዛዕባ ሰብኣዊ መሰላት ዝምልከት ክትመሃሩ ኢኹም። ሰብኣዊ መሰላት እንታይ ማለት ከምዝኾነ ትፈልጡ ዶ? ሰብኣዊ መሰላት ከመይ ትገልፅዎም? ተምሃሮ ሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ብዛዕባ ሰብኣዊ መሰላት ዜጋታት እንታይ ከምዝብል ዶ ትፈልጡ? እስኪ ንሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ካብ ዓንቀፅ 14 - 28 ዘለዉ ብዝርዝር ርኣይዎም'ሞ ኣብ ክፍሊ ተመያየጡ።

4.2.1 ባህርያት ሰብኣዊ መሰላት

ተምሃሮ ሰብኣዊ መሰላት ዝበሃሉ ካብ ደቂ ሰባት ተፈጥሯዊ ፍጡርነት ዝመንጨዉን ፈጊሞም ዘይገሃሱን ዘይግፈፉን መሰላት እዮም። ኣብ ደቂ ሰባት ብዘርኢ፣ ብቀለም፣ ብዓሌት፣ ብጾታ፣ ብሃይማኖት፣ ብኣመለካኻታን ብኣረኣኣያን ወዘተ ብዝመሰሰሉ ጉዳያት ኣፈላላይ ንክይፍጠርን ንኹሉ ብማዕረ ዝጥምትን ሕጋዊ ባይታ ዘለዎን እዩ። ሰብኣዊ መሰላት ብሓፈሽኡ ሰለስተ መግለፂ ባህርያት ኣለዉዎም፤

- ሰብኣዊ መሰላት ብኹለመዳዎዊ ንኹሉ ዝሓቕፈ (ኣድማሳዊ) - ዙሪያ ምላሽ

- ሰብአዊ መሰላት ብምልከም ተደጋገፍትን ዘይነፃፀሉን እዮም።
- ሰብአዊ መሰላት ፈፂሞም ዘይገሃሱን ዘይድፈሩን እዮም።

ሰብአዊ መሰላት ካብዝበሃሉ ውሽጢ ንኡብነት እዞም ዝስዕቡ ይርከቡ፤

- መሰል ምስራሕ
- መሰል ምቕው ኩነታትን ፍትሓውን ስራሕ
- መሰል ምውዳብ ሰራሕተኛታት
- መሰል ማሕበራዊ ድሕንነት
- መሰል ቤተሰብ፣ ኣዴታትን ህፃውንትን ምክንኻን
- መሰል ብቐንቅቱ ዝሓለወን ዝለዓለን ሓለዋ ጥዕና ምርካብ
- መሰል ደረጅኡ ዝሓለወ ጥዕና ምርካብ
- መሰል ትምህርቲ ምርካብ
- መሰል ቀዳማይ ብርኪ ትምህርቲ ምርካብ
- ባህላዊ መሰል ምርግጋፅ ፣ ተጠቀምቲ ሳይንሳዊ ምዕባለን ክንክን ንብረት ውፅኢት መሰል ብህይወት ምንባር፤
- መሰል ንብረት ምውናን፤
- መሰል ኣካላዊ ደሕንነት፤
- መሰል ነፃነት፤
- መሰል ምውናን ንብረት፤
- መሰል ክቡርን ፅቡቕን ስም ምህላው፤
- ነፃነት ሃይማኖትን እምነትን ኣመለኻኻታን (ኣረኣኢያን)፤
- መሰል ማዕርነት፤
- ኢሰብአዊ መቐፃዕትን ምግዳድን (ሓይለ መልጢ) ዘይፍቀድ ምኻኑ ዘረጋግፅ መሰልን

ስእሊ 4.2: ኣርማ ቤት ምኽሪ (ካውንስል) ሰብአዊ መሰል ውድብ ሕቡራት መንግስቲ

ሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ካብ ዓንቀፅ 14 ክሳብ ዓንቀፅ 28 ብዛዕባ ሰብአዊ መሰላት ዝምልከቱ ድንጋገታት ይርከብዎ። ተምሃሮ ነዞም ኣብ ሕገ መንግስቲ ዘተሓበሩ ሰብአዊ መሰላት ብዝርዝር ኣንብብዎም። ኣብ ክፍሊውን ምስ መምህር ተመያየጡሎም። ዝኾነ ሰብ ሰብአዊ ፍጡር ስለዝኾነ ዘይድፈርን ዘይገሃስን ብህይወት ምንባር፣ ኣካላዊ ድሕንነትን ነፃነትን መሰላት ኣለውዎ። ዝኾነ ሰብ መሰል ብህይወት ምንባር ኣለዎ። ብሕጊ ዝተወሰነ መቐፃዕቲ ከቢድ ገበን እንትፍፀመሉ እንተዘይኮይኑ ብካሊ ኣገባብ ህይወቱ ኣይስእንን (ኣይቕተልን)። ኣካላዊ ጉድኣት ንክይበፅሑ ሓለዋ ይግበረሉ። ብሕጊ ተወሲኑ እንተዘይኮይኑ ወዲ ተባዕታይ ኮነ ንል ኣንስተይቲ ነፃነት ኣይስእኑን። ጭካኔ ካብዝተመልኦ መቐፃዕቲ፣ ክብሩ ካብዘነኣሱ ኢሰብአዊ ቅፅኣትን ብሓይሊ ምግዳድን ክሕለው ይግባእ። ኩሉ ሰብ ኣብ ቅድሚ ሕጊ ማዕረ እዩ። ብማዕረ ሓለዎን ከለላን ሕጊ ይግበረሎም።

ተምሃሮ ሰብአዊ መሰላት ደቂ ሰባት እንትንርእይ ክነስተብህሎም ዝግቡሉና ክልተ መሰረታዊ ነገራት ኣለው። እዚኦም ድማ የታን ስርዓተ የታን ዝበሃሉ ክልተ ኣምራትዮም። ስለዚ የታ እንትብሃል ብተፈጥሮ ተባዕታይ (ወዲ) ወይድማ ኣንስተይቲ (ንል) ምኻን

ማለት፡፡ ኣገላልፃ ምስ ስነ ህይወታዊ (ባዮሎጂካል) እዩ፡፡ ብተፈጥሮ ወዲ ወይድማ ንልኻኻይኑ ንዝተፈጠረ ዝተውሃቦም መፍለዩ እዩ፡፡ ስርዓተ ምስ እንትባሃል ድማ ንክልቲኡ ምስ ዝምልከት ኻይኑ ብደረጃ ሕብረተሰብ ብዝውሰን ኩነታት ዝግለፅ እዩ፡፡ ንኣብነት ኣብ ትግራይ እንተወሲድና ደቂ ተባዕትዮ ኣብ ማሕረስ ይውዕሉ፡፡ ማሕረስ ንደቂ ተባዕትዮ ዝተውሃበ ስራሕ እዩ ተባሂሉ ይውሰድ፡፡ ደቂ ኣንስትዮ ድማ እኽለ ኣጥሒን ለዊሰን እንጀራ ምስክራብን ፀብሒ ምስራሕን እንተወሲድና መግለጻን እዩ፡፡ ተምሃሮ ስርዓተ ምስ ምስ ዘለዎም ኣፈላላይ ኣምር ተረዲእኹም ዶ?

ስለዚ ወዲ ተባዕታይ ክሰርሑን ክሓስቦን ዝግባእ ተባሂሉ ዝቐመጥ ኣሎ፡፡ ብኣንፃር ድማ ደቂ ኣንስትዮ ክሰርሑን ክሓስቡን ዝግባእ ተባሂሉ ዝቐመጥ ኣሎ፡፡ ስለዚ ብደረጃ ሓዲ ሕብረተሰብ ንስራሕቲ፣ እምነት፣ ኣተሓሳስባ፣ ባህልን ልምድታትን ብዝምልከት ዝወሃቡ ገዛእቲ መግለፅታት ደቂ ተባዕትዮን ደቂ ኣንስትዮን ዝምልከትዮ ስርዓተ ምስ ዝበሃል፡፡ ስርዓተ ምስ ተፈጥሯውን ስነ ህይወታውን ዘይኮነስ ስነ ማሕበራውን ባህላውን ከምኡውን ሃይማኖታውን እምነታውን ምስ ልምድታት ተሓዋዊሱ ዝፍጠር ኣገላልፃ ዝምልከት እዩ፡፡ ንኣብነት ሰበይቲ ኣይትፈርድን ሰብኣይ ኣይስንክትን ይበሃል፡፡ ብመንፅር ስርዓተ ምስ ንምንታይ ሰበይቲ ዳይና ኻይና ዘይትፈርድ፣ ሰብኣይክ ንምንታይ ዘይስንክት? ዝብል ሕቶታት እንትነልዕል እዚ ጉዳይ ስርዓተ ምስ ዝምልከት እዩ፡፡ ተምሃሮ መሰል ማዕርነትን ነፃነትን ዝበሃሉ ከመይ ትርድእዎም?

4.2.2 ሕገ መንግስታዊ መሰላት ደቂ ኣንስትዮ

ደቂ ኣንስትዮ ምስ ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ መሰል ከምዘለዎን ዘረጋግፅን ኣብ ልዕሊ ምስ ዝተመሰረተ ዝኾነ ዓይነት ወፅዓ ክይነበር እገዳ ዝተገበረሉን ፈለማይ ዓለምለኻዊ ሰነድ 'ቻርተር ሕቡራት መንግስታት ውድብ' እዩ፡፡ እዚ ውድብ ኣብ ሓፈሻዊ ጉባኤ ብ1948 ዓ.ም.ፈ ብዘዕደቐ ኩለመዳይ መሰል ወዲሰብ መግለጻ ብዝበለፀ ተረጋገፀ፡፡ ካብዚ ግዜ እዙይ ጀሚሩ ደቂ ኣንስትዮ ምስ ደቂ ተባዕትዮ ዘለዎን መሰላት ማዕርነት ብተኸታታሊ ኣብዝወፀ ሰነዳት ዓለምለኻዊ ስምምዕነት መሰላት ደቂ ሰባት ውሽጢ እናተሓበሩ ፀጊሑም እዮም፡፡ ንኣብነት ዓለምለኻዊ ስምምዕነት ሲቪልን ፖለቲካውን መሰላት ዓንቀፅ 2 ከምኡውን ዓለምለኻዊ ስምምዕነት ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራውን ባሕላውን ዓንቀፅ 2 ክጥቀሱ ዝኽእሉ ዓለምለኻዊ ስምምዕነታት እዮም፡፡

ብ1979 ዓ.ም.ፈ ተደንጊጉ ብ1981 ዓ.ም.ፈ ኣብ ስራሕ ዝወፃለ ሰነድ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀም ዝኾነ ኣድሎኣዊ ኣሰራርሓ ንምውጋድ ዝወፀ ስምምዕነት (CEDAW) መሰላት ደቂ ኣንስትዮ ጥራሕ ዝሓዘ ፈላማይ ዓለምለኻዊ ስምምዕ እዩ፡፡ እዚ ስምምዕነት ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ፖለቲካዊ መሰል፣ ኣብ ሓዳር፣ ኣብ ስድራ ኣብ ስራሕ ቦታ ዝፍፀመን (ዝበዕሙን) ኣድሎኣዊ ኣሰራርሓን ፈልዩ ብግልጺ ካብ ምድንጋጉ ሓሊፉ ከምዚ ዓይነት ኣድሎኣዊ ኣሰራርሓ ኣብ ናይ ሓንቲ ሃገር ቁጠባዊ ዕብዮትን ምዕባለን ክፃግት ከምዝኽእል ብኣዕንኦት ገለፀ፡፡

ብሔራዊ ሕግታትና እንትንፍትሽ ድማ ኣብ ናይ ኢትዮጵያ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፖብሊክ (ኢ.ፌ.ዴ.ሪ) ሕገመንግስቲ ኣብ ትሕቲ ዓንቀፅ 9.4 ኢትዮጵያ ዘዕደቐቶም ዓለምለኻዊ ስምምዕነት ናይዛ ሃገር ኣካል ሕገ ብምዃኑ ብግልጺ ተደንጊጉ፡፡ ካብዚኦም

ድማ እቲ ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሰ ብዛዕባ መሰል ደቂ ኣንስትዮ ብስፍሓትን ብፍሉይን ዝዘተየ ኮንቪንሽን ደቂ ኣንስትዮ እናተብሃለ ዝፅዕዕ እንትኾን ኣብዛ ሃገር ውሽጢ ዝወፀ ዝኾኑ ዓይነት ሕግታት ምስ እዞም ስምምዕነታት ዝተጠየቀሙ ክኾኑ ከምዝግባእ ተደንጊጉ እዩ። መሰል ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ሕገ መንግስቲ እንትርኣይ ድማ ኣብ ዓንቀፅ 25 ኩሉ ሰብ ኣብ ቅድሚ ሕጊ ማዕረ ምዃኑን ኣብ መንጎኡም ዝኾነ ዓይነት ኣፈላላይ ከይተገበረ ማዕረ ናይ ሕጊ ካለላ ክህልዎ ከምዝግበረሉ ተደንጊጉ እዩ።

ዓንቀፅ 25 ሕገ መንግስቲ ኢ.ፌ.ዲ.ሪ

ኩሎም ሰባት ኣብ ቅድሚ ሕጊ ማዕረ እዮም። ኣብ መንጎኡም ዋላ ሓደ ኣፈላላይ ከይተገበረ ማዕረ ሓለዎ ሕጊ ይግበረሎም። በዚ መዳይ ብዘርኢ፣ ብብሃር፣ ብብሃረሰብ፣ ብሕብሪ፣ ብዖታ፣ ብቋንቋ፣ ብሃይማኖት፣ ብፖለቲካ፣ ብማሕበራዊ መቐቓል፣ ብሃፍቲ፣ ብትወልዲ ወይድማ ብኻልእ ቅዋም ምኽንያት ኣፈላላይ ከይተገበረ ኩሎም ሰባት ማዕረን ጭቡጥን ውሕስነት ሕጊ ናይ ምርካብ መሰል ኣለዎም።

ብፍሉይ ኣብ ሕገ መንግስቲ ኣንቀፅ 35 ደቂ ኣንስትዮ ሰብኣዊ መሰላተን ነፃነተን ክጥቀማ ዝክእላሉ ኹነታት ብዝርዝር ተደንጊጉ ይርከቡ። ካብዚኡም ውሽጢ ንደቂ ኣንስትዮ ድጋፍ ናይ ምርካብ ስጉምታት መሰል፣ ምምሕዳር፣ ተጠቃምነት፣ ምምሕልላፍ፣ ምውናን፣ ምውራስ መሬት ብዝምልከት ምስ ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ መሰል ከምዘለዎን ብዋናነት ምጥቃስ ይከኣል።

ዓንቀፅ 35፣ መሰል ደቂ ኣንስትዮ (ቐፅሪ 1 - 3)

- 1 ደቂ ኣንስትዮ እዚ ሕገመንግስቲ ዘረጋግዖ መሰላት ኣብ ምጥቃም ምስ ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ መሰል ኣለዎን።
- 2 ደቂ ኣንስትዮ ብመሰረትዚ ኣብዚ ሕገ መንግስቲ ተደንጊጉ ዘሎ ኣብ ሓደር ምስ ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ መሰል ኣለዎን።
- 3 ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ሕሉፍ ታሪኽ ብትሕትነትን ኣድልዎን ዝበፀሐን ጉድኣት ኣብ ግምት ብምእታው እዚ ጉድኣት ክእረመለን ተወሰኽቲ ናይ ድጋፍ ስጉምታት ክውሰድ ናይዚ ድጋፍ ተጠቀምቲ ናይ ምዃን መሰል ኣለዎን። እቲ በዚ መዳይ ዝውሰድ ስጉምቲ ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ፖለቲካዊ፣ ማሕበራዊ፣ ቁጠባውን መዳያት ከምኡውን ኣብ ናይ መንግስትን ናይ ውልቀን ትካላትን ምስ ደቂ ተባዕትዮ ብማዕረ ተወዳዳርነት ተሳታፍነትን ክኾና ንምግባር ፍሉይ ትኽረት ንምሃብ እዩ።

ብሓፈሻ ኣብ ዓለምለኻውን ሕገ መንግስትናን ዝተደንገጉን ኣብ ዙርያ መሰል ደቂ ኣንስትዮ ዝተደንገጉን ድንጋገታት ሰብኣዊ መሰል ጥቕልል ኣቢልካ እንትርኣይ መሰል ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ሰለሰተ ዓባይቲ ጉዳያት ዘድሃቦ ይኸውን። ሕቶ ማዕርነት ደቂ ኣንስትዮ

- ብስነ ህይወታዊ (ባዮሎጂካዊ) ኣፈጣጥራ መሰረት ዝለዓሉ ናይ ሰብኣዊ መሰል ሕቶ ደቂ ኣንስትዮን
- ካብ ኣብ ልዕሊኡን ዝበፀሐ ናይ ሓይሊ መጥቃዕታት
- ናይ ሕጊ ሓለዎ ናይ ምርካብ መሰልን እንትኾኑ

ንሕቶታት ሰብአዊ መሰላት ደቂ ኣንስትዮ ቐዲልና ንርእይ።

1 መሰል ማዕርነት፤ መሰል ደቂ ኣንስትዮ እንትበሃል ቐልፊ ሕቶ ደቂ ኣንስትዮ ኣብ መሰል ማዕርነት ዘተኮረ እዩ። እዚ እንትበሃል ሕግታት፣ ፖሊሲታት፣ ተግባራትን ፆታን መሰረት ብምግባር ዕዕንቶን ኣድልዎን ክገብሩ ከምዘይብሎምን ደቂ ኣንስትዮ ከም ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ ናይ ኩሎም መሰላት፣ ነፃነታት፣ ጥቕምታትን ተጠቀምቲ ክኾና ይግባእ ዝብል እዩ። ካብዞም መሰላት ውሽጢ ንማዕረ ስራሕ ማዕረ ክፍሊት ምርካብ፣ ማዕረ ምስ ደቂ ተባዕትዮ ክመርፃን ክምረፃን መሰል ብኣብነት ዝጥቀሱዮም። ኣብዚ ዝለዓሉ ነጥብታት ንዘበናት ብቐጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ መንገዲ ሱር ዝሰደደ መድልዎ ምክንያት ብቐጥታ ከይሕልዎም ዝተገበሩ ሰባት ብማዕረ ኹነታት ምምዛን ክንደየናይ ፍትሓዊ ከምዝኸውንዩ። ንዘበናት ብፆታ፣ ብዓሌት...ወዘተ እናተሰርሐሎም ዝነበሩ ሕግታትን ልማዳዊ ኣሰራርሓታት ማእኸል ዝገበሩ ኢፍትሓዊ ዝኾኑ ሰፊሕ ኣፈላላይ ንምስትክኻል፣ ኣድላይነት ፍሉይ ድጋፍ ንዝተጎድኡ ክፋል ሕብረተሰብ ተኣማሚኑሉ ኣብ ዝተፈላለዩ ሃገራት ኣብ ተግባር ውጊሉ ይርከብ።

ግንቀፅ 35፣ መሰል ደቂ ኣንስትዮ [ቐፅሪ 5 (ሀ)ን (ለ)ን]

- ሀ. ደቂ ኣንስትዮ ፍቓድ ወሊድ ምስ ምሉእ ክፍሊት መሃያ ናይ ምርካብ መሰል ኣለወን። መጠን ፍቓድ ወሊድ፣ ንኹነታት ስራሕ እታ ንል ኣንስተይቲ ምስ ኩነታት ጥዕንኣ፣ ድሕንነት እቲ ህፃንን ስድራኣን ኣብ ግምት ብምእታው ብሕጊ ይውሰን።
- ለ. ፍቓድ ወሊድ ብሕጊ ብዝውሰን መሰረት ምስ ምሉእ ክፍሊት መሃያ ንዝወሃበን ፍቓድ ጥንሲ ክሓውስ ይኸእል።

2 ካብ ተፈጥሯዊ ኩነታት ደቂ ኣንስትዮ ዝነቐሉ መሰላት፤ ካብ ተፈጥሯዊ ባህርያት ደቂ ኣንስትዮ ዝነቐሉ ዝተፈላለዩ ፍሉይ ሓላፍነት ወይድማ ስራሕ ኣለወን። ንኣብነት ኣደነት። ደቂ ኣንስትዮ ብተፈጥሮ እኖታት (ኣዶ) እዮን። እዚ ንኣሊእ ዝተውሃበ ተፈጥሯዊ ፀጋ ዘይኮነስ ንደቂ ኣንስትዮ ጥራሕ ዝተውሃበ እዩ። ካብዚ ዝነቐለ ፍሉይ ድልዎት ኣለወን። እዞም ፍሉይት ድልዎታት ደቂ ኣንስትዮ ድማ ፍሉይ ሓለዎ ሕጊ የድልዮም። ካብዚኦም ሓለዎታት ሕጊ ውሽጢ ፍቓድ ወሊድ ምስ ክፍሊቱ ምርካብ፣ መቐፃፀሪ ሜላታት ወሊድ ምርካብ ...ዝብሉ ይርከብዎም።

3 ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀሙ ተግባራት ሓይሊ (ምፃዳድ)፤ ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ልዕሊኣን ተግባራት ሓይሊ ብቤተሰብ፣ ብማሕበረሰብን ብመንግስትን ይፍፀሙ ነይሮም። ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀሙ ተግባራት ሓይሊ ኣካላዊ፣ ወሲባዊ ከምኡውን ስነልቦናዊ መጥቓዕቲ ዘጠቓልል ነይሩ። ስለዚ ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀሙ ተግባራት ሓይሊ ንምውጋድ ሕቡራት መንግስቲ ዓለም ዘውፀኦ መግለፃ ኣሎ። ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀሙ ተግባራት ሓይሊ ማለት ኣብ ናይ ደቂ ኣንስትዮ ኣካላት፣ ስነ ልቦና ወይድማ ስምዒትን ከምኡ'ውን ወሲባዊ ስቓይን ዘስዕቡ ተግባር ምፍፃም ዝብል እዩ። ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀሙ ተግባራት ሓይሊ ተባሂሎም ዝግለፁ ንኣብነት ካብ ድልዎት ወፃኢ ዝፍፀም ወሲባዊ መጥቓዕቲ፣ ተግባራት ጎዳኢ ባህልታት (ምክንኻብ)፣ ብበዓል ሓዳር ኣገዲድካ ምድፋር፣ ወሲባዊ ትንኮሳ፣ ተገዲደን ኣብ ነብሰን ሸይጠን ዝሓድራሉ ስራሕ ምእታው፣ ብደቂ ኣንስትዮ ምንጋድ ... ወዘተ ንዝመሳሰሉ ይሓውስዮ።

ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ገዝአን ህውከትን መጥቃዕትን የጋጥመንዮ። ዝዚ መንቀለ ተገይሩ ዝውሰድ ካብቲ ልማዳዊ ኣተሓሳስባ ዝነቅል ከም ምልዕዓል ጉዳያት መንበሪ ዝዝምልከት ንደቂ ኣንስትዮ ጥራሕ ዝተውሃበ ዕማም ተገይሩ ስለዝውሰድዮ። እዚ ድማ ከም ስራሕ ዘይውሰድ የግዳስ ጊዜ ኣብ ምብላዕን ካብ ካልኣት ናይ መፍረያይነት ስራሕቲ ጎኒ ዝገድፍ ስለዝኾነ ኣብ ደቂ ኣንስትዮ ዘለዎ ዕልዋ ከቢድዮ። ዲሞግራፊያዊ መፅናዕቲ ጥዕና ኣብ 2005 ዓ.ም.ፈ ከምዝተሓበረ ኣብ ኩሎም ክልላት ሃገርና ብሰንኪ ናይ ገዛ ዕዮታት መጥቃዕቲ ዝበፀሐን ደቂ ኣንስትዮ ልዕሊ 70%እዮን። ብኻሊእ ወገን ድማ ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ገዛ ዝሰርሖም ንልዕሊ 16 ሰዓት ዝኾነ ተግባራት ብደቂ ተባዕትዮ ከም ስራሕ ዘይቐዕሩ ምዃናምን ኣብዚ ዘለዎም ግምት ትሑት ክኸውንን ይገብሮ። ንኣብነት ኣብ መፅሔት ስነ ህዝቢ ብሓደ እዋን ዝወፀ ዕሑፍ ከምዝሰፈነ ይገልፅ።

“ሓደ ሓረስታይ በዓልቲ ገዛኹም እንታይ ትሰርሕ ተባሂሎም ተሓቲቶም ምንም ስራሕ የብላን ይብሉ። እንታይ ድኣ ትገብር እንተተብሃሉ ዝሃብዎ መልሲ ንጉሆ ተሲኣ ቐርሲ ሰሪሓ ናብ ግራት ተፋንዮኒ፣ ፋዱስ ምስኮነ ምሳሕ ሰሪሓ ትመፀኒ፣ ኣብቲ ግራት ድማ ጉልጉል ትውዕል፣ ኣቐዲማ ተመሊሳ ድማ ነቶም ከብቲ ዝብላዕን ዝስተን ኣዳሊያ ናብ ሰፊሮም ተእቱ፣ ንዓይ እውን እግረይ ሓፂባ ድራር ተቐርብ ይብሉ። እዎ እዚ ኹሉ ስራሕ ዶ ኣይኮነን እንተተብሃሉ መልሲ ይሰእኑ።”

እዚ ዘመላኽት ናይታ ንል ኣንስተይቲ ሰፊሕ ዓዕሪ እትኾን ዘለዎ ተቐባልነት ድማ ትሑት ከምዝኾነዮ።

እዚ ኩነታት ኣብ ደቂ ኣንስትዮ ተምሃሮ ዘዕረፎ (ዝሓደጎ) በሰላ ከምዘሎ ዝፍለጥዮ። ከምቲ ወዲ ተባዕታይ ኣብ ትምህርቲ ብሓባር ይውዕላ። ናብ ገዛ ምስተመለሳ ድማ ምስ ኣዴታተን ኮይነን ናብ ስራሕ ገዛ ይዋፈራ። ደቂ ተባዕትዮ ግና ናብ መፅናዕትን ፀወታን ይኸዱ። እዚ ተግባር ድማ ኣብ ትምህርተን ኣሉታዊ ዕልዋ ስለዝፈጥር ብልጫ ዘለወን ኣይኾናን። ናብ ከምዚ ዝመሰለ ስራሕቲ ገዛ (ምስ እንኣተን ኣብ ውሽጢ ንዓ) ዘይተዋፈረት ንል ኣንስተይቲ ኣብ ስድርኣ ይኹን ኣብቲ ማሕበረሰብ ከም ወድኒ ስለትረኣይ ካብ ከምዚ ዓይነት ፀቕጢ ኣረኣእዮን እምነትን ንምንጋፍ መፃኢ ሂወታ ኣብ ሓደጋ ከውድቕ ናብዝኸእል ኣብ ሕኹትኩት ክተሕልፎ ትግደድ። እዚ ድማ ካብቶም ኣብ ደቂ ኣንስትዮ ፀገማት ዘብፀሑ ተግባራት ተወሲዱ ዝረኣን ብስድራ፣ ማሕበረሰብን መንግስትን ፍሉይ ጠመተ ዘድልዮ ከምዝኾነ ይሕበር።

ፍሉይ ድጋፍ ደቂ ኣንስትዮ፣ ንምዃኑ ፍሉይ ፆታዊ ድጋፍ እንታይ ማለትዮ? ፍሉይ ድጋፍ ማለት ቅድም እንትብል ኣብዝነበረ ስርዓት ተወፂኦም ንዝፀንሑ ክፋላት ሕብረተሰብ (ንኣብነት ደቂ ኣንስትዮ) ዝበለፀ ዕድል ብምሃብ መስተኻኸሊ ስጉምትታት ብምውሳድ ማዕርነት ብተግባር ምርገጋፅ ማለት እዩ። መስተኻኸሊ ስጉምቲ ብምውሳድ ማዕርነት ብተግባር የረጋግፅ ተባሂሉ ዝግመት እቲ ምብልላፅ ክፍጠር ዝኸኣለ ንድሕሪት ዝተረፉ ክፋል ሕብረተሰብ ብምኽንያት ውሽጢ ፀገም እንተይኾነ ንዘበናት ብዝበፀሖም ወፅዓ ምኽንያት እዩ ተባሂሉ ስለዝተኣመነሉ እዩ። ፍሉይ ፆታዊ ድጋፍ ንደቂ ኣንስትዮን ንደቂ ተባዕትዮን ናብ ማዕረ ደረጃ ንምምፃኡ ጥራሕ እንተዘይኮነስ ብኣጠቓላሊ ኣብቲ ሕብረተሰብ ውሽጢ ብታሪኽ ዕዕንቶን ኣድልዎን በባሕዎም ምስ ካልኣት ኣካላት ሕብረተሰብ ማዕረ ምስታፍ ንዘይከኣሉ ጉጅለታት ኩሉ ዝትግበር እዩ።

ኣብ ሃገርና ደቂ ኣንስትዮ ንዘመናት ክበዕሉን ዝገብሩ ወዕዓ ምኽንያት ብምግባር ምስቶም ካልኣት ኣካል ሕብረተሰብ ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ ብቕዓትን ክእለትን የብልናን ኢለን ክኣምና ፀኒሐንዮን። ሕዚ ብኹሉ መዳይ ማዕረ ኮይንክን ኣለኽን እሞ ምስ ደቂ ተባዕትዮ ማዕረ ተወዳደራ ማለት ኢፍትሓዊ ስለዝኸውን ብደረጃ ሕገመንግስቲ ናይ ፍሉይ ድጋፍ ኣድላይነት ተሓንጺቦ ኣሎ። እዚ ንደቂ ኣንስትዮ ዝግበር ፍሉይ ድጋፍ ግና ንኽሉ ግዜ ዝገብሩ እንተይኮነስ እቲ ሕዚ ዘሎ ኢ-ፍትሓዊ ኣፈላላይ ክሳብ ዝስተኻኸል ጥራሕ ዝገብሩ እዮ። ተምሃር ደቂ ኣንስትዮ ከመይ ገይረን ናብ ዝለዓለ ስልጣንን ሓላፍነትን፣ ደረጃ ትምህርቲ፣ ብርኪ ዕብዮት ስራሕ፣ ኣባልነት ቤት ምኽሪ ወዘተ ክመገ ይኽእላ? ኣብ ገጠራት ዝርከባ ደቂ ኣንስትዮ ብኸመይ ኣገባብ ብትምህርቲ ክነፍግ ይኽእላ? ኣብ ትሕቲ ዕድመ መርገ ነፃ ክኾና ይኽእላ? ተመያየጡሉ።

ስለዚ ደቂ ኣንስትዮ ብፍላይ ብትምህርቲ ክነፍግ፣ ብኣካዳሚያዊ ዓቕሚ ክብርትዮ፣ ብቴክኒካዊ ክእለት ስራሕን ምህን ክተባብዮ፣ ኣብ ዝተፈላለዩ ብርኪ ንሓላፍነትን ስልጣንን ስራሕ መንግስቲ ክምደባ፣ ቅድሚያ ዕድል ትምህርቲ ክወሃባን ኣብ ውድድር ዕብዮት ስራሕን ዝበለፀ ጠለብ ንደቂ ኣንስትዮ ክኸውን ምውሳን ወዘተ ዝመሳሰሉ ኣሰራርሓታትን ኣካይዳታትን ንደቂ ኣንስትዮ ድጋፍ ምሃብ ብዝብል ዝፍፀም ዘሎ እዮ። ኣብ ኮለጃት፣ ዩኒቨርስቲታትን ኣብያተ ትምህርተን ወን ንደቂ ኣንስትዮ ፍሉይ ደገፍ ይገበረሉን ብዝብል ምርድዳእ ኣብ ስራዕ ክፍለግዘያት ወፃኢ ተወሳኺ መጠናኸሪ ትምህርቲ ክወሃቦን ይግበር እዮ። ብመሰረት ከምዚ ዝመሰለ መትከል ፍሉይ ደገፍ ንደቂ ኣንስትዮ ኣብ መረፃ ኣባላት ቤት ምኽሪ ኣብ 30 - 50% ደቂ ኣንስትዮ ኮይነንለዎ።

ተሳትፎ ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ፓርላማ (ቤት ምኽሪ)፤ መንግስታዊ ትካላት ደቂ ኣንስትዮ ስራሕተን ዝበለፀ ክበድ ንክኸውን ዝገብሩ ዝተፈላለዩ ማሕለኻታት ኣለዉ። ንኣብነት ምስ ናይ ደቂ ኣንስትዮ ማሕበራዊ ናብራ ዘይሰማማዕ ሰዓት ስራሕን ኣኼባን፣ እዋን ኣኼባ ኣብ ስራሕ ሰዓት ጥራሕ ምግባር፣ ግልጋሎት ሰርቪስ ዘይምህላው፣ እኖታት (ኣዶ) ቆልዑ ዝኾና ቆልዑተን ዝገብሩሉ (መፅንሒ) ዘይምህላው፣ ኣብቲ ቤት ምኽሪ ዘለዎ ህንፃ ምህላው ምርግጋዕ ... ወዘተ ዝመሳሰሉ ማሕለኻታት ኣለዉዎን። ስለዚ ደቂ ኣንስትዮ ነቲ ዝውሃቦን ስራሕ ብውነን ብድልዮትን ንክሳተፋሉ ዝሕግዝ ኣሰራርሓታት ክህልዉ ኣለዎም ማለትዮ። ኣብ ኣኼባታት ቤት ምኽሪ ወን እንተኾነ ኣብ ኣዋን ዘተን ምይይጥን ኣብ ጥቕሚ ዝውዕሉ ቃላት ኣብ ሓደ ፆታ (ወዲ ተባዕታይ) ጥራሕ ዘድህቡ እንተኾይኖም እተን ኣባላት ደቂ ኣንስትዮ ማዕረ ከምቶም ደቂ ተባዕትዮ ኣብ ቤት ምኽሪ ንክይሰመዓ ዝገብር እዮ።

ስለዝኾነ እውን ቋንቋታት ቤት ምኽሪ ፆታ ኣብ ግምት ዘእተወ ንክኸውን ውሕሉል ጥንቃቄ ምግባር የድልይ። ብሓፈሻ እንትረኣይ ውዕኢታውነት ስራሕቲ ደቂ ኣንስትዮ ኣባላት ቤት ምኽሪ ክብ ንምባል ኣብ ዝሕግዙ ሜላታት እዞም ዝስዕቡ ከም መጠቓለሊ ሓሳብ ክቕመጡ ይከኣል።

- ወድዓዊ ዝኾኑ ሕቶታት ደቂ ኣንስትዮ ብምፍላይን ባህሪኦም ብምርዳእን ኣብ ምይይጣት ቤት ምኽሪ ንክቐርቡ ምግባር
- ስራሕቲ ቤት ምኽሪ ቀለልትን ክበድትን ኢሉ ዝፈልይ ኣረኣኢያ ብምስባር ደቂ ኣንስትዮ ኣባላት ቤት ምኽሪ ኣብ ኩላን ኮሚቴታትን ማህበራትን እቲ ቤት ምኽሪ ዘለዎ ተሳትፎ ንክዓቢ ምግባር

- ደቂ አንስትዮ አባላት ቤት ምክሪ ኣብ ዘተን ምይይጥን እቲ ቤት ምክሪ ክዛረባሉ ዝክእላ ሜላታትን ባይታታትን ምፍጣር። ነዚውን ክእለት ክርክርን ዘረባን ክፅብያ ዝክእላሉ ዝተፈላለዩ ስልጠናታት ኣባላት ደቂ አንስትዮ ክረኽባ ምግባር።
- ኣብ ደቂ አንስትዮ ዝሰርሑ ማሕበራትን ትካላትን ስጦም ርክብ ንምፍጣር ዘየቋርፅ ሓበሬታን እዋናዊ ሕቶታት ደቂ አንስትዮን ምርካብ።
- መራካቢ ሓፋሽ ብምጥቃም ሓለዎትን ንጡፍ ተሳታፊይነት ደቂ አንስትዮ ኣበላት ቤት ምክሪ ክብ ንክብል ምግባር።
- ቤት ምክርታት ዝሰርሑሎም መምርሕታትን ኣሰራርታትን ምፍላጥ ብዝግባእ ምርዳእ ኣብ ጥቕሚ ምውዓልን ስራሕቲ ደቂ አንስትዮ ቤት ምክሪ የዐንቅፉ እዮም ተባሂሎም እንትእመን ድማ ንክልወጡ ወይድማ ንክመሓየሹ ምዕፃር የድልይ።

ተሳትፎ ደቂ አንስትዮ ኣብ ፈፃሚት ስራሕ መንግስቲ (ካቢኔ)፤ ደቂ አንስትዮ ኣብ ስራሕ ፈፃሚት ኣብ ዝተፈላለዩ ብርኪ ሓላፍነት ክሳተፉ ይግባእ። ናብዚ ብርኪ ንምዕባይ ትምህርትን ስልጠናን ኣገዳሲ ኾይኑ ብዝበለፀ ግና ናብ ሓላፍነት ወፂኢን ንምምራሕ ዘክእል ፃርሰ እምነት ክፅብያ ምግባር ቐልፊ ስራሕ ክኸውን ኣለዎ። ናብዚ ንምብፃሕ ድማ ከምቲ ቅድም ክብል ዝተገለፀ ፍሉይ ደገፍ ዝሓትትን ብብውዳበኣን ነዚ ዘግብር ስራሕ ክሰርሑን ይግባእ። በዚ መሰረት መንግስቲ ክገብርም ዝግባእ ወይድማ ክወስዶም ዝግባእ ስጉምታታት ነዚ ይመስል።

- ኣብ ኣመራርሓ ፈፃሚ ኣካል ካብ ሚኒስትር ጀሚሩ ክሳብ ጣብያ ምምሕዳር ዝሳተፉሉ ኩነታት ምፍጣር። እዚ ኣገባብ ድማ ኣብ ክልልና ኣብ ወረዳታት 30% ፈፃሚ ኣካል ደቂ አንስትዮ ንክኾና ተወሲኑን ኣብ ተግባር ከምዝወፃለን ከም ኣብነት ምውሳድ።
- ናብ ኣመራርሓ ክመፃ ዝግበኣን ደቂ አንስትዮ በቲ ዝረኽበኦ ወፅኢትን ኣብ ውዳበኣን ዝነበረን ንጥፊት ብምርኣይ ንኣመራርሓ ብምሕራይ ስልጠናን ልምድን ክረኽባን ምግባር።
- ኣብ ሃገርና ይኹን ኣብ ዓለም ብሉፅ ተሞክሮ ዘለወን መራሕቲ ደቂ አንስትዮ ዝምልከቲ ፅሑፋትን ተሞክሮን ክረኽባ ምግባር።

ነዞም ኣገባባት ብምጥቃም ኣብዚ እዋን ኣብ ኣመራርሓ ዘሎ ትሑት ተሳትፎ ደቂ አንስትዮ ንምዕባይ ብቐዳምነት ኣብ ኩሎም ኣካላት ነዚ ንምምሕያሽ ቆራፅነትን ተበግሶን ዘድልይ ምዃኑ ምርዳእ የድልይ። ስለዝኾነ ድማ ማዕርነት ደቂ አንስትዮ ንምትዕርራይ ካብ ፖለቲካዊ ፓርቲ ጀሚሩ ፍሉይ ጠመተ ሂብካ ምስራሕ ካብ መንግስቲ ትፅቢት ይግበር።

መልመዲ 4.2

ነዘም ዝሰዕሱ ሕቶታት ትኽክል እንተኾይኖም 'ሓቂ' ትኽክል እንተዘይኾይኖም ድማ 'ሓሶት' እናበልኩም መልሱ።

- 1 መናእሰይ ሂወቶም ብስምዒት ጥራሕ ምምራሕን ብተፈላለዩ ግዝያዊ ዝኾኑ ረብሓታት ተገዛኒይ ምዃንን ስለዘጋጥሞም ብቐሊሊ ንኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ይቃልዑ።
- 2 ብዛዕባ ሰብኣዊ መሰላት ዝምልከቱ ድንጋገታት ኣብ ሕገ መንግስቲ ፈዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ካብ ዓንቀፅ 9 ክሳብ 14 ይርከቡ።
- 3 ሰብኣዊ መሰላት ዝበሃሉ ብምልኡም ኣድማሳዊ ብዝኾነ መልክዑን ብኹለመዳያውን ንኹሉ ዝሓቕፉን ዙርያ ምላሽን እዮም።
- 4 ውድብ ሕሱራት መንግስታት ዓለም ብዛዕባ ሰብኣዊ መሰላት ድንጋገ ዘውፀኡ ብ1979 ዓ.ም.ፈ እንትኾውን ብ1981 ዓ.ም.ፈ ድማ ናብ ትግብራ ኣትዮም።
- 5 ሰብኣዊ መሰላት ብምልኡም ተደጋገፍትን ዘይነፃፀሉን እንትኾኑ ፈጊሞም ድማ ዘይገሃሱን ዘይድፈሩን እዮም።
- 6 ኩሎም ሰባት ኣብ ቅድሚ ሕጊ ማዕረፊያ፣ ብዘርኢ ይኹን ወይድማ ብብሄር፣ ብብሄረሰብ፣ ብሕብሪ፣ ብደታ፣ ብሃይማኖት፣ ብቋንቋ፣ ብፖለቲካዊ ኣተሓሳስባ፣ ብማሕበራዊ መቐቐል፣ ብሃፍቲ፣ ብትውልዲ ወዘተ ኣፈላላይ ኣይግበረሎምን ዝብል ኣብ ሕገ መንግስቲ ፈዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 35/1-2 ይርከቡ።
- 7 መሰላት ደቂ ኣንስትዮ ብዝምልከት ኣብ ሕገ መንግስቲ ፈዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 35 ብዘርከብ ይርከቡ።
- 8 ደቂ ኣንስትዮ እኖታት (ኣዶታት) ምዃንን ብሰብኣዊ መሰል ዝረኽቡን ብሕገ መንግስቲ ዝተረጋገፀለን ፀጋዮ።
- 9 ደቂ ኣንስትዮ ፍሉይ ድጋፍ ንክግበረለንን ነዚ ዝግበረለን ፍሉይ ድጋፍን ክትትልን ድማ ብግቡእ ክጥቀማሉ ከምዝግባእን ኣብ ሕገ መንግስቲ ፈዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 35 ብዘርከብ ተገለፀዮ።
- 10 ደታ ምስ ማሕበራዊ፣ ባህላዊ፣ ሃይማኖታውን ልማዳዊ እምነታትን ተዛሚይም ዝንፀባረቑ ኣተሓሳስባታት እንትኾኑ ደታ ዝበሃል ድማ ስነ ሂወታዊ (ባዮሎጂካዊ) መግለጻዮ።

4.2.3 ግደ መናእሰይ ኣብ ዛዕባታት ስርዓተ ደታ ብዝምልከት

ንጥፈት 4.4

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 — 2007 ዓ.ም) ካብ ገፅ 132 - 134 ዝርከብ ብዛዕባ ስርዓተ ደታን መናእሰይን ዝምልከቱ ዕሑፋት ትልሚ ኣብ ቤተ መጻሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ከይድኩም

አንብቡ። ዘንብብክምዎውን ተመያየጡሉ። ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን ብዛዕባ ደቂ አንስትዮ ዘቐመጠም አንፈታትውን አንቢብኩም ተመያየጡሉ። ብመሰረት ዘንብብኩምዎን ዝተመያየጥኩሙሉን ድማ ጠመተ ዝተውሃቦም አንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂታት (ሜላታት) አፈፃፀምን ስርዓተ ምዕራብን መናእሰይን ዝምልከት ተመያየጡሉ። ዝበፃሕኹሙሉ ምርድዳእ ድማ ብዕሉፍ ሒዝኩም ናብ ክፍሊ አቕርቡ።

- ንደቂ አንስትዮ ካብ ዘግልሉ ተግባራት ነፃ ምዃን። ንማዕርነት ዝጥምቱ ሕግታትን ፖሊሲታት ብምርዳእ ነዚ ዘፈፀሙ ትካላትን ውልቀ ሰባትን ምጥያሽ። እዚ ማለት ኣብ ደቂ አንስትዮ ኣመልኪቶም ዝነበረ ግጥይ ኣተሓሳስባ ንምውጋድ ዝፃለሙ ዓለምለኽ ሕግታት ብፍላይ ብ1979 ዓ.ም.ፈ ኩሎም ንደቂ አንስትዮ ዘግልሉን ዝጎድኡን ተግባራት ምውጋድን ካልኣትን ክርድኡ ኣለዎም። ኣብ ሃገርና ካብ ሕገ መንግስቲ ጀሚሮም ዘለዉ ሕግታትን ማዕርነት ንምርግጋዕ ዝፃለሙ ፖሊሲታትን ስትራቴጂን ከምኡውን ኣብ ቀረባ እዋን ዝተዳለወ ፓኬጅ ተጠቓምነት ልምዓት ኣብ ምትግባር ክነጥፉ ኣለዎም።
- ንደቂ አንስትዮ ዘግልሉ ልማዳዊ ተግባራት ዘለዎም ማሕበራውን ፖለቲካውን ኣሉታት ብምፍላጥ ብብደረጃኡ ንክፍትሑ ኣብ ዝገበሩ ስራሕቲ ግንዛብ ምህላው። ነዚ መሰረት ዝገበሩ ስልጠናታት ብምክያድ ኣብ ሙያውን ቴክኒካውን ከምኡውን ፖለቲካዊ ዓቕሚ ብምፍጣር ደቂ አንስትዮ ኣብ ኩሎም ስራሕቲ ተዋፊረን ካብ ደቂ ተባዕትዮ ከምዘይንእሳ ብተግባር ምርግጋዕ ይግባእ።
- መንግስቲ ስርዓተ ምዕራብ ሂሳብ ዝሰርሖም እናተፈፀሙ ዝርከቡን ጉዳያት ክፈልጡን ዘለዎም ጥንካረን ድኽመትን ብምፍላይ ግብእኻ ምፍፃም። ኣብዚ እዋን ብመንግስቲ ይኹን ዘይመንግስታዊ ኣካላት ፍሉይ ጠመተ ተዋሂቦ ይርከቡ። ኮይኑ ግና ቦቲ ዝነበረ ማሕበራውን ባህላውን ልምድታት መሰረት ከምቲ ዝድለ ለውጢ ክመዕእ ኣይከኣለን። ነዚ ኣብ ምልዋጥ ድማ ካብ መናእሰይ ብሙያ፣ ብኣተሓሳስባ፣ ኣብ ዝተዋፈረሉ ዓውደ ስራሕን ኣብ ስድራን ዘይሕለል ፃዕሪ ክገብሩ ይግባእ።
- መናእሰይ ኣብ ምጉልባት ስርዓተ ምዕራብ ናይ ማዕርነት፣ ልምዓትን ሰናይ ምምሕዳርን ጉዳያት ብምውዳድ ቕልጡፍ ማሕበራውን ባህላውን ለውጥን ምዕባለን ንክመዕእ ምዕዳር። ኣብዚ ዝሰላጠ መንግስታውን ዘይመንግስታውን ስራሕቲ ስርዓተ ምዕራብ ካብ ትልሚ ጀሚሩ ክሳብ ኣፈፃፀማ ስርዓቱ ሓልዩ ኣብ ምትግባር ተሳትፎኦም ከጠናኽሩ ምግባር።
- መናእሰይ ደቂ አንስትዮ ነቶም ኣብ ሕሉፍ ዝነበሩ ምግላል መድልዎን ኣብ ምውጋድ መርኣያን ሞዴልን ናይቲ ቃልሲ ክኾና ከምዘለዎን ምርዳእ ይደሊ። ነዚ ተዋሂብዎን ዘሎ ድርብ ሓላፍነት ማለት ምዕራብን ዜጋውን ብተግባር ምውፃእን ብሕጋዊ መንገዲ ዝተፈጠረለን ባይታ ብኣግባቡ ክጥቀማሉ ይግባእ። ኣብዚ ብፍላይ ክሰርሖኦም ዝግብኡ ጉዳያት እዞም ዝስዕቡ ይርከቡዎም፤
  - ☞ ኣተሓሳስባ ደቂ አንስትዮ ኣብ ምቕያር ዝተፈላለዩ ኣግባባት ማለት ብማእኸናት መራኸብቲ ሓፋሽ፣ ድራማ፣ ስነ ፅሑፍ ወዘተ ሜላታት ብምጥቓም ነቶም ልማዳዊ ተግባራት ንምቕያር ፃዕሪ ምግባር፤
  - ☞ ኣብ ዝተዋፈረሉ ዓውደ ስራሕ ጉዳያት ስርዓተ ምዕራብ ብመተ ብምግባር ስራሕቶም ዝፍፀሙ ምኻኖም ምክትታልን ምግምጋምን፤

- ☞ ብሙያን ብዖታን ኣመልኪቶም ዝጣየሹ ውዳበታት ምስታፍን ብቲ ውዳብ ኣቢልካ ዕላማታት ስርዓተ ዖታ ኣብ ዕልባት ምብጻሕ፤
- ☞ ንስርዓተ ዖታ ምትግባር ዕንቅፋት ወይ ማሕለኻ ዝኾኑ ሕግታትን ኣሰራርሓን እንተሃልዮም ንኸውገዱ ምስ ዝምለከቶም ኣካላት ብሓባር ምስራሕ፤
- ☞ መናእሰይ ደቂ ኣንስትዮ ንስድራ ኣብ ምቕይራን ናይ ባዕለን ናብራ እንትምስርታ ድማ ኣብ ስርዓተ ዖታ ማለት ማዕርነት ኣብ ምርግጋዕ ኣብቲ ዝነብራሉ ሕብረተሰብ መርኣያ ዝኾነ ምንቅስቓስ ምግባር ዝብሉ እዮም፡፡

ዕዮ ጉጅለ 4.4

- ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ስልጣን ክንድዝድለይ ብበዝሒ ዘዋለዱ ምክንያት ንምንታይ'ዩ?
- ኣብ ከባቢኹም ንተሳትፎ ደቂ ኣንስትዮ ዕንቅፋት ዝኾኑ እንታይዮም?
- ኣብ ትምህርቲ ዘሎ ተሳትፎ ደቂ ኣንስትዮ ምስ ውዕኢት እንትሓመድ እንታይ ይመስል?
- ኣብ ከባቢኹም ብብሉፅ ስራሕተን መርኣያ ዝኾና ደቂ ኣንስትዮ ኣብነት ብምግባር ምይይጥ ኣካይዱ፡፡
- ስርዓተ ዖታ ኣብ ኩሉ ስራሕቲ መንግስትን ህዝብን ንኸይተኣታተው ማሕለኻ ዝኾኑ ከመይ ዝበሉ ፀገማትዮም?
- ሰብኣዊ መሰላት ምስ ሕገ መንግስቲ ኣላሚድካ ግለፅ፡፡
- ስርዓተ ዖታን ዖታን ብዝርዝር ኣብራህርሁ፡፡
- ብመሰረት ሕገ መንግስቲ መሰል ደቂ ኣንስትዮ ዘርዝሩ፡፡
- ማዕርነታዊ መሰል ደቂ ኣንስትዮ ከመይ ትርድእዎ?
- ተፈጥሯዊ መሰል ደቂ ኣንስትዮ ከመይ ትገልፅዎ?
- ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀሙ ተግባራት ሓይልን ምግዳድን ብዝምልከት ብኣብነት ኣረድኡ፡፡
- ናብይ ዖታዊ ድጋፍ ደቂ ኣንስትዮ ንምንታይ የድልይ?
- ግደ መናእሰይ ኣብ ዛዕባታት ስርዓተ ዖታ ኣረድኡ፡፡

4.2.4 ምቁፅፃር መፀገምቲ ማሕበራዊ ኩነታት — ኣብ ሁከትን ዕግርግርን ምርሓቕ

ንጥፈት 4.5

ተምሃሮ ኣብ ትነብሩሉ ከባቢ መነወርቲ ባህርያት ዝተላበሱ ሰባት ኣለዉ ደ? ንኣብነት ኣብ ከባቢ መንበሪ ገዛውቲ ብስርቅን ተመሳሰልቲ ልክስክስ ባህርያት ዝፍለጡ፤ ብዝፍፅምዎ ገበናት ፖሊስ እናኣለሽ ዝኣስሮምን ዝፍትሑን፤ ኣብ እንዳ መስተን ውራይ

እንዳዝግበረሎም ከባብታት ባእሲ ዝፈጥሩ፣ ሰላማዊ መነባብሮ ህዝቢ ዝዘርጉ፣ ምስ ጫትን ካልኣት ዕፃት ክሓይኩ ዝውዕሉ፣ ብመስተ ሰኪሮም ሰፈር ዝርብኹ፣ ዒዋሉ እናተብሃሉ ብልምዲ ዝፍለጡ... ከምዚኤም ዝመሳሰሉ ቅጥዕን ስርዓትን ዘይብሎም ዘረግቲ ሰላም ነበርትን ስድራን ኣለዉ ዶ? ወዲንነት ከ እንታይ ማለት'ዩ?

ተምሃሮ ካብ ሁከትን ዕግርግርን ንምርሓቕ ኣብዞም ዝስዕቡ ክልተ መሰረታዊ ጉዳያት ተመያየጡ፡

- ወዲንነት፣ ዕውልና፣ ወልፊ እፃት፣ ምግዳፍ ባህላዊ ፀጋታት (እሴታት) ምስኣን፣ ምዝራፍን ምዕማዕ ኣንስትን (ደቂ ኣንስትዮ)
- ምክልኻል ወዲንነት፣ ዓርሰ ግንዛብ ብምዕባይ ዕዕንቶ መሓዛ ምቅላል፣ ግዘኻ ኣብ ማእኸል መናእሰይ ምሕላፍ፣ ምስ ስድራኻ ኣሳብን ተሞክሮን ምልውዋጥ፡፡

ሀ. ወዲንነት፣ ዕውልናን ሁከትን

ወዲንነት ማለት ህፃናት ካብ ስድራ፣ ማሕበረሰብ፣ ቤት-ትምህርቲ፣ መንግስቲ ስርዓት ቁዕዕርን ክትትልን ወፃኢ ብምኒን ሂወቶም ቅጥዒ ብዘይብሉን ስርዓትን ሕግን ብዝጎደሎ ኣገባብ እንትመርሑ፣ ካብዚ ሓሊፎም ሰላማዊ መነባብሮ ካልኣት ሰባት ዝርብኹን ንባዕሎም'ውን በካናታት ዝኾኑ ደቂ ጎደና ማለት'ዩ፡፡ ህፃናት ናብ ከምዚ ዓይነት ስርዓት ዝሰዓነን ቅጥዒ ዘይብሉን ብኹን ናብራ ሂወት ዝበዕሉሉ መንገዲ (ኩነታት) ብዝተፈላለዩ ምክንያታት ዝግለፁ ኾይኖም ብፍላይ ድማ እዞም ዝስዕቡ ይርከብዎም፡፡

- ካብ ወለዲ ይግበረሎም ዝነበረ ክትትልን ምክርን ብምንኣሱ ብግዝያዊ ስምዒት ተዓሽዮም ናብዚ ሂወት ክኣትዉ ይክእሉ፡፡
- ካብ ወለዲ ዝግበር መቐፃዕትን ተደጋጋሚ ሃናዓይ ዘይኮነ ፀርፍን ምንኣኣስን ንስድርኡም ፀሊኦም ሰላም ዝረክቡ መሲልዎም ካብ ስድርኡም ሃዲሞም ናብ ጎደናን ወዲንነትን ይኣትዉ፡፡
- ኣብ ቤት-ትምህርቲ ዝግበረሎም ቁዕዕር ትሑት እንትኸውንን ኣባይ ከምዝውዕሉ ወለዲ ዘይፈልጡን ኣብ ቤት-ትምህርቲ ይውዕሉ ኢሎም ስለዝሓስቡን ኣብዚ መዳይ ክፍተት ስለዝፍጠር፡፡
- ብመሓዙት ተደፋፊእኻ ናብ ዕውልና ምእታው፡፡ ብፍላይ ናብ ፅርግያ ወፂኦም ብዝረክብዎ ሳንቲም ተዓሽዮም ነዚ ተግባር ዕቡቕ ኔሮም ብምውሳድ፡፡

በዚ መንገዲ ናብ ወዲንነት ዝኣትዉ ህፃናት ሂወቶም ንምምራሕ ስለዘይክእሉ ናብ ስርቂ፣ ምትላልን ካልኣት ገበናትን ዝተቐጻልዑ ስለዝኸውን ብኣብዝሓ ንማእሰርቲ ይቃልዑን ይሳጥሑን፡፡ ስለዚ ህፃናት፣ ሰገናትን መናእሰይን ካብ ከምዚ ዝመሰለ መሰክሕ ወዲንነት ንምንጋፍ ዝዓለመ ቅድመ ምድላዎት ክግበር ኣለዎ፡፡ ነዚ ንምትግባር ድማ ማሕበራውን ስነልቦናውን ኣገባብ ጠመተ ክወሃቡ ይግባእ፡፡ ስለዚ ወዲንነት ንሕብረተሰብ ዝጎድእን ንመናእሰይ ድማ ናብ ሕማቕ ዝኾነ ጎዳኢ ተግባራት ዘዋፍርን (ዝመርሕን) መነወራይ ተግባር ስለዝኾነ ብወገን መንግስቲ፣ ሕብረተሰብን ስድራን ከምኡ'ውን ዘይመንግስታውን ሃይማኖታውን ትካላት ጉቡእ ቆላሕታ ክህብዎ ዝግባእ እዩ፡፡ እሞ ተምሃሮ ወድኒነት ንምክልኻል እንታይ ዓይነት ስጉምትታት ክውሰዱ ይክእሉ ኢልኩም ትሓስቡ? ወዲንነት ከመይ ይውገድ? ኣብ ክፍሊ ተመያየጡሉ፡፡

ለ. ብዝተፈላላዩ ኣካላት ወዲንነት ንምክልኻል ክውሰዱ ዝግበኡም ስጉምታታት

1 ብመዳይ ኣስተምህሮ /ምልዕዓልን ጎስጓስን፣ኣብ ምፍራይ ይኹን ምጥቃም መዐወኒ እፃት ብቐጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ ዝሳተፉ ወገናት ውዕኢት መዐወኒ እፃት ኣብ ኣጠቓላሊ ሃገር ዘስዕቦ ጉድኣት ብግቡእ ተገንዚቦም ካብቲ ተግባር ዝርሕቑሉ ንተከታተልቲ ኣስተምህሮታት ዝርከቡሉ ኣሰራርሓ ምዝርጋሕ፤

- ኣብ ስርዓተ ትምህርቲ ምትእትታው፤
- ኣብ ፕሮግራማት ሬድዮ፣ ጋዜጣ፣ ቴሌቪዥን ምቅላሕ፤
- ኣብ ህዝባውን ሃይማኖታውን ክብረ ባፃላት ምልዕዓል ወዘተ መፍትሕታት'ዮም።

- 2 ዝተፈላላዩ ማእኸላት መዘናግዒ መናእሰይ ክስፋፍሑ ምግባር፤
- 3 ብወዲንነት ዝተፀመዱ ወገናት ህይወቶም ናብ ዝሓሸ ኩነታት ንምምላስ ናይ ኣመራርሓን ግልጋሎት ምክርን ዘረከቡሉ ማእከል ምጥያሽ፤
- 4 ኣብ ምፍራይን ምዝውዋርን መዐወኒ እፃት ዝሳተፉ ውልቀሰባት ወይ ድማ ጉጀለታት ጥቡቕ ክትትል እንናተገበሎም ሕጋዊ ስጉምቲ ክውሰደሎም ምግባር።

ሐ. ወዲንነት ንምክልኻል ብደረጃ ስድራ ክውሰዱ ዝግብኡም ስጉምታታት፤

- ወለዲ ንደቆም ትምህርቶም ብግቡእ ክከታተሉ ቤተሰባዊ ፍቕርን ክንክንን ክይተፈለዩም ንክፋቡዩ ኣድላይ ኩሉ ምፍፃም - ብፍላይ ንህፃናት ፍቕሪ ምሃብ።
- ኣሓቱን ኣሕዋቱን ንዕኡ ሲዒቦም ናብ ጎደና ክይወፁ ፍልፍል እቶት ስድራ ምጥንኻር - ድኽነትን ትሑት ኢኮኖሚያዊ መነባብርን ምውጋድ።
- በብደረጃኡ ዘለዉ ሓለፍነትን ወለድን ዓለምለኻውን ሃገራውን ሕግታትን ድንጋገታትን ብግቡእ ክፈልጡ ምግባር።
- ስድራ ክም ቁጣባዊ ዓቕሙ መጢኑን ኣረሓኪቱን ክወልድ ክተባባዕ ምግባር።
- ህፃናት እንትጋወሩ /እንተጥፍኡ/ ኣካላዊ መግረፍቲ፣ ምብራር፣ ምስንግ ወዘተ ጌጋ ምዃኑ ፈለጦም ክእረሙ ምምሃር።
- ብቐጠባዊ ፀገም ምክንያት ኣብ ንግዲ /ሽጋራ፣ ጋዜጣ፣ ቆሎ ወዘተ/ ተዋፊሮም ዝሰርሑ ህፃናት ጎና ጎኒ ስርሖም ትምህርቶምን ክከታተሉ ምሕጋዝ ግቡእ ክትትል ቁፅፅርን ምክያድ።

መ. ኣካላት መኽበርቲ ሕጊ ክወስድዎ ዝግብኡም ስጉምታታት

ከም መሓውር ስርዓት መንግስቲ ብደረጃ ኣካላት መኽበርቲ ሕጊ ክውሰዱ ዝግብኡም ስጉምታታት'ውን ኣለዉ። ካብዚኦም ንኣብነት ፀጥታ ንፖሊስን ካብ ሕብረተሰብ ክፋል ሓደ ኣካልን ብፀጥታን መዳይ ብዝምልከት ብመንግስቲ ዝተውሃበ ሓላፍነት ተግባርን ኣብ ህፃናት ኣተኣላልያ ዓብይ ተራ ኣለዎ። ፖሊስ ብዘለዎ ሙያዊ ግቡእ ጠንቂ

ማሕበራዊ መነባብሮ ክከላኸልን ክቆፃፀርን ይግባእ።

- ህፃናት አካላዊ፣ አእምሮአውን ምታውን መግረፍትን መጥቃዕትን ከይበፅሖም ፖሊስ ክከላኸለሎም ይግባእ፤
- ህፃናት ናብ ኅደና ከይወፁ ኣብያተ ትምህርቲ ምስ ስድራ ብምምኽኻር ኩሉ ኣድላይ ጥንቃቕ ክገብሩን ምኽሪ ብተኸታታሊ ምሃብን።

ሰ. ኣድማስ ግንዛብ ሕብረተሰብ ንክሰፍሕ ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት፡

ተምሃሮ ወዲንነት ንምክልኻል ኣድማስ ግንዛብ ሕብረተሰብ ክሰፍሕ ኣለዎ። እዚ ብኸመይ ኣገባብ ክኸውን ይኸእል? ዝብል ሕቶ ክትመያየጡሉ ይግባእ። ስለዚ ካብዚ ብተወሳኺ ኣድማስ ግንዛብ ሕብረተሰብ ክሰፍሕ ዝስዕቡ ስጉምትታት ክውሰዱ ይግባእ።

- ብዝተፈላላዩ ግዑደ መፅናዕቲ፣ ወርክሾፕ፣ ሰሚናራትን ማእኸናት መራኽቢ ሓፋሽን ኣቢሉ ንሕብረተሰብ ብሃዕባ ጥዑም ህይወት ህፃናት ብሓፈሻ ግንዛብ ክረኽቡ ኣስተምህሮ ምሃብ እቲ ቕንዲ ኣማራጺ ሜላ መከላኸሊ እዩ።
- ምስ ወለዶም ብዝረብሕን ብዘይረብሕን ጥፍኣትን ጌጋን ፅልእን ዝወፁ ህፃናት ኅረቤት ዘመድ ናይ ከባቢ ሕብረተሰብ ክፃርቆምን ንክልቲኦም ብምምኽኻር ተሰማሚዖም ክክብሩን ምግባር።
- ህፃናት ብፍላይ ብዘይምፍላጥ ንዝፍፅምዎ ወይድማ ዘጥፍእዎ ነገር ክነፅጎምን ክንርሕቑምን ከምኡውን ሪኢና ከምዘይረኣና ክንሓልፎም ይገብሩን። ይግዳስ ጌጋ ምዳኑ ብምርኣይ ክንእርጥምን ክንርድኦምን ይግባእ።

እሞ ተምሃሮ እዞም መዐወኒ ዝበሃሉ እዓት ፈሊኹም ፈሊጥኩምዎም ዶ? መዐወኒ እዓት ዝበሃሉ ሰባት ብዝተፈላላዩ መበገስታት ተፈጥሯዊ ከምኡውን ሒዞምዎም ዝፃብዩ ስነ ኣእምሮአዊ፣ ስሚዒትን ግንዛብን ብግዝያውነት ንምርዋይ ኣብ ጭቡጥ መንነት ዘይተደረኸ ስምዒታዊ ዓለም ንምፍጣር ዝጥቀሙሎም ተፈጥሮአውን ሰብ ሰራሕን ፍርያት እዮም። መዐወኒ እዓት ይኹን ኣልኮል ናይ ሓንቲ ሃገር መፃኢ ዕድልን ተስፋን ንዝኾነ መንእሰይ ወለዶ ዘጥቅዑ ወልፊ ብምኳኖም ናይዚኦም ፍርያትን ዝውውርን ብዝምልከት ጥቡቕ ቁፅፅር ምክያድ ናይ ኩሉ ዜጋ ሓላፍነት ክኸውን ይግባእ። ጫት፣ ሓሺሽ፣ ኣልኮል መስተ፣ ስርቂ፣ ጉሕለት፣ ሕማቕ ስነምግባር ወዘተ ንመዐወኒ መንቀሊ ዝኾኑ እዓት እዮም። መንእሰይ ወለዶ ብምኽንያት ዕድመ ብዝፍጠሩ ኣካላዊ፣ ስነ ኣእምሮአውን ማሕበራውን ለውጥታት ሓደሽቲ ነገራት ናይ ምፍላጥን ምፍታንን ተበግሶ ስለዝፃቢ በዚ ምክንያት ንሓደገኛ ወልፍታት ናይ ምቅላዕ ሓድግኡ ሰፊሕ እዩ። ነዚ ኩነታት ዝለዓለ ኣስተዋዕኔ ዝገብር ብፍላይ ብብዙሕ መዳይ ምስ መሓዛ ንምምስሳል ብዝግበር ምንቅስቃስ እዩ።

ተምሃሮ እዞም መዐወኒ እዓት ኣብ ስነ ኣእምሮን ስነ ልቦናን ከምኡውን ኣካላውን ማሕበራውን ፀገማት ይፈጥሩ ምኳኖም ተማህርኩም ኢኹም። ካብዚ ሓሳብ ተበገስኩም እዞም ኣእምሮ ዝትንክፉን ዝጎድኡን እዓት እንታይ ሓባራዊ ባህርያት ኣለውዎም ኢልኩም ትሓስቡ? ስለዚ ሓበራዊ ባህርያት እዞም ኣእምሮ ዝነኽኡን ዝጎድኡን እዓት ዝስዕቡዮም፤

- 1 ኩሎም ሓንጎል ይትንከፉ።

- 2 ግዝያዊ ዝኾነ ለውጥታት ስርዓተ ነርቭን ስነ አእምሮን የስዕቡ። አብነት ናይ ንቕሓት፣ ግንዛቤ፣ ናይ አካልን አእምሮን ለውጥታትን ምዝባዕን የሰዕቡ።
- 3 ፈለግ ናይ ደስ ዝብል ስምዒት ይፈጥሩ። እዚውን ነቲ ደስ ዘይብል ስምዒት የወግዱ።
- 4 ተጠቃማይ መጠን ዝወሰደ እፅ ካብ ግዘ ናብ ግዘ ንክውስኽ የገድድዎ።
- 5 በብመዓልቱ ናይ ምውሳድ ልማድ የስዕቡ። ብዝተወሰነ መጠን ዝርከብ ርውየት ስምዒት ንምምጻእ በብግዚኡ ናይ ዝውሳድ መጠን እፅ /አልኮል/ ምውሳኽ ማለት እዩ።
- 6 ነንዊሕ እዋን ክትጥቀም ድሕሪ ምፅናሕ ኣብ ሓደ እዋን ምውሳድ ጠጠው እንተይሉ ዝተፈላለየ ሕማቅ ነገራት የሕሱብ። አብነት ኣብ ክፋት ሰብነት ዘይምርግጋእ ስምዒት፣ ምድንጋፅ፣ ምንቅጥቃጥ ኢድ እዮም።
- 7 በብመዓልቲ ንነዊሕ እዋን ምውሳድ ናይ አእምሮን ኣካላን ሕማም የስዕቡ።

ተምሃሮ ሰባት መዐወኒ እፃት ሰለምንታይ ይጥቀሙ ኢልኩም ሓቲትኩም ዶ ትፈልጡ? እምበኣርከስ እዞም ዝስዕቡ ዝተወሰኑ ምኽንያታት ምጥቃስ ይከኣልዮ።

- ውረድ ደይብ ህይወት ምቁጃም ዘይምኽኣል፣
- ስምዒት ዘይምርግጋእ፣
- ምስፍሕፋሕ ፀረ ማሕበረሰባዊ ፀባይ /ግጉያት ህፃናት፣
- ምንቁልቋል ስምዒትን ተስፋ ምቕራፅን፣
- ካብ ካልእ ብምልማድ /ብምምሃር፣
- ዓልየታዊ መበገስታት (ጀነቲካዊ) እንትህልውዎ።

ተምሃሮ እዞም ወዲናት ዝበሃሉ ዝተፈላለዩ ወልፍታትን መነወሪ ስነ ምግባራትን ኣለዎም ካብ በልና ንምጂኑ ወልፊ እንታይ ሳዕቤን ኣለዎ ዝብል ምርኣይ ኣገዳስነት ኣለዎ።

ረ. ሳዕቤናት ወልፊ እፅ ንምርዳእ ዝስዕቡ ርእዮ፤

- 1 **ፀገም ጥዕና የስዕብ፤**
  - ዝተፈላለዩ ሓደጋን ጉድኣትን
  - ዝተፈላለዩ ኣካላዊ ሕማማት ኣብነት ሕማም ፀላም ከብዲ ትካንሰር
  - ኣብ ጥንሲ ዘብፅሖ ጉድኣት
- 2 **ኣብ ልዕሊ ኣእምሮ ዓብዩ ፀገም የስዕብ፤**
  - የዕቡድብድ፣ የሕውኽ፣ የገራጭው፣ ቅሳነት የስእን፣ ዘይናትካ ክትምነይ ይገብር ወዘተ።
  - ምጥቃም ክቋረፅ እንተሎ ዝመፅእ ቀሊልን ከቢድን ሽግር
- 3 **ኢኮኖሚያዊ ፀገም ይፈጥር።**
  - ዝሰርሖ ሓይሊ ሰብ ምስኣን
  - ንግልጋሎት ጥዕናን ማሕበራዊ ፀገማትን ዝወፅእ ገንዘብ ይንህር

- ብምክንያት ገበንን ረብሻን ኣብ ልዕሊ ንብረት ዝበፀሕ ጉድኣት ይውስኽ
- ብምክንያት ዝውውር እፃት ኣብ ትሕቲ ቁፅፅር ሕጊ ምእታው
- ብሓደጋን ካልኦት ፀጋማትን ካብ ስራሕ ብምትራፍ ዘስዕቦ ኪሳራ ይውስኽ
- ጉጀለ ገበናኛታት ብዘካይድዎ ዘይህጋዊ ዝውውር እፅን ብዝረከብዎ ትርፍን ኣብ ሃገራዊ ኢኮኖሚ ዝበፀሕ ጉድኣት ይበዝሕ

4 ማሕበራዊ ፀገማት

- ሓዳር ምብታን ቤተሰብ ንደና ተማሓዳደርነት የጋፍሕ
- ስራሕ ስእነት የስዕብ
- ረብሻን ዕግርግርን የንግስ
- ገበን ምትላል፣ አገዲድካ ምድፋርን ካልኦት ሓደጋታትን የስዕብ

ሰለዝኾነ መናእሰይ ነዞም ስዕቡ መሰረታዊ ነጥብታት ኣቃልቦ ሂቦም ካብ ወልፍን መዐወኒ እፃትን ዓርሶም ክከላኸሉ ይግባእ።

- 1 መዐወኒ እፃት፣ ኣልኮልን ሽጋራን ኣብ ልዕሊ ኣተሓሳስባን ስምዒትን ዘስዕብዎ ምዝባዕ፣ ሚዛን ኣእምሮ ጉድኣት ኣካልን ብምቅላፅ ንኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ሓዊሱ ንዝተፈላላዩ ከበድቲ ጥዕናዊ ፀገማት ኢሉውን ንሞት የሳጥሑ።
- 2 ወልፊ መዐወኒ እፃትን ኣልኮልን ንምርዋይ ዘድሊ ገንዘብ ንምምላእ ኣብ ገበን ስርቂ ብምስታፍ ጉድኣት ህይወት ሰብን ንብረትን ይመፅእ
- 3 ወልፊ መዐወኒ እፃትን ኣልኮልን ንምምላእ ዝጠፍአ ግዘ ኣብ ትምህርቲን ቁጣባዊ ልምዓትን ክውዕል ዝግባእ ክቡር ግዘ ክባከን ከምዝገብር ብምፍላጥ መናእሰይ ካብ መዐወኒ እፃትን ኣልኮልን ካብ ምጥቃምን ምውላፍን ዓርሶም ክከላኸሉ ይግባእ።

ንጥፈት 4.6

- 1 እንታይነት ወዲንነት፣ ዕውልና፣ ወልፊ፣ እፃት፣ ባህላዊ ፀጋታት ምስኣን፣ ምዕማፅን ምዝራፍን ደቂ ኣንስትዮ ... ተመያየጡሉ። ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 2 ኣብ ምክልኻል ወዲንነት፣ ዓርሰ ግንዛብ ብምዕባይ ፅፅንቶ መሓዛ ምቅላል፣ ግዘኻ ኣብ ማእኸል መናእሰይ ምሕላፍ፣ ምስ ስድራኻ ሓሳብን ተሞክሮን ምልውዋጥ ወዘተ ተመያየጡሉ። ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 3 ኣብ ከባቢኹም ዝርአይ ባህርያት ወዲንነት ዘርዝር።
- 4 ወዲንነትን ሁከትን ንምክልኻል ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት ኣረድኡ። ... ብደረጃ ስድራ ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት ተመያየጡሉ። ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 5 ግንዛብ ማሕበረሰብ ንክሰፍሕ እንታይ ይገበር ትብል?
- 6 ሳዕቤናትን ፅልዋታትን ውልፊ እፃት ብዝርዝር ኣረድኡ።

ዕዮ ጉጅለ 4.5

- ኣብ ጎደና ተመሓደርትን ጎደና ሓደርትን እንታይ ኣፈላላይ ኣሎ? ብኣብነት ግለፁ።
- ኣብ ከባቢና ንህፃናት ፀገም ዝፈጥሩን ወልፊ ዘትሕዙን እፃት ኣለዉ ዶ? ብኸመይ ኣገባብ ንምቁፅፃር ይከኣል?
- ጥፍኣት ንዝፍፅሙ ህፃናት ዝውሰድ ስጉምቲ ከመይ ዝመሰለ ክኸውን ኣለዎ? ኣብ ቤት ህንፃት ምስ ዓበይቲ ብሓባር ክእሰሩ ምግባር ዘለዎ ኣለታ ብኣብነት ኣደጊፍኩም ተመያየጡ።
- መዐወኒ እፃት ኣብ ምቁፅፃር ዘሎ ንጥፊት እንታይ ይመስል? እንታይ ክግበር ኣለዎ?
- ወዲንነት ንምክልኻል ብህዝብን መንግስትን ክግበር ዝግበኦ ፃዕሪ ኣረድኡ።

መልመዲ 4.3

ዝም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅነ-ፅን ትኽክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃብ።

- 1 ሰብኣዊ መሰላት እንታይ ማለትዮ?
- 2 ሰለስተ መግለፅታት ባህርያት ሰብኣዊ መሰላት ግለፁ።
- 3 ሰብኣዊ መሰላት ዝበሃሉ እንታይዮም? ብዝርዝር ግለፁ።
- 4 ያታን ስርዓተ ያታን እንታይ ማለት ከምዝኾኑ ኣረድኡ፣ ግለፁ።
- 5 ዓንቀፅ 25 ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ እንታይ ይብል?
- 6 ዓንቀፅ 35 ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ብዛዕባ መሰላት ደቂ ኣንስትዮ እንታይ ይብል
- 7 ወዲንነት ንምክልኻል ብተፈላለዩ ኣካላት ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት እንታይዮም?
- 8 ወዲንነት ንምክልኻል ብደረጃ ስድራ ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት ግለፁ።
- 9 ኣእምሮ ዝነኽኡን ዝጎድኡን እፃት ዘለዎም ሓባራዊ ባህርያት ግለፁ።
- 10 ብዋናነት ኣርባዕተ ሳዕቤናት ወልፊ (ሱስ) እፅ ብዝምልከት ብዝርዝር ግለፁ።

4.3 ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለምን ለላውነትን (ግሎባላይዜሽን)

4.3.1 ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም (ው.ሕ.መ.ዓ)

ተምሃሮ ብዛዕባ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ሰሚዕኹም ዶ ትፈልጡ? ኣብ መወዳኢታ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝነበረ ዓለምለኽ ኩነታት እንታይ ይመስል ነይሩ? ሓይልታት ኣክሲስ ኣብ ኩናት ካልኣይ ዓለም ተሳዒረን። ጀርመን ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ሓይልታት ሶቭየት ሕብረትን ኣሜሪካን ወዲቐ። ሃገራት ሓይልታት ምሕዝነት ኩናት ዓለም ዝበሃል ዳግማይ ንኸይለዓል ሰላምን ድሕንነትን ከምኡ'ውን ምትሕብባርን ኣጋርነትን ማእኸል ዝገበሩ ውዕላት ይፈራረሙ ነይሮም። ድሕሪ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ሊግ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዘበሃል ተጣይኹ ነይሩ። ይኹን ደኣ'ምበር ለማስ ስለዝነበረ ኩናት ዓለም እንትውላዕ ምስ ሓይልታት ኣክሲስ ንምዝርራብ ዘኸእል ዓቕሚን ድልውነትን ኣይነበርን። ስለዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም እንትዝህም ሓይልታት ምሕዝነት ኣብ ድኽመት ሊግ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ትምህርቲ ወሲዱ እዩ። ኩለን ኣባላት ሓይልታት ምሕዝነት ናብዚ ጉባኤ ምስረታ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ክሳተፋ ተዓዲመን ነይረን።

ስለዚ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም (ው.ሕ.መ.ዓ) ኣብ መወዳኢታ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝተጣየሽ ዓለምለኽ ትካል እዩ። ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ንክጣየሽ መረሕቲ ሃገራት ሓይልታት ምሕዝነት ዝኾኑ ኣሜሪካ፣ እንግሊዝን ፈረንሳይን ኣብ ጉባኤ ቴህራን ብ1943 ዓ.ም.ፈ እዮም ወሲኖም። መመስረቲ ጉባኤ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣብ ወርሒ ሚያዝያ ክሳብ ሰነ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ሳንፍራንሲስኮ (ኣሜሪካ) እዩ ተኻይዱ። ሃፍትታትን ምሉእ ንብረትን ሊግ ሕብረት መንግስታት ዓለም ዝነበረ ድማ ናብዚ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ክዘውር (ክመሓላለፍ) ተገይሩ። ኣብዚ እዋን ምስረታ ቻርተር ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዝፈረመ ሃገራት በዝሒ ሓምሳን ሓደ እዮም ነይሮም። ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣባላት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም 192 ሃገራት እዮን። መቐመጢ ማእኸል ዋና ቤት ዕሕፈት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣብ ሃገረ ሕቡራት መንግስታት ኣሜሪካ እትርከብ ከተማ ኒውዮርክ እያ።

ኣብ ዕላማ ምጥያሽ ውድብ መንግስታት ዓለም እዞም ዝስዕቡ'ዮም፤

- ዓለምለኽ ሰላምን ድሕንነትን ምርግጋዕ
- ስግኣታት ሰላምን ንምውጋድን ወተሃደራዊ ወራራት ንምእላይን ምትሕብባር

- ኣብ ሞንጎ ኣባላት ሃገራት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ሕውነታዊ ዝምድና ምምስራት
- ብዘይዝኾነ ዓይነት ኣፈላላይ ዘርኢ፣ ምታ፣ ቋንቋን ሃይማኖትን ሰብኣዊ መሰላት ምክባር
- ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራዊ፣ ባህላውን ሰብኣውን ፀገማት ንምእላይን ንምቅላልን ዓለምለኽ ሕብረትን ምትሕብባርን ምስገም

ኣብዚ ሕዚ እዋን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዓበይቲ ዕማማት ኣለውዎ። ካብዚኦም ውሽጢ ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘለዉ ኩናትን ውግኣትን፣ ኣብ ውሽጢ ሃገራት ዘለዉ ኩናት ሕድሕድ፣ ዓለምለኽ ኢኮኖሚያዊ ኩነታት፣ ድክነት ንምንኳይ ዝግበሩ ባዕርታት ልምዓትን ዕብዮትን ሃገራትን፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ምትሕግጋዝ ሃገራት፣ ብመዳይ ሳይንስን ቴክኖሎጂ ከምኡ'ውን ትምህርትን ባህልን ጥዕናን ወዘተ ዝምልከቱ ጉዳያት ብውነ ይርእዩ። ይውስኑ።

ስለዚ ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣብ ሓፈሻዊ ጉባኤ መራሕቲ ሃገራት ብደረጃ ዓለም ኣብ ኩለን ሃገራት ድክነት ንምንኳይ ዝዓለመ መደብ ኣብ ምትግባር ይርከቡ'ለዉ። ድክነት ካብ ዓለም ንምውጋድ ዝዓለመን ብመረሕቲ ኣባል ሃገራት ዝተወሰነን መደብ “ሽቶ ልምዓት ሚሊንዮም” ተባሂሉ ይፍለጥ። እዚ ሽቶ ልምዓት ሚሊንዮም ዝበሃል “ሽሞንተ ዕላማታት” ዘለውዎ ኾይኖም ዝርዝር ኣፈፃፅማ እንትርኣይ ግና ብዙሕ ዓበይቲ መደባት ዝሓዙን ክሳብ 2015 ዓ.ም.ፈ ክትግበሩ ብዝበል ዝተሓንፀፀ እዮም።

ዕላማታት “ሽቶ ልምዓት ሚሊንዮም” ውድሕ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዝስዕቡ'ዮም፤

- ኣብ ሕድ ሕድ ሃገር ዘሎ ድክነት ብፍርቂ ምንኳይ፤
- ሞት ህፃናት ካብቲ ዘሎ ብኸልተ ኢድ ምንኳይ፤
- ሞት ኣዴታት ብሰለሰተ ኢድ ምንኳይ፤
- ቀዳማይ ብርኪ ትምህርቲ ንኹሉ ዜጋ ምብፃሕ፤
- ማዕርነት ደቂ ኣንስትዮ ኣብ ኩሎም መደባት ልምዓት ምርግጋዕ፤
- ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ፣ ሕማም ዓሶን ካልኦት ተላብድቲ ሕማማትን ምውጋድ፤
- ኣብ ከባቢ ሓለዎ ብዘላቕነት ክንክን ምግባር፤
- ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘሎ ልምዓት ንምጥንኻር ስጡም ምሕዝነት ምፍጣር።

ሽቶ ልምዓት ሚሊንዮም ብሓፈሽኡ ሽሞንተ ዕላማታት ሓዘ ኣብ ትሕቲኦም ድማ ዓሰርተ ሽሞንተ ሽቶታት ዘለዉዎ ኾይኑ ካብዚ ብተወሳኺ ኣርብዓን ሽሞንተ መዕቀንታት ልምዓት ይርከቡዎ።

መሓውርን ቀንዲ ትካላትን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም

ስእሊ. 4.3: አርማ ሕቡራት መንግስታት ዓለም

ሰንደቅ ዓላማ፣ አርማን ቤት ዕሕፊትን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም፤ መሓውርን ቀንዲ ትካላትን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብዝምልከት ሓሙሽተ ወሰንቲ ዝኾኑ መሰረታዊ ውዳበታት መሓውርን ትካላትን ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣለዉ። እዚኦም ድማ ዝስዕቡዮም፣ ሓፊሻዊ ጉባኤ፣ ቤት ምክሪ ፀጥታ፣ ቤት ዕሕፊት፣ ዓለምለኽ ቤት ፍርዲ ፍትሒ፣ ከምኡውን ቤት ምክሪ ኢኮኖሚን ማሕበራውን ጉዳያት ዝበሃሉዮም።

ስእሊ. 4.4: ሰንደቅ ዓላማ ው.ሕ.መ.ዓለም

ሓፊሻዊ ጉባኤ፣ እዚ ኩለን ኣባል ሃገራት ተራኪበን ውሳኔ ዝህበሉ ላዕላይ ኣመራርሓ እዩ። ነዚ ንምክያድ ስሩዕ እዋን ዝንፀረሉን ነዚ ዝመርሕ ካብቶም ኣባላት ዝምረፅ ፕረዚዳንት ብምክያድ ይኸውን። ኣብዚ እዋን ኩለን ኣባላት ሓፂር ፀብዓብ ንክኸርባ ይግበር እዩ። ኣብዚ ጉባኤ ኩለን ሃገራት ማዕረ ድምዒ ኣለዉን። ኣብዚ ዝውሰን ውሳኔ ናይቲ ውድብ ዝለዓለ ውሳኔ ኾይኑ ብቶም ዝምልከቶም ክፍልታት ይትግበር።

ሓፊሻዊ ጉባኤ፣ እዚ ኩለን ኣባል ሃገራት ተ ራኪበን ዓበይቲ ውሳኔታት ዝህባሉ/ ዘሕልፋሉ ላዕላይ ኣመራርሓ እዩ። ነዚ ንምክያድ ስሩዕ እዋን ዝንፀረሉን ነዚ ዝመርሕ ካብቶም ኣባላት ዝምረፅ ፕረዚዳንት ብምክያድ ይኸውን። ኣብዚ እዋን ኩለን ኣባላት ሓፂር ፀብዓብ ንክኸርባ ይግበር እዩ። ኣብዚ ጉባኤ ኩለን ሃገራት ማዕረ ድምዒ ኣለዉን። ኣብዚ ዝውሰን ውሳኔ ናይቲ ውድብ ሓፊሻዊ ጉባኤ፣ እዚ ኩለን ኣባል ሃገራት ተራኪበን ውሳኔ ዝህበሉ ላዕላይ ኣመራርሓ እዩ። ነዚ ንምክያድ ስሩዕ እዋን ዝንፀረሉን ነዚ ዝመርሕ ካብቶም ኣባላት ዝምረፅ ፕረዚዳንት ብምክያድ ይኸውን። ኣብዚ እዋን ኩለን ኣባላት ሓፂር ፀብዓብ ንክኸርባ ይግበር እዩ። ኣብዚ ጉባኤ ኩለን ሃገራት ማዕረ ድምዒ ኣለዉን። ኣብዚ ዝውሰን ውሳኔ ናይቲ ውድብ።

ስእሊ. 4.5: ቤት ዕሕፊት ው.ሕ.መ.ዓለም

ቤት ምክሪ ፀጥታ፣ እዚ ደሕንነት፣ ሰላምን ፀጥታን ሃገራዊ ኣብ ምክትታልን ውሳኔ ምሃብን ነጢፉ ዝሰርሕ እዩ። ኣብዚ ካውንስል 15 ኣባላት ዘለውዎ እንትኾን ካብዚኦም እቶም 5 ብቀዋምነት ዝተረፉ 10 ድማ ብብግዚኡ ዝለዋወጡ ኣባላት እዮም። እቶም 5 ብቀዋምነት ዝተወከሉ ቻይና፣ ፈረንሳይ፣ ሩሲያ፣ እንግሊዝን ኣሜሪካን እዮም። እዞን ሓሙሽተ ሃገራት ድምዒ ብድምዒ ናይ ምስዓር መስል /Veto power/ ዘለዉን እዮን። ነዚ ሓላፍነት ዝተውሃበሉ ምክንያት ኣብ ካልኣይ ውግእ ዓለም ብዝነበሮም ተሳትፎን ሰዓርትን ኾይኖም ስለዝወፁ ዝረኹብዎ እንትኾን

ቻይና ድማ በቲ እዋን ስርዓት ሶሻሊዝም ብምኽታላን ምስ ራሽያ ተመሳሳልነት ስለዝነበራ ራሽያ ፀቕጢ ብምግባራ ዝኣተወት ከምዝኾ ይሕበር። በዚ ኣገባብ ዝተረኸበ ስልጣን መሰረት ብምግባር ኣብዚ ዉዱብ ዘለዎም ዘይተገደበ ስልጣን ዛጊ ድ ተጠቀምቲ ኮይኖም ይርከቡ። ነዚ ካውንስል ዝመርሕ በብወርሒ ናብ ኩሎም ኣባላት እናተዘዋወረ ዝባላሕዮ። ስልጣን ቤት ምኽሪ ፀጥታ ዘይፍትሓውን ምስቲ መሰልን መትከልን ሕቡራት መንግስቲ ዝባበአሉ ኩነታት ኣሎ። እዚ ድማ ኣብ ኣሙሽተ ሃገራት ዘሎ ድምጺ ብድምጺ ናይ ምስዓር ዝተውሃበ መሰልዮ።

ብፍላይ ኣብ ሕሉፍ ጉዕዞ ናይቲ ውድብ ከም ድኽመት ዝውሰድ ኣብ ኣሜሪካ ዘሎ ገባርን ሓዳግነትን ኩነታት ዓይኒ ብዘፍጠጠሉ መንገዲ ብተደጋጋሚ ምርኣይዮ። እዚ ብምዃን ድማ መብዛሕትኦም ውሳኔታት ድልዮት ኣሜሪካ ዘማልኡ ክኾኑ ምግዳድን ከምኡውን መትከላት ውድብ ሕቡራት መንግስቲ ምጥሓስን ይረኣዮዮም። ኣብዚ ከም ኣብነት ዝውሰድ ኣሜሪካ ኣብ ኢራቅ ዝወሰደቶ ስጉምትን ዘካየደቶ ኩናትን ምርኣይ ይከኣል።

ቤት ፅሕፈት፡ ቤት ፅሕፈት ውድብ ሕቡራት መንግስቲ በብኣሙሽተ ዓመት ዝምረፅ ብዋና ፀሓፊ ዝምራሕ ኾይኑ በዝሒ ዘለዎም ሰብሞያ ብምቕፃር ስራሕቱ ዘሳልጥ እዩ። እዚ ቤት ፅሕፈት ቀንዲ ስራሕቱ ንፀጥታ ካውንስልን ካልኦትን ትካላት ብሙያ ዝሕግዝ፣ ምምሕዳራዊ ስራሕቲ ዝፍፀም ኾይኑ እቶም ናብዚ ዝኣትዉ ሰብሙያ ብበዝሒ ልምድን ክእለትን ዘለዎም ሕጋዊ ብዝኾነ ካውንስል ተሓርዮ ብኣፈሻዊ ጉባኤ ብድምጺ ዝፀድቕ ይኸውን።

ሪ/ቐ	ሹም	ሃገርም	ዝፀንሑሉ እዋን
1	ትራግቪ ላይ ዳግ	ኖርዌይ	1946-1952
2	ዳግ ሃመርሾልድ	ስዊዲን	1953-1961
3	ኡ ታንት	በርማ	1961-1972
4	ኩርት ቫልድሃይም	አውስትሪያ	1972-1982
5	ሃቪር ፔሬዝ ዴ ኩሌር	ፔሩ	1982-1992
6	ቡትሮስ ቡትሮስ ጋሊ	ግብፅ	1992-1997
7	ኮሬ ኣናን	ጋና	1997-2007
8	ባን ኪ ሙን	ደቡብ ኮርያ	2007

ሰደቓ 4.3: ካብ ምስረታ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ጀሚሩ ዝነበሩ ዋና ፀሓፍቲ ብኻሊእ ገፅ ዋና ፀሓፊ ናይቲ ውድብ ወኪል ብምዃን ናብ ዝተፈላለዩ ሃገራትን ትካላትን ብምውፋር ናይ ሰላምን ምርግጋዕን ስራሕቲ የሳልጥ። በቲ ውድብ ዝምርሑ ብኻልኦት ዝሰለጡ ዓለምለኸዊ ዋዕላታት እናተረኸበ ሓላፍነቱ ይዋፃእ። ውሳኔታት ኣፈሻዊ ጉባኤን ፀጥታ ካውንስልን እናተፈፀሙ ምህላዎም ይከታተል። ነዚ ኣመልኪቱ ዝነበረ ጥንካረን ድኽመትን ፀብዓብ ምስ መፍትሒ ኣሳብ የቕርብ። ዋና ፀሓፊ ውድብ ሕቡራት መንግስቲ ልዕሊ ኹሉ ኣብ ፖለቲካዊ ጉዳያት ብፍላይ ሰላምን ፀጥታን ኣብ ምርግጋዕ ከምዝጥፍን እዚ ስራሕ ድማ ፀማዳይ ከምዝኾነ ይረኣይ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዋና ፀሓፊ ው.ሕ.መ.ዓ ዘለዉ “ባን ኪ ሙን” ዝበሃሉ እዮም።

ዓለምለክ ቤት ፍርዲ ፍትሒ፤ መቐመጫው አብ ዘርሳንድ ሂግ ዝገበረ እዚ ትካል ብብዝሓ ጥፋት ሰብአዊ መሰል ዘቐጥታት ዝከታተል ይኑ ብፍላይ አብ ምጥስ ግዴታት ፍሉይ ጠመተ ብምሃብ ናብ ቤት ፍርዲ ብምቕራብ ክሲ ብምፍፃም ናብ ፍርዲ ዮብፅሑ። ከምዝፍለጥ ድሕሪ ካልኣይ ውግእ ዓለም ነቲ ኩናት ስዲሎም ይፍፀሙ ዝነበሩ ምግሃስ ሰብአዊ መሰልን ምብራስ ዓልዮት ኣብ ምዕራይን ናብ ፍርዲ እናቕረበ ውሳኔ ዝሃቦም ጉዳያት ኣለው። ሕዚ'ውን ኣብ ዓለምና ብሕድ ሕድ ይኹን ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዝረኣይ ኩናት ኣብ ሲቪል ዜጋታት ዝበፀሐ ምብራስ ኣመልኪቱ ብዝቐረበ መረዳእታ ይኹን ብዝግበር መፅናዕቲ ተመስራቱ ክሲ ብምምስራትን ነቲ ጥፍኣት ዝምጥን ፍርዲ ይህብ። እዚ ብምግባር ድማ ኣብዚ እዋን ዘሎ ምክባር ሰብአዊ መሰል ብፍላይ ምስ ምብራስ ዓሌታት ተዛሚዱ ዝነበረ ፀገም ምምሕዳር እናርኣዮዩ። ንኣብነት ኣብዚ ቐረባ እዋን ኣብ ሩዋንዳ፣ ሰርቭያ፣ ላይበርያ ዝተፈፀሙ ግፍዕታት ብምክትታል ናብ ፍርዲ እናቕረበ ይርከብ።

ማሕበራውን ኢኮኖሚያዊ ካውንስል፤ እዚ ውድብ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ምዕባል ከምፅኡ ዝኸለሉ ሰራሕቲ ንምፍፃም ዝተጣየሸጹ። ነዚ ንምፍፃም ዝተፈላለዩ ትካላት ዘጣይሽን ኣባላት ሃገራት ናይዚ ተጠቀምቲ ንምግባር ዝንቀሳቐሹ። ብተመሳሳሊ ልምዓትን ምዕባልን ንኸምፅእ ኣብ ሞንጎ ሃገራት ስጡም ምትእስሳር ዝፈጥር ትካልደዩ። ኣብዚ ብዋንነት ከም ባንኪ ዓለምን-ትህጽ ውጻረለደ ብቲኒክ? ዓለምለክ ፈንድ ገንዘብ። እዞን ትካላት ኣብ ናይ ሃገራት ኢኮኖሚያዊ ምዕባል ዝለዓለ ተራ ዘለወን እየን። በብዓመቱ ኣብ ሃገራት ዝተመዝገበ ዕብዮት፣ ዝነበረ ፀገም ኣመልኪቱ መፅናዕቲ ዘካይድ ሾይኑ ካብዚ ተበጊሶም ብዝቐርቡ መመሓየሻ ሓሳባትን ስጉምቲ ንኸውሰድ ኣብ ምግባርን ዝለዓለ ብፅሒት ዘለወን ትካላት እየን። ክልቲኦም ትካላት ኣብ ዓለም ዝተረጋገፀ ኢኮኖሚ ንኸህሉ ዓሊሞም ዝሰርሑ እዮም። ብተመሳሳሊ ኣብ ሃገራት ዘጋጥም ኢኮኖሚያዊ ፀገም ኣብ ምፍታሕ ብፍላይ ማክሮ ኢኮኖሚን ፋይናንስን ብምርግጋፅ ዝሓሸ ሰራሕ እናፈፀማ ይርከባ።

እዞን ትካላት ብዙሕ ካፒታል ዘመሓድራን ብላዕለዎት ሰብ ሙያ ዝምራሓን ዝለዓለ ዓቕሚ ዘለዎም ኪኢላታት ስራሕቱ ስለዘፈፅም በብዓመቱ በዘም ትካላት ዝግበር መፅናዕቲ ተቐባልነት ዘለዎን ንውሳኔ ተመራፃይ ከምዝኾነ ይእመን። ብኻለእ ገፅ ሃገራት ዝሓተኦ ልቓሕ በዚ ትካል እናተገምገመ ዝውሃብ ብምዃኑ ናይዚኦም ሓላፍነት ዝተደራረበ ይኸውን። ኣብዚ እዋን ድማ ባንኪ ዓለም ኣብ ሃገራት ዘሎ ምስፋን ሰናይ ምምሕዳር ብምክትታልን ብምድጋፍን ከምዝሳተፍን ነዚ ኣመልኪቱ ሰፋሕቲ ስልጠና ኣብ ምሃብ ይርከብ።

ክልቲኦም ትካላት ብኣውሮፓን ኣሜሪካን ጥራሕ ዝምርሑ እዮም። እዚ ድማ ክልቲኣን ኣህጉራት ነቲ ትካል ብዝግበር ወፊያ ዝለዓለ ክፍሊት ስለዝፍፅማ እዩ። እዚ ስለዝኾነ

ድማ ክልቲኦም ትካላት ድልዎትን እምነትን ኣሜሪካን ኣውሮፓን ጥራሕ ዘማልእዮ። ንዚ ዝቐርብ ምኽንያት ልዕሊ ኹሉ ኣብዘን ኣህጉራት መበቆል ዝገበሩ ዓለምለኻዊ ዝኾኑ ውዳበታት (ካምፓኒታት) ሓለዎ ዝገብር እዩ። ብተወሳኺ ካብዘን ትካላት ደገፍ ዝተገበረለን ሃገራት ብኣብዝሓ ምስ ኣሜሪካ ስጦም ርክብ ዘለወንን ድልዎት ኣሜሪካ ዘማልኣን እዩን ዝብል ተቓውሞ ይለዓልዮ። ብሓፈሻ ግና እዘን ትካላት ኣብ ዓለም ኢኮኖሚ ፅልዎ ናይ ምፍጣር ሰፊሕ ዕድል ኣለወን።

ካልኦት ውዳበታት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም፣ ምስቲ ዘለዎ ናይ ሰራሕ ባሕሪያት ተሓመድቲ ዝኾኑ ብብሴክተሩ ንምፍፃም ንምድጋፍን ዝኸለሉ ዝተፈላለዩ ካብ 30 ንላዕሊ ዝኾኑ ትካላት ኣለዉ። ካብዚኦም እቶም ሰፊሕ ምንቅስቃስ ዝገብሩ ንኣብነት ዓለምለኽ ትካል ጥዕና፣ ትካል ምግብን ሕርሻን፣ ትካል ትምህርቲ፣ ሳይንስን ባህልን፣ ትካል ህፃናት ወዘተ ዝጥቀሱ እዮም። ብሓፈሻ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ብዝተፈላለዩ ኣግባባት ተወዲቡ ስራሕቲ የሳልጥጹ። ብፍላይ ኣብ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ስራሕቲ ዝሓሸ ተግባር ኣብ ምፍፃምን ኣብ ትሕቲ ድኽነት ንዝርአዩ ሃገራት ኣብ ምድጋፍን ይርከቡ። እዘን ዝተፈላለዩ ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ትካላት ንዘይማዕበላ ሃገራት ኣብ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ሕርሻ ብሰፊሖ ዝድግፉ እዮን። ንኣብነት ዝተወሰና ንምግላፅ

- **የኔስኮ (UNESCO)፣** ዝበሃል ኣብ ትምህርቲ፣ ባህልን ሳይንስን ዝነጥፍ ትካል ኾይኑ እዚ ድማ ትምህርቲ ንኹሉ ንምብፃሕ፣ ኣብ ዓለም ዘለዉ ታሪካዊ ቦታታትን ባህልታትን ክዕቀቡ ኣብ ምግባር ተሪዝም ኣብ ምግፋሕ ዝለዓለ ተራ ዘለዎዮ።

- **የኔሴፍ (UNICEF)፣** ዝበሃል ኣብ መነባብሮ፣ ጥዕና ሰነ መኣዛን ህፃናት ዝጥምቱ ስራሕቲ የፈፅም። እዚ ትካል ህፃናት ካብ ሕማም ክናገፉ ኣብ ምግባር ብፍላይ ምስ ክታብትን መድኣኒት ምብፃሕን ዝሰርሕ ኮይኑ መብዛሕተኦም ዘሳልጦም ተግባራት ኣብ ዘይማዕበላ ሃገራትዮ።

- **ትካል ጥዕና ዓለም (WHO)፣** እዚ ኣብ ዓለምና ኣብ ሽፋንን ፅሬትን ጥዕና ዝሰርሕን ኣብ ተላበድቲ ሕማማት ብመዕናዕቲ ዝተደገፈ ክትትልን ሓገዝን ዝገብር ትካልዮ። እዚ ትካል ናብ ዘይማዕበላ ሃገራት ዝተፈላለዩ መድኣኒት፣ ንሰብ ሙያ ጥዕና ስልጠና ምሃብን ካልኦትን ደገፍ እናገበረ ይርከብ።

- **ትካል ምግብን ሕርሻን (FAO)፣** እዚ ድማ ልምዓት ሕርሻን ካብ ድሑር ናብ ዘመናዊ ንምልዋጥን ብምግብ ዓርስኻ ንምኽኣል ኣብ ዝገበር ፃዕሪ ንጡፍ ተሳትፎ ዝገብርዮ።

- **የኤን ኤድስ (UNAIDS)፣** እዚ ትካል ድሕሪ ዝርግሖ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ዝተጣየሸ ኾይኑ ኣብ ምክልኻልን ምቁፅፃርን እቲ ሕማም ዝሰርሕን በዚ መዳይ ንኹለን ሃገራት ብፍላይ ኣብ ዘይማዕበላ ሃገራት ብመድኣኒት፣ ማቴርያልን ስልጠና ሰብ ሙያን ሰፊሕ ስራሕ ኣብ ምስላጥ ይርከብ።

○ **ዩኤን ልምዳት ፕሮግራም (UNDP)፣** እዚ ኩሎም ናይ ሕቡራት መንግስቲ ትካላት ዘተሓባብር ኮይኑ ኣብ ኩለመዳያት ስራሕቲ ልምዳት፣ ዲሞክራሲን ሰናይ ምምሕዳርን ብበጀት ሙያን ዝድግፍ ትካል'ዩ። ብሓፊሻ እዞም ኣብ ላዕሊ ንምጥቃስ ዝተፈተኑ ትካላት ሰፊሕ ሽፋን ዘለዎምን ዝተወሰኑን እንትኾኑ ካልኦት ድማ በዚ መዳይ ንፁር ተግባርን ሓላፍነትን ተዋሂብዎም ስራሕቶም እናፈፀሙ ይርከቡ። እዞም ትካላት እዚኦም ካብቶም ብውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዘሳለጦም ፅቡቓትን ዝንኣዱን ውሽጢ ዝምደቡ'ዮም።

እዘን ትካላት እዚኣን ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ'ውን ቀዋሚ ቤት ፅሕፈት ብምክፋት ምስ መንግስቲ ተኣሳሲረን ስራሕተን እናፈፀማ ይርከባ።

መልመዲ 4.4

ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅነ-ፅን ትክክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃብ።

- 1 ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ንምምስራት ውሳኔ ዝተመሓላለፈሉ ጉባኤ ኣበይ'ዩ ተኻይዱ? መዓስ ተኻይዱ? ተሳተፍቲ'ዚ ጉባኤ ዝነበሩ ሃገራት እንመን'ዮም?
- 2 መመስረቲ (መስራቲ) ጉባኤ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣበይ ተኻይዱ? መዓስ'ዩ ተኻይዱ?
- 3 ዕላማ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንታይ'ዮም?
- 4 ዕላማታት ሽቶ ልምዳት ሚሊኒየም ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዘርዝሩ።
- 5 ኣብዚ ሕዚ እዋን ክንደይ ኣባል ሃገራት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣለዉ? ካብ 2007 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ዋና ፀሓፊ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዘለዉ መን ይበሃሉ?
- 6 ኩለን ኣባል ሃገራት ተራኺቦን ዓበይቲ ውሳኔታት ዘሕልፋሉ ላዕለዎይ ኣመራርሓ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንታይ ይበሃል?
- 7 ቀወምቲ ኣባላት ቤት ምክሪ ፀጥታ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንመን'ዮም?
- 8 ውዳበታት ው.ሕ.መ.ዓ ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 9 ሉላውነት (ግሎባላይዜሽን) እንታይ ማለት'ዩ?
- 10 ሉላውነት እንታይ ማለት ከምዝኾነ ንዓንቀፅ 8 ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዴሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ መንግስቲ ኢትዮጵያ መሰረት ብምግባር ግለፁ። ብዝርዝር ኣረድኡ።

4.3.2 ለ-ላውነት (ግሎባላይዜሽን)

ተምሃሮ ሕዚ ኣብዚ ንኡስ ርእሲ ብዛዕባ ለ-ላውነት ወይድማ ዓለምለኸውነት ክትመሃሩ ኢኹም። ንምኻኑ ለ-ላውነት ወይድማ ዓለምለኸውነት እንታይ ማለትዮ? ኣብዚ ሕዚ እዋን ህዝቢ ዓለም ናብ ሓንቲ መኣዲ ይመፅእሎ ይበሃል። እዚ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ኣብ እዋን ግሎባላይዜሽን (ለ-ላውነት/ዓለምለኸውነት) ሓንቲ ሃገር ንበይና ጠጠው ክትብል ኣይከኣልን ይበሃል። ንምንታይ? እምበኣርከስ ለ-ላውነት/ዓለምለኸውነት ወይድማ ግሎባላይዜሽን እንትበሃል ዓለምና ብርክብ፣ ትራንስፖርት፣ ሓበሬታ፣ ንግድን ከም ሓደ ከባቢ ዝተኣሳሰረትሉ እዋን ከምዝኾነ መግለፅን። ኣብዚ እዋን ዓለም ብሰንኪ ምዕባል ሳይንስን ቴክኖሎጂን ዝበዝሐ ካብ ሃገር ናብ ሃገር ዝካየድ ፍልሰት ህዝቢ /ስደት/ ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘሎ ርክብ ካብ ሕሉፍ ብጣዕሚ ዝግበሩን ለውጢ ዝተርአዩሉን እዋን። ነዚ ምዕባል መሰረት ዝኾኑ ዓበይቲ ጉዳያት ሓበሬታ ንግዲ፣ ትራንስፖርት ሓደ ብሓደ ካብዚ ንታሕቲ ቐሪቡዩሎ።

ሀ. ሓበሬታ /ኢንፎርሜሽን/፣ እዚ እዋን ናይ ሓበሬታ ወይ ኢንፎርሜሽን እዋን ተባሂሉ ዝፍለጥ። ነዚ ዝተብሃለሉ ምክንያት ብዛዕባ ኣብ ዓለም ዝተኸሰቱ ኩነታት በብደቐቃ ንምፍላጥ መረዳእታ ንምርካብን ዝተርአዩሉን ኣብ ዓለምና ዘለዉ ዜጋታት ካብ ጫፍ ናብ ጫፍ ብኮምፒዩተር ሓበሬታ ቴክኖሎጂ ብምርኻብ መረዳእታ ንምልውዋጥ ብዘኸእል መንገዲ ዝተኣሳሰረሉ ባይታ ስለዝተፈጠረ እዩ። በዚ መሰረት ኣብዚ እዋን ኣብዘለኹዮ ቦታ ብምኻን ትምህርቲ ምምሃር፣ ንግዲ ምልውዋጥ፣ እዋናዊ ሓበሬታ ብምርካብ ውሳኔ ንምውሳኔ፣ ዝተጠናኸረ ርክብ ብምፍጣር ምሕዝነት ንምጥንኻር ምቹው ኩነታት ዝተፈጠረሉ ግዘጸዩ። ንኣብነት ንግልን ያሁን ዝበሃሉ ኩባንያታት ኣብ ዓለም ሓበሬታ ብቐልጠፍ ንክዝርጋሕ ዝለዓለ ተራ ዘለዎምዮም።

ለ. ንግዲ፣ ኣብ ዓለምና ካብ ዓዲ ውሽጢ ናብ ደገ ከምኡውን ካብ ደገ ናብ ዓዲ ዝቱ ሸቐጣትን ዝሰለጡ ናይ ንግዲ ስራሕቲ ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘሎ ርክብን ስምምዕን ካብ ዘጠናኸሩ ጉዳያት እቲ ዝለዓለ ቦታ ዝውሃቦ እዩ። ሓንቲ ሃገር ኢኮኖሚያዊ ምዕባል ንከተምፅእ ብቐዳምነት ካብ ሃገራት ዝተረኸቦ ምህርቲ ናብ ወፃኢ ብምሸጥ ብዘሕ ካፒታል ክትረክብ ኣለዎ። እዚ ድማ ብሓደ ገፅ ድኸነት ንምጥፋእ እንትሕግዝ ብኸእልጎ ገፅ ድማ ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘሎ ዝምድና ብምጥንኻር ዘሎ ሓድነትን ምርድዳእን ኣብዚ እዋን ዝተጣየሸሉ ኩነታት ተፈጢሩዩዩ። ምስዚ ተኣሳሲሩ ንንግዲ ምቕልጣፍ ዝተጣየሹ ትካላት ፋይናንስ ዘመናውን ስለጥን ብዘኾነ መንገዲ እናተሰለጠጸዩ። ንግዲ ብባህሪ ኣለምለኸዊ ስለዝኾነ ኣብ ዕለታዊ ምንቕስቃስ ፍሉይ ትርጉም ይውሃቦ። ከምዝፍለጥ ኣብ ዓለም ዘሎ ስርዓት ንግዲ ዘይፍትሓዊ ማለት ንሃፋትም ሃገራት ረብሓ ዘቐድም ብምኻኑ ነዚ ጉዳይ ንምምሕያሽ ዘይማዕበላ ሃገራት ፃዕሪ እናገበራ እዮን።

ነዚ ጉዳይ ብሓላፍነት ዝመርሕ ትካል ንግዲ ዓለም እንትኾን ክሳብ ሕዚ ዝፈፀሞም ተግባራት እንትረእኑ ነቶም ዝማዕበሉ ሃገራት ረብሓ ኣብ ምምላእ ከምዝኾነ መረዳእታት ይሕብሩ።

ዕዮ ጉጅለ 4.6

ኢትዮጵያ ክሳብ ሕዚ ኣባል ትካል ንግዲ ዓለም ኣይኮነትን። ንምንታይ እያ ኣባል ዘይኮነት፣ ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣባል ንክትከውን ኣብ ከይዲ ትርከብ። ኣባል ብምዃና እንታይ ረብሓን ፀገምን ኣለዎ?

ሐ. ትራንስፖርት፡ ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘሎ ርክብ ዝተቐላጠፈ ንምግባር ትራንስፖርት ዝለዓለ ግደ ኣለዎ። ብፍላይ ናይ ኣየር ትራንስፖርት ኣብዚ ጥጡሕ ባይታ ዝፈጠረን ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘሎ ርክብ ቅልጡፉን ስለጥን እናኾነ ክኸይድ ዝገብርጽዩ። ብተመሳሳሊ ዝተፈላለዩ መንግስታዊ ብምጥቃም ካብተን ዘይማዕበላ ሃገራት ናብተን ሃፋትም ሃገራት ንዝሓሸ መነባብሮ ብምሕሳብ ዝስደድ መንእሴይ ቁፅሩ ክበዝሕ እናገበርጽዩ። ስለዚ ዓለምና ብዝተቐላጠፈ ኣገባብ ምትእስሳር ንኸህልዎ ምቹው ባይታ ፈጠሩ ኣሎ። ኣብዚ እዋን ዘለዎ በዝሒ ጥራሕ እንተይነአሰ ዕፊት መንግስታዊና ናብ ዝለዓለ ብርኪ ስለዝበዕሐ ነቲ ርክብ ውፅ ኢታዊ ክኸውን እናገበርጽዩ። ንኣብነት ሃገራት ኣውሮፓ ብባቡር ትራንስፖርት በዘይምንም ዕንቅፋት ናብ ኩለን ሃገራት ምዝዋር ይከኣል። ኣብ ኣፍሪካዊውን እዚ ጅግሮ እናተቐላጠፈ ይርከብ።

ብሓፈሻ ኣብዚ እዋን በቶም ዘለዉ ምዕባሊታት ሳይንስን ቴክኖሎጂን ብምጥቃም ዓለም ናብ ሓንቲ ቁሽት ተለዊጣ ዝበል ብተግባር ዝተርኣየሉ እዋን እንትኾን እዚ ድማ ብኣብዝሓ ብኣዎንታ ዝርኣይ ኾይኑ ብዝተወሰነ መልክዑ ብፍላይ ዕዕንቶ ባህሊ ወፃኢ ብፊልምን ብደርፍን ኣቢሎም ኣሉታዊ ዕልዋ እናፈጠሩ ይርከቡ። እሞ ተምሃሮ ዓለምለኸውነት ምስ ሃገራትን ብርኪ ዕብዮት ስልጣን ዓለምን ምትእስሳር ዘለዎ ጉዳይ ዘመላኸት ምዃኑ ተረዲእኹም ዶ? ዓለምለኸውነት ዝምድናን ርክባትን ከምኡውን ምልውዋጥ ፍልጠት፣ ምህታትን ቴክኖሎጂን ማእኸል ዝገበረ ልዑል ብርኪ ንግዳውን ፖለቲካውን ዝምድናታት ሃገራትን ህዝብታትን እዩ።

ሉ-ኣላውነት

ተምሃሮ ብዛዕባ ሉ-ኣላውነት ሃገር እንታይ ትፈልጡ? ሉ-ኣላውነት እንትበሃል ከ ከመይ ትርድእዎ? ሉ-ኣላውነት ምስ ኣብ ክለ ዝተወሰነ ዶብ ጂኦግራፊያዊ ክልልን ምውፃእ ሕግን ዝተኣሳሰረ ስልጣን ምምሕዳር መንግስቲ እዩ። ስለዚ ሉ-ኣላውነት ዝለዓለ ሕገ ናይ ምምላእ ስልጣን ምውናን የጠቓልል እዩ። ክልስ ሓሳብ ሉ-ኣላውነት

በብግዚኡ እናተለወጠ ዝመፀ ስርዓት ናይታ ሃገር ዝፈላለይ ትርጉም ዝውሃቦ እዩ። ብመሰረት ኣብ ስርዓት መስፍንነት ሉኣላውነት መግለጺ ህዝቢ እንተይኮነስ እቲ ንጉስ ከምዝኾነ ይድንግ። ነዚ ኣመልኪቶም ብሕጊ ዝግለፁ ሓሳባት ነይሮም፤ ንጉስ ኣይክሰስን ሰማይ ኣይሕረስን፤ መግለጺ ሃገር ንጉስጳዩ፤ ቃል ንጉስ ሕጊጳዩ።

ኣብዛ ሃገር ስልጣን ሕጊ ምውፃእን ናይቲ ንጉስ ስልታዊ ስልጣንጳዩ። እዚኣም ዘመላኸቱና መግለጺ ሉኣላዊነት ህዝቢ እንተይኮነስ እቲ ንጉስ ከምዝኾነን እዚ ድማ በቲ እዋን እቲ ንጉስ ገባርን ሓዳግን ከምዝነበረን ዘመላኸትጳዩ። ድሕሪ እዋን ግን እዚ ኣገባብ ሕጋውነት ከምዘይብሉ ዝተፈላለዩ ምሁራትን ፈላስፋታትን ብዝገበርዎ ምቁዎምን ዘመሓላልፍዎ ብዝነበረ ትምህርቲ መሰረት ክልወጥ ክኢሉጳዩ። ብፍላይ ፈረንሳዊ ፍሶ /ብ1762 ዓ.ም.ፊ/ ዝበሃል ፈላስፋ ዝሃቦ ትርጉም ነቲ ዝነበረ ኣተሓሳስባ ብምቅዋምን ክልወጥን ዝገበረ እንትኾነ እዚ ትርጉም ሉኣላውነት ብኸምዚ ኣገባብ ይገልፃል። ስለዚ ሉኣላውነት ማለት ዘይለዋወጥ፤ ዘይመቐቀል ዘይጠፍእ፤ መግለጺ ስልጣንን መሰልን ሓበራዊ ድልዎት ህዝብን ኮይኑ ብሕጊ ዝፍፀም መትከል ከምዝኾነን እዚ ትርጉም ድማ ካብ ጊዜ ናብ ጊዜ ኣብ ኩሎም ሃገራት ዓለም ተቐባልነቱ እናዓበየ ዝመፀ ትርጉምዩ። ኣብዚ እዋን ምዝ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ተዛሚዱ ሉኣላውነት ሓንቲ ሃገር ምስምዖ ዝስዕቡ ጉዳያት ተኣሳሲሩ ዝረከ ይኸውን።

- ሉኣላውነት ኣብ ሕጊ ተመስሪቱ ዝፍፀም'ምበር መራሕቲ ብዝተፈላለዩ እዋናት ኣብ ስልጣን እንትመፁ ዝለዋወጥ ኣይኮነን።
- ሉኣላውነት ናይ ህዝቢ መንነት ዝግለፀሉ ክልስ ሓሳብ ኾይኑ እዚ ድማ በቲ ነባሪ ህዝቢ ተቐባልነት ዘለዎ ክኸውን ይግባእ።
- መግለጺ ሉኣላውነት ባህልን መነባብሮን ታሪክን ኣብታ ሃገር ዘለዉ ህዝብታት ብማዕረ ተጠቓምነቶምን ዜግነታዊ መሰሎምን ግቡኣምን ዘነፀባርቑ ክኸውን ኣለዎ ዝብሉ መሰረታዊ ጉዳያት ኣብ ግምት ከእቱ ይግባእ።

ሉኣላውነት ብሕጊ ኣቢሉ ኣብ ተግባር ዝፍፀምን ኣብ ኩሎም ዜጋታት ምስ ሃገራውን ብሄራውን ስምዒት ተኣሳሲሩ ዜግነታዊ ብዕሒትካ ንምትግባር ድልዊ ኮይንካ ንክትፀንሕ መሰረት ዝኾነ ተገይሩ ይውሰድ። ጥንካረ መንግስቲ ዝዕቀን ኣብ ዝገብሮም ምንቅስቓሳት ሉኣላውነት ሃገሩ ማእኸል ገይሩ ዝተውሃቦ ዕማም ዝፍፀም ከምዝኾነን እዚ ድማ ብህዝቢ እንትእመናኡን ስለዝኾነ ነዚ ብዝህቦ ክብርንውን እዩ። ኣብዚ መዳይ ክፍተት ወይድማ ድክመት ኣለዎ ተባሂሉ እንትግመት ኣብ ስልጣን ናይ ምዕናሕ ዕድል ብጣዕሚ ይንእስ። ብፍላይ ብመረጃ ስልጣን ዝሓዘ መንግስቲ እንተኾይኑ ኣብ ቀፃሊ ክሰዓር ከምዝክእል ታሪክ ሕሉፍ ጉዕዞ ሃገራት የመላኸት።

ንሉ-አላውነት ዝውሃቦ ክብርን ዝግበረሉ ጠመተን ካብ ወለዶ ናብ ወለዶ እናተመሓላፈ ከም ልምድን ባህልን ዝውሰድ ይኸውን። ነዚ ኣብነት ንምጥቃስ ሃገርና ኢትዮጵያ ሉ-አላዊነታ ንምኸባር ሰፋሕቲ ግዕርታት እናተገበሩ መፅዮምዮም። ንኣብነት ኣብ ዝሓለፉ ዘመናት ዝነበሩ መሳፍንቲ መራሕቲ ናይዛ ሃገር ልምዓትን ዲሞክራሲን ኣብ ምስፋን ብዙሕ ጉድለታት ከምዝነበሮም ዝፍለጥዮ። ኣብ ሉ-አላውነት ሃገርና ኣብ ምኸባር ግና ንኻልኦት ሃገራት ኣፍሪካን ኤሽያን መርኣያ ዝኸውን ብዝኾነ ባዕዳዊ ወራር ዘይተደፈረትን ዘይተገዝአትን ብምዃና ኣብ ሃገርና ንሉ-አላውነት ዝውሃቦ ክብሪ ዝለግል ከምዝኾነ ንምርዳእ ይከኣል። እዚ ድማ ካብ ቀደም ውሉድ ወለዶ ጀሚሩ ብልምዲ እምነት ብምውሳድ ብፀላእቲ ንኸይድፈር መስዋእቲ እናኸፈለ ዝመፅ ህዝቢ እንተኾነ እዚ ድማ ብባዕዳዊ ዝእቲ ወይድማ ብናይ ደገ ወራራት ዘይተደፈረትን ብምዃና መርኣያን ኩርዓትን ሃገራት ኣፍሪካ ተገይራ ክትውሰድ ክኢላጸዮ። ነዚ ፅቡቕ ባህሊ ብምውሳድ እዚ መንእሰይ ንቐገሊ ዓቂቡ ክኸይድ ከምዘለዎ ርዱእ ምግባር ዮድልይ።

ብሓፈሻ ኣብዚ እዋን ኣብ ሕገ መንግስቲ ሃገርና ዓንቀፅ 8 መግለጺ ሉ-አላውነት ብፍሉይ ጠመተ ብምሃብ ዝተገለፀ እንትኸውን ኣብዚ ድማ መግለጺ ሉ-አላውነት ብሄር፣ ብሄረሰባትን ህዝብታትን ከምዝኾኑ ዝተነፀረ እንትኾን ነዚ ንምትግባር ድማ እቲ ብውክልና ህዝቢ ዝተመረፀ ፖርላማ ነዚ ሉ-አላውነት መሰረት ብምግባር ስራሕቱ ከምዝውግን ኣብ ሕገ መንግስትና ብግልጺ ተደንጊጉ ይርከብ። እዚ ድማ ናይ ሓንቲ ሃገር መግለጺ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ከምዝኾነ ይእመን። እሞ ተምሃሮ ሉ-አላዊነት እንትበሃል ዘይድፈርን ዘይገሃሱን ክሊ ዶብ ዝሓለወ ልዑል ነፃነትን ምሉእ ክብርን ሃገርን ህዝብን ማለት ከምዝኾነ ተረዲእኹም ዶሕ

ሉ-አላውነት ማለት ብዛዕባ ጉዳይ ሃገር ብህዝብን መንግስትን ጥራሕ ዝውሰን ይኸውን ማለት እዩ። ዶብ ሃገር ምሕላውን ክኸበር ምግባርን መግለጺ ሉ-አላውነትዮ። ክብርን ነፃነትን ሃገር መግለጺ ሉ-አላውነት እዩ። ሉ-አላዊ ህዝቢ፣ ሉ-አላዊ ሃገር እናተብሃለ እንትግለፅ ነዚኦም ኣብላዕሊ ዝተገለፁ ሓሳባት ዘራጉድ እዩ። ሓይሊ ምክልኻል ሃገር ግዴትኡ እንታይዮ? ተባሂሉ እንትሕተት ዝወሃብ መልሲ ሉ-አላውነት ሃገር ክኸበርን ክሕለውን ምግባር ዝብል መልሲ ይወሃብ። ሕገመንግስቲ ሃገርና ዓንቀፅ 8 ብዛዕባ ሉ-አላውነት ህዝቢዮ ዝገልፅ። ከምዚ ይብል፤

- ብሄር ብሄረሰባትን ህዝብታትን ኢትዮጵያ ብምልኦም ወነንቲ ሉ-አላዊ ስልጣን ሃገር እዮም።
- እዚ ሕገ መንግስቲ መግለፅን መረጋገፅን ሉ-አላውነት እዩ።
- ሉ-አላውነት ህዝብታት ኢትዮጵያ ዝግለፅ ብመሰረት እዚ ሕገ መንግስትን ብዝመርፅዎም ተወክልቲ ህዝብታትን ከምኡውን ብዝገብርዎ ቀጥታዊ ዲሞክራሲያዊ ተሳትፎ መረፃ ኣቢሉ እዩ ዝረጋገፅ።

ዕዮ ጉጅለ 4.7

- ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብኸመይ ዓለምለኸዊ ኩነታት ተመስራቱ?
- ዕላማታት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ግለፅ፡፡
- ብው.ሕ.መ.ዓ ዝተቐመጡ ሽቶታት ዕላማ ልምዓት ሚሊኒየም ዘርዘር፡፡
- መሓውርን ትካላትን ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣብርሀ፡፡
- ኣብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዘሎ ፖለቲካዊ ድኽመት መበገሲኡ እንታይ 'ዩ?
- ኢትዮጵያ ካብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ትረኽቦ ረብሓ ኣሎ ዶ? እንታይ እዩ?
- ለኣላውነት ኢትዮጵያ ንምንታይ ኣብ ሕገ መንግስቲ ክሰፍር ክኢሉ?
- ግሎባላይዜሽን ኣመልኪቱ ዝረኣዩ ኣሉታታት እንታይ ይመስሉ? ነዚኦም ብኸመይ ምፍታሕ ይከኣል?
- ኢትዮጵያ ኣባል ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዝኾነት መዓዘዮ? ቅድሚኡ ዝነበረ ሊግ ኦፍ ኔሽንስ ንምንታይ ፈሪሱ?
- ትሕዝቶ ዓለምለኸውነት (ለኣውነት) - ግሎባላይዜሽን ብዘርዘር ኣረድእ፡፡

መጠቓለሊ

እዚ ውራይ ህዝቢ ዝብል ምዕራፍ ኣርባዕተ ምስ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ፣ ጎዳኢቲ ባህልታትን ልምድታትን፣ ማሕበራዊ ፀገማት፣ ሳዕቤናት ቅልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ፣ ሰናይ ምምሕዳር፣ መሰላት ህፃናትን ደሕንነትን፣ ዓለምለኸዊ ኣጋርነት መንግስታትን ውዳበታትን ወዘተ ዝምልከቱ ርእሰ-ታት ተማሃርኩም ኢኹም፡፡ ኤች.ኣይ.ቪ ኣብ ደም ዝርከብ ቫይረስ እንትኸውን ካብ ሓደ ሰብ ናብ ካሊ ሰብ ተላባዳይን ተመሓላላፊን ዮ፡፡ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ብደም ጥራሕ ዝመሓላለፍ ዘይኮነስ ብጾታዊ ርክብ'ውን ካብቶም ቫይረስ ተሸከምቲ ዝኾኑ ሰባት ናብቶም ጥዑያት ሰባት ዝመሓላለፍ እዩ፡፡ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ካብ ሓደ ናብ ካሊ ዝመሓላለፈሎም ዝተፈላለዩ ሜላታት ኣለዉ፡፡ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ዝተፈላለዩ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ሳዕቤናት ገዲፉ ዝኸይድ ከም ለበዳ እናተመሓላለፈ ዝርከብ ሕማም'ዩ፡፡ ይኹን ደኣ'ምበር ብምንኽኻእን ብምትንፋስን ወዘተ ዝመሓላለፍ ኣይኮነን፡፡ ስለዚ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ማሕበራውን ጥዕናውን ፀገም'ዩ፡፡ ኣብዚ ሕዚ እዋን ሕማም ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ከም ለበዳ እናተጋፍሖ ኣብ ህዝብና ዘብፀሖ ማሕበራ-ኢኮኖሚያዊ ፀገም ክበድ እዩ፡፡ እዚ ስለዝኾነ ድማ እታ ሃገር ክተምፀኦ ዝድለይ ለውጥን ምዕባላን ብኣሉታ እናፀለም ይርከብ፡፡ ስለዚ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ስድራ፣ ማሕበራዊ ግልጋሎትን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝፈጥሮ ኣሉታዊ ዕልዋ ዓብዮ'ዩ፡፡

ኣብ ዝተፈላለዩ ብሄር ብሄረሰባትን ህዝብታትን ሃገርና ዝተፈላለዩ ጠቐምትን ጎዳኢትን ባህልታትን ልምድታትን ኣለዉ። ንኣብነት ንህፃናት ፀባ ጡብ ኣዶ ምጥዋብን ምትሕልላይን ካብቶም ዝጥቀሱ ሰናይ ማሕበራዊ ሃፍታትና ውሽጢ ይምደቡ። ኣብ ባህልና ጠቐምቲ ልማዳዊ ባህልታት ከምዘለዉ ኹሉ ብጣዕሚ ጎዳኢቲ ልማዳዊ ባህልታትውን ኣለዉ'ዮም። እዞም ጎዳኢቲ ልማዳዊ ባህልታት ዝበሃሉ ብፍላይ ኣብ ኣዴታት፣ ደቂ ኣንስትዮን ህፃናትን ምስ ጥዕና፣ ስነ ልቦናን ማሕበራዊ ኩነታትን ዝተዛመዱ ፀገማት ይፈጥሩ ዘለዉ'ዮም። ካብዚኦም ውሽጢ ምክንሻብ ብልዕቲ ህፃናት ደቂ ኣንስትዮ፣ ምክንሻብ ዓንቀር፣ ምፍልፋል ስኒ ባርካይ፣ ምጥባሕን ምውቃጥን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። እዚኦም ድማ ንምትሕልላዮን ሓዲጋን ሕማም ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ዘቃልዑ'ዮም። እዚኦም ጎዳኢቲ ባህልታት ጥራሕ ዘይኮነስ ጎደኢቲውን እዮም። ኣብ ኣዴታት ዝፍፀሙ ካልኣት ጎዳኢቲ ባህልታትን ልምድታትንውን ኣለዉ። ንኣብነት ትሕቲ ዕድመ መርዓ፣ ምስ ዘይማንዛ ሓዳር ምግባር፣ መዳሕንቲ ምእንታን ክወርድ ከብዲ ኣዶ ብጠስሚ ምድራዝ፣ ዘይተመጣጠነ ምግቢ ወዘተ ጎዳኢቲ ልምድታትን ባህልታትን'ዮም።

ካብዞም ጎዳኢቲ ልማዳዊ ባህልታው ውሽጢ እቲ ሓዲ ብጣዕሚ ጎዳኢን መስካሕካሓይን 'ምክንሻብ' እዩ። ብፍላይ ምስ ደቂ ኣንስትዮ ተዛሚዱ ንምንታይ 'ምክንሻብ' ብሕብረተሰብና ይምረፅ ከምዝነበረ ብዝምልከት ኣብዚ መፅሓፍ ዝተመልከቱ ሓሙሽተ ምክንያታት ኣለዉ። ይኹን ደኣ'ምበር ኣዝዮም ብዙሓት ጎዳኢቲ ሳዕቤናት ኣለዉዎ። ካብዚኦም ውሽጢ ብዙሕ ደም ምፍሳሱ፣ ዕርዮት ብዝጎደሎም መሳርሕታት ምጥቃም፣ ቃንዛን ስቓይን፣ ከምኡ'ውን ቀንዲ መንገዲ ምትሕልላዮ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምክንሻብ ዓንቀርን ምፍልፋል ድርዓንን (ስኒ ባርካይ) ካብቶም ጎዳኢቲ ዝበሃሉ ልማዳዊ ባህልታት ውሽጢ ዝምደቡ'ዮም። ትሕቲ ዕድመ መርዓውን እቲ ካሊኦ ጎዳኢ ልማዳዊ ባህሊ እንትኸውን ምስ ማሕበራዊ መነባብሮ ዝተዛመዱ ፀገማት፣ ምስ ጥዕና ዝተዛመዱ ፀገማት፣ ኢኮኖሚያዊ ፀገማትን ሕጋዊ ክፍተታትን ዝመሳሰሉ ሳዕቤናት ኣለዉዎ። ጎዳኢቲ ባህልታትን ልማዳትን ካሊኦ ሳዕቤናትን የብፀሑ'ዮም። ንህፃናት ናብ ጎደና ሓዳርነትን ጎዳና ተመሓዳዳርነትን የቃልዎምዮ። ስለዚ ሕብረተሰብ ብምትሕብባር ኣድልዎ፣ ምግላልን ምዕያፍን ብምውጋድ ከምኡ'ውን ክንክንን ደገፍን ብምሃብ ኣብ ምክልኻል ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ተራ ዜግነታዊ ሓላፍነት ክፃወቱ ይግባእ። ኣድልዎ፣ ምግላልን ምዕያፍን ሕሙማት ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ብብዙሕ መንገዲ ዝግለፅን ዝንፀባረቕን ኸይኑ ስነ ኣእምሮኣዊ ፀቕጢ ይፈጥርዮ። ምግላልን ምዕያፍን ሕሙማት ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ብደረጃ ስድራ፣ ኣብ ስራሕን ኣብ ማሕበረሰብን ብተፈላለዩ መልክዑ ክንፀባረቕ ይክእልዮ። ስለዝኾነ ድማ ምግላልን ምዕያፍን ሕሙማት ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ኣድልዎውን ብምጥፋን ኣሉታዊ ፅልዎ ኣለዎ። ስለዚ ግደ ማሕበረሰብ ኣብ ምክልኻልን ምቁፅባርን ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ዝለዓለዮ። ብፍላይ ድማ ኣብ ምክልኻል ምግፋሕ ሕማም ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ፣ ምስራፅን ምትግባርን ፖሊሲ ስነ ህዝቢ፣ ከምኡ'ውን ድክነት ኣብ ምውጋድን ምንካይን ግደ (ተራ ወይድማ እጃም) መናእሰይ ሃገርና ኣዝዮ ዝለዓለዮ።

በዝሒ ህዝቢ ዓለም ካብ ዓመት ናብ ዓመት ብሓያል ናህሪ እናወሰኸ ይመፅእ'ሎ። እዚ ሓያል ናህሪ ወሰኽ በዝሒ ህዝቢ ብዝተዓፀፈ መንገዲ እናዓበዩ ይኸይድ'ሎ። ምምጥጣን ኢኮኖሚያዊ ምዕባለን ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ሃገር ኣገዳሲ'ዩ። ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ሃገራት ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ፀገማት ይፈጥር'ዩ። ብፍላይ ድማ ንሃገርና ማእኸል ገይርና እንትንርእይ በዝሒ ህዝቢ ኣብ ተሓራሲ መሬት ምንኣስ ንዘጋጥም ፀገም መንቀሊ'ዩ። ዓቕን ዘይብሉ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ምውሳኽ ዓብዩ እጃም ዘለወን ኣብ ምዕባይ ዝርከባ ሃገራት እንትኾና ብፍላይ ሃገራት እስያን ኣፍሪካን ዝለዓለ ተራ ኣለወን። ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዘለወን ሃገራት ኣብ ማሕበረ ኢኮኖሚያውን ከባብያውን ኩነታት ዓብዩ ፅልዎ ኣለዎ። ምስዚ ተኣሳሲሩ ከባብያዊ ብርሰት፣ ብርሰት ደን፣ ብሰንኪ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዘጋጥም ካብ ዓቕን ንላዕሊ ጋህዲ፣ ብርሰት እንስላት ዘገዳም፣ ፍግረ መሬትን ምዝባዕ ውሕስና ምግብን ብምኽንያት ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዘጋጥሙ ፀገማት'ዮም። ኣብ ሓንቲ ሃገር ዘሎ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ቕልጡፍ እንተኾይኑ እታ ሃገር ዘለዎ ሃፍቲ ኣብ ዝርግሐ ማሕበራዊ ግልጋሎት ስለዝውዕል ክህልው ዝግብኦ (ዝኽእል) ምውህላል ካፒታል ስለዝውሕድ ኢንቨስትመንት ኣብ ምግፋሕ ይውሕድ'ዩ። ብተወሳኺ ኣብታ ሃገር ዘሎ ህዝቢ ብሰንኪ በዝሒ ዕያል ኣብ ድኽነት ስለዝጥሕል ዘለዎ ናይ ምግባእ ዓቕሚ ትሑት ስለዝኾውን ኢንቨስትመንት ንኺይጋፋሕ ዕንቅፋት ይኸውን። ብመሰረትዚ ኢንቨስትመንት ትሑት እንተኾይኑ ዝፈጥሮ ዕድል ስራሕ ብተመሳሳሊ ትሑት ይኸውን። ብካሊ እ ገዕ ብሰንኪ በዝሒ ህዝቢ ኣብ ገጠር ዘጋጥም ሕዕረት መሬትን ካልኦት ጉዳያትን ናብ ከተማ ዝግበር ፍልሰት ተዛሚዶ ኣብ ከተማታት ስራሕ ስእነት ንኺጋፋሕ ምኽንያት ይኸውን። ስለዚ ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ንምክልኻልን ንምንኳይን ክትግበሩ ካብዝግብኡም ስራሕቲ ውሽጢ ኣብ ፖሊሲ ስነ ህዝቢ ዝጠመተ ትምህርቲ ምሃብ፣ ንደቂ ኣንስትዮን ኣዴታትን ምምሃር፣ ትሕቲ ዕድመ መርዓ ምውጋድ፣ ከምኡ'ውን ምግፋሕ ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ይርከብዎም።

ሰናይ ምምሕዳር ከለመዳያዊ ንጥፈትን ተበግሶን መንግስታዊ ኣካላት ዝጠልብን ብዘላቂ መልክዑ ድማ ንዝፍፀሙን ዝትግበሩን ስራሕቲ ዲሞክራሲ ዘጎልብትን ልምዓት ዘቀላጥፍን እዩ። ኣብዚ መፅሓፍዚ ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣርባዕተ መሰረታዊ ቁም ነገራት ዝተመስረተ ከምዝኾነ ተሓቢሩ'ዩ። ሰናይ ምምሕዳር ኣንፃር ግዕዝይና ብትረት ምንቅስቓስ፣ ንውሳኔ ኣወሃህባ ምእንታን ክሕግዝ ድምዲ ካልኦት ምስማዕ፣ ንሕቶ ሕብረተሰብ ቕልጡፍ ምላሽ ምሃብን ማዕረ መሰል ንኹሉ (ሰብኣዊ መሰላት ምኽባር) ዝበሉ ይርከብዎም። ግልፅነት፣ ተሓታትነት፣ ቕልጡፍ ምላሽ ምሃብ፣ ኣድልዎ ዘይምፍፃም፣ ሕጊ ምኽባር፣ ኣሳታፋይነት፣ ሓባራዊ ምርድዳእ፣ ተኣማንነት፣ ሓላፍነት ምውሳድን ወዘተ መትከላት ሰናይ ምምሕዳር'ዮም። ምርግጋዕ ሰናይ ምምሕዳር ካብዘለዉዎ ረብሓ እቲ ሓደ መሰላት ህፃናት ንክክበሩ ምሕጋዝ እዩ። ልዕልነት ሕጊ ክክበርን መሰላት ህፃናት ንክይገሃሱን ዓብዩ መሳርሒ'ዩ።

ዕድሚኡም ትሕቲ 18 ዓመት ዝኾኑ ብምልኡም ህፃናት'ዮም ዝበሃሉ። ህፃናት'ውን ክንክንን ሓለዎን ክግበረሎም ይግባእ። መሰላት ህፃናት ብምልኡነት ክሕለውን ክክበርን ይግባእ።

ኣብ ህፃናት ዝተፈላለዩ ሓዲጋት ክበዕሉ ይኽእሉዮም። ካብዚኦም ውሽጢ ድማ ሓዲጋ መኪናን እንስሳትን፣ ብሰንኪ ሕማቕ መሓዛ ዘጋጥም ሓዲጋ፣ ብኤሌክትሪክ፣ መርዚ (ስሚ)፣ ባርዕ ሓዊ፣ ነቶግትን ዘጋጥሙ ሓዲጋታት፣ ብሰንኪ ዝተበከለ ማይ ዘጋጥም ሓዲጋ፣ ብሰንኪ ብክለት ኣየርን ከባብን ዘጋጥሙ ሓዲጋታት ወዘተ ዝተወሰኑዮም። ስለዚ ህፃናት ሓዲጋ ካብ ዘብዕሉ ጉዳያት ምክልኻል ብዝምልከት ሓሙሽተ ዝተፈላለዩ ሜላታት ኣለዉ። ስለዚ ህፃናት ብመሰረት ብሕገ መንግስቲ ዝተረጋገጹሎም መሰላት ብወለደም፣ ብመዕበይቶም፣ ብሕብረተሰብ፣ ብኣብያተ ትምህርቲ፣ ብመንግስታውን ዘይመንግስታውን ትካላት ብዝለዓለ ብርኪ ሓለዋን ክንክንን ክግበረሎም ይግባእ። ድጋፍን ከለላ ሕጊውን የድልዮምዮ። መሰላት ህፃናት ንክሕለዉን ህፃናትውን ክንክን ንክግበረሎምን ውዳቤ ኣገዳሲዮ። ንኣብነት ውዳቤ ፓርላማ ህፃናት ዓብዩ ረብሓ ኣለዎ። ስለዚ ኣብያተ ትምህርቲ ዝለዓለ ተራ ኣለዎም። መሰላት ህፃናት ምኽባር ካብቶም ክትግበሩ ዝግብኦም ሰብኣዊ መሰላት ውሽጢ ዝምደብዮ።

ሰብኣዊ መሰላት ዝበሃሉ ደቂ ሰባት ብተፈጥሮኦም ሰባት ብምዃናም ጥራሕ ዝህልዎም መሰልዮ። ስለዝኾነ ድማ ደቂ ሰባት ብተፈጥሮኦም ሰባት ስለዝኾኑ ጥራሕ ዝሕለወሎም መሰልዮ። እዚ ማለት ደቂ ሰባት ብሰብኣዊ ክብሮም ኣይበላለጹን፣ ኩሎም ደቂ ሰባት ብሰብኣዊ ተፈጥሮኦም ማዕረ ክብሪ ይግብኦም። ሰብኣዊ መሰል ማለት ደቂ ሰባት ብዘርኢ፣ ብቋንቋ፣ ብቀለም (ሕብሪ ቆርበት)፣ ብማሕበራዊ ኣመፃዕኣ፣ ብጾታ፣ ብዓሌት፣ ብፖለቲካ ወይድማ ካልኣት ኣረኣኢያታት፣ ብኸነታት ቁጠባዊ ዓቕሚ፣ ብዕድመ፣ ከነታት ጥዕና ይኹን ብካልኣ ምኽንያታት ኣፈላላይ ከይተገበረሎም ብሓባር ዝተዓደልዎም እዮም። ሰብኣዊ መሰላት ብሓፈሽኡ ስለስተ መግለፂ ባህርያት ኣለዉዎም፤

- ሰብኣዊ መሰላት ብኹለ-መዳያዊ ንኹሉ ዝሓቕፈ (ኣድማሳዊ) - ዙሪያ ምላሽ
- ሰብኣዊ መሰላት ብምልኦም ተደጋገፍትን ዘይነፃፀሉን እዮም።
- ሰብኣዊ መሰላት ፈፂሞም ዘይገሃሱን ዘይድፈሩን እዮም።

ውድብ ሕብረት ኢኮኖሚያዊ ልምዓት ማሕበረሰብ ምዕራብ ኣፍሪካ (ኢኮዋስ) ዓሰርተ ሽዱሽተ ኣባል ሃገራት እንትህልውዎ ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ ኣፍሪካ (ሳድክ) ድማ ዓሰርተ ኣርባዕተ ኣባል ሃገራት ኣለዉዎ። ሓባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ (ኮሜሳ) ድማ ዒስራን ሓዲ ኣባል ሃገራት ኣለዉዎ። ውድብ ሕብረት ኣፍሪካ 25 ግንቦት 1963 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ኣዲስ ኣበባ ዝተጣየሽ እንትኸውን ብ2002 ዓ.ም.ፈ ናብ ሕብረት ኣፍሪካ ተሰጋጊሩ። ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም (ው.ሕ.መ.ዓ) ኣብ መወዳእታ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝተጣየሽ ዓለምለኻዊ ትካል እዩ። ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ንክጣየሽ መረሕቲ ሃገራት ሓይልታት ምሕዝነት ዝኾኑ ኣሜሪካ፣ እንግሊዝን ፈረንሳይን ኣብ ጉባኤ ቴህራን ብ1943 ዓ.ም.ፈ ወሲኖም። መስራቲ ጉባኤ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ካብ ወርሒ ሚያዝያ ክሳብ ሰኔ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ሃገረ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ ኣብ ከተማ ሳንፍራንቲስኮ ተኻይዱ።

ማህደረ ቃላት

ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ (HIV/AIDS) – ሕማም ንምክልኻል ዘኸኸል ተፈጥሮአዊ ዓቕሚ ወዲሰብ ዘዳኸም ቫይረስ – Human Immunio Defficiency Virus / Acquired Immunio Deficiency Syndrome

ምግላልን ምዕያፍን – ብሰላምታ፣ ምንኸኻእን ትንፋሽን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝመሓላፍ ስለዝመስሎም እዚ ቫይረስ ኣብ ደሞም ንዘለዎም ሰባት ንዘይምቕራብን ንዘይምልዕዓልን ዝግበር ኣካላውን ስምዒታውን ምልክታት

ባህላዊ ልምድታት – ምስ ሃይማኖታውን ልማዳውን ስርዓት መነባብሮ ዝተኣሳሰሩ ዝውቲር ተግባራትን ባህልታትን

ምኸንሻብ – ብምኸንያት ባህላዊ እምነታትን ልምድታትን ዝግበር ምትልታል ብልዕቲ (ምግራዝ)

ድርግን – ስኒ ፀባ ወይድማ ስኒ ባርካይ እናተብሃለ ዝፍለጥ

ግንቀር – ኣብ ጉሮሮ ላዕለዎይ ክፍሊ ንታሕቲ ተንጠልጠሉ ዝበቁል ልሰሉስን ንእይሹተይን ኣካል

ትሕቲ ዕድመ መርዓ – ደቂ ኣንስትዮ ትሕቲ 18 ዓመት ዕድመኡን ምምርዓው

ምውቃጥ – ኣብ ግንባር፣ ክሳድ፣ ድርግን ስኒ፣ ኢድን ኣካላትን ብዘይለቅቕ ፀሊም ሕብሪ ምፅብባቕ

ምጥባሕ – ኣብ ግንባር፣ ምዕጉርትን ቅርንብ (ቅንድብ) ዓይንን ዝግበር ምትልታል

ጎደና ሓደርቲ – ኣብ ጎደና ውዲሎም ኣብ ጎደና ዝሓደሩ ህፃናት

ጎደና ተመሓዳደርቲ – ኣብ ጎደና ውዲሎም ናብ ገዛ ዝምለሱ ህፃናት

ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን – መንግስቲ ኢትዮጵያ ካብ 2003 – 2007 ዓ.ም ንኸትግበር ኣዳልይዎ ዘሎ ትልሚ ዕብዮትን ልምዓትን

ሽቶ/ ሽቶታት – ዝምዝገቡ ውዕኢታትን ዝብፅሑ ዕላማታትን

ህዝቢ – ኣብ ሓደ ክባቢ ሃገር፣ ክልል፣ ዞባ፣ ኣውራጃ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ (ተቐማጣይ ወዲዓዲ) ምኃኑ ዝግለፀሉ መረዳድኢ ኣምር'ዩ፡፡

ስነ ህዝቢ (ዲሞግራፊ) – ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋዕኦ፣ ዝርግሓ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቲ ብስታቲስቲካዊ ፀብዓብ እናተሓገዘ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉ'ዩ፡፡ ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህብ ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ'ዩ፡፡

ቶማስ አልበርት ማልታስ - ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ እንትኸውን ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ ፅሑፍ ፍልስፍና ብምቕራብ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝገኘርን እዩ።

ሰናይ ምምሕዳር - ብኹሉ መዳይ ዝተማልአ ሓባራዊ ምርድዳእ ማእኸል ዝገበረ ግልጺ፣ ፅቡቕ፣ ቅነዕ፣ ፍትሓዊ፣ ማዕረ፣ ስሉጥ፣ ኣሳታፋይ፣ ቅልጡፍን ስሉጥን ግልጋሎት፣ ዲሞክራሲያዊ፣ ተበዓሓይ፣ ተአማንነትን ተሓታትንትን ዘንገሰ ከምኡውን ልዕልነት ሕጊ ዘረጋገፀን ስርዓት ምምሕዳር ኣብ ኩሉ መዳይ መሓውር መንግስታውን ዘይመንግስታውን ትካላት እንትህልው ዝግለፅዩ

ግልፅነት - ትካላት መንግስቲ፣ ሰበሰልጣን መንግስትን ሰራሕተኛታት መንግስትን ውሳኔ ኣወሃህባ ከይዲ ነቶም ዝምልከቶም ሰባት ብዝርድኡም ብዝፈጥልዎን መንገዲ ዝካየድ እንትኸውን፣ ከምኡውን ኣሰራርሓ መንግስታዊ ትካላት ብዝምልከት ንህዝቢ ብቑዕ ሓበሬታ ዝወሃብ እንተኾይኑ ግልፅነት ዘለዎ ምምሕዳራዊ ስርዓት'ሎ ማለት'ዩ።

ልዕልነት ሕጊ - ስልጣን መንግስቲ ኣግባብ ብዘለዎ ስርዓት ብዝተሓንፀፀ ብናይ ፅሑፍ ሕጊ ጥራሕ ክካየድ ምግባር ማለት እዩ። እዙይ ትርጉም ናይ መንግስቲ ስልጣን ከምዝደለኻዩ ብዘይምንም ስርዓት ዝካየድ ከም ዘይኮነ ዝሕብር እዩ። ብተወሳኺ'ውን እዙይ ትርጉም ስልጣን መንግስቲ ብኣግባቡ ብሕጊ ተዘርዘሩ ክቕመጥ ከምዘለዎ ዘመላኸት እዩ። ዝኾነ ሰብ ኣግባብ ብዘለዎ ኣካል ዝተደንገገ ሕጊ እንተዘይጥሒሱን ኣግባብ ብዘለዎን ኣብያተ ፍርዲ እንተዘይተወሰኑም ኣብ ኣካሉ ይኹን ኣብ ንብረቱ ጉድኣት ኣይበፀሑን።

መሰላት ህፃናት - ኣብ ኮንቬንሽን መሰላት ህፃናት ዝተቐመጡ ጉዳያት እንተይተሸራረፉ ክትግበሩን ብዝበለፀ ግና ህፃናት ካብ ዓመፅ፣ ምዝመዛን ምግሃስን ክሕለዉ ምግባር

ደሕንነት ህፃናት - ህፃናት በደላትን ግፍዕን ከምኡውን ምዝመዛን ንክይበፀሑም ዝግበር ክትትልን ምክልኻልን

በዝሒ ህዝቢ - ኣብ ሓደ ሃገር ኣብ ከተማን ገጠርን ካብ ውልደት ጀሚሩ ብህይወት ዝነበር ጠቕላላ ህዝቢ ተቐጺሩ ዝፍለጥ በዝሒ ኣሃዝ መግለጺ'ዩ።

ፀቕጢ ህዝቢ - ኣብ ሃገር ወይድማ ክልል ዝርከብ ህዝቢ ንጠቕላላ ሽፋን መሬት እንትምቀል ኾይኑ ብትርብዒት ኪሎ ሜትር ወይድማ ማይል ዝግለፅ'ዩ።

ፍገረ መሬት - ዝናብ እንትወቕፅ ኣብ ላዕለዎይ ክፋል መሬት ዝርከብ ሓመድ እናንሕጎሐ ፅርግርግ ኣቢሉ እንትወስዶ ማለት'ዩ። ላዕለዎይ ልመዕ ሓመድ ብውሕጅ ይኩን ብንፋስን ተፀሪጉ እንትጉሕንኡ ማለት'ዩ።

ውሕስና ምግቢ - ኩሎም ዜጋታት ኩሉ ጊዜ ብኣካል፣ ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ትሕዝቶኡ ዝተማልኡ፣ እኹልን ብቑዕን ምግቢ ዘለዎን ጥዕንኡ ዝተሓለወ መነባብሮ እንትህሉ'ዩ።

ሰብአዊ መሰል - ደቂ ሰባት ሰብ ብምኳኖም ጥራሕ ዝህለዎም መሰል ማለት'ዩ።

ኢጋድ (Intergovernmental Authority on Development — IGAD) - ሽዱሽተ ሃገራት ብኣባልነት ዝርከባሉ ኣጋርነት ባይኑ-መንግስታት ምብራቕ ኣፍሪካ ኣብ ልምዓት (ኢጋድ)

መድረኽ ሃገራት ተፋሰስ ናይል (Nile Basin Initiative) - ዓሰርተ ሃገራት ማለት ብሩንዲ፣ ኮንጎ ዲሞክራቲክ ሪፐብሊክ፣ ግብግብ፣ ኤርትራ፣ ኢትዮጵያ፣ ኬንያ፣ ፋዋንዳ፣ ሱዳን፣ ታንዛኒያን ኡጋንዳን ብኣባልነት ዝርከቡሉ'ዩ።

ግዕዝይና - ብልሽውና፣ ጉቦን መማለድን ምቕባል፣ ብዝምድናን ካልኣት ውልቃዊ ርክባትን ተመስሪትካ ምስራሕ፣ ዘይግብኣካ ጥቕሚ ምርካብን ዘይናትካ ንብረት ምውሳድን፣ ሰዓት ስራሕን ኣላፍነትካን ብዘይኣግባብ ምጥቃም፣ ውልቃዊ ረብሓ ምቕዳም

ኢጋድ - ብ1986 ዓ.ም.ፈ ዝተጣየሸን ቤት ዕሕፊቱ ኣብ ጂቡቲ ዝገበረ ኣጋርነት ባይኑ - መንግስታት ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካ ኣብ ልምዓት

ኮንቬንሽን መሰላት ህፃናት - ብ1949 ዓ.ም.ፈ ዝወፀ ብዛዕባ መሰላት ህፃናት ኣመልኪቱ ብውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዝፀደቐ ሕጊ እንትኸውን ኣብ 1970ታት ኣብ ጄኔቭ ምርድዳእ ዝተገብረሉ'ዩ።

ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም (ወ.ሕ.መ.ዓ) - ኣብ መወዳእታ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝተጣየሸ ዓለምለኻዊ ትካል'ዩ። ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ንክጣየሽ መረሕቲ ሃገራት ኣይልታት ምሕዝነት ዝኾኑ ኣሜሪካ፣ እንግሊዝን ፈረንሳይን ኣብ ጉባኤ ቴህራን ብ1943 ዓ.ም.ፈ እዮም ወሲኖም። መመስረቲ ጉባኤ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ካብ ወርሒ ሚያዝያ ክሳብ ሰኔ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ሳንፍራንሲስኮ (ኣሜሪካ) እዩ ተኻይዖ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣባላት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም 192 ሃገራት እዮን። መቐመጢ ማእኸል ዋና ቤት ዕሕፊት ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ኣብ ሃገረ ሕቡራት መንግስታት ኣሜሪካ እትርከብ ከተማ ኒውዮርክ እዩ።

ውድብ ኢኮኖሚያዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ (ኢኮዋቦ) - 16 ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ ማለት ቤኒን፣ ቡርኪናፋሶ፣ ኬፕቮርዴ፣ ኮትዲቮር፣ ጋምቢያ፣ ጋና፣ ጊኒ፣ ጊኒ ቦሳዎ፣ ላይቤሪያ፣ ማሊ፣ ኒጀር፣ ናይጀርያ፣ ስኔጋል፣ ማውሪታንያ፣ ሴራሊዮንን ቶጎን ዝሓቕፉ ኢኮኖሚያዊ ሕብረት'ዩ።

ኮሚሳ (COMESA) - 5 ሕዳር 1993 ዓ.ም.ፈ ኣብ ካምፓላ - ኡጋንዳ ብሕጊ ፀዲቐ ድሕሪ ኣደ ዓመት 8 ታሕሳስ 1994 ዓ.ም.ፈ ኣብ ሊሎንግዌ - ማላዊ ብዕሊ ዝተጣየሸን 21 ኣባል ሃገራት ዘለዉዎ ኣባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ እዩ።

መጠቻለሊ ሕቶታት

I ነዞም ዝስዕቡ ሓሳባት ትኽክል እንተኾይኖም “ሓቂ” ትኽክል እንተዘይኮይኖም ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

- 1 መናእሰይ ኣብ ኣጠቓቕማ ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ንጡፋት ክኾኑ ምግባር ብካሊእ መልክዑ ንጎዳእቲ ልምድታትን ባህልታትን ምቅላስ ማለትዮ።
- 2 ኣጠቓቕማ ግልጋሎት ምጣነ ስድራ ኣብ ገጠርን ከተማን ኣፈላላይ ክህሉ ይግባእ።
- 3 ኣብ ሃገርና ዘሎ ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ምስ ደረጃ ትምህርቲ ዝተዛመደ እዩ።
- 4 ንምርግጋዕ ውሕስና ምግብን ንምቁፅፃር ብርሰት ደንን ንግልጋሎት ምጣነ ስድራን ግቡእ ጠመተ ምሃብ ኣገዳሲ ይኸውን።
- 5 ወርሓዊ ፅግዖ ደቂ ኣንስትዮ ብምቁፅፃር ኣቢሉ ዝካየድ ምክልኻል ጥንሲ ካብቶም ዘመናዊ ሜላታት ሓደ እዩ።
- 6 ኣብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብስም ኩለን ሃገራት ማዕረ ስልጣን ዘለዎን ብተግባር ግና ኣፈላላይ ዝርአየሉ ትካል እዩ።

II ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ካብ ዝተውሃቡ መማረፂ መልሲታት ውሽጢ ብዝበለፀ ዝተማልአን ትኽክል ዝኾነን መልሲ ምረፅ።

- 7 ካብዞም ዝስዕቡ ዋና ፀሓፍቲ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዝነበረ ኣፍሪካዊ መን እዩ?

ሀ. ባን ኪ ሙን	ሐ. ቡትሮስ ጋሊ
ለ. ሃቪየር ዴ ኩየር	መ. መልሲ የለን
- 8 ካብዞም ዝስዕቡ ትካላት ኣካል ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዘይኮነ ፍለይ።

ሀ. ትካል ምግቢ ዓለም	ሐ. ሕብረት ኣውሮፓ
ለ. ዓለምለኸ ውድብ ሸቃሎ (ሰራሕተኛታት)	መ. ትካል ባንኪ ዓለም
- 9 ካብዞም ዝስዕቡ መትከላት ሰናይ ምምሕዳር ዘይኮነ/ኑ ኣየናይ/ናት እዩ/ዮም?

ሀ. ተሓታትነት	መ. ንሕጊ ተገዛኢ ምኃን
ለ. ግልፅነት	ሰ. ዝተውሃበ መልሲ የለን
ሐ. ልዕልነት ሕጊ	
- 10 ካብዝስዕቡ ሃገራት ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዘይብላ/ለን ፍለይ።

ሀ. ኢትዮጵያ	መ. ኢንዶኔዥያ
ለ. ናይጀሪያ	ሰ. ኩሎም መልሲ እዮም
ሐ. ጀርመን	

11 ዘመናዊ መከላኸሊ ጥንሲ ዘይኮነ ኣየናይ'ዩ?

- ሀ. ብመርፍእ ዝወሃብ መድሓኒት
- ለ. ኖር ፕላንት
- ሐ. ሉፕ
- መ. ብኣፍ ዝውሰድ ክኒን
- ሰ. መልሲ ኣይተውሃቦን

III ኣብ ትሕቲ “ሀ” ንዘለዉ ምስ ኣብ ትሕቲ “ለ” ዘለዉ ኣሃምዱ።

<u>ሀ</u> 12 ኣባል ቤት ምክሪ ፀጥታ 13 ቤት ፅሕፈት ባንኪ ዓለም 14 ምጣነ ስድራ 15 ዓለምለኽ ቤት ፍርዲ 16 ግሎባላይዜሽን (ሉላውነት) 17 ሉኣላውነት	<u>ለ</u> ሀ. ኢኮኖሚያውን በዝሒ ዕያልን ምምጥጣን ለ. ቻይና ሐ. ዋሺንግተን ዲ.ሲ. መ. ሮም ሰ. ዘርኢ ምጥፋእ ተግባራት ምክልኻል ረ. ዓለምለኻውነት ሺ. ዓንቀፅ 8

IV ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ቅነዕን ትክክል ዝኾነ መልሲ ሃቡ።

- 18 ብሰንኪ ቅልጡፍ ዕብዩት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ክልልና ዘጋጥሙ ፀገማት መሚኻ ሓሙሽተ ነጥብታት ጥራሕ ፅራሕ።
- 19 ኣብ ሓንቲ ሃገር ቅልጡፍ ዕብዩት በዝሒ ህዝቢ ንክህሉ ምክንያት ዝኾኑ ሰለስተ ነጥብታት ግለፅ።
- 20 ሃገርና ኢትዮጵያ ካብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ትረኽቦም ረብሓታት ዝምልከቱ ሓሙሽተ ጉዳያት ፀሓፍ።
- 21 ሃገርና ኢትዮጵያ ካብ ዓለምለኻውነት ዘጋጥማ ኣሉታውን ኣዎንታውን ኩነታት እንታይ ክኾኑ ይክእሉ።
- 22 ፓኬጅ መናእሰይ ምስ ምውጋድ ድክነት ተዛሚዱ ጠመተ ዝሃበም ጉዳያት ሓብር።
- 23 ዕላማ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ግለፅ።
- 24 ሰብኣዊ መሰላትን መሰላት ደቂ ኣንስትዮን ዝዛመድሉ ኣገባብ ብዝርዝር ግለፅ።

